

Драган Ташковски

**РАГАЊЕТО НА
МАКЕДОНСКАТА
НАЦИЈА**

1967

НИП
»Нова Македонија«
СКОПЈЕ

СО Д Р Ж И Н А

	Стр.
УВОД ВО МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ПРАШАЊЕ	5
I глава — ОПШТЕСТВЕНО-ЕКОНОМСКИТЕ И ПОЛИТИЧКИТЕ УСЛОВИ ВО ВРЕМЕТО НА РАЃАЊЕТО НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИЈА — — — — —	19
II глава — МАКЕДОНСКИТЕ СЛОВЕНИ И НИВНИОТ СТРЕМЕЖ ДА СЕ ЕМАНЦИПИРААТ ОД ГРЧКАТА ДУХОВНА ХЕГЕМОНИЈА — — — — —	45
III глава — НАРОДНО СОЗНАНИЕ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛОВЕНИ НА ПРАГОТ НА НАЦИОНАЛНАТА ПЕРИОДА — — — — —	67
IV глава — ФАКТОРИ ШТО ВЛИЈАЕЈА ВРЗ СОЗДАВАЊЕТО НА НЕТОЧНИ ПРЕТСТАВИ КАЈ НЕКОИ МАКЕДОНСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ ЗА СВОЈАТА НАРОДНОСТ КОН СРЕДИНАТА НА XIX ВЕК —	103
V глава — ВЕЛИКОБУГАРСКИТЕ ПРЕТЕНЗИИ НА МАКЕДОНИЈА И ПРВИТЕ ПОСИЛНИ ОТПОРИ НА МАКЕДОНЦИТЕ — — — — —	133
VI глава — НАЦИОНАЛНИОТ РОМАНТИЗАМ И РАЃАЊЕТО НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНА СВЕСТ — — — — —	155
VII глава — ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈАТА НА ВНАТРЕШНИТЕ СИЛИ ВО МАКЕДОНИЈА НА НАЦИОНАЛЕН ПЛАН — — — — —	175
VIII глава — СОСТОЈБАТА ВО МАКЕДОНИЈА ПО СОЗДАВАЊЕТО НА БУГАРСКАТА ЕГЗАРХИЈА — —	207
IX глава — МАКЕДОНИЈА ПО БЕРЛИНСКИОТ КОНГРЕС И АФИРМАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИЈА — — — — —	231
ЦИТИРАНА ИЛИ КОНСУЛТИРАНА ПОВАЖНА ЛИТЕРАТУРА И АРХИВСКИ МАТЕРИЈАЛИ — — — —	283

У В О Д

ВО МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ПРАШАЊЕ

Во богатата европска историја тешко е да се најдат слични примери, толку да се пишувало и расправало за националниот карактер на еден народ, каков што беше случајот со Словено — Македонците. Илјадите книги, неколкуте десетици илјади статии и студии, на кои е тешко да им се определи точниот број поради нивната расфрланост по многубројни списанија и весници, не зборувајќи притоа за онаа обемна дипломатска преписка што жолчно се водела за македонското прашање низ повеќе децении на минатиот и овој век, јасно сведочат колку не само балканските, туку и европските влади, ѝ посветувале внимание на Македонија, во која македонските Словени, покрај Турците, Власите, Евреите, Грците, Ерменците и Албанците, претставувале апсолутно мнозинство.

Се разбира, оваа преокупација околу националниот карактер на македонските Словени не произлегуваше од чистата научна љубопитност сестрано да се осветли народноста на овие луѓе кои на определен простор живеат со векови, туку тие настојувања произлегуваа од определени политичко-стратешки интереси, не само на балканските националистички кругови, туку и на големите европските сили, во прв ред на Русија и Австрија, кои во трката за совладување на Балканот, настојуваа да ја вклучат и Македонија во својата интересна сфера, поради нејзината извонредна географско-стратешка положба на овој важен неврл-

гичен простор ¹⁾. Бидејќи македонските Словени главно претставуваа импозантно мнозинство од населението, од што и зависеше кому ќе му припадне Македонија, тоа, заинтересираните страни, а особено балканските буржоазии, ги ангажираа сите свои сили, вклучувајќи ја тука и науката за да ги прикажат било како „Бугари“, „Грци“ или „Срби“, за да го имаат при решавањето на македонското прашање, на своја страна и принципот на народноста.

Точно е дека во таа плејада на „експерти“ за македонското прашање имаше и објективни научници, кои навистина се придружуваа кон научната вистина. Но имаше и такви, кои немаа врска со етнографијата, како што се ботаничарот Гризебах и геологот Ами Буе, па со својот „придонес“ создава вистинска бркотија за таканареченото македонско прашање. Бугарските, грчките, српските, румунските и мнозина европски писатели, под маска на „наука“, даваа најзбркани и лажливи сведенија за Мекедонија и нејзиното население. Поради тоа, подоцна и многумина се прашуваа (таков е случајот со Рене Пинон и Едмонд Буше), дали е воопшто можно, во овој галиматijas на книги, студи-

¹⁾ За сите овие заинтересирани сили Македонија не беше толку интересна од економскиот аспект, иако тој беше од посебна важност, колку од стратегиско-политичкиот. Географската положба што ја заземаше Македонија во централниот дел на Балканскиот Полуостров беше причина што таа стана поле на силни судири на најразлични балкански и европски интереси. Македонија преку чија територија поминуваа патиштата што водат од Централна Европа на Блискиот Исток всушност претставуваше не само сообраќаен јазел, туку и стратешки. Долината на Вардар ја немаше само таа предност што од север преку Моравската долина водеше до големиот Солунски залив од каде преку Егејско Море се завлегуваше во Средоземното, туку од неа се рачваа патишта на исток кон долината на Струма и на запад преку Албанија на Јадранско море. Всушност Македонија беше транзитна територија и кој ја држеше неа ги држеше и сите овие важни патишта од стратегиско-политичко значење на овој простор. Оттука за Македонија не се бореа само младите балкански државички кои сакаа со Македонија да ја зголемат својата територија и бројноста на населението, туку во таа конкуренција влегуваа и големите сили: Русија, Австрија, Англија и Турција, во чија игра малите балкански државички честопати беа само пиони.

ски статии, написи, статистики и политичко-етнографски и етнократски карти, во кои секој камен во Македонија е земен како нов „доказ“ во корист на оваа или онаа националистичка теза, да се дојде до една вистина за Македонија и Македонците, па поради своја замршеност и самиот термин Македонија стана во Западна Европа синоним на кулинарски вештини, на карташки игри, па дури и еден вид литерарен правец во Франција беше наречен со тоа име²⁾.

Дискусиите околу националноста на македонските Словени, која во текот на неколку децении помина низ неколку фази, во европскиот свет започнаа некаде кон средината на минатиот век, со прашањето: дали се ова Грци или Бугари, а не дали тие претставуваат нешто трето и посебно? Тезата која малку подоцна се оформи од српските националисти дека македонските Словени се Срби, во ова почетно време уште не се поставуваше, бидејќи самата српска влада, сè до смртта на кнезот Михајло 1868 година пред себе имаше други цели и разбирања. Меѓутоа и ваквото поставување на прашањето за карактерот на македонските Словени произлегуваше не од фактот дека тие навистина се Грци или Бугари, туку од замршеноста на проблематиката што произлегуваше од една страна, од етничкиот состав на населението, а од друга, од турскиот начин на поделба на населението не врз етничкиот принцип, туку врз црковната припадност. Бидејќи македонските Словени беа под Цариградската патријаршија и како такви припадници на „грчката“ вера, а по својот етнос Словени, тоа грчките и бугарските националисти, кои беа веќе фрлиле око на Македонија, оваа двојност сакаа да ја искористат секој за свои

²⁾ Контраверзните „докази“ за Македонија, со што беше преокупирана европската јавност, им дадоа потик на виталните француски умови да го искористат терминот „Macedoine“ во сосем практични цели. Со ова име тие не ја нарекоа само салатата составена од разновиден зеленчук или компот составен од разновидно зашекерено овошје, туку со тоа име ја нарекоа и една игра со мешани карти. Дури, со ова име нарекоа и еден вид литературна приредба што се одвива во неизменично цитирање на поезија и проза. — La rousse du XX siecle, Paris, 1930, IV. 573.

тесни националистички интереси. На едните им пре-
чеше словенски етнос, на другите црквената при-
падност. Затоа се заметнаа и расправи. Грчките на-
ционалисти кои сонуваа за „Велика Елада“, во ова
време на расправи почнаа да тврдат пред Европа дека
македонските Словени се пословенчани Грци, па според
тоа и припаѓаат на грчката народност и држава. Бугарските
пак лидери, поттикнуваат од српските др-
жавници и пропагатори од тоа време, а особено од рус-
ките словенофили, тврдеа обратно, дека тие како Сло-
вени не можат да бидат Грци, туку се Бугари. Меѓу-
тоа, додека едните „докажуваа“ дека македонските Сло-
вени се Грци а другите дека се Бугари, од самата ма-
кедонска средина почна да се појавуваат луѓе кои
на прашањето што се: Бугари или Грци, одговараа
дека тие не се ни Грци ни Бугари, туку Македонци,
потомци на старите Македонци, претставувајќи ги по-
следните за Словени.

Ова истапување на македонските патриоти во од-
брана на посебниот, македонски национален индиви-
дуалитет, ги погоди особено бугарските националисти.
Во одбрана на своите националистички интереси и за
да не узнае официјална Европа дека тука се работи
за трет народ, посебен од Грците и Бугарите, тие уд-
рија по ваквите македонски истапувања. Парадоксал-
ните теории што во својот национален романтизам ги
изнесува овие Македонци за некаква физиолошка
врска на македонските Словени со Старомакедонците,
беа онаа слаба точка по која можеше да се удира. Како
македонските Словени да се викаат Македонци и сво-
ето потекло да го извлекуваат од Старомакедонците,
кога во времето на Филипа и Александра Македонски
ниту во Македонија, ниту на Балканот имало Словени,
кои на овие простории се населиле дури на крајот на
VI и во почетокот на VII век? Токму по тој парадокс
меѓу македонското име и словенската содржина на
македонските Словени удрија тие кои, божем во од-
брана на научната вистина, се обидоа пред европскиот
свет да докажат дека тука се работи за гркофилски
настроени луѓе, кои од свои посебни интереси се де-

кларираат со „грчкото“ име Македонци. Овие македонски истапувања, во кои бугарските првенци добро видно не гркофилство, туку како што тоа го признава и самиот П. Славейков, „знаци на осветување“ на македонскиот народ,³⁾ намерно го нарекоа за „куцовлашко чувство“ кое божем му е својствено само на Влавот или Гркот, а никако на Словенот, само да ја прикријат посебноста на македонскиот народ. Затоа тие и ги нападнаа не само овие теории, туку и носителите на македонските национални идеи нарекувајќи ги за „незналици“ и „глупави луѓе“⁴⁾.

Така овие луѓе во почетокот ги сфати и Европа, па на нивните изјави дека се Македонци, не сакаше да обрнува посебно внимание, верувајќи, како што изнесуваа бугарските националисти а со нив и руските словенофили, дека тие низ долгогодишното грчко духовно ропство ја заборавиле својата „бугарска“ народност, па го прифатиле македонското географско име, кое за тогашниот европски свет беше синоним на „грчкото“, особено што во жолчната дискусија околу народниот карактер на македонските Словени грчките националисти го земаа токму тоа именување на самите Македонци како најсилен „доказ“ дека тие се „Грци“. На тоа што македонските патриоти истакнуваа дека не се ни Грци, ни Бугари, ни Власи, туку Македонци, никој не обрнуваше внимание, особено што наспроти нив, од самата македонска средина, која уште не беше не само национално организирана, туку и доволно национално разбудена за да се противстави како компактна волја и мисла, се јавуваа луѓе што се декларираа за „Бугари“ а кои бугарскиот, а со нив и рускиот, српскиот и другиот словенски печат ги истакнуваа за вистински водачи на македонскиот народ. Без ничија поддршка, напаѓани и исмејувани од сите страни, овие македонски патриоти за разлика од тие што се декларираа за „Бугари“, упорно ги одбиваа сите напади од странските пропаганди. Меѓутоа, во првите денови

³⁾ П. Р. Славейков, Македонскиот въпрос, „Македоня“, Цариград, V, 18.I.1871.

⁴⁾ На исто место.

кога и самите најшироки народни маси не разбираа за што се работи, во еден момент овие патриоти останаа бесилни бродари во жестоката политичко-црковна борба што ја наметнуваа еднадвор, сè до оној момент кога силата на македонскиот народ не само што ги прифати овие теории кои беа и израз на неговиот посебен национален етнос, туку и ги разбија во парчиња сите тези и теории за „бугарскиот“, „грчкиот“, а подоцна и „српскиот“ карактер на македонскиот народ, покажувајќи му на светот дека тој не е ни бугарски, ни грчки, ни српски туку едноставно словенско-македонски народ.

Патот по кој мина македонскиот народ од своето будење па до полната национална афирмација беше толку сложен, што е многу тешко да се спореди со националното будење на кој и да е народ на Балканот. Формирањето на македонската нација, како посебна словенска нација на Балканот, не е најобичен историски процес, сличен на процесот на формирањето на бугарскиот, српскиот, и хрватскиот народ од некогашните Јужни Словени⁵⁾. Напротив, будењето на македонскиот народ од самиот почеток беше толку сложено и противречено, што е тешко да се споредува со националното будење на кој и да е соседен словенски или несловенски народ. Од пробивот на капитализмот на почвата на Македонија, па до формирањето на македонската нација, македонскиот народ минуваше низ повеќе фази на преобразување што траеја половина век. Таа специфичност, секако, не лежи во природата на Македонците, туку во затечените историско-општествени услови, во кои започна и самото национално будење на македонскиот народ. Една од најтрагичните околности во кои започна македонската национална преодба беше таа што токму во моментот кога почна да ги дава своите први знаци на посебен живот, во Македонија веќе беа присутни три соседни туѓи пропаганди. Како што овие словеномакедонски племиња во средните векови беа спречени во својот развој како народ, така и во ова време кога требаше да се кон-

⁵⁾ К. П. Мисирков, За македонските работи, Скопје, 1946, 86.

ституираат во нација беа сопсени од агресивните балкански буржоазии. Поволна околност за ова беше што македонскиот народ за разлика од Србите, Грците и Бугарите не ја започна својата национална афирмација со своето посебно изразито македонско име, туку за да се дистанцира од Грците, тој во првиот момент истапи со општото име — Словени, кое за другите словенски народи беше само некој вид презиме. Тие, како другите словенски народи, не дојдоа од посебното, туку од општото, што во прво време имаше за последица „невидливост“ на македонската нација како посебна нација, што им овозможуваше на балканските буржоазии во прв ред на бугарската, а подоцна и на српската, како претставници на словенските народи, да се грабат за Македонија.

Фактот што македонската национална содржина во своите почетни национални манифестации изби не со своето посебно национално име, со што и се завршува процесот на формирањето на нацијата, туку со општото, словенско, во македонската историографија се објаснува со божем економската заостанатост на македонската граѓанска класа, како божем економскиот фактор автоматски да раѓа и национална свест. Точно е дека кон крајот на XIX век Македонија беше во економски поглед позаостаната од слободна Србија, Грција и Бугарија. Но пред тоа, во времето кога и започна националното движење на Србите, Грците, а нешто подоцна и на Бугарите, Македонија не беше економски позаостаната од Србија и Бугарија, па делум ни од Грција, како што беше кон крајот на XIX век, врз основа на што и се формира наведената „теорија“. Според зачуваните податоци, Македонија во тоа време економски беше најразвиена провинција на европска Турција на Балканот и значително ги надраскуваше соседните земји и народи. Францускиот конзул во Солун Феликс де Божур изрично вели дека во почетокот на XIX век односот на градското спрема селското население во Македонија изнесувал приближно како во Западна Европа. Меѓутоа, и покрај ваквата состојба, Србија, тогаш така да се каже селанска земја, беше прва меѓу балканските народи што го подигнаа знамето на борбата

против османското господство, прва што се разбуди национално и се конституира во нација. По неа дојде Грција, а подоцна и Бугарија, додека Македонија, која во економски поглед во почетокот на XIX век предничеше меѓу балканските земји, остана последна во својот национален развој.

Иако економскиот момент е значаен, дури и најзначаен во националното буење на народите, сепак е тешко само со економската нужност да се објасни задоцнувањето на македонската нација. Мислам дека е еднострано и немарксистички еден ваков сложен феномен и конституирањето на македонската нација, да се објаснува исклучиво со економската нужност, а притоа да се превидат други фактори кои имаа, иако не решавачка, како економска, но секако важна улога во создавањето и формирањето на македонската нација. „Ние ја создаваме својата историја, вели Енгелс, но прво под многу определени претпоставки и услови. Меѓу нив економските конечно се решавачки. Но и политичките и др., дури и традициите, што постојат во главите на луѓето, играт улога, и ако не решавачка. Пруската држава исто така настана и натаму се развиваше благодареејќи на историските, во последна истанца на економските причини. Но одвај би можело без педантирија да се тврди, дека меѓу многуте мали држави на северна Германија, токму Брандебург (како Србија, Грција и Бугарија на Балканот — Д. Т.) беше определен со економската нужност, а не и со некој друг момент (пред сè неговото преплетување со Полска, со поседувањето на Пруска, а со тоа и со интернационалните политички односи — кои беа решавачки и при создавањето на моќта на австриската куќа) — да стане голема сила, во која се вплотија економските, јазичните, а од Реформацијата дури и верските разлики на север и југ. Тешко би можело да се објасни тоа само со економските причини, а човек да не стане смешен“⁶⁾.

И понатаму: „Маркс и јас, пишува Енгелс, делумно сме одговорни за тоа што младите (марксиста) понекогаш ѝ придаваа на економската страна поголемо значење

⁶⁾ Marx Engels, Odabrana pisma, Zagreb, 1965, 306.

отколку што ѝ следува. Одвркајќи им на нашите противници, ние бевме принудени посилно да го истакнуваме главниот принцип кој тие го порекнуваа, а секогаш немавме доволно време, место и можност да укажеме и на другите моменти што се изразуваат при заемното дејство. Но кога доаѓаше до прикажување на кој и да е историски период, односно до практична примена, работата стоеше сосем поинаку, и тука веќе не можеше да има пропуст. За жал, многумина често сметаат дека ја сфатиле новата теорија и дека веднаш можат да ја применат штом ги усвоиле нејзините основни становишта, а тоа ни оддалеку не е правилно. Оваа замерка можам да им ја направам на многумина понови „марксистички“, и поради таквото несфаќање понекогаш настануваа зачудувачки бесмисленици“⁷⁾.

Капитализмот (главно трговскиот) на почвата на Македонија (без оглед на тоа што капиталот не беше исклучиво македонски, туку во почетокот беше во рацете на Евреите, Власите, Грците, Ерменците и други, а помалку во рацете на Македонците) внесе значајни промени во македонското битие⁸⁾. Меѓутоа, ангажирањето на ваков капитал во Македонија со ваква етничка структура од една страна имаше за последица кочење

⁷⁾ К. Маркс — Ф. Енгелс, О книжевности и уметности, Београд, 1946, 22.

⁸⁾ „Се разбира, би било сосем погрешно да се тврди дека процесот на конституирањето на словенечката нација беше во директна и сразмерна зависност од настанувањето на модерната словенечка капиталистичка боржуазија. Па и странскиот капитал и странското економско влијание што доаѓа со новата, капиталистичка трговија — вршеа иста улога на економско поврзување и концентрација на словенечкиот народ... Сите капиталистички процеси во стопанството, без оглед на тоа дали нивните носители беа странци или Словенци, ја менуваа структурата на словенечкото општество, создаваа нова интелигенција и нова свест, вршеа улога во материјалното и духовното поврзување на словенечката нација... Развитокот на капитализмот на нашата почва можеше да биде само еден и единствен, така што веќе од самиот почеток и се порешително го вовлекуваше во својата сфера словенечкиот народ. Секоја капиталистичка тенденција влијаеше централистички, и затоа ја формираше и ја засилуваше националната свест“. Е. Kardelj, Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja. Beograd, 1958, 205 i 209.

и елиминирање на македонската словенска буржоазија, од другата беше фермент не само на отпорот на младата македонска граѓанска класа наспрема другите, туку наедно со тоа беше постојана причина за раѓање на нејзината национална свест. Но „историското“ минато на македонскиот народ и недостигот на сопствени средновековни државни традиции, не ѝ даваа идеен материјал на македонската граѓанска класа лесно да ја формира својата национална свест, тој, како што пишува Е. Кардељ „најубедлив и најверодостоен знак за постоењето на нацијата“, која определена национална заедница не само што ја „одделува“ од другите национални заедници, туку и дава сила со една „извонредна упорност да им се противставува на сите однародувачки стремежи, од која и да е страна да доаѓаат тие“⁹⁾.

Секако дека историските државни традиции и претпоставки што постојат во свеста на луѓето, без оглед на тоа колку се важни во еден ваков процес, како што е формирањето на нации, посебно на национална свест, сепак не се оние фактори што доведоа до создавањето на нации. Конечната надмоќност на економскиот развој и овде е неспорна. Но и други фактори, меѓу кои и старите државните традиции и историски претпоставки, не се безначајни туку, како што вели Е. Кардељ, се „важен фактор на националното конституирање“¹⁰⁾. Народите како што беа Србите, Грците и

⁹⁾ Значењето на националната свест за „одбрана“ на нацијата од туѓи нафрлувања, за која што зборува и Е. Кардељ во цитираното дело на страна 107, релјефно ни го доближува Аким Чумиќ на примерот на Ирците и Елзашаните „Еден грст Ирци, со векови во канците на Албионот, го загубија својот народен јазик, но ја зачуваа свеста за својата народност, и се бранат непрекинато, и ќе се одбранат. Германците во Елзас ги зачуваа сите својства на својата народност, француски нити знаат, нити можат да научат, но ја загубија свеста за својата народност и денеска се исто толку (ако не и повеќе) непријатели на германскиот народ колку и Французите. И сета сила на големото германско царство не може да им ја поврати свеста за својата народност“. (Владан д-р Ђорђевиќ, Србија и Грчка 1891 — 1893, Београд 1923, 4).

¹⁰⁾ „Старата државна традиција од феудалното време сигурно влијаеше позитивно врз свеста за заедницата на Французите. И обратно: Непостоењето на сопствена држава за време

Бугарите на Балканот, кои во овој преломен период на својата национална афирмација имаа богата средновековна државна традиција, беа во многу поповолна ситуација отколку македонскиот народ. Додека првите на историската сцена на новиот век во националните движења стапија со „цврст 'рбетник“, дотогаш македонскиот народ, кој дури со настанувањето на капитализмот го започна своето уобличување, се најде во многу тешка положба во овој преломен момент на својата национална афирмација¹¹⁾. Тој да беше проникнат со висока народна свест, како Србите, Грците и Бугарите, секако немаше да се случи дел од неговите највитални сили во првите налети на странската пропаганда да ги прифатат туѓите национални идеи и да му ги противстават на младешкото струење на својот народ. Тоа можеше да се случи затоа што македонските Словени, за разлика од другите народи, својата национална афирмација ја започнаа со „празни раце“. Додека Србите, Грците и Бугарите своето национално будење го започнаа помалку или повеќе со јасно сознание за својата народност, дотогаш македонските Словени, на кои капитализмот им ја разби локалната свест, не можеа така лесно да одговорат на прашањето што се, кога дојдоа до сознание дека татковината им е многу поголема од крајот во кој живеат. „Неисториското“ минато на македонските Словени дури тогаш доаѓаше до полн израз. Без оглед на тоа што самата појава на нацијата не е тесно поврзана со системот на феуда-

на феудализмот мораше да се одрази негативно врз развитокот на словенечката национална свест, а различната историска судбина и различната државна припадност на Јужните Словени беше важен фактор во нивното различно национално конституирање“. (E. Kardelj, цит. дело, 86).

¹¹⁾ „Уделот на феудалното општество во богатеењето на таканаречениот „културен фонд“ на народите не смееме да го потценуваме. Народите кои од феудализмот излегоа со богата културна традиција, влегоа во бурите и луѓите на буржоаските револуции со цврст 'рбетник. Обратно, народите кои како, на пример, Словенците (и Македонците — Д. Т.), кои својата историја ја почнаа дури со настанувањето на капиталистичката епоха, се најдоа така да се каже голораки пред големиот прелом на општеството“. (E. Kardelj, цит. дело, 23).

лизмот, сепак кога требаше да се даде одговор на прашањето: „Што се и кои се?“, традициите на феудализмот и овде се јави како „важен фактор“, како што рече Е. Кардељ во однос на Словенците. Во вакви услови и создавањето на идеолошко-политичката синтеза на македонската национална мисла, синтеза што би им одговарала на суштинските текови и интереси на македонските словенски сили што се стремееа да се афирмираат, наидувааше на тешкотии и нужно доаѓаше до лутање па дури и до прифаќање на туѓи национални идеи. Историските традиции на соседните народи: Бугарите, Србите и Грците, под кои потпаѓаа македонските Словени во средновековното минато, не само што ја притискаа свеста на одделни Македонци, кои во средновековната историја не можеа да се најдат себе си како посебен народ, туку ги потхрануваа и младите балкански буржоазии да се нафрлат врз Македонците, за да создадат од нив Бугари, Срби или Грци, и така да добијат „право“ Македонија да ја вклучат во границите на своите национални држави. Присуството, пак, на овие пропаганди во Македонија придружено со музиката на големите европски сили, а во прв ред на Русија и Австрија, во моментот кога македонската нација се бараше себе си во темнината на минатите настани, уште повеќе го отежнуваше не само ова осознавање, туку ги одвлекуваше македонските витални сили од решавање на горливите проблеми. Наместо да се работи на мобилизација на македонскиот народ против главниот и најсилен непријател османската тиранија, се работеше истите да се искористат за акција на една пропаганда против друга. Во суштина ваквата борба во која соседните млади експанзионистички буржоаски сили ги турка македонските маси и во која тие се пресметнуваа околу освојувањето на Македонија, беше една од најтрагичните околности за македонското национално движење. Точно е дека во таа борба една пропаганда ја потиснува другата, но странската доминација на теренот на Македонија со тоа не слабееше. Во краиштата каде губеше грцизмот, се ширеше и се утврдуваше бугарштината, или обратно, каде што губеше бугарштината, добиваше српштината. Македонија, во

суштина, во ова време беше терен на кој се судираа многустрани интереси: бугарски, српски, грчки, руски, австриски, романски, турски и други. Сите тие сили влегуваа во оваа борба со свои посебни интереси и настојуваа не само да ги кинат и елиминират спротивните движења, за да се вгнездат тие, туку истовремено да ги задушјуваат посебните национални манифестации на македонскиот народ што беа насочени против сите овие антимакедонски сили. Повеќето од овие надворешни сили настојуваа да ја искористат политичката и националната незрелост на македонските маси и нив да го влечат во оние движења што ги канализираа тие и ги користеа за свои тесни национални цели. Во вакви услови многу движења, меѓу кои и антигрчкото, во кое бугарските националистички водачи, потпомогнати од српската влада и руските словенофили, ги поттикнува македонските Словени на бунт против Патријаршијата (како да беше Патријаршијата поголем непријател отколку османската тиранија што секојдневно го тероризираше македонскиот народ, особено на село), не беа исклучиво самоникнато дело. Точно е дека омразата на Македонците спрема грчките владики како ограбувачи, насилници и развратници беше очигледна, но таа омраза најперфидно е искористена од бугарските националисти за заграбувањето на македонските епархии од Патријаршијата и за нивното подложување на Бугарската егзархија. Токму во тоа антипатријаршиско движење се криеја бугарските политички цели за да се овлада Македонија, и обратно преку држењето на македонските епархии под јурисдикција на Патријаршијата, грчките националисти претендираа на Македонија. Со други зборови спротивноста меѓу великогрчките и великобугарските претензии на Македонија во тоа време беше остварувана преку мобилизација на Македонците во црковната борба. Затоа и ваквата драма на македонскиот народ, режирана со години од цариградските Бугари, а делумно од Србија и руските словенофили, не можеше докрај да биде ослободителна. Таа во ова време беше таква до колку беше насочена против грчките претензии на Македонија. Но, престануваше да

биде таква до колку истата им служеше на бугарските експонзионистички интереси не само на штета на грчките, кои одеа на создавање на „Голема Елада“, туку и на македонските интереси. Низ овој политички комплекс треба и да се гледа не само на овие движења, туку и на улогата на овие грст Македонци кои, раководени еднадвор, мобилизираа дел од македонски граѓани за акција против патријаршиските владики¹²⁾. Со самото тоа што тие беа протагонисти на ваквата политика, тие во себе, покрај активноста во истиснувањето на грцизмот, мораа да носат никулец на непрогресивност, кој во натамошните македонски движења мораше да се одрази негативно. Сето ова, и уште многу други моменти што ќе ги изнесеме во натамошното излагање, имаше како последица „задоцнување“ на раѓањето на македонската нација. Како течеше целиот овој сложен и противречен процес и низ какви се тешкотии и фази мина македонскиот народ, ќе се обидам да го прикажам во наредниот текст.

12) Со самото тоа што борбата на македонските Словени беше насочена против Патријаршијата, а не против османското господство кое беше и чувар на феудалните односи, селските маси на Македонија останаа пасивни и одвоени од овие движења. Тоа беше и нормално, зашто вовлекувањето на селата во каква и да е борба, само по себе повлекуваше и барање на селаните за укинување на феудалните односи, кои беа нивни вистински пранѓи. И бидејќи борбата против патријаршиското господство што ја канализираа бугарските цариградски водачи, во ова време во Македонија имаше за цел не укинување на османското господство, а наедно со тоа и на феудалните односи, туку преку заграбувањето на македонските епархии од Патријаршијата грчките претензии на Македонија да се заменат со бугарски, тоа и селото остана пасивно во ова движење. И до колку таа борба успеаше да продре на село, нужно се ограничуваше на поделни селски свештеници, а не и на селските чифчиски маси кои трпеа од гнетот на османлиите. Меѓутоа, пасивноста на селото каде што и егзистираше мнозинството на македонската нација, мораше да се одрази негативно врз поширок национален план, што фактички го покажаа и самите наредни настани во тоа време.

I глава

ОПШТЕСТВЕНО—ЕКОНОМСКИТЕ И ПОЛИТИЧКИТЕ УСЛОВИ ВО ВРЕМЕТО НА РАЃАЊЕТО НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИЈА

Пробивот на европскиот капитализам на почвата на османската империја на Балканот и поразите што ги трпеше османлиската војска во текот на XVIII и во почетокот на XIX век на европските фронтови, доведоа до анархија во империјата, и до поместување во феудално-спахиските односи, во чии основи беше натуралното стопанство. Приливот на големи количества разновидни стоки на турските пазари, а особено луксузни од Европа, доведе до наголемување на потребите на османлиските феудалци. Меѓутоа, турските спахии, кои беа и главни купувачи, во условите на отстапувањето на турската војска, не беа во состојба да ги купуваат тие стоки и да ги подмират своите наголемени потреби. Грабежот, како главно средство за богатење, во времето на отстапувањето на турската војска, беше прекинат, а затворениот тип на натуралното стопанство во земјата не даваше парични средства потребни за купување на стоките што ги преплавија турските пазари. Под притисокот на фактори, турскиот феудален систем, базиран врз натуралното стопанство, појде кон радикални промени. Турските спахии и другите феудалци, со желба да ги подмират своите парични потреби, настојуваша да создадат такви односи во империјата, што би им гарантирале постојани извори на приходи за живот. На ваква ориентација ги тераа не

само поразите на фронтовите, туку и самиот капиталистички развoтoк на запад, кој во балканските земји на османската империја најде широк пазар за пласман на своите производи, и неисцрпна суровинска база за развој на својата индустрија. Суровините со кои располагаше Балканот: памукот, тутунот, кожата, волната, свилата, лојот, восокот, шајакот и друго, беа неопходни за европската индустрија, особено затоа што тие се наоѓаа во непосредна близина на индустриските центри на Европа. Овој интерес на европскиот капитал за суровини им отвораше нови перспективи на турските феудалци да дојдат до пари, што им беа неопходни за подмирување на нивните животни потреби. Турските спахии и јаничарите на кои дотогаш занает им беше војната¹⁾, почнаа да се интересираат за земјоделското производство, преку кое единствено можеа во овие услови, да дојдат до парични средства. Додека некои од јаничарите почнаа да се занимаваат со трговија, дотогаш спахиите појдоа кон уривање на постојните феудални односи во земјата, претворајќи ги спахилаците во чифлици, а себе во чифлик — сајбии²⁾. Селаните пак, како чифликчи кои беа лишени

¹⁾ Според тврдењето на Леополд Ранке, кон крајот на XVIII и во почетокот на XIX век во османската империја имало околу 132.000 спахии и околу 150.000 јаничари. Додека јаничарите за својата служба добивале плати, дотогаш спахиите за воената царска служба добивале од султанот спахилак на уживање, но не како нивна сопственост. Меѓутоа, да се смета спахијата како благородник, забележува Ранке, е многу незгодно. По селата тие ниту имале замоци, ниту некакви имоти. Тие го добивале спахилакот само на уживање, но тој не бил нивни. Спахилакот ниту смееа да го продаваат, ниту да го подарат, ниту да го увакуфат. Тој им се давал само на услуга и од него извлекувале корист. Десетти дел од производите на селаните на спахилакот им припаѓал ним. Инаку, тие немале право да ги тераат селаните на кулук, ниту можеле да ги протераат од земјиштето, ниту да им судат, ниту да им забранат да се отселат каде што сакаат тие. Спахилакот им бил само еден вид плата, која траела непрекинато и за која тие беле должни да војуваат на повик од султанот. (Леополд Ранке, Србија и Турска у деветнаестом веку, Београд, 1892, 29).

²⁾ Чифликот е земјоделско стопанство кое главно се засновува врз наемната работа на обезземјените селани, ослободени од феудалната зависност. На нив се произведувале земјо-

од земјата, и претставуваа некој вид селски пролетеријат, беа присилени, гонети од економската нужда, да работат на чифлиците било како аргати (надничари), било како ајакчии (со месечна плата), било како јаракчии или кесимџии, кога земјата ја земаа под закуп, за која мораа да им даваат половина од своите вкупни производи на чифлик-сајбиите. Се разбира, од целокупниот производ и овде прво се вадеше десеток за царот, потоа семе, кое се сметаше за сопственост на бегот, потоа дел за субашите и сејмените, до колку ги имаше, и на крајот она што остануваше требаше да се подели на два еднакви дела меѓу закупецот и чифлик-сајбијата.

Овој нов облик на феудална зависност на селанецот беше многу потежок отколку во спахискиот систем, каде што земјата номинално му припаѓаше на падишахот, а вистински со неа располагаше селанецот. Без оглед на големината, спахилаците, беа војнички феудални лени (имоти) кои се состоеја не во тоа што тие беа сопственост на спахиите, туку што спахијата имаше право да зема десеток од производите на оние села што му беа доделени и влегуваа во неговиот спахилак. Инаку, спахиите што беа еден вид кантонирани трупи, и на повик од султанот мораа да одат во војна, не беа сопственици на земја. Како фактички господар,

делски продукти исклучиво за пазарот. Инаку во чифликот, според земјишниот закон наречен „Рамазански закон“ од 1858 година, влегуваат: ораници, пасишта, езера, шуми и соодветни згради: конакот на спахијата и куќарките на чифлигарите. Околу беговската кула во една низа или во вид на правоаголник се поредени бедните куќарки на чифчиите, кои, како и запрежниот добиток и земјоделскиот алат, биле составен дел на чифликот.

Сиот живот на чифчиите, како што вели М. Филиповиќ, течел несреќно под надзор на сопственикот на чифликот, кој бил признаен како правен сопственик, или од неговите застапници: субашите и сејмените, кои ги ограбувале и вршеле насилства над чифчиите и селското население, но често го поткрадувале и својот господар. На тие чифлици често се сменувани чифлигарите, а нови се регрутирани и тоа не само од домашното население, туку и од населението на други краишта. Во некои краишта чифлик-сајбиите доведувале не само раја, туку и цигани, така што денеска, како што вели М. Филиповиќ, населението на некогашните чифлички села, како што се

покрај султанот, беше селанецот — раја, кој имаше тапија за својата земја и слободно располагаше со неа. Селанецот можеше својот имот да го пренесе и да му го продаде на друг, не известувајќи го за тоа спахијата, под услов новиот корисник редовно да му дава на спахијата десеток од производите³⁾.

Во вакви односи на сопственоста, логично е дека на селаните, во рамките на османската империја не им беше толку тешко, каков што беше случајот на запад, во Европа. Спахиите кои главно беа ориентирани на војна, по правило беа задоволни со давачките, кои им беа точно утврдени со султановиот ферман. Тие дури и не се грижеа за редовно собирање на давачките. Со оглед на тоа што спахијата уште живееше в град, а немаше свој посебен човек што би ја нагледувал работата на селаните, тој не можеше да ја контролира жетвата. Податоци за жетвата обично добиваше непосредно од самиот селанец и врз основа на тоа го земаше својот дел. Најмногу што правеше беше да го праша соседот на селанецот, а ако овој го потврди наведеното, тогаш спахијата не преземаше натамошни испитувања. Тој во таков случај ќе го земеше својот дел и одеше кај друг селанец. Дури, ако на селанецот му се случеше некаква несреќа, ако посе доцна, или ако град ги уништи посевите, тогаш спахијата обично не земаше никаков десеток, па дури и од другите плодови.

Врз основа на ваквите односи што владееја меѓу спахијата и селанецот, и Ф. Енгелс, можеше да заклучи: „Христијанскиот селанец под турска власт се чувствува, во материјален поглед, подобро отколку

оние во околината на Велес и Струмица, многу се разликува од населението на раетинските села по својот состав и во поглед на расните облици, што се гледа по соматските разлики, зашто меѓу чифлигарите има многу темна комплексција. Инаку, тоа население е многу заостанато во културниот развиток. Меѓу него има и такви што не знаат како им се вика родот. (М. Филиповиќ, Етничке прилике у Јужној Србији, Скопје 1927, 418 — 420).

³⁾ Ж. Балугиќ, Економските причини за превирањето во Македонија — превод на статијата објавена во германскиот орган на социјал-демократијата „Die Neue Zeit“, Штутгарт 1901.

на кое и да е друго место. Сè дотогаш додека уредно им плаќаше данок на турските власти, тие не го гибаа и тој ретко беше изложен на насилства, какви што, низ целиот Среден век, поднесуваше западниот селанец од спахијата. Положбата на рајата секако беше недостојна, но не и материјално тешка⁴⁾. Меѓутоа, додека порано спахијата, како војник, беше дезинтегриран за производството, и главен приход за издржување, покрај десетокот, му беше грабежот во победоносните походи, сега како чифлик-сајбија засегнуваше во „правото на сопственост“, кое порано селанецот го уживаше во спахискиот тимарски систем. Со ваква метаморфоза, воениот феудализам во османската империја се изродуваше во друг облик, се претвораше исклучиво во економски, кој беше значително потешок за рајата, но и попрогресивен за општествениот развој, кој имаше далекосежни позитивни последици за натамошниот развој на општеството на Балканот.

Се разбира, овој процес на претворање на спахилаците во чифлици не одеше толку лесно. Тој почна некаде во почетокот на XVII век и се протегаше сè до средината на XIX век, кога и султанот на земјишниот закон од 1858 година, конечно ги признаа чифлигарските аграрно-правни односи во земјата. Централната власт во Цариград, која дотогаш својата моќ ја градеше врз тимарско-спахискиот систем, со сите сили настојуваше да го спречи овој процес, во текот на кој под фирмата на „доброволно“ откажување на селаните од земјата, се создаваа крупни земјишни посејди — чифлици⁵⁾. Од една страна, се создаваше крупен земји-

⁴⁾ К. Марке — Ф. Енгелс, Сочинения, Москва, IX, 392, прво издание.

⁵⁾ Не само што професорот Омер Баркан тврди дека чифлиците се создавани по насилен пат, туку тоа го гледаме и во извештајот на Лиречековата комисија што ја испитувала положбата на безземјашите во источна Македонија, каде што пишува: „Според преданието на селаните, завладувањето на нивната земја се вршело на следниов начин: 1) најобично „притиснување“, според кажувањето на дедо Димитар Самоковлија, се вршело кога селаните не можеле да го плаќаат десетокот и им станувале должници на спахиите; 2) кога селото требало

шен посед, а од друга, слободна маса селани лишени од средства за производство, кои беа присилени од економска нужда да ја продаваат својата работна сила, вистина не на индустријата, зашто таа уште не постоеше на почвата на Турција, туку на чифлиците, кои беа сопственост на беговите вклучени во орбитата на европското капиталистичко производство.

Слабоста на централната власт особено дојде до израз во последните децении на XVIII век. Неа обилно ја користеа турските феудалци, кои, понесени од вносните занимања, почнаа да му ја откажуваат послушноста на султанот. Војната и за спахиите и за јаничарите не беше толку вносна, како во времето на

да доплати крвнина, а немало пари; 3) кога агите, за да ги заштитуваат во оние бурни времиња селаните и нивните коњи од ангарија, ги принудувале нив или се спогодувале со нив да им даваат разни подароци, кои полека станале годишен данок (Кесим); 4) кога агите истерувале стока на селска земја и со тоа ја присвојувале наградата за „губрење“ на земјата, која селаните почнале да ја обработуваат, а таа награда полека се претворала во насилство. (Д. Зографски, Развитака капиталистичких елемената у Македонији за време турске владавине, Скопје, 1962, 41).

За слични насилства пишува и д-р Димитар Поп Георгиев, кој во својата докторска дисертација, врз основа на изворни материјали, изнесува повеќе такви случаи. Во Тиквешијата кон крајот на XVII и во почетокот на XVIII век, преку насилство создавал чифлици некој Кара-паша. Тој ги истерал селаните од село Полошко, селото го разурнал, ја приграбил земјата и од не создал чифлици, населувајќи ги како чифлигари оние селани — бегалци, кои морале да ги напуштат своите огништа поради теророт на некој друг насилник, каков што бил и самиот Кара-паша. На сличен начин Карапаша ги претворил во чифлици и селата Драгожел, Моклиште, Дабниште и некои други села. Кон средината на XVII век на сличен начин во Тиквешијата создавал чифлици некој Камчуковец, додека кон крајот на XVIII век тоа го правел Кантур-бег, кого народот го нарекол „Крвник“. Во почетокот на XIX век се јавиле Синановец и Шакаловец, кои исто така, применувајќи сила, по Тиквешијата ги прогонувале селаните и создавале чифлици.

Она што се правело во Тиквешијата, се правело и во други краишта на Македонија. Така Јован Хаџи Василевиќ споменува дека некој Реџ Љок во XVIII век ги почифличил селата Бардовци, Ново Село и некои други села во околината на Скопје. Кон крајот на XVIII век селото Цидимирци било

победоносните настапувања. Затоа тие ја избегнуваа војната и не му се одсиваа на повикот на султанот. Работата беше стигнала дотаму, што во руско-турскиот судир во 1768 година, од 130.000 спахии, колку што приближно имаше во територијата на османската империја, под царското знаме дојдоа само 20.000, иако само на Балканскиот Полуостров имаше преку 55.000. Слично беше и со јаничарите, кои им се посветија на граѓанските занимања, а се збираа дури на повикот од султанот кога војната веќе беше објавена. Многумина јаничари, вели францускиот конзул во Солун Ј. В. Араси во 1771 година, поради финансиските тешкотии на државата, останаа без плати, па се зафатија со трговија со храна, огревни материјали и фуражни стоки во Солун. Некои дури отвораа и дуќани: пекарници, касапници, па дури и воденици⁶⁾. Врв на сето тоа беше австро-турската војна од 1788 — 1791 година, во која турската војска, поради неподготвеноста, беше поразена, па султанот беше принуден да заклучи неповолен мир во Свиштов во 1791 година.

Загубената војна доведе не само до поголема дезорганизација на турската воена сила, туку и ги разбуди од сон врвовите на Турција. Наспроти дезорганизираноста на армијата и самоволието на турските спахии и на јаничарите, Селим III, кој беше европски образован и понесен од струењата на просветниот апсолутизам, реши да изврши реформа во војската. самиот развиток на техниката и модерното војување ја правеше необучената и недисциплинирана спахиска (коњица) и јаничарска (пешадија) војска неспособна за војување. Таа се беше дегенерирала до такви размери, што не беше ни сенка од онаа некогаш силна војска од XVI век. Требаше да се изврши вооружување со модерно оружје, и наместо дегенерираната да се создаде нова армија, способна да го носи тоа оружје и

претворено во чифлик. Изгледа дека во ова време, како што вели Поп Георгиев, се вршело создавање на чифлици и во други краишта, па и во Охрид, Само Целадин-бег имал околу стотина чифлици до кои дошол по насилен пат. (Димитар Поп Георгиев, Сопственоста врз чифлиците и чифлигарските аграрно-правни односи во Македонија, Скопје, 1956, 67—68).

⁶⁾ Д. Зографски, цит. дело 14.

да го употреби во војна. Затоа и Селим III пристапи кон реформи кои набргу ја разлишаа уште посилено целата империја. Тоа можеше да настане зашто ударот беше насочен кон оние сили во земјата, кои дотогаш имаа главен збор. Додека со својата реформа од 1795 година султан Селим II го забрани претворањето на спахилиците во чифлици, дотогаш, од друга страна, под инструкција на француските и англиските офицери, ја започна реорганизацијата на војската, создавајќи регуларна армија, која требаше да стане столб на царството.

Овие реформи на Селим III, природно, сретнаа отпор не само од спахиите, кои широко ги претвораа спахилиците во чифлици, туку и од јаничарите што беа платени од Портата. Селим III во ваква ситуација беше присилен да ги казни сите незадоволни и оние што даваа отпор. Додека јаничарите, кои не сакаа да им се подложат на неговите реформи, ги исфрлуваше немилосрдно од војската, на спахиите им ги одземаше спахилиците со цел државните органи, а не спахиите, да ги собираат давачките од рајата, кои би се користеле за издржување на новоформираната регуларна војска сместена по касарни. Но сега настапи најлошото. Настанаа безредија и превирања во земјата. Спахиите, јаничарите, беговите, агите, па дури и одделни паши, како што беше Пазван Оглу во Видин, Али паша Јанински, Махмут паша во Скадар и други, потпомогнати од јаничарите, му ја откажаа послушноста на султанот и почнаа да дејствуваат самостојно. Додека разни узурпатори и разновидни турски господари по Македонија, како што беа Исмаил-бег, Евронос-бег, Целадин-бег и други употребуваа „жива сила“ составена обично од овие отпадници за потчинување на селаните, дотогаш пашите, кои себе се сметаа за апсолутни владатели во своите пашалаци, користејќи ја слабоста на централната власт, правеа разни злоупотреби со зијаметите и тимарите, одземајќи ги од спахиите и продавајќи ги како своја сопствена земја за своја сметка⁷⁾. Повеќето од отпуштените војници, кои

⁷⁾ „Самоволието на пашите од некое време наваму е такво, вели францускиот патеписец Оливие, што повеќето од нив

немаа никакви занимања, им ги нудеа своите услуги на разни побунети паши, а каде што не можеа да го сторат тоа, создаваа самите пљачкашки групи и оперираа по земјата. Во Македонија вакви групи познати под името „крдали“ оперираа така да се каже на сите терени каде што немаше силни воени гарнизони предани на султанот⁸⁾. Такви крдалиски групи имаше на Шар Планина, на Скопска Црна Гора, Кораб и во долината на Радика, во околината на Охрид и на некои други места. Разбојништвото стана вистинска несреќа на земјата, кое не можеше да се елиминира така лесно.

Целата империја кон крајот на XVIII и во почетокот на XIX век беше разнишана. А кога ќе се разнишаат силите што владеат, нужно доаѓаше до расстројство и во народот, особено ако е покорен, каков што беше случајот со покорените народи во османската империја. Додека српскиот народ под притисокот на дахиите, кои беа под закрила на Пазван Оглу до Видин, се крена на востание, македонските селански маси, особено оние што живеат во планинските краишта и далеку од главните патишта, беа присилени да ги напуштаат своите огништа и да барат за-

си дозволуваат да држат големи воени формации што бараат огромни расходи, кои ги надминуваат законитите приходи на пашите. Измачувањето (на селаните — Д. Т.) се наголемуваше сразмерно со бројот на луѓето кои пашите ги имаа на издржување; со пари тие успеаја да ја земат во свои раце целата власт во провинцијата, станаа мухасили или закупци, се потврдуваа секоја година во служба сами себе си и некои од нив заработија такви огромни богатства и таква сила, што Султанот ниту може да ги премести, ниту да ги казни“ (П. И. Милев, Известия за състоянието на Турција в края на XVIII век. Списание на БАН, София, 1931, VI, 34).

⁸⁾ Леополд Ранке во објаснувањето кои се крдалиите, пишува: „Тоа се луѓе кои Поротата по склучувањето на мирот (во Свиштов и Јаши во 1791 и 1792 година) ги отпуштила од своја служба, но кои немајќи желба да го прекине војничкиот занает, почнале да пљачкосуваат и да вршат разбојништва по Македонија, Бугарија, насекаде предлагајќи им ги своите услуги на пашите што се беа кренале против султанот, на месните жители незадоволни од пашите. Тие разорија еден од најзначајните македонски градови (Москополе), а други

штита во градовите, каде што силните гарнизони им беа предани на султанот. На тоа ги тераа не само несносните насилства на крџалиите, на разни дезертери, ајдуци, самоволни паши и бегови⁹⁾, туку и самоволјата на царските чиновници. Па дури и мартолозите, што имаа задача да го чуваат редот во земјата, учествуваа во немилосрдниот грабеж на мирното население. Водачот на мартолозите во Дојранска и Беровска околија со своите 200—300 вооружени луѓе грабаше и убиваше на овој простор, барајќи секое село, за да биде мирно, да плати месечно 200—300 златници, а од трговците што одеа по патиштата земаше 3—5 гроша за секој товар.

Појавата на разбојнички банди и насилници на теренот на Македонија, како и грабежите што ги вршеа агите, беговите и пашите, придонесе да настапат промени по македонските села. Додека еден дел го примија дури и исламот¹⁰⁾, други ги напуштаа своите огништа и бараа заштита во градовите, каде што имаа поголема лична безбедност¹¹⁾. И во Македонија луѓето,

градови ги натераа да се заштитат од нив со откуп: Не водејќи грижа за никаква вера, тие со задоволство примаа секој во својата средина, не обрнувајќи внимание на религијата“ (Л. Ранке, цит. дело, 33—34).

⁹⁾ Карактеристично е да се спомене дека меѓу овие самоволни паши и бегови се водеа дури и борба за превласт. Не само што Исмаил-бег од Серез, како што пишува Кузине-ри, уште од рана младост водел борба против разни бегови, за да го одржи рангот што го имале неговите поранешни претци (И. Катардиев, Серската област, Скопје, 1961, 29), туку такви борби се водени и во други краишта. Асан-бег и Јашар-бег во 1805 година ги пљачкосувале чифлиците на Целадин-бег во околината на Охрид и притоа одвлекле со себе околу 30.000 овци, кози, крави и коњи.

¹⁰⁾ За да ги избегнат директните насилства на разбојничките банди, од една страна, а од друга, грабежот на турската администрација и грчките владики, добар дел од македонските селани примија ислам. Иако Турците и Арнаутите не ги ценеа многу и ги нарекуваа Торбеши, тие сепак настојуваа, вели М. Филиповиќ, што порано да се изедначат со Турците и Арбанасите. Во суштина тоа беше чиста загуба за македонските Словени, зашто веднаш по приемот на исламот, во нуфуз-тефтерите се запишувани како Турци.

¹¹⁾ Очевидецот на оваа анархија, францускиот патеписец Оливие, кој заедно со Бригер патувал во Турција во 1793—1798,

вели францускиот конзул во Солун Феликс де Божур, ги фати страст, како во Франција, да живеат по градовите, со таа разлика што овде селаните не доаѓаа во градовите заради заработки и лесни задоволства, туку бегаа далеку од своите села заради опасностите и грабежите на беговите и другите бунтовнички групи¹²⁾.

Анархијата што владееше во земјата, а за која имаме доста сведоштва, ги тераше луѓето на бегство. Интензитетот на ово особено беше силен кон крајот на XVIII и во почетокот на XIX век, во времето наречено „преселнички години“, кога насилствата над населението достигна кулминациона точка. Народот беше принуден да ги напушти своите села и со незначителен подвижен имот да се засолнува во градовите. Опасноста од крцалиите и од бунтовничките банди беше таква, што беа загрозени и самите Турци. Затоа тие со помош на „дошлагите“ од селата, кои бегаа пред насилствата, почнаа да ги опашуваат градовите и поголемите села со долги видишта, насипи и ровови за одбрана од нападите на овие насилници. За безбедноста на населбите се создаваше, дури, селска или градска милиција, составена од Турци и од доселените македонски селани. Пред заедничката опасност доаѓаше до обединување на луѓето без оглед на верската и националната припадност. Горе наведениот конзул во Солун, во врска со ова пишува: „Сите

во врска со ова пишува: „Селското население, пренатрпано со даноци, несигурно за своите имоти и животи, неусетно ја напушта земјата, која не може повеќе да ги храни, и заминува во големите градови да бара спокојство што го загуби во колибите, и да бара нов живот каков што не може да најде повеќе во обработувањето на земјата. Пашите дури бараат исти давачки од оние што останале и ги тераат да плаќаат и за оние селани што избегале; последица на тоа е што сите жители исчезнуваат за кратко време и ги напуштаат селата засекогаш. Нема ниеден дел од империјата, вели Оливије, што се наоѓа малку подалеку од престолнината, а да не претставува слика на пустелија; големи полиња остануваат необработени, колиби и села разурнати и опустени“. (П. И. Милев, цит. статија, 34).

¹²⁾ Иван Катарџиев, Македонизирање на градовите. Разгледи, Скопје, 1959, II, 3.

градови изложени на разбојничките напади се опашани со сидишта од тули, кои опфаќаат пространство обично многу поголемо отколку што е самиот град, да може да се смести околното население со својот добиток и со подвижниот имот. Со оглед на тоа што разбојниците не влечат со себе топови, а се бијат само со пушки, еден прост сид може да ги запре. Полињата се опустени од крџалиите, а луѓето се набиени во градовите и се јадат меѓу себе, како риби во рибник“¹³⁾.

Градовите на Македонија, кои пред миграција беа мали и претставуваа обични турски касаби со турско население и ретки трговци, главно Евреи, Цинцари,¹⁴⁾ Ерменци, нешто Македонци, а во јужните градови на Македонија имаше нешто автохтони Грци, наеднаш станаа градови со повеќе илјади, а некои и со неколку десетина илјади жители, како што се Серез, Кукуш, Битола, Прилеп, Скопје, Велес, а особено Солун. Како резултат на ова и односот на градското население во Македонија спрема селското, како што наведува и францускиот конзул во Солун Феликс де Божур, беше во размер 1:3, што за она време беше

¹³⁾ Хр. Гандев, фактори на българското възраждане, София, 1943, 160.

¹⁴⁾ Овде треба да се додаде дека Цинцарите — Власите не биле стари жители на македонските градови. Нивното доселување по градовите настанало нешто порано отколку на македонските словенски жители, а особено по 1788 година, кога Али-паша, наречен Јанински, го разурнал цинцарскиот град Москополе во близината на Корча. Еден дел од Власите (Цинцари) минале во Србија и Бугарија, а поголем дел останале по градовите на Македонија. Како одлични трговци нив просто ги запираше и ги повикувале самите Турци да се населат по македонските градови. Така Емин-ага кон крајот на XVIII и во почетокот на XIX век просто молел одделни влашки семејства да се населат во Велес, за да ја заживеат трговијата во градот, која, како што вели М. Филиповиќ, порано била безначајна. (М. Филиповиќ, Цинцари у Велесу, Скопје 1936, 173). Со доаѓањето на Власите во македонските градови покрај „турска“ и „еврејска“ се појавила и „влашка“ чаршија. Тие, за разлика од другите трговци: Турците, Евреите и Грците, како што вели и Т. Стојановиќ, имале свој „влашки начин на тргување“. (Трајан Стојановиќ, Издигањето и преобразувањето на балканските трговци и раната национална преродба на балканските градови).

значајно, ако ги споредуваме балканските земји, каде што населението претежно живееше по селата¹⁵⁾.

Доселувањето на словенскиот елемент во градовите на Македонија, кој со време стана носител на македонското национално будење, не престана со овие настани. Започнатиот процес се одвиваше и натаму во текот на XIX век, но ни по интензитетот ни по размерите не беше како овој¹⁶⁾. Како резултат на ова дојде до промени во етничкиот состав на градовите. Се создаваат не само комплетни словенски колонии по македонските градови, туку и самите градови добиваат друга етничка физиономија. Додека порано главни жители на македонските градови беа главно Турци, а покрај нив живееја Евреи, Ерменци, Цинцари, ретко Македонци и по некој Грк¹⁷⁾, што ги држеа во свои раце и занаетите

¹⁵⁾ Оваа предност на македонските градови, во однос на другите градови на Балканот, ја зачувале сè до почетокот на XX век. Додека Србија, според тогашната статистика од 1899 година имала 2.280.508 жители, од кои 257.443 во 24 градови, или 11,28% од целокупното население, а Хрватска во 1900 година во 17 градови имала 221.296 жители, дотогаш во Македонија од 2.258.224 жители по градовите живееле 634.169 или 28,08% од целокупното население. Карактеристично е да се спомне примерот на Солун. Додека овој град во 1838 година броел 60.700 жители, дотогаш во 1875 година скокнал на 118.000 жители.

¹⁶⁾ Тешко е денеска да се установи како се вршела миграцијата на селското население во градовите во Македонија, зашто тоа бил процес за кој никој во тоа време не водел сметка. Точно е едно, дека миграциониот процес на селаните во градовите не течел рамномерно. Додека миграцијата во западните краишта на Македонија била поинтензивна и помасовна, дотогаш во источните била релативно слаба. Причина за тоа биле Исмаил-бег од Серез и пашите од Солун, кои со своите сили го оневозможувале дејствувањето на крпалиските банди и на бунтовниците на своите терени.

¹⁷⁾ Кога се зборува за Грците во Македонија треба да се води сметка за тоа дека вистински Грци, освен владиките и нивните слуги, во северна и средна Македонија немало. „Грци“ и речиси единствени претставници на „грчкиот“ национализам не само во Велес, туку и во други градови на Македонија, со исклучок на јужните, каде што и имало нешто автохтоно грчко население чиј број денеска е тешко да се утврди, биле елинизирани Цинцари, приврзаници на Цариградската патријаршија (М. Филиповиќ, цит. дело, 176). Тие не само што по македонските градови се кажувале за Грци, што го забеле-

и трговијата, со оваа миграција во македонските градови, каде што, така да се каже, сите беа туѓинци, се создаваа словенско-македонски колонии. Се разбира дека овој нов елемент на градовите не можеше во почетокот да се израмнува по богатството и културата со староседелците на градот. Нивните населби помалку или повеќе се наоѓаа во бедните маала, во чатми и куќи од кал, пред кои обично се наоѓаа мали дворови со буништа. Овие маала не се наоѓаа во градскиот центар, туку на периферијата на градот и личеа на селца.

Со оглед на тоа што опасноста од крџалиите и разновидните грабешки елементи траеше неколку децении, тоа и дошлагите од село, по нужда, мораа да се свикнуваат на градскиот живот во кој не беа примени добро од другото население. Дел од селаните што не беа опитни во занаетите, бараа излез во обработката на земјата. Оние што имаа пари купуваа земја во близина на градот и му се посветуваат на градинарството, додека други, кои немаа пари, беа присилени како аргати, ајлакчи или кесимџии да работат на имотите на заможните Турци. Помладите, пак одеа да учат занаети. Малку беа Македонци што го пренебрегнуваа стравот на крџалиските и бунтовничките банди, па почнаа да се занимаваат со трговија меѓу градот и блиските села. Дури со смирувањето во земјата, што настана кон крајот на третата деценија, кога султан Махмуд II во 1826 година со еден силен удар ја уништи главната јаничарска сила во Цариград, настанаа и понормални услови за живот. Меѓутоа, имаше и такви што не можеа наполно да се адаптираат кон новиот градски живот, така што веднаш штом настанаа понормални времиња појдоа назад во селата, каде што, и

лежал и Ами Буе во 1839 година во случајот на цинцарското село Богатско, Костурски округ, каде што 500 цинцарски домаќинства неколку децении се кажувале за „Грци“ (Ј. Х. Василевиќ, Костур и негова околина, Белград, 1927), туку и оние и надвор од Македонија се кажувале како такви и знаеле во тоа време да бидат поголеми „Грци“ од вистинските Грци. Сопствениците на прочуената трговска фирма во Виена — Сима, Думба и Тирка, кои по народност биле Цинцари, за кои зборува Каниц, се кажувале за Грци (Д. Поповиќ, О Цинцарима, Београд, 1937, 21).

покрај оваа голема миграција на релацијата село — град, сепак најголемиот дел од македонските Словени останаа на село на чифлиците како неорганизирана експлоатирана маса. На нивни места пристигнуваа други Македонци, така што со оваа миграција етнографскиот состав на градското население во Македонија се измени значително во корист на македонските Словени, кои постепено и ги земаа клучните позиции во градот.

Додека словенските жители во селата и натаму го трпеа насилството на османските феудалци и чифлик-сајбиите, новата генерација Македонци, која со оваа миграција ги населуваше македонските градови и значително го засили словенскиот елемент во нив, во првите години на животот, така да се каже, се најде во туѓа средина. Тие не само што се судрија во чаршијата со туѓи елементи на словенството, туку и во црквите и во училиштата каде што наместо словенски јазик, каков што дотогаш го слушаа по селските цркви и келијни училишта, сега беа присилени во некои градови, а особено во јужните, да слушаат богослужение и настава на грчки јазик.

Меѓутоа ни грчката духовна хегемонија што владееше во црквите и училиштата, ни средината во која западнаа тие „дошлаци“ од село, не можеше да дејствува асимилаторски врз овие големи маси, како што дејствуваше пред оваа миграција врз оние поединци што ја напуштаа словенската селска средина и се упатија во туѓата градска средина, каде што претставуваа малцинство¹⁸⁾. Поради отпорноста на овој нов градски словенски елемент, не само Грците, туку и Турците, Евре-

¹⁸⁾ Карактеристично е да се напомене дека оваа постара генерација Македонци која се доселила по македонските градови пред оваа масовна миграција, за разлика од новите „дошлаци“, се разликувале значително не само по начинот на животот, туку и по грчкиот јазик кој го употребувала во трговијата. Се разбира, употребата на грчкиот јазик од нивна страна не било затоа што тие го напуштале словенството па се чувствувале како Грци, туку затоа што еден трговец во тоа време тешко можел да просперира не само во Европа, каде што во рамките на европските трговски јазици бил присутен и грчкиот, туку ни во централните и источните балкански

ите, Ерменците, Цинцарите, гледаа на нив од височина и ги нарекуваа со погрдното име „вулгарос“ — простаци и „хондракефалос“ — дебелоглавци. Дури, овие „староседелци“ на градот избегнуваа да се дружат со овие селани, кои уште носеа селски кепиња и облека.

На сите овие погрдни називи овие, „дошлаци“ не обрнуваа големо внимание. Како што секоја примитивна заедница што му се противи на сè што доаѓа однадвор, така и овие словенски нови жители одбиваа сè што не е од нивната средина. Тие, во суштина, во својата поврзаност претставува некој вид затворен круг и инстинктивно ги одбиваат сите нови струења. Мизонизмот во овие примитивни средини беше на сила, и тој ги штитеше од туѓи влијанија. Затоа и отпорот кај нив беше жилав и траен. Конзервативизмот и овде ја покажа својата сила, која ги чуваше овие групи од туѓи струења во нивните редови. Јазикот, обичаите, недовербата спрема сè што е туѓо, ги штитеше овие луѓе од грчкото духовно влијание. Силното словенско чувство и тесната меѓусебна збиеност ја правеше оваа маса недостапна за грчката пенетрација, која доаѓаше преку црквата и училиштата. Па дури и тогаш кога некои од нивните синови ќе свршеа грчки училишта и тоа не само во Македонија, туку во Атина и Јанина, не го забораваат своето словенско потекло. Меѓутоа, овие

земји без знаење на грчкиот јазик тешко можело да се стори што и да е. За да можат да просперираат во трговијата и тие, како и Цинцарите, Албанците и другите трговски елементи на Балканот не само што го учеле грчкиот јазик, па дури некои од нив кокетирале во определени околности како „Грци“, бидејќи освен Турците и Грците, европјаните и не знаеле дека постои некој друг народ во Македонија, и до колку знаеле, овие народи ги сметале за народи од „понизок“ ранг.

Меѓутоа, иако изразот „грчки“, како што правилно забележува и Т. Стојановиќ, немал етнички белег, бидејќи не само во Унгарија, Хрватска, Срем и Бачка, туку и во другите земји на Европа под името „Грк“, пред сè, се подразбирале трговци, во која смисла дури и еден Евреин можел да биде „Грк“ (Трајан Стојановиќ, цит. дело, 52), сепак Македонецот барон Константин Бели од Виена, обрнувајќи се кон своите „еднородци Македонци“ укажува на опасноста од вакво кокетирање и повикува, наспроти грцизмот, да се истакне македонството на словенското население од Македонија, како етничко разликување од Грците (Сп. „Лоза“, Софија, 1891, 1 1 — 2).

луѓе кои од селото го носеа со себе целиот традиционализам што го наследиле од своите татковци и дедовци, беа првите градски упоришта на новата македонска нација, која почна да се буди од сон. Од оваа средина се раѓаше нова генерација Македонци, ново поколение граѓани кои набрзо се кренаа против туѓото идејно таторство.

Треба да се спомене дека целата ова словенска маса, која во ова време ги насели македонските градови, не беше идентична во однос на имотната состојба. Диференцијата меѓу нив на овој план започна во селата со првиот пробив на стоквно-паричните односи на почвата на Македонија¹⁹). Затоа беше можно веднаш

¹⁹) Пробивот на капиталистичките односи на Балканот особено беше силен во Македонија. И тоа беше природно ако се земе предвид богатството и географската положба на оваа земја, која, според мислењето на францускиот конзул во Солун, Феликс де Божур, обилува со такви природни богатства, како ниедна земја во Европа. Во документите на виенската влада од 1782 година од петте големи провинции на европска Турција, особено значење и се придава на Македонија, која кон крајот на XVIII и во почетокот на XIX век била главен извозник на памук не само за австриската текстилна индустрија, туку и за други европски земји. Велико Јадранов во својата книга: „Българите в Лаипциг, София, 1938, 32, вели дека саксонската текстилна индустрија во голема мера зависела од македонскиот памук, кој во големи количества го изнесувале не само караваните од Македонија преку Србија, туку и по морски пат преку Солун, кој претставувал природна врата на Македонија. Во периодот 1800 — 1817 година, солунското пристаниште го посетиле повеќе стотини трговски бродови од Англија, од германските земји, од Франција, Русија, Италија, Холандија и други европски земји, кои од Македонија извезувале памук, волна, сусам, кожа, свила, шајак, пченица, тутун, ориз, лој, афион, восок, вино и друго, а увезувале колонијални и индустриски стоки: шеќер, кафе, црн пипер, хартија, индиго, корали, разни миродии, оружје, железарија, фесови, бижутерија, органски бои, стакларија, текстил и друго. Според податоците на Д. Јаранов извозот од Македонија за Европа во ова време се цени на околу 8.821.320 гроша, додека увозот изнесувал околу 4.970.670 гроша. Кон крајот на XVIII век таа постигнала извоз во вредност од 13.791.920 гроша, а увоз околу 8.000.000 гроша. Овој позитивен биланс овозможувал и концентрација на капиталот за да се пренесе подоцна извесен дел во индустријата, од што се користеле и некои Македонци.

по доаѓањето в град едни да се уфрлат во трговиите, други да одат на занает, трети да обработуваат земја, а четврти, кога наскоро беа отворени разни работилници, да се запослат како работници. Меѓутоа, иднината на овој за градот нов елемент му беше загарантирана, зашто околината беше населена претежно со словенско население. Познавајќи се уште од село, овие нови градски жители беа необично блиски со своите сонародници, кои претставуваат не само основна маса производители на теренот, туку и купувачи на стоки. Македонските селани кои пред ова тргуваа со Евреите, Турците и Цинцарите, сега почнаа да тргуваат со своите луѓе кои беа нивни и по потекло, и по јазик, и по обичаи. Пристапот до нив, за разлика од другите несловенски елементи, им беше близок и лесен, зашто обично се познаваа и разбираа, така што ним им ги продаваа своите производи и од нив ја купуваа петребната стока за село.

Младото паколение Македонци набргу влезе во животот на градот. Тие ја освојуваа техниката на занаетите и вештините на тргувањето. Реформите на султан Махмуд II позитивно дејствуваа врз натамошната афирмација на овој нов елемент на градот. Додека интересирањето на европската индустрија за селските производи придонесе за развитокот на земјоделството и сточарството, дотогаш турската држава со своите порачки за опрема на регуларната турска војска, даде голем импулс за занаетите, па дури и за развитокот на простите и сложените капиталистички кооперации²⁰⁾.

²⁰⁾ Иако кон средината на XIX век производството во македонските градови беше претежно занаетчиско, тоа не значи дека не постоеле и поголеми работилници од друг тип. Напротив, барањата не само на домашниот, туку и на странскиот пазар доведоа до отворање на поголеми производствени капацитети во кои работеа по десетина и повеќе работници. Такви работилници беа отворени по сите поголеми центри на Македонија. Во нив се произведуваше: шајак, платно, килими, се штавеше кожа, се переше волна и памук, се правеа гајтани, железарија и друго. Сите овие работилници беа поставени врз база на проста кооперација. Се разбира дека имаше и такви работилници каде што постоеше поделба на трудот, која е карактеристична за сложената капиталистичка кооперација.

Особен развиток на економиката настана со големата Кримска војна. Присуството на големи контингенти војска на теренот на Балканот бараше прехранбени артикли и други стоки. Европските центри за снабдување беа далеку, и Македонија со изобилие на прехранбени артикли и на други стоки наеднаш се претвори во главен снабдувач на фронтот. Настанува вистинска ренесанса на трговијата. Покрај месните трговци никнуваа многубројни агентури на странски извозни претпријатија кои вршеа откуп на жито, добиток, кожа, па дури и на производи од занаетчиите и од работилниците. Карвани со стоки тргнаа по патиштата на Македонија, но не повеќе на север кон Дунав, туку на југ кон Солун. Многубројни сплавови натоварени со различни стоки се движеа низ Вардар кон Солун, од каде што се префрлуваа со лаѓи на фронтот. Дури ни со завршувањето на војната оваа трговија не престана²¹⁾. Напротив, Македонија со своите огромни богатства го привлече уште повеќе вниманието на европската индустрија. Ова од своја страна овозможуваше и рапиден подем на внатрешната трговија, која исто така вршеше силно влијание врз производството на градот и селото. Вкусот на селанецот почна да се менува, а неговите потреби од занаетчиски и индустриски производи стануваа сè поголеми. Сите патеписци и зачувани документи зборуваат за овој подем на занаетите што траеше некаде сè до 80-тите години на XIX век,²²⁾ кога пробивот на

21) За тоа каков успех постигна трговијата во Македонија во ова време, можат да ни послужат зборовите на Н. Еничерев, кој како бугарски учител во Прилеп во седмата деценија на минатиот век пицнува: „Трговијата во Прилеп цутеше на висок степен. Во средина меѓу Босна, Херцеговина, Албанија, Тесалија и Бугарија (Еничерев од познати причини како бугарски пропагатор не ја споменува Србија — Д. Т.), Прилеп служеше и како стовариште на стоки од сите страни и како центар на трговските односи меѓу Западна Европа и крајниот Исток. Прилепските трговци секоја година во месеците мај и јуни одеа за стоки во Виена, Лајпциг, Лион, Минхен и Цариград (продавале и купувале Д. Т.) на кои заработуваа“. (Н. Г. Еничерев, Вспоменания и бележки, Софија, 1906, 78).

22) Според наводите на Јован Хаџи Васиљевиќ само во Скопје во 60-тите години на XIX век имало околу 60 разни занаети организирани во еснафи. Слично било и во другите

европската индустриска стока го потисна занаетчиското производство²³⁾. Благодарейќи на сите овие фактори, во градовите на Македонија никнуваат трговци од словенска средина како што се во Скопје: Хаџи Трајко, со синовите Никче и Кочко, Хаџи Дојчин, браќа Поповиќ, Хаџи Коста, Хаџи Стевчеви, Димче и Трајко Неранца, Крсте Ипекчија, Хаџи Кочовци; во Битола: браќата Робевци, во Велес браќата Весови, Коробарови, во Банско: Хаџи Волчеви, Марко Тодоровиќ Везов, Михајло и Лазар Герман, Хаџи Лескови, Хаџи Радовани и многу други, кои стануваа централни фигури во животот на Македонците. Македонците од градот и селото не само што од нив купуваа и често добиваа стока на кредит, туку кога овие нови богати луѓе влегоа во раководството на црквено-училишните општини, добија во нив вестински водичи и заштитници какви што дотогаш немаа. Тие во овие луѓе во општинските тела добиваа свои политички претставници, кои почнаа сè повеќе да ја застапуваат „нацијата“ пред светските и духовните власти²⁴⁾. Многумина од нив, како што беа

градови на Македонија, каде што занаетите се развивале под дејство на географската средина, т. е. на суровините што се наоѓале на самиот терен.

²³⁾ Приливот на индустриски стоки од Европа на македонските пазари по изградбата на железничката пруга Скопје — Солун во 1873 година, нагло го потисна местото занаетчиско производство, а со тоа предизвика не само опаѓање на занатлиството, туку и го закочи почетниот облик на капиталистичкото производство. Главна причина, меѓу повеќето други, беше и лошата царинска политика на Високата порта, која со минималните царини им овозможуваше на европските земји да ги преплават пазариштата на Турција со евтини индустриски стоки. Конкуренцијата на европските стоки на македонскиот пазар беше уништувачка, така што дојде до тоа, во моментот кога започна процесот на прераснувањето на занаетчиското производство во индустриско, тоа да биде осудено на пропаст и уништување.

²⁴⁾ Како македонските Словени од градот и селото во лицето на богатите и влијателни сонародници нашле свои политички претставници и заштитници, можеме да видиме на примерот на настаните што се одиграле околу манастирот св. Архангел, кај село Кучевиште, Скопско. Бидејќи скопските владики сакале да посегнат на имотот на манастирот, тоа месните селани од село Кучевиште со помош на трговците од

Робевци, беа познати и надвор од Македонија. Тие дури имаа свои претставништва и во некои европски центри.

Кога се зборува за настанувањето на капиталистички елементи од средината на македонските Словени, секако не треба да се ограничи ова настанување само во градовите. Напротив, таа тенденција ја имаше и по селата, каде што се јавуваа, како што вели Кузинери, крупни сточари, како што беа Гурчин Кокалески, Жунгуловци и многу други²⁵). Поседувајќи големи стада овци и друг добиток, тие во големи количества пласираа на македонските пазаришта: волна, месо, млечни производи, лој, кожа и др. Според податоците на Бендерев, во Македонија кон средината на XIX век имало околу 8.000.000 грла ситен добиток, од кои 4/5 биле овци²⁶).

Иако капиталот во ова време кај македонските Словени се јавува главно во форма на трговски капитал, а помалку производствен, сепак тој во својот развој водеше до интеграциони процеси, не само во рамките на еден град, туку и на пошироко подрачје. Широката општествена поделба на трудот, што настана врз база на развојот на производствените сили, ги разбиваше рамките на локалното стопанство и отвораше широки видици и простори. Таа бараше и нови односи

Скопје, а посебно со помош на влијателниот кај турските власти трговец од македонско словенско потекло Хаџи Трајко, успеале не само да ги одбијат владиките од овој обид, туку успеале поради тоа да сменат по ред и четворица скопски владики. Кога последниот од тие владики во 1933 година дошол лично во манастирот св. Архангел и изрично барал да му се покорат на неговото барање, селските прваци имале толкава сила што владиката го отстраниле со овие зборови: „Господине, ние на владиките им даваме сè што беше определено. Тебе уште и ќе ти дадеме, под услов да не се мешаш во манастирот. Ова ти го велíme зашто за тоа манастирче за четири години протеравме четворица владики од Скопје. Ако и ти имаше намера да ги баеш во манастирот, ние ти велíme отворено: „Качи се сега на коњ, па оди право во Стамбол, од каде и си дошол“. (Натанаил Охридски, Живоописание, Софија, 1903, Сборник НУНК, XXV).

²⁵) Љ. Лапе, Домашни извори за македонската историја, Скопје 1951, I, 9 — 18.

²⁶) Бендерев, Военная география и статистика Македоний и соседних ссею областей, С. Петербург, 1890, 570.

и врски меѓу луѓето, бараше посолидна организација на производствените единки и групи и поредовда размена, која беше составен дел на економските движења. Самата општествена поделба на трудот и трговијата со неа водеше кон пошироки интеграциони процеси во рамките на определено јазично подрачје. Со други зборови таа почна да обединува одделни производствени реони, преку создавање на општи пазари и преку воспоставување на потрајни стопански врски меѓу производителите на еден реон со друг, кои се поврзуваа било непосредно, било преку трговците што крстосуваа надолж и нашир низ Македонија. Тие завлегуваа и во најскриените места на Македонија и ја претвораа целата оваа територија во една поврзана економска целина. Во овој интеграционен процес доаѓаше дури до писмени договори меѓу трговците од словенското потекло од еден и друг-реон. Таков беше случајот со прилепските и петричките трговци²⁷). Во ова време настанува и вистинска поплава на панаѓури во Македонија, кои играа крупна улога во трговијата, и ги разбиваа рамките на локалната ограниченост. Такви панаѓури имаше многу. Во Серез тој почнуваше на 21 февруари и траеше полни 20 дена. Во Прилеп почнуваше на 5 мај и траеше 15 дена, во Неврокоп на 12 август, во Ениџе Вардар на 3 ноември и траеше подолго отколку во Неврокоп, односно траеше две недели; потоа во Петрич на 27 ноември, во Селфица траеше 8 дена и во многу други места во Македонија, како што беа Долени — Петричко, Трлис — Неврокопско и други. На овие панаѓури, а особено во Серез и Прилеп, доаѓаа не само македонски трговци, туку и од другите земји. Пазарот и овде, како што вели Е. Кардељ, со невидливите врски на парите, почна да ги поврзува расцепканите и изолирани феудални делови на Македонија во една целина, што имаше за резултат создавање на услови за политичка и духовна централизација воопшто²⁸).

Процесот на националната интеграција во Македонија, кој започна со новата поделба на трудот, сликови-

²⁷) В. Златарски, Как с писали Македонците преди 115 години. Македонски преглед, София, 1929, V, 1, 118-119.

²⁸) E. Kardelj, цит. дело 83-84

то ни го опишува Јован Хаџи Васиљевиќ, кој го наведува движењето на трговските карвани. Поради несигурноста на патиштата, трговците биле присилени да патуваат групно, било по панаѓурите, било во други случаи на тргнување. Групирањата обично се вршени по народна припадност, така што македонските трговци обично се групирале во посебни групи за тие патувања²⁹⁾. Скопските трговци патувале со тетовските и кумановските. Сите тие, како што вели Хаџи Васиљевиќ, за време на панаѓурот во Серез, се собирале во Скопје до 8 февруари и заедно на 10 февруари, на св. Харалампие, тргнувале на пат за Велес. Кон оваа група во Велес се приклучувале велешките трговци, па заедно сите тргнувале за Прилеп на 12 февруари. Таму ги чекале прилепските, а веројатно и други трговци од западна Македонија: Битола, Ресен, Охрид, Струга, Кичево, Дебар, па сите заедно тргнувале за источна Македонија,

²⁹⁾ За несигурноста што владеела на патиштата во Македонија во ова време и за нападите на разновидни пљачкашки банди, пишуваа не само „Новине Србске“ од 22.1.1838 година, јавувајќи дека во планинскиот дел на Кресна разбојниците ја нападнале поштата и зеле 20 ока злато, сопственост на сереските и солунските трговци, туку за тоа пишуваа и австрискиот конзул од Солун во својот извештај од 5.IX.1853 година, во кој вели дека „разбојничкото зло и натаму се размножува во Македонија и ги кочи комуникациите“. Не само само што бил нападнат карван од 100 коњи кој на патот од Неврокоп одел за Тракија, туку вакви напади имало многу. Сето тоа од своја страна ги терало македонските трговци не само да одат во што поголеми групи, туку на тие опасни патувања уште и да се маскираат, да се преоблекуваат во Турци, па дури и да ги менуваат своите имиња во турски. Така Хаџи Кочко од Скопје за време на патувањето добил муслиманско име — Беќир; Хаџи Завир — Џафер; Хаџи Коста — Керим; Хаџи Тасе — Таир итн. Карактеристичен е случајот со оваа група трговци кои, како што наведува Хаџи Васиљевиќ, поради промената на имињата имале маки во Серез во 1853 година пред турските власти што вршеле регрутација за турската војска. Верувајќи дека овие македонски трговци се Турци, турските власти сакале да ги регрутираат и нив. Одвај успеале да го докажат својот идентитет и да им објаснат на властите дека не се Турци, туку христијани — Словени, дека се маскирале како Турци само поради безбедноста на патиштата. (Јован Хаџи Васиљевиќ, Скопска индустрија и трговина и скопски трговци у XIX века, Београд, 1933, 18 — 19).

откаде во придружба на неврокопските и банскалиските трговци сите заедно одеа натаму на југ кон Серез³⁰⁾.

По изложената маршрута, процесот се одвивал константно. Се разбира дека патувањата одеа и во обратни правци, според тоа во кој крај се одржувал панаѓурот. Кон овие групни патувања за водење на трговија, се поврзувале луѓе од сите краишта на Македонија: северна, западна, источна и јужна, што имаше за последица и поврзување на Македонија во една економска национална целина. Туѓите јазични подрачја од југ и запад, грчкото и албанското, потоа од североисток планината Балкан како природна бариера меѓу Бугарија и Македонија, а од север српската државна граница, која Турците ја чуваа будно, овозможува Македонија не само да се изолира, туку и да се развие како самостојно национално подрачје во рамките на отоманската империја³¹⁾.

Во овој интеграционен процес, и тоа од помали размери, беа вклучени уште и Врање и Призрен, но оваа врска беше значително послаба, така што природно овие краишта останаа надвор од овој интеграционен процес. Со оглед на тоа што ваквите групирања не беа случајни, туку со новата поделба на трудот и редовна појава, и тоа не само за ова време од годината, туку преку целата година, за време на многубројните панаѓури, и тоа траеше со децении, логично дојде до обединување на луѓето и до нивно економско поврзување во националните граници на Македонија. Се созда-

³⁰⁾ Исто, 18 — 19.

³¹⁾ Додека трговијата на Србија била свртена кон Дунав, а на Бугарија кон Дунав и Црно Море, (Д. Г. Кљосев, Историја на македонското национално револуционно движење“, Софија, 1954, 68), дотогаш трговијата на Македонија главно и претежно била ориентирана на Егејско Море — Солун, кој покрај неколку економски центри како што биле: Скопје, Серез, Прилеп, Битола, Неврокоп и други, станал главен економски и културен, подоцна и политички центар на Македонија. Ваквата логика на економското движење нужно водела до создавањето на посебен национален пазар со свои економски, културни и политички центри и до збивањето на луѓето на овие простории во посебни национални целини.

ваат трговски центри во кои се собира стока од внатрешноста и од кои странската стока се распределува за внатрешноста. Целото подрачје со вакви јазли, станува единствен стопански организам чија поврзаност е до толку потесна, до калку повеќе се развива стоквното производство и трговијата.

Ова поврзување на Македонија, под дејството на економските фактори и сообраќајот во една економска целина, имаше огромно значење за афирмацијата на македонската нација. Во тој сообраќај на стоквниот промет, каде што населението од различни подрачја, кое порано живееше одвоено и со посебен живот, не само што се запознаваше, туку од еднаквите животни интереси почна да се развива и стремежот за национално единство. Капиталистичкиот пробив внесува животна сила и буди нови сфаќања. Тоа беше и нов елемент што извираше од длабината на економското движење, од кое и се раѓаше чувството на заедничка припадност. Историската судбина на словенскиот народ на почвата на Македонија, заедничката култура, а особено заедничкиот јазик, и овде беа не само надворешна рамка во која можеше да се развива и економски да се поврзува пошироката заедница — македонската нација, туку и можност истата да се поведе во борба против своите конкуренти.

Во ваквиот сложен процес на поврзување и воспитување, во која економските и етничките белези изиграа решавачка улога, се создаваше и профилот на македонската нација. Заедничкиот јазик, без оглед на многубројните дијалекти, покрај економскиот момент, играше пресудна улога луѓето во тој траен сообраќај не само да се спогодуваат за економските работи, туку и за други прашања од заеднички интерес. Живиот сообраќај и пошироките економски врски ги потиснуваа локалните дијалекти и локалната свест и создаваа пошироки национални хоризонти во кои луѓето почнуваа да согледуваат дека нивна татковина не е крајот во кои живеат, по кој и се обележувале,

туку дека е многу поширока, а со луѓе многубројна³²⁾. Во тоа согледување на пошироката татковина на просторот на Македонија, настани и оној судбоносен момент кој е карактеристичен за нацијата, момент на создавање и декларирање на својата народност, кој, како што вели Е. Кардељ, е најубедлив и најверодостоен знак за постоењето на нација³³⁾.

³²⁾ Татковината на луѓето пред ова и не била толку широка како што настанала подоцна со пробивот на капитализмот. Таа и не ги преминувала локалните граници каде што живеел човекот. Сè до каде што можеле око да досегне од камбанаријата на црквата, или од блиското возвишение, дотаму била и неговата татковина. Надвор од овој круг било странство. Затоа и луѓето во ова време својот крај го нарекуваат „отечество“. Така било на запад во Европа, така било и во Македонија. Таков е случајот и со Константин Миладинов, кој својот роден крај Струга го нарекол „мое отечество“.

³³⁾ Е. Kardelj, цит. дело, 80 и 107.

II глава

МАКЕДОНСКИТЕ СЛОВЕНИ И НИВНИОТ СТРЕМЕЖ ДА СЕ ЕМАНЦИПИРААТ ОД ГРЧКАТА ДУХОВНА ХЕГЕМОНИЈА

Економската интеграција, тој директен резултат на капиталистичката општествена поделба на трудот и сообраќајот, која интензивно се развиваше во текот на првата и во почетокот на втората половина на XIX век на теренот на Македонија, не само што го обединуваше македонскиот народ во рамките на една определена економска и јазично-културна граница, туку создаваше таква атмосфера и околу себе, што почна да ги проникнува индивидуите со чувство дека припаѓаат на определена компактна национална целина¹⁾.

¹⁾ Се разбира, и националната идеја, со која всушност и завршува процесот на консолидацијата на нацијата, како и секоја друга форма на општествена свест, не се појавува како заедничка идеја на сите припадници на една нација, ниту пак по интензитетот е иста кај сите. Дури, таа не и е ни својствена не само на една определена групација. Носител на националните идеи не може да биде исклучиво буржоазијата, иако таа по правило е сила што треба пред сите да биде тоа, зашто самиот пазар ја учи буржоазијата на национализам. На прашањето дали буржоазијата, ситната буржоазија или селанецот биле носители на стремежот за национално будење, Е. Кардељ одговара дека тоа во тој облик се поставува погрешно и додава: „И селанецот како и ситниот производител и ситнобуржоаскиот занаетчија, и со него и со други поврзаниот словеначки интелектуалац, беа зафатени со новите општествени процеси што ги предизвика младиот капитализам. Сите тие Словенци беа носители на националното будење, иако овој блок ни по социјалните, ни по конкретните економски стремежи не беше хомоген“. Е. Kardelj цит. дело, 209, курзивот — Д. Т.

Капиталистичкиот развiток и на почвата на Македонија во суштина дејствуваше централистички во повеќе правци. Тој ги разбиваше не само рамките на локалното стопанство, туку и рамките на локалната свест. Татковината на многумина луѓе наеднаш стана многу поширока и поголема отколку што ја замислуваа тие. Во тоа согледување на пошироката татковина и на посебните национални интереси почна да се раѓа и такво сознание, кое една определена национална заедница почнува да ја „одделува“ и да ја „оцртува“ од другите национални заедници.

Карактеристично е да се спомене дека ова „одделување“, или „оцртување“ на македонските Словени, од другите соседни словенски народи не беше толку лесно и едноставно. Влегуваќи во овој голем пресврт без своеимени средновековни државни традиции, македонските Словени уште во почетокот на својата национална афирмација среќаваа многубројни тешкотии. Точно е дека ова „одделување“ започна уште во рамките на општото православие, како Словени, потиснувајќи ја грчката духовна доминација со отворањето на световни училишта и со појавата на световна литература на македонскиот јазик²⁾. Но тие уште не беа во можност толку лесно да одговорат на праша-

2) Во македонската национална историографија и во историјата на книжевноста, почетокот на македонската национална преродба е означен со Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ. Меѓутоа, иако тие живееле и создавале во XIX век, сепак нивните книжевни дела не ја карактеризираат националната преродба на македонскиот народ.

Како што никнувањето на келијните училишта, карактеристично за Средниот век, во македонските градови во почетокот на XIX век не ја означува националната преродба на македонскиот народ, така ни литературниот зафат на Крчовски и Пејчиновиќ не е глас на новото време, туку дозен одглас на средновековната црковно-моралистичка литература. Ако е правило националната преродба да почнува со светската литература и со светските знаења, наспроти средновековната мистика и верската догма, тогаш Јоаким Крчовски со своите „Митарства“ и Кирил Пејчиновиќ со своето „Слово за празниците“, без оглед на тоа што овие дела се пишувани на локален македонски дијалект и што се дотирани од претставници на македонската чаршија, како ни келијните училишта, не му припаѓаат на новото време, на времето на граѓанскиот свет

нето каква посебност претставуваат во рамките на општото словенство. „Неисториското“ минато низ Средниот век доаѓаше до израз, дури сега, и него обилно го користеа особено бугарските националисти. Точно е и тоа дека српската национална пропаганда која во ова време ги поттикнуваше македонските Словени на акција против грчката духовна хегемонија зашто грчката духовна доминација ѝ даваше на Македонија пред европскиот свет грчка политура³⁾, уште не отстапуваше со чиста српска национална идеја. Но затоа,

поникинат на темелите на капиталистичката поделба на трудот и на стоковно-паричните односи.

Точно е дека капитализмот почна да навлегува на почвата на Македонија некаде кон крајот на XVIII век, а посебно во текот на првата половина на XIX век. Меѓутоа, во првите децении на XIX век главно се формираа потенцијалните сили на македонското народно движење, кои дојдоа до израз дури во втората половина на XIX век, не само со стремез да го освојат македонскиот пазар, туку и со желба да придобијат световни знаења во училиштата во кои наставата би ја изведувале учители и професори, а не калуѓери и свештеници. Иако отворањето на световни училишта, со што и се објавува новото време, има органска врска со Келијните училишта, кои во првите децении на XIX век, како што вели Хр. Гандев, никнуваат како печурки по маалата, дуќаните, приватните куќи и црквите, иако по десетина вакви училишта имаше во секој македонски град (Х. Гандев, — цит. дело, 163), сепак отворањето на келијни училишта не означува нова ера во животот на македонските Словени, туку просто „селење“ на келијното училиште од село в град, во времето кога македонските селански маси, поради зулумите и тешките животни услови, ги напуштаа селата и се населуваа во градовите. Националната преродба на Македонците, како и европската преродба на културен план, не може да се сведе само на наставата што се изведуваше во македонските келијни училишта каде што се учеа чаславецот, псалтирот, евангелието и октохите, и се здобиваа знаења потребни за верските обреди, ниту на црковно-моралистичката литература, која и се противставуваше на световната како на „фаволска работа“, како што Крчовски и Пејчиновиќ ги нарекуваа народните песни, туку на световната литература и со световната настава кои се вистински одглас на новите барања на граѓанското општество.

³⁾ Во врска со тоа К. А. Шапкарев велеше: „Ако имаше штета, која грчкиот јазик му ја нанесе на бугарскиот (читај македонскиот — Д. Т.) во Македонија, тоа се состоеше во тоа што како службен јазик во црковно-училишните односи беше во состојба македонските Бугари да ги претстави пред светот

бремена со заблуди за народносниот карактер на македонските Словени, таа заедно со бугарските водачи и словенофилите ги ширеше бугарските национални идеи меѓу македонските Словени. Тоа беше и трагична околност за македонскиот народ, кој во своите почетни чекори на својата национална афирмација беше изложен на туѓо влијание. Затоа и секој чекор направен во правец на својата национална афирмација наидуваше на присуство на туѓи национални сили, што раѓаше и определени контрадикции кои имаа далекосежни негативни последици врз нормалното конституирање на македонската нација.

Од сите три национални пропаганди: грчката, бугарската и српската, исклучувајќи ја романската како пропаганда со помала важност, грчката беше најстара по својата присутност на теренот на Македонија. Затоа и ова национално „оцртување“ и „одделување“ на македонската нација започна во рамките на грчката духовна доминација. Не само што грчките владики, на чело со цариградскиот патријарх, беа политички претставници на македонските Словени кон крајот на XVIII и во првата половина на XIX век, туку македонските Словени во ова време во градовите на Македонија беа присилени во многу цркви да слушат грчко богослужение, а своите деца, до колку сакаа да добијат световни знаења, мораа да ги праќаат во грчки училишта, единствени од таков карактер во Македонија⁴⁾.

за Грци“ (К. А. Шапкарев, Материјали за историјата на възраждането на българцината в Македония от 1854 — 1884 година, 48).

⁴⁾ Со укинувањето на Охридската ерхиепископија во 1767 година, кога со овој акт македонските епархии беа присоединети кон Цариградската патријаршија, Македонија се најде во изменета положба. На повеќе владички положби беа поставени Грци. Тие како ополномоштеници на Цариградската патријаршија во македонските епархии беа не само претставници на рајата пред турските власти, туку и неоспорни шефови на православните општини; тие и решаваа не само за верски прашања, туку и за просветата. Тоа беше можно затоа што во компетенција на црквата не спаѓаа само верските работи и граѓанските спорови (подигање на цркви, брачни расправи, тестаментски права и други прашања), туку и просветата: отворањето на училишта, поставувањето на учителски кадри,

Меѓутоа, и покрај духовната доминација на Грците, во чие време започна македонската национална преродба, или македонската ренесанса, и покрај тоа што, како што пишува К. Шапкарев, речиси сите подоцнежни видни учесници во борбата против грчката духовна хегемонија беа школувани во грчки училишта и плодовите на науката ги примаа на грчки јазик, сепак е неодржливо мислењето што владее во историографијата дека националната преродба на македонскиот народ почнала како преродба на „погрчените“ Словени. Македонските Словени при напуштањето на селата и населувањето во македонските градови кон крајот на XVIII и во почетокот на XIX век го затекоа на грчки јазик не само богослужението во многу цркви, туку и наставата во училиштата, иако не под еднакво во сите македонски градови⁵⁾. Но, врз основа

набавката на учебници и други работи. Бидејќи иницијативата за отворање на училишта доаѓаше или од христијанските општини, кои главно сè од таканаречените „преселнички години“, кога македонските Словени почнаа да ги полнат македонските градови, беа во рацете на грчкиот клер, или на самите грчки Владики, тоа тие како Грци не само што во многу македонски цркви по градовите го воведуваа грчкиот јазик, туку, понесени од ветровите на европската просветеност, по многу градови во Македонија почнаа да отвораат световни училишта во кои наставата се изведуваше на грчки јазик. Бидејќи грчките владики имаа единствено право да даваат согласност за отворањето на училишта, тоа ниедно училиште не можеше да биде отворено без нивна согласност и гаранција. Секое самоволие и обид да се наруши ова право на грчките владики, повлекува репресалии, зашто и отоманската власт ја признаваше единствено Цариградската патријаршија, па месните власти секогаш беа на страната на владиките. Секако, Цариградската патријаршија, која бугарската историографија ја прикажа како исклучиво грчка установа, во сè не ги поддржуваше грчките владики, кои особено во 60-70-тите години од минатиот век истапуваа како експоненти на грчкиот национализам против македонските Словени. Дека таа не беше, особено пред ова време, само инструмент исклучиво во грчки раце, како што тврди бугарската историографија, можеме да видиме од многубројните акти преку кои им сугерираше на грчките владики да ја почитуваат желбата на словенското население литургијата и наставата во училиштата да се изведуваат на словенски јазик.

⁵⁾ Треба да се нагласи дека грчкиот јазик во црквите и училиштата на Македонија не беше застапен насекаде. Богослужението на словенски јазик, покрај грчкиот се изведу-

на тоа не може да се изведува едноставен заклучок за некоја „погрченост“ на македонскиот народ. Учењето во училиштата и слушањето на богослужението во црквите на туѓ јазик не повлекува автоматски и промена на народноста,⁶⁾ до толку повеќе што во тоа време немаше некое систематско погрчување на македонскиот народ, туку таа тенденција се јави подоцна,

ваше не само во западна Македонија, туку и во источна, средна и северна. Г. Моренин пишува дека во велешките цркви никогаш не престанало да се пее на словенски јазик, дека дури во првата половина на XIX век постоеле и две словенски училишта (Г. Моренин, Историјата на новооткријаното србско училиште во Велес. Българскиот преглед, Софија, 1900 VII и VIII).

Дека словенскиот јазик не исчезнал (и како писмен и како устен), за што зборува Моренин, најдобро покажува писмениот договор за заортачувањето на велешките трговци Хаџи Тасе и Хаџи Петко, кој на месниот македонски говор и со словенска азбука го заклучиле во 1814 година (В. Златарски, — цит. статија). Слично било и со Разлошкиот крај за кој известува Н. Алексиев: „Грчкото влијание никогаш не можело да се зацврсти во овој крај во духовна смисла. Разлог претставувал речиси самостојна област. Словено-бугарскиот збор (читај — македонски — Д. Т.) овде звучи за целото време на ропската епоха на црквите и никогаш не бил потиснат од грчкиот јазик“. (Н. Алексиев, Разлошкиот говор. Македонски преглед, Софија, 1931, VI, 3, 92).

Дури и во Охрид, каде што грчкиот јазик се употребувал во училиштата и црквите, не се употребувал во животот на граѓаните. Димитар Миладинов за тоа пишува: „Еден руски патеписец, по име Виктор Григорович, професор во Казан, беше посебно изненаден кога виде словенски книги во Охрид, во мојот град Струга, во Преспа и на други места“, (Н. Трајков, Братя Миладинови, Преписка, Софија, 1964, 20). Дека македонскиот јазик бил на сила и во други места во Македонија, покажуваат натписите по црквите и надгробните споменици од тоа време. На прилепските гробишта такви плочи имало уште во почетокот на XIX век; на пример: „1810 г. Горѓи и Јосиф Поклоник“, или „1814 г. Кочо Најдо“. (Хр. Шалдев, Гр. Прилеп за своите училища. Македонски преглед, Софија, 1924, I, 1, 46).

⁶⁾ Во врска со ваквата „теорија“, што ја лансираа бугарските историчари во минатото, Кузман Шапкаров, еден од очевидците на овие настани, пишува: „Ако јазикот, кој го учи еден човек, би бил во состојба да му ја промени народноста на ученикот, тогаш би требало оние што изучуваат туѓи јазици да ја променат својата народност, да се изродат, што ние не го гледаме кај нас (во Македонија — Д. Т.), туку напротив, гледаме дека сите народни борци за бугараштината во Македонија, речиси сите основачи на бугарскиот напредок беа

а особено со појавата на грчките „силогоси“ во 1869 година⁷⁾. Ниту некој од македонските Словени, слушайќи го богослужението во црквите или наставата во училиштата на грчки јазик, станал Грк, за да го врати некој во словенството, како што се фали Григор Прличев со својата „Автобиографија“, ниту пак тие имале некакви штети од тоа што учеле во грчки училишта, во условите кога, според Шапкарев, немало не само учебници на македонски јазик, туку ни подготвени учители што би ја изведувале наставата на словенско-македонски јазик⁸⁾.

облечени во тоа руво и воспитани на грчки јазик, а многумина од нив дури свршија науки во грчки градови, како што се Јанина и Атина“ (К. А. Шапкарев, цит. дело, 40 и 48).

⁷⁾ „Непосредно пред појавата на црковното бугарско прашање, не само во Охрид, туку и во други места во Македонија, меѓу Бугарите не постоеше никаков идеал спрема грчката народност, ниту некој од Бугарите дотогаш изјавуваше дека е Грк, или бугарофон, како што подоцна тоа го исковаа некои од Бугарите — гркомани... Идејата за погрчување меѓу Бугарите, иако беше започната уште во Ипсилантовото време (1820), таа доскоро спиеше, не живееше, туку се разбуди, се овозможи, се соживеа и се разви дури кога се појави црковното прашање, па за послена акција во таа смисла се создавани дури и грчки друштва „Силогоси“ (во 1869 година, кои имаа задача да го шират грчкото влијание во Македонија — Д. Т.). Пред тоа време ни кај самите грчки владии не беше развиен тој дух. Меѓу нив има и такви кои не се грижеа ни за грчките училишта, со оглед на тоа што последните можеа да му ги отворат очите на народот, па да ги видат нивните злоупотреби, а аналогно на тоа претпоставуваа да го остават паството во темнина“. (К. А. Шапкарев, цит. дело, 40, 44, 45).

⁸⁾ Наспроти тврдењето на бугарската историографија за некој потоп и за опасноста од погрчување на Македонците, К. Шапкарев, како очевидец на овие настани, пишува: „Некои опасности од погрчување (на македонското население — Д. Т.) преку грчкиот јазик тогаш немаше, зашто ни самите предавачи, често Власи или Арнаути, немаа таква намера и тие не им зборуваа на учениците дека тие се Грци или дека тоа треба да станат. Децата учеа на грчки јазик, но не да станат Грци, туку просто да ја изучат просветата, како што некогаш европејците го учеле латинскиот јазик. Овде не ми е намера да заштитувам или да го фалам на нас туѓиот јазик, а да го укорувам нашиот, не дај госпоре: туку просто да заштитам една несоборлива вистина, дека Бугарите во Македонија не претрпеа никакви штети од тоа што учеа на грчки, туку напротив, може со сета веројатност да се каже дека тој им ко-

Испраќањето на македонски деца во грчки училишта, што практично означуваше и своевидна културна преродба, зашто со тоа почна да се напушта средновековната религиозна настава и да се усвојуваат световни знаења, па макар и на грчки јазик,⁹⁾ не произлегува од некое трчање кон „грцизмот“. Напротив, таа е плод на самите услови во кое се најде македонското општество кон средината на XIX век. Капиталистичкиот развиток во Македонија ги исфрли на површина и првите македонски граѓани — претставници, кои како трговци и занаетчи не можеа повеќе да се задоволат со црковната настава по келијните училишта, каде што се учеа чаславецот, псалтирот, евангелието и октохите. Заради натамошен економски просперитет на своите нови вносни занимања, им беа потребни световни знаења од областа на математиката, трговската кореспонденција, географијата, историјата, физиката, хемијата и другите науки, какви што веќе даваа не само училиштата во Европа, туку и грчките световни училишта во Македонија¹⁰⁾. За здобивањето

ристеше, зашто помалку или повеќе се просветуваа преку него, во времето кога нашиот јазик не беше во состојба да ни користи, зашто немаше учебници на него; а нити им беше можно да го сторат тоа (К. А. Шапкарев, цит. дело' 40 — 48).

⁹⁾ Борбата против грчката духовна хегемонија во Македонија, која беше под непосредно влијание на бугарските националистички водачи од Цариград, па дури и на руските и српските агенти, се стремеше кон тоа да го поттикне презирот спрема сè што е грчко. Со цел да ги мобилизираат масите во Македонија против Патријаршијата, која ги штитеше владиците, Грци, цариградските Бугари ширеа таква национална ексклузивност против сè што е грчко, што тоа денеска просто зачудува. Така дојде до тоа и просветната работа на грчките училишта, во времето кога немаа за цел погрчување на македонскиот народ, да се прогласи за штетна како божем во тие училишта секогаш и во секое време да се провлекувал елинизаторскиот дух.

¹⁰⁾ За потребата од вакво лаичко значење, што се јави кај македонското граѓанство Н. Еничарев пишува: „Во растојание од една година (1866 — 1867) можев добро да ги согледам прилепските нарави и обичаи, бргу можев да запознам дека нивната спекулативна наклоност не бара високи науки, туку нешто практично — реално, што би можело да им послужи во трговијата и занаетството; според што и училишната програма се приспособуваше во тој дух“ (Н. Еничарев, цит. дело, 94).

на вакви знаења, а во условите кога немаше ни учебници ни учители што би ја изведувале наставата на мајчин јазик, македонските Словени почнаа да ги испраќаат децата во веќе постојните грчки училишта, кои за разлика од словенско-келијните, даваа знаења какви што им беа потребни. Во таа смисла и францускиот конзул во Солун Кузинери пишува дека на Македонците „изгледа им е поприфатливо да завршат грчко училиште, зашто нивните не им даваат онакви целосни знаења како грчките“¹¹⁾.

Дури, ни првите словенско-македонски општински училишта, отворени во македонските градови во 40—50-тите години на минатиот век, за кои „Српске новине“ ја пренесоа статијата од чешкото списание „Квети“ во 1847 година, наведувајќи дека во тоа време во Македонија веќе имало 9 такви училишта¹²⁾, со наставниот кадар, учебниците или другата училишна опрема не биле такви институции што би им конкурирале на грчките училишта во Македонија, во кои имало не само подготвен наставен кадар, туку и добри учебници и нагледни средства за работа. Примерот со македонското и грчкото општинско училиште во Прилеп, очигледно зборува за тоа¹³⁾. Дека грчкото училиште во Прилеп, иако отворено неколку години по македонското, имало не само доволно учебници нагледни средства, како географски карти, слики на грчки филозофи и научници, туку и подготвен наставен кадар¹⁴⁾, дотогаш македонското училиште, што се на-

¹¹⁾ Ст. Новаковиќ Балканско питање, историјско-политичке белешке и Балканско Полуострво, Београд, 1906, 353.

¹²⁾ Климе Џамбазовски, Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век, Скопје, 1960, 12.

¹³⁾ Македонското општинско училиште во Прилеп е отворено во 1843 година во новоподигнатата зграда во близина на црквата „Св. Благовештение“. Во истата зграда, само на спротивната страна, неколку години подоцна е отворено и грчко училиште, во кое учеле децата на прилепските Власи и на македонските првенци. (Хр. Шалдев, цит. статија, 1).

¹⁴⁾ За да биде иронијата поголема, речиси сите учители во грчкото училиште во Прилеп, со незначителни исклучоци, беа Македонци, кои своето образование го добиле во виши грчки гимназии и на факултети, како што беа: Димитар Миладинов, Ксенофонт Жинзифов, Григор Прличев, Кузман Шап-

оѓало во иста зграда, само на спротивниот крај, немало ништо. Наставниците во него не биле подготвени учители, туку повеќе и помалку духовни луѓе или, како што пишува Хр. Шалдев, сè псалтирци, како што биле учителот Коте, поп Костадин, поп Смичко и други, кои македонските деца ги учеле на пишување и читање не од учебници, туку од чаславецот, псалтирот, евангелието и октохите¹⁵). Од наставни нагледни средства ова училиште имало голи сидишта и една црна табла¹⁶).

Со оглед на ваквата состојба не само на прилепското, туку и на другите македонски општински училишта, кое во своите почетни чекори не се разликувале многу од келијните приватни, барем во наставна смисла, логично е што и резултатите во здобивањето на знаења биле недоволни. Поради оваа разлика во наставата и наставниците, доаѓало и до диференцијација во посетувањето на училиштата меѓу самите Македонци. Побогатите македонски трговци и првенци ги испраќале своите деца во грчките училишта, каде што со влашките деца добивале знаења потребни за унапредување на работите што ги вршеле. Во македонските училишта, каде што немало подготвен наставен кадар и сè уште се учело по системот на келијните училишта, учеле исклучиво деца на македонски еснафлии, на земјоделци и на понекоје трговче со средна состојба¹⁷).

Посетувањето на грчките световни училишта од страна на децата на побогатите македонски трговци и влијателни првенци, и покрај неоспорната корист, и-

карев, Спиро Танчев, Иван Жинзифов, таткото на Ксенофонт Жинзифов и други (Хр. Шалдев цит. статија, 38 — 39).

¹⁵) Исто, 39.

¹⁶) Н. Г. Еничеров, Г. Шапкарев за Прилеп и Охрид. Български преглед, София, 1896, III, VII — VIII, 237 — 238.

¹⁷) Може да се каже дека бедната состојба на македонското училиште во Прилеп остана сè до 1858 година, кога за учител дојде Јордан Константинов — Џинот, кој ја преуреди целата работа на училиштето и наставата ја постави на модерни основи. Тој не само што воведо нови световни предмети, туку и наставата ја постави врз принципите на Ланкестарскиот систем (Н. Г. Еничеров, цит. статија, 237; Хр. Шалдев, цит. статија, 25).

маше и негативни последици. Но, не во тоа што во тие училишта македонските Словени се „погрчуваа“, туку во тоа што за усвојувањето на световни знаења на македонските деца им беше потребно многу повеќе време отколку на синовите на Грците или на елинизираниите Цинцари. Причината за тоа не беше тапогловоста на македонските деца, туку самиот јазик, на кој се изведуваше наставата, поради што како Словени прво мораа да учат грчки јазик, па дури тогаш да ги берат плодовите на науката¹⁸⁾.

Успехот на грчките училишта во Македонија, кои беа под непосреден надзор на грчките владики,¹⁹⁾ го забележаа оние Македонци што беа на чело на македонските општински училишта. Споредувајќи ги грчките и македонските училишта, управните тела на македонските училишта почнаа да размислуваат за модернизацијата и унапредувањето на наставата, за неј-

¹⁸⁾ Куриозитет на „успехот“ на македонските ученици што посетуваа грчки училишта во Македонија е исказот на самиот Григор Прличев: „Уште здравјето ми беше слабо кога низ градот (Охрид — Д. Т.) се пренесе вест дека доаѓа некој прочуен гимназиски учител. Зборуваа дека бил Влав. И подоцна не го викаа поинаку ами „Влав“. Долго време по неговото заминување, така се нарекуваа гимназиските учители. Влавот, како и сите учители пред него, ни предаваше два бедни часа на ден. Велам бедни зашто секој се состоеше од десетина (грчки — Д. Т.) зборови, кои и самите ние не ги разбиравме, ниту тој (како Влав Д. — Т.) беше во состојба да ни ги објасни на нашиот мајчин јазик. Можете да замислите каква беше користа од тоа учење. И денеска (1885) уште му сечудам на своето крајно трпение што можев многу години (1833 — 1839) да посетувам училиште во кое не разбрав ништо“. (Г. Прличев, Одбрани страници, Скопје 1959, стр. 182).

¹⁹⁾ При доаѓањето во Прилеп грчкиот владика го посетуваше грчкото училиште и се интересираше за неговата работа. Тој, како што вели Хр. Шалдев, со часови зборуваше со учителите за начинот на предавањето и за напредокот, додека на македонското општинско училиште и не обрна внимание. Ова непосредно интересирање и грижа на грчкиот владика за работата на грчкото училиште му го подигна угледот на истото, така што во него доаѓаа се повеќе и повеќе деца на македонски граѓани, кои го напуштаа македонското општинско училиште, зашто таму пред доаѓањето на Цинот се предаваше и се читаше од чаславецот, псалтирот, евангелието и октохите. (Хр. Шалдев, цит. статија, 23).

зиното издигање на нивото на грчките училишта. Со оглед на тоа што за една ваква работа на училиштата немаше ни учебници на македонски јазик, а ни доволен број подготвени учители, македонските училишни управи беа присилени да набавуваат училишни книги од Србија, која единствена од словенските земји на Балканот имаше статус на слободна држава.

Прва македонска општина што ѝ се обрати на српската влада за набавка на учебници во ова време беше Скопската општина, која беше под влијанието на учителот Јордан Константинов, наречен Џинот. На негова молба српската влада кон крајот на 1851 година преку трговците браќа Поповиќ испрати 1040 српски книги и учебници. Друг град во Македонија кој побара учебници беше Дебар, кој преку својот сограѓанин Арсение Дучиќ во 1857 година бараше со молба од српското попечителство за просвета книги за дебарското училиште и црква. Истата година училишните управи на Велес, а потоа и на други македонски градови: Крива Паланка, Прилеп, Охрид и други, бараа и добиваа книги од Србија²⁰⁾.

Иако овие учебници и книги беа пишувани на српски јазик, не создаваа особени тешкотии во изведувањето на наставата, зашто српскиот јазик, за разлика од грчкиот, многу му е близок на македонскиот. Затоа овие учебници и книги, како и учебниците на Партенија Зографски, се примени со радост. Секој како што пишува К. Шапкарев, ги гледаше со љубопитност и не можеше да им се изнарадува, сè додека некој друг не им ги истргнуваше од рацете истите учебници, за да им се нарадува и тој, и така одеа од рака до рака и од човек до човек²¹⁾.

Меѓутоа, додека српската влада, која и порано одржуваше културни врски со македонските првенци,²²⁾

²⁰⁾ Клите Џамбазовски, цит. дело, 28 — 34, 67 и 73.

²¹⁾ К. А. Шапкарев, цит. дело, 108 — 109.

²²⁾ Врската меѓу првенците на македонскиот народ и претставниците на Кнежевство Србија дојде до израз веднаш по релативното смирување во земјата, кон крајот на 20-тите и во почетокот на 30-тите години од минатиот век. Бидејќи духовниот живот главно беше сведен на верата, тоа и прва грижа на македонските првенци беше да се обноват старите манас-

несебично ги помагаше Македонците во снабдувањето на македонските училишта со учебници и црквите со црковно-словенски книги, дотогаш таа не беше во можност да помогне и во наставен, учителски кадар, од кој се чувствуваше голема потреба во Македонија. Српската влада не можеше да помогне во тој поглед, зашто ни сама Србија немаше доволно учители. Затоа македонските претставници беа упатени во Војводина, каде што имаше многу повеќе учени Срби, отколку во самото Кнежевство Србија. Така и дојде до тоа првите српски учители што дојдоа во Македонија да бидат претежно од Војводина, како што се: Јован Нешковиќ, Милутин Будимировиќ, Живко Павловиќ, Михаило Ковачевиќ и други. Наредните години (покрај Срби и некои Македонци — Јордан Константинов — Џинот, Димитар Миладинов, Константин Миладинов, Ксенофонт Жинзифов и некои други), почнаа да доаѓаат и учители од Бугарија.

тири и келијни училишта и да се подигнат нови цркви. Тогаш многумина игумени на македонските манастири му се обрнуваа за помош дури на српскиот кнез Милош, прогласувајќи ги српските владетели за ктитори на манастирите. Меѓу првите што се обратил за ваква помош бил Кирил Пејчиновиќ, игумен на манастирот Лешок, близу до Тетово. Тој барал помош за обнова на овој манастир, и преку македонскиот печалбар Богдан Трпковиќ го молел кнез Милош Обреновиќ во крагуевачката печатница, која била отворена една година пред тоа, да ја печати својата книга: „Утешение грешним“ (Д-р Х. Поленаковиќ, Нови податоци за Кирил Пејчиновиќ. Зошто „Утешение“ на Кирил Пејчиновиќ не е печатено во Белград. Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, 1949. I, 55).

По стапките на Кирил Пејчиновиќ и манастирот Лешок тргнаа и други македонски манастири, како што беа: св. Јован Бигорски од околината на Дебар, кичевскиот манастир св. Причеста, Новоагоричанскиот, Осоговскиот, Лесновскиот, Трескавичкиот, како и претставници на црквите од Селце — Тетовско, на струмичката црква, на штипската новоселска црква и др. По Кримската војна во 1856 година многу македонски првенци и учители им се обраќаа за книги на српските првенци. На молба од Јордан Константинов — Џинот, вели К. Џамбазовски, Српското попечителство во 1858 година им испрати на кожленското, кичевското и на училиштето во манастир св. Михаил Архангел, во близината на Скопје, по 160 учебници од разни области. (Климе Џамбазовски, цит. дело, 16 — 22).

Во овој стремеж на македонските Словени во училиштата да ја унапредат наставата на мајчин јазик, како и службата во црквите на црковно-словенски јазик, а не на грчки, што ја поттикна турската влада, со својот Хатихумајун од 1856 година да овозможи секој народ на свој јазик да го развива својот духовен живот, посебен придонес имаше слободна Србија. Таа врз ова движење не дејствуваше само со своето словенство, туку со својата обмислена и организирана акција го засилуваше таквото струење во времето кога и македонските Словени, како и другите Словени на Балканот, гледаа на слободна Србија како на центар на новиот живот. Бидејќи официјална Србија во ова време ја гонеше политиката позната под име „Велика Србија“²³⁾, и работеше на ослободување на сите Јужни Словени, во прв ред на оние што се наоѓаа под управа на османлиите, тоа е српскиот кнез, кај кого меѓу другите претставници на јужнословенските народи доаѓаа и македонски, воодушевено и штедро не само помагаше во учебници, пари и друго, туку даваше и упатства за национална работа во Македонија, сметајќи дека на тој начин престолнината на Србија ќе стане центар на словенството на Балканот.

²³⁾ Оваа политика на српската влада, фиксирана уште во 1844 година во Гарашаниновото „Начертание“ — каде што, врз основа на „светото право историческо“, се поставуваше обновата на Душановото царство, да се продолжи духот на експанзијата на цар Душан, кој со доаѓањето на Турците е прекинат (Д. Страњаковиќ, Југословенски национални и државни програм Књежевине Србије из 1844 године. Гласник историјског друштва у Новом Саду, 1931, 19—20) ја критикуваше уште Светозар Марковиќ: „Штом монархистичката влада се зацврсти во земјата, таа веднаш почна да помислува да ги распространува границите на својата власт надвор од Србија... Тоа беше начело на политиката што е позната под името „Велика Србија“. Политичката мисла: да се образува велика Србија, т.е. од денешното српско кнежевство да се направи голема полузависна или сосем независна држава, со просто при својување на соседните српски (и несрпски — Д. Т.) земји ѝ одговараше наполно на внатрешната политика на владата и на династијата Обреновиќ. Исто таква политика водеа владетелите на Сардинија и Пруска, кога на своето знаме истакнуваа „Велика Сардинија“ или „Велика Пруска“, Балканскиот Полуостров е мозаик на различни народи. Најмногубројни се

Меѓутоа, на теренот на Македонија и Тракија, кои поради словенскиот карактер на населението требаше да влезат заедно со Бугарија и Босна и Херцеговина во составот на едната јужнословенска држава, српската надворешна политика среќаваше сè поголеми и посериозни пречки не само од османската држава, туку и од грчките националистички кругови во Атина, кои врз основа на етнократските, а не на етнографските разлики, тврдеа пред официјална Европа дека сè до Стара Планина (Балкан), според тоа и Тракија и Македонија, без оглед на тоа што во нив живеат Словени, е „грчко“, и дека при една нова поделба, Македонија како и Тракија треба да им припаднат на Грците²⁴). За да ги елиминираат грчките претензии на Македонија и Тракија и да ја елиминираат оваа етнократска предност на Грците, српските национални водачи не само што ги наговараа оние Македонци што доагаа во Белград, туку почнаа да испраќаат и свои тајни агенти во Македонија, да ги поттикнуваат македонските Словени да ги напуштат грчките училишта и да отвараат свои сло-

Бугарите (Светозар Марковиќ, како и многу други Срби од тоа време, за „бугарски“ го смета и македонскиот народ — Д. Т.), потоа доаѓаат Србите и Грците речиси еднакво, потоа Турците, Арнаутите и Цинцарите. Кој од тие народи ќе се согласи да се „анексира“ кон српската монархија? Па, да кажеме, српската монархија во својата држава да ги задобие и другите Срби што живеат во Австро-Унгарска (Св. Марковиќ, смета дека ги има 2,500.000 — Д. Т.), па сепак тоа е само мало кралство од пет милиони! Може ли една таква мала држава да присоедини повеќе од 10 милиони други народности? Па тоа би било нешто слично на денешна Австрија или Унгарија, што, според тврдењето на самите државници, не може да постои! Заслужува ли српскиот народ да се бори за таква бесмислица, само затоа што некои српски државници добиле волја да ги имитираат Кавур и Бизмарк“. (Св. Марковиќ, Србија на Истоку, Београд, 1946, 170, 171 и 180).

²⁴) „Грците, правилно забележува Ст. Новаковиќ, не бараа етнографски права во Македонија, туку етнократски, според кои најсилната народност во однос на историјата, образованието и социјалната положба, им го наметнува името и на другите етнички групации, без оглед на нивната големина. Тие народностите не ги бројат по луѓето, туку по бројот на училиштата, црквите, трговските кругови итн.“. (Шар Планинец, Балканско Полуострво и етнографски спорови — српски, грчки и бугарски. Отаџбина, Београд, 1890, XXV, 97, 98 и 100).

вено-македонски, а во црквите да воведат словенско богослужение²⁵⁾. Покрај тоа тие со меморандум бараа од Високата порта христијанските училишта во Турција да се ослободат од власта на Цариградската патријаршија и да се стават под управа на турското министерство за просвета, кое допрва требаше да се устрои.

Стремежот на македонските Словени да ја унапредат просветата на мајчин јазик и литургијата во црквите да ја слушаат на црковно-словенски, што посебно го поттикнуваше официјална Србија, која дури преку печатот ги прекоруваше грчките националисти и фанариоти „дека не е убаво словенско население во Македонија да се присилува во училиштата да учи грчки, а во црквите да ја слуша службата на грчки јазик“²⁶⁾, ги вознемири грчките национални водачи. За да ја зачуваат барем етнократската предност на овие прострaнства, врз основа на која „докажува“ дека Македонија е „грчка“, грчките националисти, преку грчките владики и конзули во Македонија, почнаа да ги премавнуваат настојувањата на македонските Словени нивниот јазик да добие право на граѓанство. „Овде не е Русија, ниту Србија“, им зборуваа грчките владики на македонските Словени, „па во црквите и училиштата да се употребува словенски јазик. Овде е Грција, па и јазикот во училиштата и црквите мора да биде грчки“²⁷⁾.

²⁵⁾ Попечителството за надворешни работи, во кое, на сугестија од Гарашанин, е формирано и специјално одделение — Тајна дејност, го испрати во Македонија како прва извидница Лазар Теодоровиќ, српски капукахија во Цариград. Тој во 1854 година ги обиколи Грција, Бугарија и Македонија, па поднесе опширен извештај до владата на Уставобранителот за состојбата во овие провинции на отоманската империја. По него тргнаа и други. Од значајните агенти на српската влада, што изиграа видна улога во поведувањето на македонските Словени против грчката духовна доминација и во всадувањето на бугарската национална свест, беше Стефан Верковиќ од Босанска Посавина, ексфраневец и ентузијазиран Илир, кој се насели во Серез и како српски агент остана до 1877 година.

²⁶⁾ „Србске новине“, Београд, 102 од 10 септември 1857.

²⁷⁾ Очигледен пример како постапувале одделни грчки

Околу ова централно прашање, дали Македонија е грчка земја или не е, од што и зависеше не само натамошното воведување на словенска литургија во црквите и мајчиниот јазик во училиштата, во кој поглед дотогаш немаше проблеми,²⁸⁾ или Македонија ќе припадне на Грците, изби судир меѓу претставниците на

владики спрема желбите на Македонија, во црквите и училиштата да се чита на словенски, дава Веле Негрев, член на делегацијата на Македонците, која од солунскиот владика барала дозвола и благослов за отворање на македонско училиште во Солун во 1865 година. „Заминавме кај дедо владиката“, пишува Негрев, да ни даде благослов, т.е. просто дозвола да отвориме училиште. Протосингилот ги прими нашите претставници и кога го ислуша нивното барање за отворање на училиште на мајчин јазик, ги нападна со зборовите: „Тој стар огин (словенскиот — Д. Т.) одвај го изгаснавме, а вие пак се кате да го запалите“. Кога излегоа укорени, мајсторите од Река Јован Камбур и Јосиф Франго рекоа: „Ајде, бре што го слушаме тој пес, да појдеме ние кај самиот дедо владика и да го прашаме него. Но и владиката, кога ја сослуша нивната молба, направи исто што и протосингилот и ги пречека со исти зборови“. (Веле Негрев, Плакокнижица на терзискиот еснаф на дебраните во Солун, Софија, 1878).

²⁸⁾ Иако грчките првенци во 1851 година поставија барање пред скопскиот владика да се затвори македонското словенско училиште во Скопје, за што известува „Шумадинка“ од 25 декември 1851 година, сепак би било претерано да се тврди дека пред ова време постоела некоја систематска акција на грчките владики и првенци да не се допушти словенска настава. Примерот на Скопје, каде што е отворено словенско училиште во дворот на црквата св. Богородица во 1837 година, потоа во Прилеп во 1843 година, примерот на Велес и на други многубројни градови во Македонија, најдобро покажува дека овој процес се одвивал без некои пречки и, така да се каже, мирно. Дури, во одделни случаи самите владики помагале било во набавувањето на словенски учебници од Србија или Русија за ваквите училишта, било во печатењето на словенски книги. Додека скопскиот митрополит кир-Гаврило не само што дал благослов за печатење на „Утешение грешним“ на Кирил Пејчиновиќ во 1840 година туку и приложил 50 гроша како помош за печатарските трошоци. Lj. Doklétie, Kroz historiju Makedonije, Zagreb, 1964, 121), дотогаш владиката Милетиј за училиштето во Кошиште — Охридско набавил учебници од Србија. Имало и такви случаи кога и одделни грчки владики, поради словенскиот карактер на патството на теренот на Македонија, го учеле дури и јазикот на македонските Словени.

Меѓутоа, кога по Кримската војна во 1856 година, како што вели К. Шапкарев, почнаа „да дуваат ветровите на народ-

грчкиот национализам во Македонија и македонските Словени. Последните, кои добро ја увидоа разликата меѓу верата и народноста, категорично го отфрлуваа тврдењето дека се Грци, па како такви не сакаат натаму да го слушаат грчкиот јазик по црквите и училиштата во Македонија, која ја сметаа за своја земја. Бидејќи судирот од ден на ден земаше сè поголеми и поголеми размери, тоа и западните сили, кои го диктираа Парискиот мир во 1856 година, и се примија за покровители на христијанството во границите на османската империја, сакаа да ја искористат оваа противречност во своја корист²⁹⁾. За да го разбијат православно е единство на христијанското население во османската империја, врз кое Русија ја градеше својата политика на Балканот, а притоа согледувајќи ги добро желбите на македонските Словени да го употребуваат својот јазик во училиштата и црквите, тие почнаа уш-

ностите“, дојде до преврат во оваа сфера на животот. Грчките владики, поттикнувани од грчките конзули, почнаа не само да ги задушуваат македонските стремежи во црквите да се служи на словенски јазик, туку и да му се противставуваат на отворањето на училишта на македонски словенски јазик: „Овде не е Московија, па богослужението или наставата да се изведува на словенски јазик“ (А. Костенцев, Спомени, Сб. БАН, София, 1916, VI, 4 клон историческо-филолошки и филозофско-општествен). Тогаш и започнаа сериозни борби против грчките владики во Кукуш, потоа во Охрид, а подоцна и во други градови на Македонија.

²⁹⁾ Од Кучук-кајнарџискиот мир (1774 година), преку Букурештанскиот (1812), Парискиот мир (1856), до Цариградската конференција (1876), Санстефанскиот мир и Берлинскиот конгрес (1878), големите сили, кои имаа посебни интереси на Балканот, решаваа за судбината на Балканот и на балканските народи. Целта на европската дипломатија на овие мировни конференции не беше признавање правата на балканските народи, иако конференциите ја истакнуваа таа парола, туку поделба на интересните сфери на Балканот. Европската дипломатија, поради односите на силите во Европа, постојано, од конференција до конференција, ги менуваше формите и решенијата на балканските проблеми. На една земја ѝ се даваше ту повеќе, ту помалку. Тоа не беше политика во корист на балканските народи и на нивните легитимни права, туку политика на рамнотежа на европските сили, која одеше на штета на балканските народи, кои почесто и самите беа пиони во таа голема игра на европските сили.

те повеќе да ги подгреваат спротивностите што се појавија. За таа цел во Македонија почнаа да испраќаат свои прикриени агенти: лазаристи, сенбаптисти и католички унијати, кое ветуваа дека на македонските Словени, до колку ја напуштат јурисдикцијата на Цариградската патријаршија и го признаат римскиот папа за свој верски поглавар, ќе им овозможат да имаат не само свои архиереи, туку и да го употребуваат словенскиот јазик по црквите и училиштата. Под дејството на ваквите примавливи понуди, а во условите на крајна тврдоглавост на грчките владики, кои во својата тесноградост им се противставуваа на идеите на векот, дојде до силно унијатско движење во македонскиот град Кукуш. На чело со Нако Станишев, кукушани во 1859 година се прогласија за унијати и го признаа римскиот папа за свој поглавар на црквата, кој како противуслуга им дозволуваше употреба на словенското богослужение и мајчин јазик во училиштата.

Со применувањето кон унијатството, кукушани не ја вознемирија само Патријаршијата, туку и руските кругови. Додека патријархот виде во тоа движење опасност за православието, дотогаш Русија како „покривителка“ на православието во оваа акција виде западна ориентација, бариера во остварувањето на нејзините претензии на овој простор од Балканот, што, политички кажано, значеше пробив на Австрија. Затоа веднаш презедоа мерки да го задушат ова движење. Додека бугарскиот епископ Иларион, во согласност со цариградскиот патријарх, појде во Кукуш, каде што веќе беше стигнал епископот на француските лазаристи во Солун монсињор Буре, дотогаш Московскиот благотворителен комитет ги испрати А. Рачински и Е. Јужаков да го одвратат кукушани од ваквата „гибел“³⁰⁾. Со посредство на руските и бугарските агенти, кукушкото граѓанство ја повлече својата молба дури

³⁰⁾ За да ја отстрани опасноста од унијатството во Македонија, преку кое Австрија навлегуваше на теренот кој руската влада го сметаше во своја интересна сфера, Русија не само што во овој случај покажа жива активност, туку со посредство на П. Славејков преку измама го довлече унијат-

кога патријархот, на институирање од Русите, даде согласност за владика во Полин (Дојран) да биде поставен домородецот Патренија Зографски.

И додека кукушките настани ги возбудија Русите и Патријаршијата од крајни граници, бугарските политички претставници во Цариград видоа во нив начин за против на бугарштината на македонските терени особено што непосредно по ова охриѓаните преку своите сограѓани, трговците, браќата Манчеви, Паунчеви и Кеќкари, бараа помош од бугарските првенци со својот авторитет да се заземат кај патријархот, наместо умрениот владика Јоанакиј да го назначи Авксентиј Велешки или Иларион Макариополски, родени Бугари, а не Милетиј, за кого охриѓани знаеја дека е развратник, пијаница и ограбувач. Користејќи ја оваа околност бугарските национални водачи решија да ги поведат масите во Македонија против грчките владики, а наместо нив да наметнат бугарски што би служеле како солидна база против овие спорни терени, особено затоа што кон Македонија просто ги туркаше не само српската влада, туку и Русите кои беа исплашени овој судир меѓу грчките и бугарските претензии да не ги турне Македонците во рацете на Австрија. Во ова време бугарските водачи со Д. Миладинов направија план за натамошна акција против грчките владики. Под фирма дека бара помош за подигање на нова црква св. Стефан во Цариград, тој, како што вели и Е. Спространов, па и неговиот брат Наум Миладинов, имаше задача не толку да собира пари, колку да агитира, проповеда, да ги поттикнува македонските Словени под закрила на цариградските Бугари на акција

скиот епископ Јосиф Соколовски во Русија, каде што и умре. „На 6 јуни 1859 година епископот Јосиф и П. Р. Славејков отидоа во прошетка со лотка по Босфор. Тие отпловија дури до Бујукдере, летната резиденција на рускиот пратеник. Таму тие заварија еден руски брод, веќе готов да појде. Обајцата пријатели влегоа во него да го разгледаат, но наеднаш бродот појде од Босфор кон Црното Море и отплови во Одеса. Подоцна Славејков се врати во Цариград, а дедо Јосифа Русите го доведоа во Киевско-печорската лавра, каде што подоцна и умре“. (Н. Начов, Цариград като културен центар на Българите до 1877 година. Сборник БАН, София, 1925, XIX, 50).

против грчките владики. Пандахуса му беше обично було, како што вели Е. Спространов, под кое се прикриваа „повисоки цели“³¹⁾. Меѓутоа, со брза акција на владиката Милетиј, Д. Миладинов беше уапсен од битолскиот валија, а со тоа и антивладичкото движење беше задушено во својот ембрион.

Меѓутоа, она што е важно за нас во обата случаи, не е успехот или неуспехот, туку тоа што обете движења на македонските Словени во тогашниот печат и документи беа прикажани не под македонско име, туку тие движења имаа бугарска политура. Било да станува збор за одделни учесници на тоа движење, или за помасовни појави, во сите тогашни официјални и неофицијални материјали и документи се зборува не за Македонци, туку за „Бугари“. Додека за движењето на македонските Словени во Кукуш во 1859 година во садриезамската заповед на солунскиот валија се зборува не за Македонци туку за „Бугари“,³²⁾ дотогаш „Српске новине“, по повод на апсењето на Димитар Миладинов и Јордан Константинов — Џинот, пишуваа дека се тоа „бугарски писатели“ и „бугарски учители“³³⁾. Исто така „Загребачки католички лист“ од 1862 година објави посебна статија „Грчката држава и народот бугарски“, во која Македонците се идентификуваат со Бугарите. Дури и српската влада во преговорите што ги водеше во ова време со грчки претставници за

³¹⁾ Е. Спространов, По възраждането в град Охрид. Сборник НУНК, София, 1891, XIII, 628.

³²⁾ Љубен Лапе, Одбрани четива за историјата на македонскиот народ, Скопје, 1953, II, 55.

³³⁾ „Србски дневник“, чиј главен уредник беше Д-р Данило Мадаковиќ, српски писател и секретар на кнез Милош Обреновиќ, во врска со ова апсење го објави следново: „Во Белград стигна вест од Цариград дека познатиот бугарски писател Димитрие Миладиновиќ е уапсен во Струга и оттаму одведен во Цариград, каде што е фрлен в затвор. Истото тоа се случи и со бугарскиот учител Јордан Хаџи Константиновиќ. Димитрие Миладиновиќ има уште еден помлад брат. Константин, кој се школувал во Русија и со помош на бискупот Штросмаер издал во Загреб Бугарски народни песни, што ги собрал неговиот брат...“ (Климе Џамбазовски, цит. дело, 68, курзивот Д. Т.).

Македонија, не зборува за Македонци, туку за „Бугари“³⁴⁾.

Се разбира, за македонските Словени како за „Бугари“ во овие години не пишуваа само српските,³⁵⁾ хрватските и бугарските весници. Напротив, еден дел од Европскиот печат, врз основа на патеписите, статиите, исказите на конзулите, публицистите и пропагаторите, пишуваше за македонските Словени како за „Бугари“. Со оглед на тоа што движењето против грчките влади во Македонија во европската јавност фигурираше како „бугарско“, нужно е да се разгледа прашањето дали македонските Словени навистина се чувствуваа како Бугари, или нешто друго му дало бугарска политика на тоа движење.

³⁴⁾ Гргур Јакшиќ, Из новије српске историје, Београд, 1953, 42 — 46.

³⁵⁾ Не само што Ѓорѓе Хаџиќ во календарот „Зимзелен“ за 1858 година на стр. 70 пишува дека во бугарски области спаѓа најголем дел од стара Мизија, Тракија и Македонија, каде што живеат „Бугари“, туку и дневниот и периодичниот српски печат ја известуваше српската јавност за несреќите на „Бугарите“ во Македонија. Додека „Србски дневник“ од 20 април 1859 година пишува дека децата во Велес учат грчки училишта наместо бугарски, иако децата знаат „бугарски“ уште од дома, а во бројот од 26 јуни 1860 година пишува дека „битолските Бугари наумиле да отворат училиште“, дотогаш „Србске новине“ во бр. 4 од 1860 година пишуваа не за борбите на Македонците против фанариотите, туку за борбите на „Бугарите“ во Македонија. Слично на тоа пишуваша и другите весници и списанија, меѓу кои и „Видов-дан“, кој во својот број од 13 февруари 1868 година, пишува дека Бугарија зазема најголем дел од Стара Мизија, Тракија и Македонија и дека на бугарско наречје се зборува од устието на Дунав до Солун и Костурското Езеро, како и од Желеград до Охрид (Veritas, Македония под иго, 1919 — 1929, Софија, 1931, 344 — 346).

III глава

НАРОДНО СОЗНАНИЕ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛОВЕНИ НА ПРАГОТ НА НАЦИ- ОНАЛНАТА ПЕРЕОДБА

И покрај тоа што македонските Словени во очите на европската јавност во ова време преку словенофилскиот и другиот печат се претставени како „Бугари“, историски факт е дека широките македонски маси ни тогаш, а ни порано не се чувствуваа Бугари, ниту бугарското име го употребуваа како свој народен белег. Точно е дека одделни лица, претежно од средината на малубројната македонска интелигенција се декларираа себе си како „Бугари“, но тоа беа гласови на поединци, а не израз на самите македонски маси. Бугарското име всушност не беше вкоренето кај народот, туку него во ова време го наоѓаме главно кај оној мал дел од македонска интелигенција и чаршија, која под дејството на туѓи влијанија свесно или несвесно спроведувааше туѓи национални идеи во средината на Македонците. Кога водачите на антигрчкото движење во Кукуш, на чело со Нако Станишев, истакнуваа дека во црквите треба да се воведат бугарски јазик, народот и не ја сфаќаше националната смисла на тоа име, особено поради тоа што вистинските Бугари ги знаеа како Шопи, а не како Бугари. За него зборот „бугарски јазик“ имаше уште црковно-словенско и социјално значење во смисла како што го сфатиле Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ и Теодосија Синаитски, кои под „бугарски јазик“ подразбираа „прост јазик“, не канони-

чен, туку „црковно словенски јазик“, со еден збор јазик на народот, јазик на селаните¹⁾). Во таа смисла и тие го прифатиле зборот „бугарски“, не доведувајќи го во никаква врска со вистинските Бугари кои живееле од онаа страна на планината Балкан. Дури и оние првенци што го истакнуваа бугарското име и даваа објаснување

1) Карактеристично е дека употребата на бугарско име во насловите на црковно-моралистичките книги на Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ и Теодосије Синаитски не произлегува од нивното бугарско чувство или од сознанието дека се Бугари. Напротив, овој термин Грците и Цинцарите не го употребуваа во смисла на народ, туку во културно-социјална смисла. Видејќи сите поважни положби не само на културен, туку и на економски, па дури и на политички план ги заземаа Грци, додека Словените, меѓу кои и македонските, беа претежно орачи, копачи, овчари, говедари, а освен тоа неписмени и културно многу позаостанати од образованите Грци, овие последниве, за да се одделат себе си од „простата“ и „необразована“ словенска маса, едноставно ги нарекуваа со зборот „вулгарос“, што во преносна смисла означува прост и неук човек, неспособен за интелектуална работа и за културни постигања. Како што зборот „гејак“, со кој Грците и Цинцарите населени во српските градови ги нарекувале српските селани не означува народност, туку човек што обработува земја, (од зборот „геја“ — земја), така ни називот „вулгарос“ не може да се однесува на народен белег. Дека зборот „вулгарос“ „бугарос“ немал народносно значење, туку помалку или повеќе социјално — културно, покажуваат многу факти. К. Мисирков пишува дека Грците секогаш го земале терминот вулгарос — бугарос во погрдна смисла и секогаш го додавале уште и зборот „тврдоглав“ — „хондракефалос“ што означува простота и пресири. (К. Мисирков, За македонските работи, Скопје, 1946, 103). Со оглед на ваквата социјална содржина на ова име, македонските Словени се срамеа од него, што го присили во своето време и Отец Паисиј, кога тој по „објаснувањето“ на Ј. Рајиќ за тоа име му даде национална смисла, обрнувајќи се кон своите сонародници со зборовите: „Болгарино не се срамувај да се наречеш Болгарин!“.

Во вакви „болгари“ т.е. простаци и дебелоглавци надмените Грци не ги вбројувале само Словените од Тракија и Македонија, туку и другите Словени со кои доаѓале до допир. Алекса Јовановиќ — Коџа ни дава убав пример како Грците ги сметаат за Бугари дури и Босанците. „На 17 километри од Солун во 1916 година, француската војска во која бев толкувач, пишува Коџа, подигаше модерен друм за сообраќај меѓу фронтот и градот. Работниците беа цивили. Тие секое утро се доvezуваа со воз од Солун. Повеќето беа Турци и Грци, мал-

за него, зборуваа дека „бугарско е — наше македонско“, а не „бугарско — шопско“. Ако бугарско е — наше македонско, резонираа тогаш Македонците, тогаш е добро. Меѓутоа, кога подоцна им беа понудени бугарски книги како божем нивни, тогаш македонските Словени демонстративно ги одбиваа под мотивација дека ова

ку наши. При надгледувањето јас го придружував инженерот, француски офицер, и им ги толкував на работниците наредбите на овој. Во месец февруари, по еден преглед, останав кај една група која требаше да изврши една работа под мој непосреден надзор. Еден од работниците, помлад човек, ми се обрати, на мое големо чудење, на нашето убаво јужно наречие. Го прашав да не е Србин, мислејќи дека се крие од воена обврска. Ми одговори дека е Грк од Цариград, што несомнено се виде од неговиот натамошен говор, кој навистина оддаваше вистински Грк. Српски нучил во Сараево, каде што живеел петнаесет години како слаткар. Узнавајќи го ова, повеќе не ме интересираше, па го прекинав разговорот. Но тој продолжи да зборува по турски со своите другари: „Вие сте, бре, спрема нив (Босанците — Д. Т.) бедници и будали. Нивните жени и девојки не се кријат токму како вашите, на кои ни очи не можеш да им видиш. Тие зборуваат откриени со луѓето и на портите ашикуваат со момците. Луѓето се ефендии, беглери, богаташи и големи зенгени, а ниеден турски збор не знаат ни тие ни нивните жени. Сите зборуваат бугарски (А. Јовановиќ, цит. дело, 55—56).

Дека Грците името бугари го идентификувале со името словени можеме да видиме во многу примери, меѓу кои и на овие: додека животописецот на Климент Охридски, Гркот Димитар Хоматијан, сите словенски племиња што ја населиле Панонија, Далмација, Илирик и големиот дел од Македонија и Тесалија ги нарекува со името „Бугари“ (Ив. Снегаров, Към историята на Охридската архиепископија — патриаршија. Македонски преглед, XII, 1, София, 1930, 37), дотогаш сите потлачени словени на Балканот под Османската управа рускиот цар го викале „бугарски цар“, мислејќи при тоа на „словенски цар“ (А. Тодоров — Балкан, Една македонска теорија. Периодическо списание, LXV, 9 — 10, София, 1905, 818).

Видејќи зборот „вугарос“ — „бугарос“, во смисла на просто и словенско го сфатиле и Крчовски, Пејчиновиќ, Синаитски и некои други Македонци од тоа време, тие без никаква врска со некое бугарско чувство, овој збор дополнет во плеонастична смисла го пренеле и во самите книги што ги напишале, особено затоа што не само јазикот, туку и штрифтоот упоробен за пишување на книгите, за разлика од грчкиот, бил црковно-словенски. Дека дури и самиот црковно-словенски штрифт придонел Крчовски, Пејчиновиќ и Синаитски,

„бугарско“ не е нивно македонско, туку „шопско“. А кога бугарските емисари и дел од македонската интелигенција им предочуваа дека се тоа вистински бугарски книги, резонирањето беше поразително: ако шопското е вистинско бугарско, тогаш бугарското не може да биде наше македонско, зашто ние не сме Шопи, туку Македонци и како такви не сакаме да учиме на тој „шопски“ јазик. „Одвај се ослободивме од Грците, Шопи ли сега ќе стануваме“, зборуваа тогаш Македонците. Тие како што вели и К. Шапкарев, сега добро видоа дека бугарско е едно, а македонско друго.

покрај ова што е наведено, на насловната страна да ги втиснат зборовите „На прост болгарски јазик“, може да се види и од самите искази на бугарскиот учител Еничерев, кој во Прилеп дошол во 1866 година. „Од пред десетина години, од тоа време (мисли на 1843 година — Д. Т.) црковно-словенскиот јазик во Прилеп (и не само во Прилеп, туку по цела Македонија, па дури и во Влашко, каде што некогаш се протегала јурисдикцијата на Охридската архиепископија — Д. Т.) се нарекуваше „бугарски“, а секоја пишувана книга со граѓански штрифт било на руски, било на бугарски, се нарекуваше „српска“, зашто првите книги со граѓански букви беа пренесени од Србија“. (Н. Еничерев, Вспоменания и бележки, София, 1906, 93).

Значи „книгите пишувани со кирилската црковно-словенска азбука, без оглед на тоа дали јазикот е српски, руски, бугарски, македонски или влашки, едноставно се нарекувани „бугарски“, а оние пишувани со граѓанска словенска азбука, па иако јазикот во нив е бугарски, се нарекувани „српски“. Ова јасно зборува, наспроти бугарските историчари, дека овде не се работи за бугарско чувство, или за бугарско народно сознание, туку просто за азбука и за црковно-словенски јазик, кој Грците, за разлика од грчкиот „каноничен јазик“, го сметаа за „неканоничен“ и „прост“, а никако за белег на бугарската народност. И кога Крчовски, Пејчиновиќ и Синаитски, во насловите на самите книги ги втиснувале зборовите „На прост болгарски јазик“, тие и не мислеле со тоа себе си да се декларираат како „Бугари“, кои и тие, како и другите Македонци и Тракијци, ги сметале за „Шопи“, за нешто посебно, туку го имале предвид црковно-словенскиот „неканоничен“, „прост“ јазик. Во заменет облик, наведениот текст би можел да се чита: „на прост црковно-словенски јазик“, на кој, без никакви примеси на бугарски идиоми, и се пишувани овие книги.

Што, во суштина, се подразбирало во тоа време под називот „бугарски јазик“, покажува изјавата на струмичкиот вла-

Точно е дека македонските употребуваа македонските национална смисла како подоп за македонската национална уште се нарекуваа христијани ни тогаш ни порано не па странскиот свет на Евро. Прв што забележал дека ма си не се нарекуваат со бугарскиот конзул во Солун Куз XVIII и почетокот на XIX в донските Словени, кои тој

дика во 1858 година, кога на б нивните момци да ги чита псалмо ето на „бугарски јазик“, резиг гарски? Овде не е Московија па Костенцев, Спомени, 4). Тоа знач зик“ ни за Грците не означува секако во Бугари не влегуваат што Грците обично ги нарекувал за црковно-словенски, а не за б се сведе тој термин на бугарска

Аналогно на тоа треба да се вели дека „сите воспитаници на кадонија читаат и пишуваат бугар в българското възраждане 1838- не мисли на јазикот на Бугарите кој и не го знаел во Македонија питаници на приватните училиш Д. Т.) читаат и пишуваат само в се учеле од псалтирот, евангел каде што и јазикот и азбуката читале и пишувале „бугарски“ ни ку затоа што освен црковно-слов граѓанската „српска“ азбука, кој од Србија на граѓански штрифт.

Од овие примери, кои можат други, јасно се гледа не само ш кога го употребувале бугарското рал под тоа име простиот макед ова македонските Словени мисле во Словени, а не во Грци. Тука кое како што забележува оштре по некоја фаталност се совпаднал што бугарските националисти в „докажат“ дека сето тоа јасно зб на Македонците.

Точно е дека македонското име кое дотогаш го употребуваа македонските Словени ја немаше онаа национална смисла како подоцна, кога тоа стана ознака за македонската националност. Но и оние кои себе уште се нарекуваа христијани, раја, каури или Словени, ни тогаш ни порано не се нарекуваа „Бугари“, па странскиот свет на Европа да ги смета за такви. Прв што забележал дека македонските Словени себе си не се нарекуваат со бугарско име не бил францускиот конзул во Солун Кузинери, кој кон крајот на XVIII и почетокот на XIX век истакнувал дека македонските Словени, кои тој условно ги нарекол „Бу-

дика во 1858 година, кога на барање од струмичани еден од нивните момци да ги чита псалмите за време на богослужението на „бугарски јазик“, резигнирано одговорил: „Како! Бугарски? Овде не е Московија па да се чита на бугарски“. (А. Костенцев, Спомени, 4). Тоа значи дека називот „бугарски јазик“ ни за Грците не означувал бугарска народност, зашто секако во Бугари не влегуваат Московјаните, т. е. Русите, како што Грците обично ги нарекувале. Овде очигледно се работи за црковно-словенски, а не за бугарски народен јазик, па да се сведе тој термин на бугарска народност.

Аналогно на тоа треба да се фати и Христо Шалдев, кој вели дека „сите воспитаници на приватните училишта во Македонија читаат и пишуваат бугарски“. (Х. Шалдев, Гр. Прилеп в българското възраждане 1838-1878, София, 1916, 13-14). Тој не мисли на јазикот на Бугарите, зашто него во суштина никој и не го знаел во Македонија, туку на тоа дека „сите воспитаници на приватните училишта (а тоа биле келијните — Д. Т.) читаат и пишуваат само на црковно-словенски“, зашто се учеле од псалтирот, евангелието, чаславецот и октохите, каде што и јазикот и азбуката биле црковно-словенски. Тие читале и пишувале „бугарски“ не затоа што биле Бугари, туку затоа што освен црковно-словенската азбука не ја знаеле граѓанската „српска“ азбука, која дојде со печатените книги од Србија на граѓански штрифт.

Од овие примери, кои можат да се поткрепат и со многу други, јасно се гледа не само што мислеле да кажат Грците кога го употребувале бугарското име, туку и што подразбирал под тоа име простиот македонски свет. Употребувајќи го ова македонските Словени мислеле дека со тоа се уврстуваат во Словени, а не во Грци. Тука лежи и загатката за ова име, кое како што забележува остроумно А. Јовановиќ — Коџа, по некоја фаталност се совпаднало со бугарското народно име, што бугарските националисти перфидно го користат за да „докажат“ дека сето тоа јасно зборува за бугарскиот карактер на Македонците.

гари“, не се нарекуваат себеси со тоа име, туку се гордеат со македонското „грчко“ име, туку многу пред него тоа го забележал и Отец Паисиј, кога бугарската историографија, поради неговите бугарски декларации, го истакна како прв преродбеник на „бугарскиот народ“. Егзалтиран со „откритието“ што му го вдахновил Јован Раиќ, дека македонските Словени се „Бугари“²⁾, а при полно отсуство на бугарската свест и на бугарско име кај своите сонародници, Паисиј се обрнува кон нив и резигнирано извикува: „Бугарине, зошто се срамиш да се наречеш Бугарин!“³⁾.

Во суштина, ни Отец Паисиј, ни подоцна Кузинери и многумина други европски патеписци, дипломати, картографи, статистичари, лингвисти, публицисти и други не го сфатиле фактот дека македонските Словени ниту се срамат од тоа име, ниту го заборавиле, туку никогаш не се чувствувале и себеси не се нарекувале Бугари, за да го употребуваат тоа име како свое. Никаква бугарска национална свест во тоа време немало кај македонските Словени, за што сведочат многубројни документи, и тоа оние што ги оставиле не само бугарските противници, туку и нивните пријатели како Стефан Верковиќ, па дури и самите бугарски агитатори, како што се Д-р Христо Стамболски, Петар П. Карапетров, Стефан Салганџиев, Константин Стоилов, па се до Атанас Шопов и Петко Р. Славејков. Додека Ст. Верковиќ како српски агент во Серез зборува дека македонските Словени се „без своја народна (мисла на бу-

²⁾ До „откритието“ дека македонските Словени се „Бугари“, Јован Раиќ не дошол само преку идентификување на името вулгарос со бугарос, како што ја нарекувале образованите Грци целата словенска маса во османската империја, туку и врз база на титулите на Охридската архиепископија, која покрај другите звучни титули по традиција го носела уште и називот „бугарска“, чии епархии се протегале низ целата територија на Македонија. И уште повеќе, тоа име Раиќ го среќавал и во старите ракописи каде што од узурпацијата на царското бугарско круно од страна на Самоил царството е наречено „бугарско“, па тој термин често бил во употреба од страна на византиските хроничари од тоа далечно време.

³⁾ Паисий Хилендарски, Славянобългарска история, София, 1950, 34).

гарска — Д. Т.) свест и самосвест“⁴⁾ дотогаш Атанас Шопов отворено признава дека „се до последната руско-турска војна (1877 — 1878) кај македонските Бугари наполно отсуствува народна (мисла на Бугарска — Д. Т.) свест“⁵⁾. „Ако денеска (1885 година) Европа би побарала македонското население да се определи и да каже кон која народност припаѓа, уверени сме, вели Шопов, дека поголем дел од Македонија (каде што нема бугарска национална свест — Д. Т.) ќе ни одлета од раце. Ако исклучиме две-три околии во северна Македонија,⁶⁾ сите други Македонци се готови да дадат каков сакаш писмен документ дека не се Бугари. Поголем дел од Македонците спијат и немаат поим за народноста и бугарштината“. Или понатаму, „никој Сан-Стефанска Бугарија не би бил во состојба да ја уништи ако цела Македонија имаше онакво народно сознание со кое се одликуваа Бугарите во Бугарија и Тракија, ако еден силен македонски глас ја убедеше Европа дека таму живеат Бугари. Македонија не можеше да се ослободи, зашто не умееше да ја објасни својата желба и да ги истакне своите права, па не можеше убедувачки да ја докаже својата бугарска народност пред Бугарскиот конгрес. . . Ако Македонците би биле денеска (1885) во онаа положба во која беа бугарските села во северна и јужна Бугарија пред 15 години, ако би имале народна (бугарска — Д. Т.) свест и потребна интелигенција, тогаш добро, да појдеме денеска и да ја пролеваме својата крв, да најдеме средства и да изнудиме крајно политичко решение на македонското прашање. Меѓутоа, тоа го нема. Поголем дел, дури и цела Македонија, за нас политички е загубена, ако не се погрижиме за неколку години труд и жртви да ѝ одгледаме млади сили и интелигенција, која нема да се плаши да ја исповеда

⁴⁾ Ст. Верковиќ, Народне песни Македонских Бугара, Београд, 1860, 11.

⁵⁾ А. Шопов, Материјали за бугарското възраждане в Македония, Периодическо списание, Средец, 1885, XVIII, 440.

⁶⁾ Овде Шопов мисли на оние македонски епархии кои во 1873 година, според член 10 од султановиот ферман за воспоставување на Бугарска егзархија, гласале за отцепување од Цариградската патријаршија, а за приклучување кон Егзархијата.

својата (бугарска — Д. Т.) народност, а освен тоа ако ги воспитаеме младите сили и им дадеме цврсто бугарско поколение со силно национално чувство, со силен (бугарски — Д. Т.) патриотизам, поколение што нема да се плаши од силниот непријател, што ќе ги раководи масите...“⁷⁾ „Затоа и нашите главни сили, заклучува Шопов, треба да ги насочиме кон тоа: да ја приготвиме, да ја разбудиме и зацврстиме народната свест во овие краишта на Македонија, кои уште спијат и не ја знаат својата (бугарска — Д. Т.) народност, зашто иднината на една земја наполно зависи од народноста со која народот сам се претставува пред светот“⁸⁾.

Дека Македонците немале бугарско сознание, пишува и бугарскиот министер К. Стоилов во „Доклад“, во 1882 година, испратен до бугарскиот кнез Александар Батемберг: „За да може Вашето Височество да ја исполни барем за бугарскиот народ, улогата која Пиемонт ја исполнил за италијанската народност, треба да се развие кај македонските Бугари чувство на национално самосознание, треба мало и големо да знае дека е од бугарска крв и да се гордее со тоа. Само кога ќе го постигнеме тоа, само тогаш ќе можеме да кажеме дека бугарската народност во Македонија е осигурена... Затоа и целта на владата на Вашето Височество е да го разбуди и развие кај македонското население чувството на народното (бугарско — Д. Т.) сознание. Зашто од тоа зависи осигурувањето на бугарската народност во уште неослободените територии“⁹⁾.

За овој „недостиг“ на бугарско национално сознание кај македонските Словени зборуваат и други бугарски автори. Додека анонимниот бугарски автор на статијата „Два санџака на источна Македонија“ пишува дека кај македонските Словени „недостига бугарски дух, кој би проникнал сè, а кој треба да се устрои

⁷⁾ Офейков (псевдоним на А. Шопов — Д. Т.), Македонија во време на хилядугодишнината на Св. Методиј, Пловдив, 1885, 71-73.

⁸⁾ Исто, 109-113.

⁹⁾ М. Арнаудов, Константин Стоилов и Българската екзархия в 1882 година. Годишник на Софиският университет, историческо-филолошки оддел, София, 1941, 16-23.

и да царува насекаде, зашто овие бугарски училишта во Македонија затоа и се создадени“¹⁰⁾ дотогаш Д-р Стамболски Христо вели: „Како лекар во Цариград посетував работници Македонци, сместени по анови, работилници, бавчи, тулани и други места, во времето на 60-70-тите години во минатиот век. Бидејќи не знаеја од која народност се, предизвикуваа љубопитство кај мене. На прашањето каков милет се: Бугари или Турци, Власи или Цинцари-Куцовласи, многумина од нив одговараа дека не знаат, или дека се ортодокси, т. е. припадници на Цариградската патријаршија. На моето прашање каде слушаат богослужение, одговорија: во блиските грчки цркви, во патриканот. По давањето на совети на болните, ги убедував во нуждата да ѝ се обраќаат на бугарската црква во Фенер, а свештениците што служат во тие цркви, поп Тодор од Видин и поп Панарет од Сливен, ги задолжија да ги советуваат, да им објаснуваат, за да се приведат кон сознанието дека се Бугари“¹¹⁾.

За овие исти Македонци во Цариград, кои ги имаа 20 — 25.000 од сите краишта на Македонија, зборува и П. П. Карапетров: „Исто како од незапамтени времиња, така и тогаш (мисли на 1838 година), па и сега (1892 година) во Цариград живеат 20 — 30.000 Бугари, од кои мошне малку постојани, а повеќе привремени. Бугарите што живеат во Цариград некои се од Тракија, малку се од Мизија (Бугарија — Д. Т.), а најмногу се од Македонија. Меѓутоа, во ова време (1838 година) поголем дел од македонските Бугари што живееја во Цариград, уште не ја знаеја својата народност, иако зборуваа бугарски (овде П. П. Карапетров го идентификува македонскиот со бугарскиот јазик — Д. Т.), но не се кажуваа ни за Грци. До пред 25-30 години (т. е. околу 1862 — 1867 Д. Т.) ние ги нарекуваме Такави поради зборовите што ги изговараат така, вака, а подоцна тие сами почнаа да се нарекуваат Македонци, па и Бугари“¹²⁾.

¹⁰⁾ „Z“, Два санджака от Источна Македония, Периодическо списание, София, 1891, VIII, XXXVII и XXXVIII, 85-86.

¹¹⁾ Хр. д-р Стамболски, Автобиографи, дневници и спомени — 1868 — 1877, София, 1927, II, 20.

¹²⁾ П. П. Карапетров, Неколку думи за българската черква в Цариград. Списание „Мисъл“, София, 1882, I, XI и XII, 3.

Дека Македонците немаа бугарско национално сознание, и покрај она што го наоѓаме во печатот од тоа време, можат да послужат и зборовите на Македонецот, дедо Никола Кајмакчија од Загоричани, околија Костур, кој на Атанас Шопов во Цариград во 1895 година, на прашањето за бугарското сознание, одговорил: „Во мојата младост ние не знаевме дека се викаме Бугари; само одвреме навреме пред господа и во грчката црковна служба слушавме каква титула носи нашиот (костурскиот — Д. Т.) митрополит¹³). Требаше да дојде во селото Горги Динков (по народност Македонец, кој не успеал да го заврши школувањето во Москва, но затоа, како што вели А. Шопов, „заработил“ бугарски дух — Д. Т.),¹⁴ па да ни објасни од каква народност сме,¹⁵ каков е јазикот на кој зборуваме и што значи таа (бугарска — Д. Т.) титула на митрополитот“¹⁶).

Кон сето ова треба да се додаде и фактот што е најсуштествен за самоопределувањето на еден народ, имено дека самите Македонци се разликуваа од Бугарите по тоа што — како што вели Григор Прличев — вистинските Бугари ги нарекуваат „Шопи“,¹⁷ или, како што вели Петко Славејков, „дека слушале и други образлагања каде што некои од Македонците се одделуваат од Бугарите по тоа: што тие се чисти Словени, а Бугарите се Татари и неznam што“ (мисли на Шопи — Д. Т.)¹⁸). А многу пред овие и самиот Кузинери

¹³) Во времето за кое зборува Никола Кајмакчија, костурскиот митрополит, како и струмичкиот (тиверполскиот), покрај другото, носеле и титула „Егзарх на цела Бугарија“, која ја присвоиле овие митрополити по уништувањето на Охридската архиепископија во 1767 година.

¹⁴) А. Шопов, Материјали за бугарското възраждане в Македонија, 444.

¹⁵) Случајот на Никола Кајмакчија илустрира не само какво „бугарско“ сознание имале Македонците, туку и како некои македонски интелектуалци, под туѓо влијание, национално ги „преродувале“ своите сограѓани Македонци во „Бугари“.

¹⁶) А. Шопов, Из новата историја на Бугарите в Турција, Пловдив, 1895, 64-65.

¹⁷) Г. Прличев, Автобиографија, Одбрани страници, Скопје, 1959, 210.

¹⁸) П. Р. Славејков, цит. статија.

забележал: „Ова северно македонско и тракиско (словенско — Д. Т.) население вистинските Бугари ги викаа — Шопи“¹⁹).

Што, пак, значело името Шоп за Македонците, може да се види од зборовите на оние Македонци кои во 60-тите години од минатиот век ги одбивале бугарските учебници со зборовите: „Шопи ли ќе стануваме“²⁰). Уште подобро тоа го илустрира Н. Еничеров, кој го опишува следниот настан: „За да ги успокои духовите во Велес, Бугарската егзархија го испрати највлијателниот Бугарин П. Р. Славејков, кој по запознавањето со прашањето на лице место, ги повика на општ состанок обете страни и почна да ги советува дека е право и разумно да го држат договорениот учител В. Поповиќ, а дека Ковачева тој ќе ѝ го препорачи на друга општина. Д. Н. Карафиловиќ, кога виде дека повеќето се склони да го послушаат советот на Славејкова, зеде збор и почна да го напаѓа Славејкова, дека него никој не го прашал, ниту некој барал совет од него; па тие свои совети нека ги чува за своите Шопи, а велешани сами знаат подобро од него како да ги свршуваат своите работи“²¹). Како дополнување на сето ова, дека бугарското име не било својствено за Македонците, може да послужи и извештајот на католичката пропаганда на Балканот за тоа дека одделни македонски Словени „од неодамна (под влијанието на црковната поделба — Д. Т.) почнаа да се нарекуваат Бугари“²²). Исто тоа го тврди и српскиот конзул во Призрен: „Бугарски училишта пред 1860 година немаше ниту сè до 1870 година некој во Македаонија сакаше да се нарече Б’лгарин. Со името „Бугар“ Македонците го нарекувале оној што сакал да го исмеат дека е глупав, што се сметало за голема навреда“²³). Ваквото третирање на вистинските Бугари од

¹⁹) Ст. Новаковиќ, цит. дело 353.

²⁰) К. А. Шапкарев, Наръчно св. Благовествование или сбор од евангелиските чтения, Цариград, 1869, 3.

²¹) Н. Еничеров, цит. дело, 117.

²²) А. Јовановиќ — Коџа, Постанак егзархије, Турска, Русија и Србија, Скопје, 1936, 180.

²³) Извештај на Призренскиот конзул до скопскиот конзул, Архив на ДСНР, Београд, III. бр. 142 од 29 мај 1829.

страна на тогашните Македонци не само што не е за потценување, туку тоа најдобро ни зборува за разлика која самите Македонци ја чувствувале во однос на Бугарите.

Земајќи ги предвид овие фактори човек денеска со право се прашува како можеле некои научници од европскиот ранг најогнено да се препираат со Грците „докажувајќи“ дека македонските Словени се Бугари, кога самиот народ не само што не изјавува такво нешто, туку и беше далеку од овие академски расправи околу неговата национална припадност. За да се откријат навистина корените на оваа, потребно е да се вратиме во историјата на проблемот и да ја согледаме не само бркотијата настаната во европската мисла за Македонците во минатиот век, туку да согледаме какво народно сознание имале македонските Словени на прагот на својата национална преродба.

Карактеристично е дека етнографските разлики во Македонија кон крајот на XVIII и во почетокот на XIX век не претставуваа никаков интерес за европскиот свет. Иако Македонија тогаш беше во извесна мера снабдувач на многу гранки на европската индустрија со суровини, особено со памук, сепак тогаш никој во Европа ниеднаш не се запраша кој сè живее на теренот на таа Македонија. Европските трговци, занесени со своите шпекулации и немаа некое посебно интересирање за вакви прашања, а научниот свет на Европа, преку него и практичните политичари, врз база на старите истории и податоци, кои одделни патеписци ги добиваа од чичероните па Македонија, обично Грци или Власи, знаеја само толку дека Македонија е „грчка“ земја, населена со Грци, со грчка историја, преданија и обичаи. Тие ја сметаа Македонија за составен дел на Грција и не знаеја дека мнозинството од населението во неа не е грчко, туку словенско.

Европската јавност, која во почетокот на XIX век вриеше во гркофилството, што го подгреваа романтичарите од типот на Бајрон, и не можеше поопределено да го познава составот на населението во Македонија, кога ни самите македонски Словени во ова време не даваа некои особени видливи знаци на живот. Тоа бе-

ше импозантен број на раја без јасно национално сознание и духовни водичи, која во световниот живот ја угнетуваа Турците, а во духовниот владиката Грк. Точно е дека многумина од македонските Словени се нарекуваа себеси Македонци. Но, бидејќи европејците како и грчките наационалисти името Македонец го доведуваа во врска со Старомакедонците, тие и македонските Словени ги сметаа за „Грци“, а името Македонец го идентификуваа со името „Грк“²⁴).

Меѓутоа, ваквата состојба почна да се менува од моментот кога германскиот историчар Фалмераер го собори митот на гркофилството во Европа, тврдејќи дека во жилите на современите Грци нема крв на старите Елини, чии гробишта, како што се изразува поетски Фалмераер, ги покрива двојна корка. Урнатините на стариот свет и гниеж ги поплавија две големи поплави, словенската, на која ѝ нема конкурент во историјата, од Дунав до Морејскиот Полуостров, и арбанашката, која конечно ги уништи и оние старогрчки

²⁴) Не само што францускиот патепесиц Оливие кон крајот на XVIII век го сметал населението на Македонија за „грчко“, туку и многу други народи на Европа, меѓу кои беа и Русите, кои сè до руско-турската војна во 1828/1829 не знаеле дека на теренот на Македонија живеат Словени. „Пред самата руско-турска војна во 1828-1829 година“, пишува Милан Прелог, „се чудеше еден руски новинар дека во европска Турција има луѓе од православна вера, кои зборуваат на јазик сличен на црковно-словенскиот“ (Milan Prelog, Slavenska genesansa, 1780-1848 godine, Zagreb, 1924, 159). На дури и самиот Виктор Григорович, како што вели Д. Миладинов, при посетата на Охрид во 1844 година, се чудел дека во овие далечни краишта на Балканот, каде што се мислело дека живеат исклучиво Грци, има луѓе од словенско потекло. (Н. Трајков, Братя Миладинови. Преписка, Софија, 1964, 20). Дека навистина под терминот Македонија и Македонец се подразбирале „Грција“ и „Грк“ покажува и настанот за кој известува Рачински: „Кога се запревме јас и К. Миладинов во Киев на патот за село Минино, наминавме во киевската Соборна црква св. Софија, која го воодушеви Константина. Меѓутоа, кога клисарот узна дека Константин е од Македонија, а верувајќи дека Македонија е „Грција“, без обиколување праша: значи тој е Грк? На овие зборови Константин се возбуди и почна да му докажува на клисарот дека Македонија не е Грција, и дека таму не се зборува грчки“ (Х. Поленаковиќ, Поетот Константин Миладинов, Книга за Миладиновци, Скопје, 1962, 166).

остатоци што ги оставаше словенскиот порој²⁵⁾. И сè што е сторено во Средниот век, тоа е дело на Словените и Арбанасите, а не на Грците, кои романтичарите ги издигнаа до небо.

Оваа книга на германскиот историчар Фалмераер, како што забележува правилно и В. Кариќ, предизвика вистинска бура од реагирања и ги претвори во прав и пепел сите напори на сентименталните пријатели на класичната илузија, кои во денешното население на Грција сакаа да видат потомци на Перикле и Темистокле²⁶⁾. Таа ја побуди не само европската јавност, каде што гркофилството беше уште во голема мода, туку и одделни образовани луѓе во сама Македонија, кои дотогаш беа воодушевени од величината и сјајот на минатото на Грција, па наеднаш почнаа да се чувствуваат горделиви што се Словени²⁷⁾. Посебно оваа теорија ја искористија словенофилите, кои, наспроти пангерманизмот, панроманизмот и панелизмот, со сите сили работеа на обединувањето на сите Словени под закрила на словенскиот колос Русија, во која бараа заштита и опора. За да ги доведат Словените од Балканот на историската сцена, руските и други словенофили почнаа да испраќаат свои луѓе на Балканот да ги испитуваат границите на словенското пространство. На големо изненадување на научниот и политичкиот свет на Русија и на другите словенски народи, овие

²⁵⁾ Ст. Новаковиќ, цит. дело 317.

²⁶⁾ В. Кариќ, Србија и балкански савез, Београд, 1893.—

²⁷⁾ Како дејствувала книгата на Фалмераер врз одделни умови во Македонија, можеме да видиме од примерот на самиот Д. Миладинов, за што известува К. Жинзифов. „Кога учел во Јанина (1833 — 1836), самиот Миладинов му раскажувал на еден свој познат како го изненадиле разни имиња на реки, планини, градови, села и урнатини, кои воопшто не звучеле грчки, туку сведочеле дека тука некогаш живееле народи од негрчко потекло. Подоцна, кога се појави книгата на Фалмераер, тој совесен Германец, некој грчки професор, опорувајќи ги тие докази, не можел да ги задржи солзите од јад. Димитар Миладинов во неа сретнал сопствени погледи и мисли, кои му се вртеле в глава уште од младост (дека Словените не се она што проповедале Грците — Д. Т.) и тој се преродил“, (К. Жинзифов, Публицистика I, БАН, Софија, 1964, 42-44).

научници и патеписци констатираа дека Словените на југ се простираат дури до Солун и реката Бистрица. Кога во тоа време атинската влада им постави барање на големите сили да се прошири на север до Стара Планина, Русија, Србија, вооружени со аргументите што им ги даваа научниците и патеписците, му се противставија на тоа докажувајќи дека северно од Солун нема Грци, туку дека на тој простор живеат Словени, така што Грците немаат право на овие области.

Секако, Европа не сакаше едноставно да го прифати ова тврдење на Русите и Србите, за кое тогаш се веруваше дека е израз на „политичките сметки“. Но, бидејќи спротивностите меѓу грчките и српските, а потоа и бугарските претензии на теренот на Македонија по Кримската војна доаѓаа до израз сè повеќе и повеќе, тоа големите европски западни сили, кои како победници над Русија го зедаа врз себе „старателството“ над христијанското население во рамките на отоманската империја, што дотогаш беше Русија, беа присилени да му обрнат поголемо внимание на националното македонско и тракиско прашање²⁸⁾. Плашејќи се од руски пробив

²⁸⁾ Иако овде-онде во Македонија имало истапи против грчките владики и тоа во повеќето случаи поради давачките, непријателство меѓу христијанските елементи, а особено меѓу грчките и влашките, од една страна, и македонските Словени, од друга, се до Кримската војна, така да се каже немало. До ова време непријателство постоело на теренот на Македонија меѓу муслиманите и христијаните, но некоја диференцијација на национален план во рамките на христијаните била уште туѓа. Обликот на националните разлики овде изостанувал зад религиозните, зад кои се криела основната спротивност на владеечките муслимански слоеви над христијанската раја. Затоа во ова време и не среќаваме некоја борба внатре во христијанството врз национална основа, туку среќаваме соработка; многумина Македонци учествувале во грчкото востание во 1821 — 1830, како, на пример, К. Дражилович — Динков и други. „До 1860 година во Серез (а тоа не било само во Серез, туку и во други краишта на Македонија — Д. Т.), пицнуваат Ј. Георгиев и Ст. Шишков, немало разлика во народноста меѓу Бугарите (читај македонските Словени — Д. Т.) и Грците. Христијанската вера ги обединувала во општото име „Ромеи“. Затоа во тоа време не се среќаваат зборовите: Елин, Бугарин, елифон и бугарофон. Училишта, цркви, болници и друго се граделе братски од сите и од името на Христовата вера.

на Егеј, почнаа да испраќаат свои луѓе во Македонија и Тракија, во земјите кои наеднаш станаа спорни, настојувајќи на лице место да ја утврдат фактичката состојба. Повеќето од нив, без оглед на стручната подготовка,²⁹⁾ констатираа дека во Македонија, која дотогаш ја сметаа исклучиво за грчка, не живеат само Грци, туку дека населението национално е многу измешано, и дека во таа смеса на Турци, Цинцари, Грци, Евреи,

Притоа, сè станувало под раководство на митрополитот кој цврсто го држел народот во свои раце преку својата духовна власт, а преку грчкиот јазик и преку грчката верска култура го преобразувал полека и неусетно, но сигурно, бугарскиот (македонско-словенскиот — Д. Т.) елемент во грчки“. (Йордан П. Георгиев и Ст. Шишков, Българите в Серско поле, Пловдив, 1918, IX).

²⁹⁾ Од луѓето испратени во Македонија на лице место да ги утврдат фактите за националната припадност на населението, мошне малку имало мајстори на својот занает: етнографи и лингвисти. Речиси сите несловенски патеписци не само што не ги знаеле словенските јазици, туку меѓу нив имало и такви „експерти“ кои давале свои „стручни мислења“ за македонските Словени според она што го пишувале други „стручњаци“, како што биле германскиот ботаничар Гризебах и францускиот геолог Ами Буе, кои поради непознавањето на јазикот и на тоталната нестручност, пишувале за македонските Словени, да се изразам со речникот на Г. С. Раковски, „бајки од илјада и една ноќ“. Тоа во суштина и не биле никакви трудови од вредност, туку помалку или повеќе „поетски фантазирања“. Куриозитет претставува „авторитативниот“ патопис на Англичанките Макензи и Ирби кои во 1863 година ја обиколиле Македонија и чии патеписи ги пофалил не само Гледстон (веројатно од кавалерски причини), туку и Чедомир Митатовиќ, кој во 1868 година кон српскиот превод напишал пофален предговор. Како и многубројните тогашни патеписци, така и овие две Англичанки тргнале на своите „испитувања“ со однапред определена маршрута, со „знаења“ црпиени од претходните патеписи или напишани истории, не откривајќи ја на лице место фактичката состојба, туку потврдувајќи го она што го „откриле“ други пред нив. Користејќи ги патеписите на Хилфердинг и историјата на Филнеј, како и други материјали, овие две Англичанки, покрај другото, со воодушевување чекале да дојдат во Охрид, во старата „бугарска“ престолина со „стотина мостови“. Не се знае какво било нивното разочарување кога не го нашле она што го очекувале, зашто во патеписот не зборуваат за тоа. (Макензи Мјур и А. П. Ирби, Путовање по словенским земљама Турске и Европе, Београд, 1868).

Ерменци, Албанци — Словените претставуваат апсолутно мнозинство³⁰⁾.

Но сега, кога мислата, која дотогаш владееше меѓу европскиот свет, дека христијанското население во Турција е од грчка народност, ја потиснаа патеписците, кои, како што пишуваат англиските патеписци г-ците Макензи и Ирби, сакаа да ја покажат разликата и антипатијата меѓу Словените и Елините,³¹⁾ настанаа нови тешкотии. Пред фактот дека мнозинството од населението на Македонија, земја која Европа дотогаш ја сметаше за „грчка“, го сочинуваат Словени, се поставуваше прашањето: од каде Словени во Македонија и од каква народност се овие Словени, кои очигледно не се Грци? Точно е дека многумина македонски Словени покрај македонското име ги употребуваа и племенско-родовските имиња: Брсјаци, Мијаци, Копоновци, Пијанци, Бандевци, Пуливаковци, Брзилевци, Мрваџи и други, и имињата: раја, каур, христијанин, Словен. Но грчките националисти токму со македонското име „докажуваа дека тие се Грци“, објавувајќи ги македонските Словени, како вели Л. Неделерле, за старомакедонци што само по површина се пословенчиле. Европските научници и патеписци, посебно српските и руските, кои и најмногу им го оспоруваа правото на Грците над македонските и тракиските Словени, тврдеа дека овие немаат никаква врска со старомакедонците, те ја лансираа мислата дека македонското име, што го употребувале овие Словени не е во сообразност со нивната словенска содржина, туку е

³⁰⁾ Од целокупното население на Македонија: Турци, Арнаути, Грци, Цигани, Евреи, Черкези и др., Словените претставуваат апсолутно мнозинство од 52,4% (К. Герсин, Македонија и турско питање, Београд 1903, 31), или според податоците на В. К'нчов, од 1.971.357 жители во почетокот на XIX век на почвата на Македонија, 1.178.800 биле македонски Словени, од кои 148.000 помуслиманчени. По бројноста втора етничка група биле Турците со 412.400 жители, потоа Арнаутите со 181.700 жители, Грците со 73.920 жители, Цинцарите со 58.900 жители, додека другите биле: Цигани, Евреи, Черкези, Ерменци и други. (В. К'нчов, Македонија — Етнографија и статистика, Софија, 1900).

³¹⁾ Макензи Мјур и А. П. Ирби, цит. дело.

тоа помалку или повеќе географско,³²⁾ особено што македонското име, покрај македонските Словени, понекогаш го употребуваат и Цинцарите што живееја на почвата на Македонија³³⁾. За да ја оддели оваа словенска маса на теренот на Македонија од Грците и Цинцарите, научниот свет на Европа, како Србите и руските словенофили, а врз основа на грчкиот, па дури и на турскиот назив на оваа словенска маса со погрдното име „вулгарос“, од една страна, и на старите хроники, од друга, го отфрли македонското име како некоја географска ознака и ја нарече целата оваа словенска маса со името „Бугари“,³⁴⁾ како што веќе ја нарекуваа

³²⁾ Во времето на националната интеграција, која се одвивала во гигантски размери во цела Европа, малку кој од научниците се интересирал за многубројните географски и локални имиња на населението. Бидејќи македонските Словени по географскиот назив на земјата во која живееле се нарекувале себе си Македонци, а не по некоја средновековна државно-народна традиција, тоа научниците од XIX век сметале дека тоа име е географско, а не народно. „Дубровчаните, Македонците и Босанците, пишува Добровски, и покрај географските имиња се Срби“. (Берић: Неколку главних питања из етнографије Старе Србије и Македоније“, Сремски Карловац, 1922).

³³⁾ Цинцарите, кои дури тврделе дека од своја средина му го дале на Грците Александар Македонски, обично истакнувале дека се тие директни наследници на Старомакедонците, па со тоа име често и се нарекувале. Тоа го изјавувале не само битолските Цинцари, кои при минувањето на митрополитот Натанаил низ Битола во 1874 година „замолкнале“, како што вели Еничерев, со својата песна „Панславистичката краста нема да ги зарази Македонците“. (Н. Г. Еничерев, цит. дело, 392), туку во повеќе примери истата таа работа ја наведува Д. Поповиќ во својата книга „О Цинцарима“. Додека Цинцарот Михајло Бојаџи издал „Граматика на македонскиот цинцарски јазик“, дотогаш Кир — Јања, кога го споменува Полит Десанчиќ, на својот дуќан ставил фирма со натпис: „Македонски симитчија“. Во Земун, вели Д. Поповиќ, имало мешовито друштво на Грци и Цинцари „Заедница на Грци и Македоновласи“. (Д. Поповиќ, О Цинцарима, Београд, 1937, 5, 10, 11 и 13).

³⁴⁾ Во пламената препирка со Грците, во докажувањето дали македонските Словени се Грци „Славофони“ или пак Словени, прашањето за словенската посебност на македонскиот народ беше испуштено од предвид. Ентузијазирани со откритието дека мнозинството од населението не е грчко туку словенско, никому тогаш не му паѓаше на ум да ја согледа

не само руските патописци од калибарот на В. Григорович,³⁵⁾ туку далеку пред него со тоа име ја нарекувал и карпатскиот Рус Јуриј Венелин (кој со својата книга уште во 1829 година ги заинтересирал руските научни и политички кругови за Бугарите во кои ги сметал и Македонците)³⁶⁾, туку уште во почетокот на XIX век францускиот патописец Пуквил беше меѓу првите што ја протури мислата дека Македонија е населена со Словени и тоа како Бугари. Резултатот на такво разбирање беше што и другите патописци кои тежеа да го утврдат разграничувањето на словенскиот од грчкиот елемент со некаква увереност ги

можности дека словенското население во Македонија кое не е ни грчко, ни српско — не е ни бугарско. Бидејќи македонските Словени не беа Срби, што тврдеа и самите српски првенци, па научниот свет, кој на лице место виде дека тие не се „Грци“, „утврди“ дека тие се „Бугари“. Тоа го овозможуваше и фактот не само што третата словенска народност, освен Србите и Бугарите, на овој простор не беше афирмирана во претходните историски етапи, туку и фактот што во тоа време македонскиот народ ги започнуваше своите први чекори на националното будење. Ако и историјата молчеше за сето ова, логично произлегуваше заклучокот дека македонските Словени кои не се Срби, а не се ни Грци, не можат да бидат ништо друго туку „Бугари“.

³⁵⁾ Виктор Ив. Григорович кој во 1844 година ја посетил Македонија, своите патеписни белешки ги печател во 1848 година под наслов: Очерки путешествии по европској Турцији“. На ова книга, вели Н. Державин, од повеќе причини и било судено да изигра важна улога во словенската наука, меѓу другото и да го „разреш“ прашањето на народноста на македонските Словени. Потоа, кога проф. Григоревич ја поселил Македонија и ја печател книгата, во науката се зацврстило мислењето дека Македонија е бугарска област, а населението во неа — бугарско. (Н. Державин, Българско-србски взаимни отношения и македонскиот въпрос, Софија, 1951, 70).

³⁶⁾ Јуриј Венелин кој не знаел каков народ живее на терените на Македонија и Тракија, каде што и самиот не бил, ја реконструирал историјата на Бугарите во таков преувеличен вид, што историјата на Паисиј била играчка спрема неа. Тој со оваа книга не само што ги заинтересирал руските научни и дипломатски кругови за Бугарите, туку и посеал нивни кулци на великобугаризмот кои почнале да се развиваат прво кај Априлов, Палаузов и Раковски, за да добијат огромни димензии во Бугарската егзархија и во бугарското книжество во минатиот век.

сметаа Словените во Македонија за Бугари, бидејќи на лице место се уверија дека не се Грци што можеше лесно да се види од разликата на јазиците меѓу Грците и македонските Словени.

Меѓутоа, грчките националисти, кои претендираа на Македонија а ја предупредуваа Европа дека македонските Словени, кои тие, како и сите Словени на Балканот, често ги нарекуваа со погрдното име „вулгарос-бугарос“ не мажат да бидат Бугари, зашто немаат бугарска национална свест, ниту самите се нарекуваат со тоа име, ги поттикнуаа размислувањата. Руските и српските научни и политички кругови, како и другите словенофили што го забележуваа овој „недостаток“, заедно со бугарските лидери почнаа да ја уверуваат Европа дека македонските Словени, поради долговековното турско ропство, посебно поради грчката духовна доминација, ја заборавиле својата „бугарска“ народност, па под влијанието на Грците го прифатиле „грчкото“ име Македонец, кое никако не треба да се зема во обзир, зашто е тоа помалку или повеќе географски белег, а не народен. Вака создадениот мит за „заборавноста“ македонските Словени дека се од бугарско потекло, не само што ги измамуваше европските умови, туку ги разврзуваше рацете на бугарската националистичка пропаганда со ударот против вистински грчкото, да го избие и македонството во кое бугарските националисти, како што вели и самиот П. Р. Славејков, видоа знаци на национално оствестување. Во настојувањето да ги вратат Македонците во пазувите на „бугарштината“, бугарските лидери почнаа не само да го напаѓаат македонското име како „грчко“, а словенското да го идентификуваат со бугарското, туку со помошта на панславистичките организации започнаа да создаваат и политички групи од Македонци што преку напуштањето на македонското име ќе „докажуваат“ дека не се Грци, туку Бугари. А кога по една ваква сестрана „обработка“, што ја презедоа не само бугарските национални водачи, туку и српските, посебно руските словенофили се појави и првата писмена генерација од македонската средина, која со посредство на стренските влијанија не само што се декларира ка-

ко „бугарска“, туку и беше двигател на антигрчкото движење на самиот македонски терен, тогаш е разбирливо што во тогашната наука и во дипломатските кругови на Европа се сметаше дека конечно е „утврдено“ дека Македонија е бугарска покраина, а нејзините жители се „Бугари“³⁷⁾.

Иако денеска е тешко со точност да се реконструира целата слика на овие европски расправи околу македонското име и неговата идентификација со грчкото и географското, сепак самата расправија околу ова јасно ни зборува дека тоа име било во употреба од страна на македонските Словени. Се разбира дека би било погрешно, ако ова име во смисла на национално се врзе за XVII, XVIII па дури и за првата половина на XIX век, кога знаеме дека македонските Словени како нација почнале да се конституираат кон средината на XIX век. Меѓутоа, исто така би било неodrжливо ако употребата на македонското име од страна на македонските Словени го врземе исклучиво за 50—60-тите години на минатиот век, кога фактите ни покажуваат дека тоа име, од кој приникнало националното во средината на XIX век, далеку пред ова време било во употреба од македонските Словени. На заедничкиот состанок на Грците и македонските словени во Будим, во 1791 година, последните биле жестоки противници заедничката црковна општина да се нарекува: „Грчко-источна и грчка црковна општина“. Тие исклучиво барале да се измени тој назив, бидејќи таа не е само грчка, туку и словенска, па називот треба да гласи: „Грчко-источна и македонска црковна општина“, што им успеало³⁸⁾.

³⁷⁾ Карактеристично е да се напомене дека Турците никогаш под Бугарија не подразбирале Македонија, туку вис-тинска Бугарија. „Ако запрашате еден турски чиновник, вели Ј. Амеро, што подразбирате под Бугарија, тој ќе ви одговори бездруго: Тоа е една област од империјата која ги опфаќа пределите: на север Дунав, на југ Балканите, на исток Црно Море, на запад Србија и дел од Албанија“ (J. Améro Le mouvement bulgare, ses causes ses conséquences Paris 1861. Македонски преглед, V, 1, Софија, 1929, 149).

³⁸⁾ Хр. Гандев, цит. дело, 87.

Македонското име како некој вид народен белег за разликување на македонските Словени од другите народи, не се употребувало само во ова време. Напротив, тоа било во сила уште порано. Не само што Тома Мрнавиќ во своите искази за единството на словенските јазици на Балканот во 1622 година, покрај Хрватите, Србите, Босанците и Бугарите, како словенски жители на Балканот ги спомнува и Македонците, туку и австрискиот цар Леополд I во актот од 1690 година зборува за „пратеници на македонскиот народ“. „Со ова давам на знаење, пишува тој, — дека двојца Македонци: Марко Краида од Кожани и Димитар Георгија Поповиќ од Македонски Солун, изнесоа дека македонскиот народ, уверен во праведноста на нашето дело и со силна желба и сериозни намери, би се ставил под наша заштита, за да се отргне од неиздржливиот турски зулум до колку би му укажала наша милост и сигурна заштита“. Во горниот агол на истиот текст од листот е зачувана белешка со потпис: „М. Пауер — за Ветеранија со текст: претставници на македонскиот народ кои преминаа во нашите краишта на царското величество — 26.април 1690 година“³⁹⁾.

Наведениот акт на австриската царска канцеларија во кој се употребува македонското име не како географско, туку како народносно, кое што име кон средината на XIX век се трансформира во национално, не е единствен документ кој зборува во прилог на тоа дека македонското име се употребувало далеку пред XIX век. Напротив, тоа име го наоѓаме не само во „Стематографијата“ на Христофор Жефаровиќ, во која покрај другите грбови на многу балкански народи, кои се дадени во слики, стои и македонскиот (златен лав со круна на главата, на црвено поле, кој чекори лево, за разлика од бугарскиот каде што лавот е црвен без круна и на златно поле), туку и во документите како што се „Скитанијата“ на охридскиот архиепископ (патријарх) Атанасиј⁴⁰⁾, потоа во Тронешкиот летопис од XVIII век, каде што летописецот, прикажувајќи го составот на крал Валкашиновата војска ги одделува

³⁹⁾ Љ. Лапе, цит. дело, 193.

⁴⁰⁾ Исто, 167-169.

Македонците од Бугарите, или пак патријархот Василие Бркиќ кој во својот „Опис провинција турске државе“, ја одделува Македонија во посебна провинција⁴¹⁾.

Во рамките на сите овие документи посебно внимание во врска со проблемот што не интересира, заслужуваат документите на руската императорска канцеларија од XVIII век, па дури и „Мемоарите“ на С. Пишчевик. Всушност во овие документи се работи за оние преселеници од Македонија, кои по поразот на Карпошовото востание, заедно со српскиот патријарх Арсенија Черноевик III, пребегале преку Сава и Дунав на австриска територија, па и подоцна со преселбата на Србите под патријархот Арсение IV Шакабенда, за да преминат подоцна, по агитацијата на генерал Хорват и Шевиќ, во Јужна Русија и како војници да служат во руската царска војска. Во молбата што ја поднел генерал Хорват до руските губерниски власти за населување на овие преселници во Јужна Русија, меѓу другото, стои дека „православните народи српски, македонски, бугарски и влашки со своја крв и оружје сакаат да му служат на Нејзиното Императорско Величество, мајка покровителка“⁴²⁾

Ова јасно разграничување на преселниците на народностите го наоѓаме и во извештајот на Бестужев-Рјумин, испратен до императорската канцеларија. Меѓу другото, во тој извештај пишува: „Православните народи Срби, Македонци, Бугари и Власи сакаат да му служат на Нејзиното Императорско Величество со крв и оружје. . . Во мирно време тој корпус од Срби, Македонци и Бугари, православни народи еднородни со нас (значи словенски — Д. Т.) по храброст познати во целиот свет, од ден на ден ќе се умножуваат и во случај на потреба ќе донесат корист без некои расходи од страна на Вашето Императорско Величество“⁴³⁾. Македонското име како народно за Словените во Македо-

41) Ив. Иваниќ, Македонија и Македонци, Нови Сад, 1908, 378.

42) Г. Занетов, Български колонии в Русия Средец, 1891, Периодическо списание, XXXVII — XXXVIII, 182.

43) Исто, 182.

нија не се завршува само со овие акти, туку го наоѓаме и во други, како што е указот кој му е даден на генерал Хорват, во кој му се „препорачува и понатаму да ги повикува во руска служба и руско поданство православните српски, бугарски, македонски и влашки народи и да ги прима како доброволци“⁴⁴). Од овие припадници на српскиот, македонскиот, бугарскиот и влашкиот народ, како што вели Г. Занетов, се формирани покрај старите (Српскиот, Унгарскиот, Грузискиот и Молдавскиот) уште четири нови полкови под име: 5) Жолт (со полковникот Жвачиќ), 6) Македонски, 7) Бугарски (неполн) и 8) Српски (на Хорват)⁴⁵).

Од посебна важност за проблемот што нè интересува е прегледноста на овие документи, од кои убаво се гледа дека под името Македонец ниту Леополд I, ниту Катерина II, ниту Бестужев-Рјумин, ниту Србинот Хорват не подразбирале ни Влав, ни Грк, ни Албанец (иако се правени обиди во исто време покрај овие полкови да се формира и албански полк), туку Словен од Македонија. Тоа не се гледа само од имињата на Леополдовиот акт, туку и од извештајот од Бестужев, кој, изоставајќи ги Власите, за Србите, Македонците и Бугарите пишува како за народи „еднородни со нас“ (Русите), што значи Словени. Дека македонските Словени со името Македонец како Словени се одделувале од еднородните Срби и Бугари, во ова време укажува и Австријанецот Карл Хрон во својата книга „Народноста на македонските Словени“, кој, врз основа на солидно проучување на историјата на македонските Словени, а посебно на настаните и движењата во ова време, заклучува дека Македонците не од сега (мисли на 1890 година), туку далеку поодамна претставувале јасна етнолошка посебност. Тие не се сметаат за Срби, вели Хрон, бидејќи дури ни во епохата во која српското народно чувство беше пламнато (особено во 1614 година за време на патријархот Јован, како и во 1690 година под генерал Пиколомини и патријархот Чрноевиќ), тие не се придружија кон нив, што јасно се гледа и од

⁴⁴) Исто, 185.

⁴⁵) Исто, 188.

наведените документи⁴⁶⁾. Меѓутоа, тие како што вели на истото место К. Хрон, не се сметаат ни за Бугари, што исто така се потврдува од историски факти, без оглед на тоа што подоцна некои од европските учени на горе изложениот начин почнаа да ги сметаат за такви.

Дека Македонците, без оглед на тоа што други во своите патеписни белешки и разни „научни“ студии ги сметаат за „Бугари“, не се чувствуваа и не се нарекуваа самите за Бугари туку Македонци, можеме да видиме не само од текстот на анонимен автор кој го објаснува грчкиот превод на Кипертовата карта,⁴⁷⁾ туку и во примерот кој го наведува Илија Барбулеско, професор по славистика на Јашкиот универзитет. Тој вели: „Сите овие словенски доселеници на теренот на Романија, за кои ние Романците понекогаш мислиме — поттикнати од лажни теории — дека зборуваа бугарски, главно се преселеници како работници и градинари од Македонија и себе се нарекуваат „Македонци“, а не „Бугари“⁴⁸⁾.

Македонското име како народен белег, покрај племенските и родовските имиња и оние што, врз верската поделба, ги натурале османлиите, било присутно не само тогаш кај македонските Словени, туку особено било живо во предвечерината на националната преродба, што можеме да видиме од многубројните документи од тоа време во кои се употребува не во форма на географско, туку како етничко, како што е: „Македонци“, „Македонец“, „македонска“, „македонски“ итн. Ако тоа име не било присутно и не било употребувано од едно значително мнозинство меѓу македонските Словени, тогаш во огинот на наведените расправи, грчките националисти немаа зошто да шпекулираат со него и преку него да ги идентификуваат македонските Словени со „Грци“. И не само тоа. Ако тоа не беше присутно во Македо-

⁴⁶⁾ К. Хрон, Народноста на македонските Словени. Разглед, Скопје, 1965, VIII, 3 и 4, стр. 274 и 390.

⁴⁷⁾ Ст. Новаковиќ, цит. дело, 355.

⁴⁸⁾ И. Барбулеско, Румуни према Србима и Бугарима — нарочито с погледом на питање македонских Румуна, Београд 1908, 95.

нија и употребувано од македонските Словени, тогаш не само авторите на многубројните дописи по бугарските весници во тоа време немаа да го употребуваат тоа име, туку ни К. Миладинов ќе немаше потреба да го напушта и да се откажува од него, врз кое име грчките националисти ги темелеа своите претензии спрема Македонија. Додека дописникот од Охрид зборува дека „г-н Кирјак Држиловиќ треба да донесе бугарски букви за да печати книги на македонски јазик за овдешните жители“⁴⁹⁾, а Г. Ненов во статијата „Родољубив свет“, печатена во „Цариградски весник“ од 1. декември 1862 година, се обраќа до Македонците, со зборовите: „Ви се молам браќа Македонци!“⁵⁰⁾, дотогаш К. Миладинов македонските народни песни, кој самиот дотогаш ги означувал како македонски, во „Зборникот“ ги означил како „бугарски“, а во „Оглас“, печатени во „Дунавски лебед“ на Г. С. Раковски, Македонија ја именува со името Западна Бугарија, бидејќи како што вели тој, Грците во Веина се однесувале со Македонците како со овци и не сакале да чујат дека Македонија може да биде словенска, а не грчка⁵¹⁾.

Ова лизгање од македонското име кон бугарското, кое во тоа време стана кај некои интелектуалци, беше всушност резултат од една страна, на тоа што грчките националисти токму преку македонското име „докажуваа“ пред светот дека македонските Словени се „Грци“, а од друга, што тие беа под силно влијание на водечките панславистички интелектуални сили, па им подлегнаа на веќе установените гледишта од нив за македонските Словени. Сите овие авторитети што ги поттикнуваа овие македонски сили во борбата против грчките владики на македонски терен, им зборуваа да го напуштат македонското „грчко“ име, како географско а да го прифатат бугарското како народно. Меѓутоа, и покрај овој притисок, кој се вршеше врз македонските интелектуалци, македонското име не само што не се потисна, туку оживеа и избувна со таква сила, што набргу стана национално за широките македонски маси.

⁴⁹⁾ „Цариградски весник“, 18 април 1860 година.

⁵⁰⁾ В. Конески, Македонските учебници од 19 век, Скопје, 1949, 15.

⁵¹⁾ Н. Трајков, цит. дело, 138.

Самото македонско име, кое во напонот на својата национална преродба го усвоија македонските Словени за свое национално, води потекло од името на земјата на која живееле тие. Откаде дошло ова име за означување на оваа земја, денеска точно не знаеме. Додека Страбон вели дека тоа води потекло од првиот владетел на македонската држава, кој се викал Македон, дотогаш некои велат дека тоа име доаѓа од грчките зборови што значат „висока земја“. Но, како и да е, факт е дека тоа име го носела старомакедонската држава, која првобитно се протегала околу долниот тек на реката Марица (Ебро), а за време на Филип II, Таткото на Александар Велики, се проширила на запад на денешната територија на Македонија, каде што Филип II ја подигнал својата престолнина Пела, чии урнатини и денеска се наоѓаат близу до Ениџе — Вардар, Солунско. Со ширењето на македонското царство, тоа име се пренело далеку на исток, каде што фалангите на Александар Велики ги достигнале границите на Индија. Тогаш и ова име го доживува најголемиот апогај и стана познато далеку од природните македонски граници.

Меѓутоа, со пропаста на оваа прва светска империја во 168 година пред нашата ера, името Македонија и Македонец не само што почна да го губи својот блесок, туку почна постепено да се гасне. Уште за време на римското господарство, тоа почна да се потиснува, бидејќи македонското име предизвикуваше кај Римјаните реминисценција на македонската слава и тоа величествено минато им пречеше на новите господари на светот и на новата римска дејствителност. Затоа тие и го потиснаа тоа име и намерно ја запоставуваа Македонија⁵²). На урнатините на старата македонска империја се издигаа нове, со ново име — римска, која по победата над последниот македонски владетел Персе, римските владетели веднаш ја поделија на четири дела: Анфиталија, Солун, Пеле и Пелагонија. Вистина е дека во римско време македонското име наполно не исчезнува, туку тоа се употребувало, иако често со името Македонија

⁵²) Ф. Папазоглу, Македонски градови у римско доба, Скопје, 1957.

се обележувале и земји надвор од денешна Македонија. Дури и Константин Велики, кога во 323 година од нашата ера, по примерот на Диоклицијан, ја поделил империјата на четири префектури: Ориент, Илирик, Италија и Галија, во префектурата Илирик, покрај Западен Илирик и Дакија, создал диоцезиј Македонија. Меѓутоа, со разделувањето на римското царство на Источно и Западно, тоа име конечно се пренело и на други области. Оттогаш па сè до времето на хуманизмот и ренесансата, поимот Македонија кој беше врзан за старомакедонската држава на чело со Филип и Александар Македонски, со центар во денешна Македонија, остана само како едно бледо предание, без точно определен локалитет. Со името Македонија обележувана е во прв ред Тракија, додека денешна Македонија се нарекувала со најразлични имиња, од Дарданија до Пеонија, Долна Мизија па до Средоземна Дакија.

Ваквата состојба ја затекоа и словенските племиња, кои конечно ја населија Македонија во почетокот на VII век од нашата ера. Точно е дека словенските групации што ја населија областа на реката Струма, се нарекоа Струмјани, а оние околу Солун, Солуњани, но како целина тие не го зедоа македонското име, од првата причина што беше отсутно. Дури и кога создадоа племенски сојуз, не го нарекоа „Македонија“, туку со своето пошироко име „Склавинија“, бидејќи земјата што ја населуваа во тоа време не го носеше македонското име. Изминатите векови и разните народи што поминаа низ ова ветрометиште откако пропадна старомакедонското царство, го избришаа ова име. Затоа во хрониката македонските Словени не ги наоѓаме под македонско име, туку било под општото име „Словени“, било како „Мизи“ или „Скити“, бидејќи Македонија се викала „Мизија“, „Поенија“⁵³⁾ а поради новодојдениот словенски елемент уште и „Склавинија“⁵⁴⁾.

Не може да се каже дека за целото време од пропаста на старомакедонската држава македонското име исчезнало наполно, кога тоа име го среќаваме во карта-

⁵³⁾ Љ. Лапе, цит. дело, 58.

⁵⁴⁾ А. Иширков, Македонија, име и граници. Македонски преглед. Софија, 1927, III, 1, 5.

та на александрискиот учен Птоломеј во II век од нашата ера, потоа во картата позната под името Табула Појтенгеријана од IV век, во Беатусовата од VIII век, а потоа во картата на арапскиот географ Идризџ од XII век. Меѓутоа, овие карти не само што останаа туѓи за балканското население, туку непознати за да можат со нешто да повлијаат врз Словените што ја населувале Македонија. И до колку името Македонија било познато низ средновековието за населението на Балканот, тоа често се однесувало за земји надвор од денешна Македонија, а во прв ред на Тракија⁵⁵). А. Иширков, кој прави еден сериозен напор да го прецизира ова прашање, вели дека од VII век со името Македонија се нарекувале Тракија, како што пред ова време со тоа име се нарекувале Грција до Мореја, Тесалија, Епир, Јужна и Средна Албанија⁵⁶), па дури и еден дел од островот Крит во V век се нарекувал Македонија⁵⁷). Всушност нарекувањето на Тракија со македонското име било во врска со традицијата на Македонија пред Филипа, каде што и бил првобитниот центар на македонската држава. Дека Тракија, а не денешна Македонија, низ средните векови го носи името Македонија, не наоѓаме докази само кај многу патеписци што ги споменува А. Иширков, туку и во расказот за владеењето на Колојан, во кој, меѓу другото, пишува: „Тракија глаголија и Македонија“⁵⁸). Слично на тоа зборува не само хроничарот на Врхобрезничкиот летопис, кој вели дека во „годината 6880 (1372), месец септември 27, беа убиени Волкашин и Јаглеша од Турците во петок, денеска во Македонија“ (што значи Тракија — Д. Т.⁵⁹), туку и Г. Острогорски, кој во врска со ова пишува: „Често покрај името на преселениците од византиски Лемност, а уште почесто од соседната западна Тракија, стои Македон, што секако означува жител од територијата на византиската тема Македонија“, како што Византиските цареви ја означиле Тракија⁶⁰). Дека Тракија, а не денешна Маке-

⁵⁵) Lj. Doklešić, цит. дело, 9.

⁵⁶) Ј. Цвиич, Македонскиџе Словяне, Петроград 1906, 9.

⁵⁷) А. Иширков, цит. дело, 4.

⁵⁸) А. Иширков, исто.

⁵⁹) Lj. Doklešić, цит. дело, 50.

⁶⁰) Г. Острогорски, Серска област после Душанове смрти, Београд, 1965, 51.

донија во времето на доаѓањето на Словените на овие простории го носеле тоа име, може да видиме и во прекарот на Василиј I, византиски цар (867—887), кој се нарекува „Македонец“, а неговата династија македонска, само поради тоа што е роден во Тракија, околина на Едрене, која тогаш се нарекувала со името Македонија. Оттука и Самуил чие средиште на државата било на теренот на денешна Македонија, не можел да усвои нешто што не постоело, туку она што било на лице. Тој не можел да и го натура на државата во почетната фаза дури ни брсјачкото име, бидејќи неговото владеење се протегало не само на територијата на фактичка Македонија, на која освен Брсјаци живееле и други словенски племиња што подоцна влегле во состав на македонскиот народ, а камоли на царството што се протегало од Задар до Црно Море, од Срем до Егеј, на кој простор живееле повеќе словенски и несловенски народи. Брсјачкото име било племенско, а тој всушност создавал царство кое во никој случај не можело да се нарече брсјачко. При непостоењето на македонското име и традиција, тој и не можел да тргне по колотечината на Александар Македонски, па на царството да му го даде македонското име, туку тргнал по колотечината на бугарските цареви, чие царство не само што згаснало под ударите на Цимијскиј, туку била слободна и царската круна по смртта на Роман во Цариград во 997 година. Меѓутоа, узурпирајќи ја бугарската царска круна, тој неминовно морал да го повлече со неа и приврзокот „бугарски“, бидејќи и овде круната била наследена. Повеќе илјади години поминати од старомакедонското царство и славата на Филип и Александар Македонски, се долг временски период за да се држи континуитет на новата држава на македонските Словени со старата македонска, за која до колку и постоело нешто, постоело како темно предание на некој туѓ народ на Словените. Тој факт го оневозможил не само Самуил да го усвои името, туку пред него и македонските словенски племиња, кој ја населија Македонија.

По пропаста на Самуиловото царство со Македонија и македонското име настанаа нови компликации. Со новата воена политичка поделба на Балканот, ви-

зантискиот цар Василиј II, припадник на македонската византиска династија, направи вистинска бркотија на имињата, нарекувајќи ја и понатаму Тракија со името „Македонија“, вистинска Македонија со „Бугарија“, а вистинска Бугарија со името „Парастрион“ или „Парадунавон“⁶¹). Ваквата состојба со македонското име од Византијците ја наследиле српските владетели, а од нив Османлиите, кои и Тракија и Македонија ги нарекоа со заедничкото име „Румелија“.

Сведувањето на македонското име на денешната Македонија дојде всушност со хуманизмот и ренесансата кога напоредно со заживувањето на старогрчката и староримската култура, заживееја и „препотопските колоси“ Филип и Александар Македонски. Низ литературата, а особено низ романот за Александар Велики, кој се препечатуваше во различни верзии, поимот за стара Македонија дојде и во географијата. Италијанските, француските и холандските картографи веќе во XVI век просторно точно ја определуваа Македонија на теренот на денешна Македонија, кој всушност беше центар на Филиповата и Александровата држава⁶²).

Ова означување на Македонија на картите заедно со приказните за славата на Александар Македонски, што заживуваа во ова време, имаше огромно влијание врз македонските Словени, кои дотогаш егзистираа како безимена етничка словенска целина различна од Бугарите и Србите, а да не зборуваме од Грците, Албанците, Власите и другите несловенски народи на овој

⁶¹) Г. Острогорски, Историја Византије, Београд, 1959, 296-297.

⁶²) Картографијата која во средината на XVI век достигна завидна височина и голем расцвет, веќе не се задоволуваше со копирањето на старите средновековни карти на кои не само што ниедно езеро не беше обележано, а реките покажани како да течат право од изворите, туку на нив ни денешна Македонија не беше обележана со тоа име. Користејќи ги податоците за земјите и народите од самите патописци кои го крстареа Балканот и блискиот Исток надолжина и широчина, картографите на новото време не само што ги споредуваа старите карти меѓу себе, туку и ги дополнуваа со нови податоци. Ваквата комбинација даваше не само пополни карти, туку ги прецизираше и називите на земјите, обновувајќи ги во прв ред класичните имиња на тие земји, меѓу кои и Македонија.

простор, од кои се делеа по својот словенски етнос. Преку хрватските писатели, кои беа под влијание на италијанската ренесанса, во оживеаната антика, македонските Словени почнаа сè повеќе да се бараат и себеси и да чувствуваат дека ним, а не на некој друг од словенските народи, им припаѓа старомакедонската слава, а со тоа и македонското име. Иако ова беше голема илузија, поврзувајќи ја својата историја со Старомакедонците и доведувајќи се себе си во некоја физиолошка врска со нив, сепак тоа несомнено беше и највеличествен настан во историјата на македонскиот народ, бидејќи столетната безимена словенска содржина со македонското име добиваше форма која стана свест на денешниот македонски народ и политички живот. Со ова име всушност уште во ова време се ставаше основата на новиот политички и културен живот на идните Македонци.

Меѓутоа, овде се поставува прашањето, зошто македонските Словени, а не другите словенски народи на Балканот го прифатија македонското име, кога знаеме дека ренесансните словенски писатели, го прикажаа Александар Велики како „Словен“, па дури Гундулик

Првата карта во која што Македонија е лоцирана на теренот на денешна Македонија е картата на Sebastian Münster од 1544 година. Исто тоа е направено и во картата што излезе од перото на Valvassoris Vadaginus во 1545 година под името: Totius Graeciae descriptia. Потоа доаѓа картата на Gerhard Merktor во 1554 година; картата на W. Lazius од 1558 година; Giacomo Gastaldi од 1560 година, Jakobo Gastaldi од 1583 година; атласот на веќе познатиот Gerhard Merktor во 1589 година каде покрај Влашка, Србија, Бугарија, Романија (т. е. Тракија) влегува цела Македонија од планината Шара до Солун под која доаѓа Епир и Ахеја; картата на John Speed од 1626 година и многу други, меѓу кои и картата на I. Laurenbergio која излезе во 1665 година на која Македонија е обележена со: „Македонија, татковина на бележитиот Александар Македонски“ (Д. Јаранов, Македонија или Јужна Србија. Македонски преглед, год. XII, кн. 1, Софија, 1940, 54-56). Карактеристично е дека во сите овие карти името „Бугарија“ кое го востанови Василиј II на теренот на денешна Македонија како тематско подрачје, со еден потез е избришано и пренесено на вистинска Бугарија, а наместо него дојде името Македонија со кое име дотогаш се нарекуваше дел од западна Тракија, што исто така, како тема ја воспостави Василиј II.

го претстави како „Србијанин“. Тие не можеа да го прифатат ова име, не само затоа што не живееја на земјата на античка Македонија, на која живееја македонските Словени, туку и поради својата жива народна свест и државна традиција, кои ниту под најтешкото османлиско ропство не беа згаснале кај народот. Вистина е дека во условите на османското владетелство можеби имало негде ослабување на таа свест, како што вели Ив. Шишманов за Бугарите, но тоа никогаш напoлно не згаснувало,⁶³) што не бил случај со македонските Словени, кои освен општите племенско-роднински имиња, немале свое посебно народно име, поради немањето на своеимени државни традиции. Во ова време не можеле да се фатат дури ни за Самоиловата држава, бидејќи со узурпација на бугарската царска круна, хроничарите ја нарекле „бугарска“, кое име се однесувало за Бугарите и се разликувале од нив. Фактот што македонските Словени, а не некој од други балкански народи, почнале да го прифаќаат ова име како свое зборува дека тие низ целиот средновековен период, иако се наоѓале под владетелство на византиски, бугарски и српски владетели, не се претопиле ни во Грци, ни во Бургари, ни во Срби. И нешто повеќе. Неутралитетот кој е очигледен кај македонските Словени во однос на соседните народи, зборува јасно дека таа етничка материја не била нестабилна маса, која секој и како што сакал можел да ја меси. Напротив, таа била сепак толку стабилна, што се однесувала како посебна етнос. Ако не била таква, не би ни можела во текот на неколкувековното подвластување: византиско, бугарско и српско, а потоа и османлиско, да ја зачува својата етничка посебност и да не се претопи во кој и да е од соседните народи. Разбирливо е дека феудалната расекономското и духовното поврзување на оваа словенска економско и духовното поврзување на оваа словенска маса збиена на просторот од реката. Масата на исток, до албанските планини на запад од планината Шар на

⁶³) Ив. Шишманов, Критичен преглед на въпроса за производа на прабългарите. Сборник НУНК, София, 1900, XVI — XVII, 692.

север, па на југ до реката Бистрица. Но, истата историска судбина што ја имаа овие Словени на ова балканско ветрометиште дејствуваше како катализатор да се збијат овие словенски племиња и да почнат постепено да се чувствуваат како релативно стабилна етничка целина, врз која го засновува својот сепаратизам не само крал Волкашин во XIV век, туку и Јован Углеша во својата серска држава⁶⁴).

Карактеристично е овде да се подвлече дека македонското име, кое од XVII век почна да се употребува меѓу македонските Словени, не го донесоа само дубровничките, венецијански и други трговци од Запад. Напротив, во тоа значително придожесоа и нашите трговци и кирајџии кои одеа во Европа и се судираа со овие нови разбирања за нивната земја и народност. Факт е и тоа дека тоа име во почетокот го усвоија само еден тесен круг луѓе, што е и обичен случај со секоја нова идеја. Но со времето тоа се повеќе и повеќе се ширеше и се усвојуваше од македонските Словени, кои во него најдоа не само неутрално име што би го „одделувало“ од другите соседни народи, туку и за да го обележат најадекватно својот етнос. И токму кога по силата на капиталистичкиот развиток и општествена поделба на трудот македонско-словенскиот етнос, требаше ова име да го подигне на пиедесталот на националното и својата национална содржина да ја „оцрта“ и да ја одбележи како посебна индивидуална заедница, настапија тешкотии. Теориите што се јавија во ова време во врска со македонското име, дека тоа е географско и „грчко“, ја отежнаа целата оваа состојба, што мораше негативно да се одрази врз општиот македонски национален план. Ваквите „стручни“ образлагања на славистите и европските учени особено најдоа силен одглас кај оние млади македонски поколенија кои во Македонија застанаа на чело на антигрчкото движење. Тие дотогаш го употребуваа македонското име не како географско, туку како народно, но тогаш кај нив се јавија дилеми. Меѓутоа, користењето на ова име од страна на грчките националисти за да го прикажат македонските Словени за

⁶⁴) Г. Острогорски, Серска област после Душанове смрти. Београд, 1965.

„Грци“, и образложенијата на учените дека тоа име е географско и како такво треба да се отфрли, беа аргументи на кои тие најмалку можеа да реагираат, особено затоа што зад тие образложенија стоеја имиња на науката со меѓународен глас како што беа: Шафарик, Срезненски, Караџиќ, Аксаков, Бессонов, Григорович, Раковски и други. Самиот факт што овие витални македонски умови се решија да се откажат од македонското име, а да го прифатат бугарското, зборува колку грчките националисти го користеа ова име за остварување на своите претензии спрема Македонија.

IV глава

ФАКТОРИ ШТО ВЛИЈАЕЈА ВРЗ СОЗДАВАЊЕТО НА НЕТОЧНИ ПРЕТСТАВИ КАЈ НЕКОИ МАКЕДОНСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ ЗА СВОЈАТА НАРОДНОСТ КОН СРЕДИНАТА НА XIX ВЕК

Феноменот на минување на поединци од една национална позиција на друга не им е својствен само на одделни македонски интелектуалци од 50-тите и 60-тите години од минатиот век, кои во борбата против грчките претензии на Македонија, наместо македонското, го прифаќаа туѓото, бугарското национално име, како свое. Такви случаи среќаваме и кај други народи, особено кај оние кои во националната преродба влегуваат сиромашни со средновековен „културен фонд“, па речиси секогаш трпат влијание од другите поразвиени народи и тоа во себе крие опасност од преобразба и прелевање на поединци или на цели групи во онаа народност која е повеќе развиена и разбудена, во која има повеќе напредок и посигурна иднина, а со неа, на овој или оној начин, е доведена во непосреден контакт.

Меѓутоа, она што е специфично во тоа за Македонија е што туѓите национални идеи ги прифатија како свои не безначајни поединци, туку луѓе кои беа директни двигатели на антигрчкото движење во Македонија и со своето присуство вршеа пресудно влијание не само врз свеста на своите сонародници, туку со своите декларации, написи и издадени дела ги репрезентираа Македонците пред светот не како посебна нација,

туку како дел од бугарскиот народ¹⁾). Затоа и македонското движиње во почетокот на втората половина од XIX век остана во сенката на бугарското и непознато на Европа како движење на посебна словенска народност на овој простор, иако такви сили веќе постоеја на

¹⁾ Едно од таквите дела кое во жестоката борба меѓу великогрците и великобугарите околу Македонија го репрезентираше пред светот македонскиот народ како дел од бугарскиот народ секако е и „Зборникот“ на македонски народни песни што во 1861 година го издадоа во Загреб браќата Миладиновци, под наслов „Български народни песни“, а не македонски, што всушност и беа со исклучок на осумдесетина бугарски песни кои К. Миладинов намерно ги зел од В. Чолаков, ги уфрлил во „Зборникот“ само за да му даде бугарско име. „Можеби Ви е познато кога минатата година дојдов во Загреб, му пишува В. Чолаков на Фрањо Рачки, мојот покоен другар Константин Миладинов ме замоли да му дадам сто песни од источните предели на Бугарија, за да може на својата збирка да и даде назив „Български народни песни“, (Х. Поленаковиќ, Браќата Миладиновци и Васил Д. Чолаков, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, 1962, 14, 218).

Меѓутоа, свесен дека словенските лингвисти лесно ќе ја забележат јазичната разлика меѓу македонските и бугарските песни, што би предизвикало сомнение во точноста на тврдењето дека македонските Словени се „Бугари“, тој покрај ова макро лингвистичко инфилтрирање, извршил микро „преработка“ на бугарските песни, т. е. извршил јазични поправки, ги исфрлил од нив сите бугаризми и толку ги доближил до македонскиот јазик, што да нема никакво сомнение од таа страна. „Во Зборникот браќата Миладиновци, вели Ј. Каравелов, ние наоѓаме еден мал недостаток, т. е. во оние песни што им биле дадени од некој панаѓуриштанец или копривштанец (мисли на В. Чолаков — Д. Т.), браќата Миладиновци направиле неколку важни грешки, особено во тоа што ги измениле во јазикот и ги дале на свое наречје“ (А. Стоилов, Покаалец на печатените през XIX век български народни песни, Софија, 1918, 11). А кога К. Миладинов на бугарските народни песни на овој начин им дал македонски облик, тогаш тие песни, и македонските и бугарските ги прогласил за „бугарски“. Целта била јасна. Преку ваков зборник требало да му се каже на светот дека македонските Словени не се Грци, како што сакаат да ги претстават Грците, туку со Бугарите се еден народ — бугарски, што најдобро може да се види од самиот Зборник, каде што јазикот и на Бугарите и на македонските Словени, е божем еден хомоген метал.

Точно е дека бугарското име не ја измени македонската содржина на песните, но натуреното бугарско име на македонските народни песни, не само што донесе неусогласеност ме-

теренот, кои јасно изразуваа дека не се ни Грци ни Бугари, туку посебен словенски народ — Македонци²⁾.

Ваквата ориентација на овие луѓе не произлегуваше од некое закоренето и во потсвеста потиснато бугарско чувство, кое божем се формирало уште во VII и VIII век, како што тоа подоцна го исковаа бугарските

ѓу содржината и формата, туку формата овде стана релевантен фактор, па преку формата македонскиот народ беше претставен пред Европа како „бугарски“. Овој репрезентативен фолклорен материјал, прикажан од Миладиновци како „бугарски“, добро им дојде на тогашните бугарски национални водачи, зашто тој всушност го прикриваше она што е најважно, а тоа е дека македонските Словени се не само нешто друго од Грците, туку и посебно од Бугарите. Затоа Бугарите со две раце го прифатија овој „подарок“ особено што преку овој Зборник се чу глас од средината на самите Македонци дека македонскиот народ е „бугарски“. Светот на Европа, кој дотогаш уште недоволно се интересираше за Македонија, беше изненаден од ова „чудо“, кое славистите на Европа толку го рекламираа пред светот како „бугарско“. И тука, за неизвештениот свет не можеше да има сомнение, зашто за македонскиот народ како дел од „бугарскиот“ сега не зборуваа бугарски, руски и српски пропагатори, туку луѓе што произлегуваат непосредно од македонска средина и како најпросветени умови зборуваа од името на македонските маси.

Ваквата „работа“ на браќата Миладиновци не само што ја заинтересира европската јавност за „Бугарите“ во Македонија, што беше и целта на Зборникот, туку и ги окуражи бугарските националистички водачи да почнат со посилен притисок и да ги бараат своите „историски права“ во Македонија, особено затоа што Зборникот, во кој македонските песни се прикажани „бугарски“, сугестивно влијаеше врз многу македонски умови кои уште не ја беа утврдиле својата национална припадност. За да биде ефектот поголем и посестран врз другите Македонци, бугарските националисти, потпомогнати од словенофили, уште тогаш ги дигнаа браќата Миладиновци на пиедесталот на бугарски национални херои за да ги искористат или експлоатираат нивните декларации за своите настапи во Македонија. Така и дојде до тоа браќата Миладиновци, по трагичната смрт да се „канонизираат“ и прикажат како маченици за бугарската кауза.

2) Поради тоа европската дипломатија и не го земаше македонскиот народ во своите комбинации како посебен словенски народ од Бугарите на Балканот. Дури на Берлинскиот конгрес во 1878 година, кога ни руската дипломатија не можеше да докаже дека македонските Словени се „Бугари“, „македонското прашање“ изби на површина на балканските

историчари³⁾ а кон кое сега божем исто така се враќаа македонските Словени. Напротив, врз нивната национална ориентација и заблуда за таквата величина на бугарскиот народ влијаеше цел сплет од внатрешни и надворешни сили. Додека надворешните беа решавачки во создавањето на овие заблуди, внатрешните сили беа погодна почва на која никна семето што го сееја во свеста на овие луѓе бугарските и српските агитатори и руските словенофили. „Неисториското“ минато на македонскиот народ, дејствуваше силно во таа насока врз овие луѓе, зашто тоа не ѝ даваше храна на националната идеологија на која би се надоврзала националната свест. Како дел од општествената и националната свест, што требаше да ја оформи македонската национална содржина, ни овде не можеше автоматски да избие од општественото битие.

збивања, иако на теренот на Македонија дваесетина години пред ова постоеја изразито македонски сили.

³⁾ „Тврдењето“ на некои бугарски историчари дека македонските Словени во етничка смисла се исто што и Вугарите, бидејќи божем нивните предци уште во VII и VIII век од нашата ера влегувале во составот на бугарската држава и во неа со Вугарите „образувале еден бугарски народ“, нема никаква основа. Историски факт е дека Вугарите под водството на Аспарух во 680 година го населиле тримеѓето Дунав, планината Балкан и Црно Море, подоцна таканаречено „бугарска плоча“, ги покориле словенските племиња на тој простор (7 на број) и заедно со нив го формирале бугарскиот народ, претопувајќи се себе си во Словени, а истовремено натурајќи им на Словените бугарска државна организација и бугарско име. Меѓутоа, словенските племиња што ја населиле Македонија некаде околу 615 година и набрзо формирале племенски сојуз „Склавинија“, кој бил еден вид рудимент на македонската словенска држава, каде што и почнува процесот на формирањето на македонскиот народ, навистина не под македонско име, но под името „Склавини“, немале не само било каков допир со Вугарите, туку долго време не знаеле еден за друг. Точно е дека бугарскиот хаган Телеринг во 776 година тргнал со 12 илјади бугарски коњаници да ја „плени Везитија“, но тој уште на приодите во Македонија е отфрлен од страна на византиските легији кои по пропаста на „Склавинија“, ја гладееле Македонија и ги протерале Вугарите зад планината Балкан, која во тоа време била природна бариера меѓу Вугарите и македонските Словени.

Вистина е дека свеста никогаш не може да биде друго освен свесно битие, но секако би било неправилно и немарксистички во овој случај националната свест исклучиво да се објасни и извлече непосредно од економиката, како што тоа се обидуваат да го направат некои наши историчари, кога недостигот на националната македонска свест го објаснува со божем економската неразвиеност на нашето граѓанство. Тргувајќи од потребата на општествената практика и изразувајќи ја материјалната преобразба на вопросната заедница, во конкретниот случај на македонската, националната македонска свест неоспорно останува сврзана за таа преобразба. Но, и покрај тоа, не треба да се заборава дека националната свест, како и секој друг вид општествена свест, има релативна самостојност во однос на базата.

Дека македонските Словени немале никаков допир со Бугарите сè до 837 година, кога Исбул, по налог на кнезот Пресијан, навлегол со своите одреди во долината на Струма и Места, во прв ред ни зборуваат хрониките на кои се повикуваат бугарските историчари без цитирање и наводници. Дури во времето на бугарското владеење прво над одделни делови од Македонија, а потоа во 925-969 и со целата, со исклучок на градот Солун, кој и натаму останал во рацете на Византијците, не може да се зборува за некое „претопување“ на македонските Словени во „бугарски народ“. Бугарските цареви, како и византиските во тие времиња, кога народностите не играле никаква суштествена улога, не знаеле за некаква денационализаторска политика каква што употребуваа подоцна националистите во времето на постоењето на нациите. За нив, како и за сите средновековни владетели, ова претопување на еден народ во друг било туѓо. Од првостепено значење за нив било покорените народи да ја признаат нивната врховна власт и да бидат покорни поданици на царството, и редовно да ги плаќаат бараните давачки. Во покорените земји тие се однесувале како господари, а немале цел однародување и создавање на „бугарски народ“. За некакво „претораснување“ или „претопување“ на македонските Словени во Бугари во ова време, кога и Србите и дел од Албанците биле под бугарска власт, не може да станува збор, бидејќи со освојувањето на Македонија, Србија и Албанија, бугарските владетели не уфрлувале бугарски маси во овие народи, ниту пак нив ги селеле во Бугарија. Затоа и бугарските историчари намерно го напуштаа овој период и за VII и VIII век зборуваат дека тогаш божем се формирал бугарски народ од Бугарите и од македонските Словени, токму кога немале овие два народа никаков допир.

Покрај тоа што свеста е „определена“ со општествените односи, таа уште се надоврзува на претходниот мисловен материјал, наследен од поранешните поколенија. Овде, како и во другите историски моменти, се јавува огромната сила на историската традиција, која често служи и како рамка за нова содржина, се разбира, во поинаква интерпретација. Или, кажано со други зборови, на стариот облик му се дава нова содржина. Што значи националната свест, покрај тоа што одразува определено национално битие, израснува или се надоврзува уште и на претходниот мисловен материјал. Оттаму и таа, иако во општите линии е определена со карактерот и еволуцијата на дадено општествено движење, истовремено поради оваа своја „самостојност“ влијае со „своите одделни фази“ и со линиите на развитокот. Како стариот мисловен материјал влијаел врз општествената, во овој случај врз националната свест, можеме да видиме на примерот на оние македонски интелектуалци, кои, врз основа на пишаните истории, ја изградија својата „национална“ свест, која во суштина беше во директна спротивност со македонската национална содржина.

Македонската национална преродба што започна со стремезот, децата на македонските Словени да ја слушаат наставата по македонските училишта на својот мајчин јазик, во своите почетни чекори не го ни поставуваше прашањето на националното име. Иако беа под закрила на грчкото православие, како Словени тие се одделуваа од Грците, Цинцарите и Албанците на овој простор и настојуваша нивните деца да учат на мајчин јазик, кој им гарантираше не само побрзо туку и посolidно совладување на знаењата што им ги даваше училиштето во тоа време. Хатихумајумот од 1856 година им го гарантираше тоа, па тие без предомислување отвораа свои училишта, каде што наместо грчки, наставата се изведуваше на мајчин јазик. Тогаш, како што вели К. Шапкарев, никој не му пречеше на таквиот процес, сè до оној ден кога почнаа да „дуваат ветровите на начелото на народноста“, па грчките национални водачи, за да ја зачуваат етнократската предност во Македонија, преку грчките владики почнаа да им го оспо-

руваат правото на македонските Словени да отвораат свои училишта каде што наставата би се изведувала на мајчин јазик, а во црквата богослужението на црквено-словенски. Тогаш настанува вистинско превирање во македонското граѓанство кое настојуваше да ги отфрли грчките претензии на Македонија, од што зависеше и конечниот исход на борбата за употреба на мајчиниот јазик во училиштата и на црковно-словенско болослужение по македонските цркви.

Карактеристично е да се напомене дека во овој пресуден момент, кога животот во Македонија се движеше во правец на духовната, политичката и општествената преобразба, а грчките владики почнаа да им го оспоруваат правото на македонските Словени на самостоен развиток, сите македонски сили зафатени со ова движење беа еднодушни во отфрлање на грчкиот јазик не само по школите и црквите, туку и отфрлање на секој оној што ќе се спротивстави на ваквиот процес. Меѓутоа, кога на тоа словенство требаше да му се даде конкретен национален облик дојде до делење. Наеднаш Јанаки Стрезов, Чакоров и мнозина други Македонци кои учествуваа активно во ова движење, дури ги пишувал петиците во 1859/60 против Милетиј дојдоа во судир со туку родената пробугарска струја велејќи дека Македонците можат да бидат сè, но не и Бугари. Во тоа настапи и момент кога дел од интелегенцијата зеде врз себе како задача да одговори на прашањето не дали се Грци или Словени, бидејќи тука немаше проблем, туку дали се Бугари или посебен словенски народ — Македонци. Како учени луѓе тие почнаа да ја испитуваат историјата на македонските Словени⁴⁾. Меѓутоа, „мртвото“ минато не ѝ даваше доволно храна на национал-

⁴⁾ Како и кај Словенците, за што пишува Е. Кардељ, така и кај Македонците, вистинско подрачје на активноста на македонските интелектуалци покрај јазичното поле беше и историјата. Тие за „своето дејствување и постоење на младите национални движења бараа аргументи во минатото, во народната традиција“. Таа требаше да докаже за Словенците, во конкретниот случај за Македонците, дека има место под сонцето (Е. Kardelj, цит. дело, 221).

ната идеологија, на која сега би се надоврзала националната свест, тој важен елемент на националното постоење.

Со оглед на тоа што во средновековната историја немаа природна рамка за својата народна посебност, тие во националното будење влегоа речиси „со празни раце“. Не поради тоа што не постоеја како посебен народ, туку отсуството на националното име и свест и нејзиното тешко породување беа изрази или функција на нивниот „неисториски“ развиток. Прадедовската традиција, која во вакви моменти кај сите народи игра значајна, да не речам решавачка улога во определувањето на својата народност, овде недостасуваше. Дури сега кога требаше да одговорот на прашањето од каква словенска народност се, забележуваа дека како посебен народ од Србите и Бугарите не постојат во историјата. Словенството беше присутно во нив и како такво тоа ги одделуваше од Грците, Цинцарите и Албанците. Но каква била таа словенска содржина, не можеа да одговорат лесно, како што лесно одговараа за себе Србите и Бугарите. Нивната стартна основа во однос на изградувањето на национална свест, беше сосем бедна во споредба со соседните народи. Неисторикото минато, во смисла на своја посебна државност со определено име, дури сега доаѓаше до израз. Наместо како и сите народи, кои во такви преломни моменти логички се надоврзуваат на своето историско минато и од него црпат идеи и материјали за својата романтичарска визија, која е и придружна појава на сите преобразби на народите во нации, македонските Словени, без своја средновековна традиција во напонот на својата национална преродба, се најдоа во исклучително непријатни услови⁵⁾.

⁵⁾ Додека српските и бугарските национални водачи, првите во почетокот на XIX век, а вторите по Кримската војна, бараа свое оправдување во историското минато, а грчките хетеристи до максимум го експлоатираа елинското минато со легендарни јунаци и големи поети и филозофи, па дури ја присвоија и ја покажаа како своја и византиската историја, македонските Словени не можеа да се најдат себе си во историјата. Неисториското минато на македонскиот народ дури сега доаѓаше до полн израз, без оглед на тоа што самата појава на нацијата, како што вели, Е. Кардел, не е директно

Покрај племенските и родовските имиња што ги употребуваа за себе, тие знаеја уште дека се христијани, раја, каури, прости луѓе — вулгарос, како што во погрдна смисла ги нарекуваа Грците и Турците. Најмногу што можеа да знаат за себе беше дека се Словени и Македонци. Меѓутоа, со знаењето што го имаа овие луѓе за својата словенска народност, не само што тешко се разликуваа од другите Словени во османлиското царство, туку, дел од таа интелигенција што беше најактивна не можеа да го искористат македонското име кое современо го искористил не само Македонецот барон Константин Бели,⁶⁾ туку и други Македонци во текот на XVII, XVIII и XIX век, а кое, како што видовме порано, не им беше својствено ни на Србите ни на Бугарите. Дури тие македонското име, кое и сами го употребуваа, во еден момент и го отфрлија, што ги доведе и до расчекор со оној дел на македонските патриотски сили кои се држеа за тоа име. На тоа ги тераше не само бугарската, српската и руската словенофилската пропаганда, која изрично бараше прво тие, како учени и видни луѓе, да се одречат од „грчкото“ македонското име за кое велеа дека е географско, а не народно,⁷⁾ туку и самите грчки националисти, кои во одбрана на своите претензии на Македонија, го истак-

поврзана со системот на феудализмот (E. Kardelj, цит. дело 80). Додека Грците, со оживувањето на старата елинска историја ја воодушевија Европа, за делото на Грците, и луѓето од Запад се ставија на страната на грчките востаници во кои судири падна и Бајрон, а сојузничката англиско-француска флота, притисната од воодушевувањето за стара Грција, ја нападна и порази турската флота кај Наварин, македонскиот народ кој немаше свој Хомер и Перikle не само што ја немаше Европа на своја страна, туку цела Европа против себе, која во македонските Словени не гледаше посебен народ туку дел од „бугарскиот народ“.

⁶⁾ Списанието „Лоза“, София, I, 11.

⁷⁾ Врз тие тврдења К. Жинзифов во предговорот на предводот на книгата „Слово о полку Игореве“, во врска со македонското име пишува: „Нема Македонци или Тракијци како посебен народ, туку има само Словено-Бугари (кои живеат во Македонија, Тракија и Мизија — Д. Т.), имиња кои би можеле да имаат право во географијата, но не и во народноста“, („Архив Г. С. Раковски“, София, 1957, II, 410).

нуваа токму македонското име како „грчко“ и преку него овие луѓе ги прикажуваа како Грци, што вршеше посебен притисок врз нивната свест⁸⁾.

Во такви критички моменти, кога судбината на македонскиот народ зависеше од народноста која тој, односно неговите водачи ќе ја декларираат пред светот, да се држи до македонското име, на кое во овој спор држеа грчките националисти, а на кое тие не беа способни да му дадат поинаква интерпретација, според нивниот резон беше исто што одење во пресрет на грцизмот. Особено затоа што и европската дипломатија, која требаше да реши кому треба да му се додели Македонија, сè уште сметаше дека секој што се нарекува со македонско име е „Грк“, што го отежнуваше не само разрешувањето на дилемата, туку и ја комплицираше борбата против грчките аспирации на Македонија. Затоа и „решението“ на дилемата на овој круг интелигенција беше да се отфрли македонското „грчко“ име, кое, како што им внушуваа други, е „грчко“ и географско, а не народно, и да се прифати бугарското како народно-словенско. Тие всушност, како што едноставно Илирите го отфрлија хрватското име, го фрлија македонското име низ прозорец како трупце. Меѓутоа, отфрлувајќи го македонското име, кое тие под дејството на различни пропаганди го доведоа во врска со Грците, тие во суштина го отфрлија она „рационално зрно“, низ кое име подоцна и се изрази националната посебност на македонските Словени.

Иако овој дел од македонската интелигенција, а пред нив некои македонски калуѓери и ации, беше меѓу првите што ја прифатија илузијата за величината на бугарскиот народ, сепак македонската национална преродба што почна по македонските градови со отворањето на словенски училишта, започна без нивно у-

⁸⁾ Во писмото на Константин Миладинов, испратено до Г. С. Раковски од 1. февруари 1861 година, во врска со ова се вели: „Во огласот Македонија ја нареков Западна Бугарија (како што и треба да стои), зашто Грците во Виена се однесуваат со нас како со овци. Тие ја сакаат Македонија како грчка земја и никако не можат да сфатат дека таа не е грчка“. (Н. Трајков, цит. дело 137).

чество. Со исклучок на Јордан Константинов Џинот, речиси целата оваа група од македонски интелектуалци, пред да заземе место во антигрчкото движење, беше во служба на оние сили кои, по природата на нештата, беа непријателски расположени спрема ова движење. Од Димитар Миладинов и неговиот брат Константин, потоа од Ксенофонт Жинзифов од Григор Прличев од Димитар Македонски, па сè до Кузман Шапкарев и некои други, сите тие во ова време беа учители по грчки училишта и ја изведуваа наставата не на мајчиниот македонски јазик, туку на грчки. Дури, како што вели Н. Еничерев, некои од нив носеа грчки имиња и презимиња. Додека К. Шапкарев го носеше името Паскалиди, а неговиот вујко Стрезиди, дотогаш Д. Македонски беше познат под името Д. Василијадис⁹⁾. Ако кон ова се додаде дека по грчките училишта во Македонија повеќето ученици беа деца на македонски Словени на кои овие учители им преподаваа не на нивниот мајчин јазик, туку на туѓиот грчки, тогаш работата уште повеќе се комплицира. Движењата што настанаа во македонската средина со барањето во училиштата да се преподава на мајчин јазик, ги разбудија овие луѓе од летаргијата, особено затоа што врз нив дејствуваа и други сили. Од грчки учители набрзо станаа пламени борци против сè што е грчко и заставаа на чело на антигрчкото движење.

Ставањето на овие луѓе на чело на македонското движење за словенско богослужение во црквите и за мајчин јазик во училиштата, не беше безначајно. Нивното присуство во тоа антигрчко движење беше пресудно, не само затоа што го истиснуваа грцизмот, туку и затоа што на тоа движење му удрија печат со своите нови сфаќања. Тоа ново што го внесуваа во тоа движење не беше општото словенско, како што обично се нагласуваше во нашата историографија, туку тоа што тие на тоа небулозно македонско словенство му даваа конкретен бугарски облик. Македонските Словени што го почнаа движењето за воведување на

⁹⁾ Н. Еничерев, К. Шапкарев за Прилеп и Охрид 238, 239 и 247.

мајчин јазик во училиштата, покрај овие интелектуалци, немаа потреба некој да ги враќа кон словенството кое беше во нивното битие, а кое никогаш го немаа ни загубено. Дури, словенството на Македонците, кое се наоѓаше и во битието на самите овие интелектуалци, беше и еден вид мост тие во еден момент да го напуштаат македонското име како „грчко“ и да го прифатат бугарското како божем единствено словенско. Ова на прв поглед изгледа чудно. Меѓутоа, евидентен е фактот дека во противречноста што се јави меѓу македонското име, овие интелектуалци како и Европа го сфатија како „грчко“, и нивната словенска содржина, се крие оној важен момент според кој овие луѓе го напуштија македонското име и се декларираа како „Бугари“, а кое декларирање бугарската историографија го зеде подоцна како сигурен „доказ“ да суди на народноста на македонските Словени како за „Бугари“.

Иако „неисториското“ минато на македонскиот народ е еден од поважните моменти што влијаеја врз погрешната национална ориентација на оваа група македонски интелектуалци, кои оставија име и траги во литературата и во тогашните антигрчки движења во Македонија, сепак тоа не беше единствениот фактор кој од нив создаваше луѓе со неточни претстави за својата народност. Напротив, врз нивното погрешно национално сознание дејствуваа и други фактори, а овој беше само плодна нива за 'ртење на бугарското семе кое беше увозен артикал. Овде е интересно да се спомене дека бугарските националисти кои кон крајот на 50-тите години почнаа активно да ја шираат бугарштината меѓу Македонците, не беа први во оваа акција. Пред нив тоа го правеа српските првенци, кои и ги упатуваа бугарските водачи кон Македонија со цел своите „загубени“ браќа да ги повратат во пазувите на „бугарштината“. Ова, можеби, изгледа изненадувачко ако се гледа од аспектот на политиката на српската влада по смртта на кнез Михајло во 1868 година, кога почна да истапува со српската национална идеја. Но факт е дека во овој момент српските првенци веруваа дека македонските Словени се „Бу-

гари“ а наедно со тоа беа и мошне активни во истиснувањето на „грчкото“ македонското име и во всадувањето на бугарска национална свест кај Македонците.

Први кои на Македонците уште далеку пред ова им ги „отворија очите“ дека се тие „Бугари“ беа Јован Раиќ и Герасим Зелиќ, кои кон средината на XVIII век ја посетија Света Гора. Додека Раиќ го поттикнуваше Отец Паисиј да се „осознае како Бугарин“, и така да ја напише Славјано-бугарската историја,¹⁰⁾ дотогаш Зелиќ ги наговараше светогорските македонски калуѓери да се обратат со молба до цариградскиот патријарх и да бараат „Бугари“ за владики, за какви што тој ги сметаше македонските Словени¹¹⁾. Слично на нив, подоцна правеа и други поугледни Срби, меѓу кои спаѓа и авторитативниот Вук Караџиќ¹²⁾. Преку нив,

¹⁰⁾ Кога во 1758 година во светогорскиот манастир Хилендар дошол српскиот историчар Јован Раиќ, за да ги искористи старите ракописи за пишување на српска историја, тој го наговорил Отец Паисиј, со кого за целото време од четири месеци живеел во иста келија, да седне и да напише историја на Бугарите, во кои Раиќ тогаш ги подразбирал и Македонците.

Егзалтиран од овој поттик вредниот македонски калуѓер, без подлабоко размислување, се фатил за работа. И навистина во старите ракописи тој наоѓал многу податоци за Бугарите, а особено во книгата на Мавро Орбини, која една година подоцна му ја дал Јован Раиќ во Сремски Карловци за да ја користи при пишувањето на својата „Славјано-болгарска историја“. Но бидејќи македонските Словени, од чија средина произлегувал и самиот, не се нарекувале себе си „Бугари“, Отец Паисиј поверувал дека тие се срамат од тоа име, идентификувајќи го со името „вулгарос“, кое во погрдна смисла го употребувале Грците.

¹¹⁾ „Житие Герасима Зелића“, Београд, 1897, СКЗ, I 123 — 125.

¹²⁾ Врз основа на разликата во јазиците меѓу Србите и македонските Словени, во времето кога не само тој, туку и никој од славистите не знаел ништо поподробно за јазикот на Бугарите, Вук Караџиќ дошол до заклучок дека македонските Словени кои не зборуваат српски, зборуваат „бугарски“. Нему, како и на другите ни на ум не им паѓало дека на овој простор може да живее трет словенски народ, кој се разликува не само од Србите туку и од Бугарите. Бидејќи македонските Словени како христијани не биле Грци, а притоа некои и од повидните Македонци, како што бил Михајло Герман и други, се нарекувале себеси „Бугари“, тогаш Вук, врз основа на тоа и врз ос-

„бајката“ за македонските Словени како „Бугари“ се ширење меѓу учените од словенскиот свет во екот на панславистичките трагања по Словените. Сите овие поугледни Срби, на овој или оној начин, не само што го предупредуваа светот дека Македонците се „Бугари“, туку овие свои сфаќања тие ги ширеа и ги пренесуваа не само на Бугарите туку и на Македонците, кои често доаѓаа со нив во непосреден контакт. Случајот со Димитар Миладинов очигледно ни зборува за тоа, така што по посетата на Србија конечно се преобрази од „Савле во Павле“¹³⁾.

нова на говорот за кој забележал дека не е ист како и српскиот, и она што во тоа време се знаело од историјата за македонските Словени, „заклучил“ дека е тоа бугарски народ, особено затоа што и некои поугледни Срби, врз основа на црковната поделба, македонските Словени ги нарекле „Бугари“.

Врз основа на таквите претпоставки тој во својата збирка на народни песни, печатена во Виена во 1815 година, внел и една македонска лирска песна од Разлог под наслов „Бугарска песна“, а подоцна во прочуениот „Додаток“ во 1822 година печател уште 27 македонски песни, повеќето од Разлог, под името „бугарски“ и преку овие македонски песни, му ги „открил“ на светот не само Бугарите, туку и Македонците како „Бугари“.

¹³⁾ За она што „стекнал“ Димитар Миладинов не само од контактите со Ст. Верковиќ, српски агент во Серез, туку и од српските првенци при здружувањето во Србија во 1855/1856 година, од каде што се вратил, како што велат неговите биографи К. Шапкарев и К. Жинзифов, со „сосем обновени чувства“ преобразувајќи се од „Савле во Павле“, не е дадено целосно објаснување ни во нашата ни во бугарската историографија. Додека во нашата историографија таа „преобразба“ е прикажана како трансформирање на „Елин во Словен“ во бугарската историографија е прикажана дека тој од овој допир со српските првенци се самоосознал како Бугарин, но не како резултат на влијанието на Србите врз неговата метаморфоза, туку дека е тоа само еден од „доказите“, дека тој, како и неговите сопственици — Македонци, бил по потекло Бугарин, па од овој допир само оживеало она „бугарство“ кое „глеело во длабочината на неговата душа“. „Фактот дека Димитар Миладинов се самоосознал како Бугарин од непосредниот допир со српската интелигенција, вели Снегаров, јасно докажува дека тој, како и сите негови сопственици бил Бугарин по потеклото, по јазикот, по наравот, по обичаите, по историското минато, по историските идеали и др. Ако нему, од природа, не му биле својствени тие бугарски елементи, тој под влијанието на српската култура би се декларирал како српски Словен, а не како Бугарин, а според тоа и неговите со-

Се разбира, ваквите настојувања на поугледните Срби не произлегуваа од некоја симпатија спрема Бугарите, а од омраза спрема Македонците, на кои сакаа да им нанесат штета предавајќи ги во рацете на Бугарите. Овие настојувања на истакнатите Срби произлегуваа од нивната заблуда за народноста на Македонските Словени. Српските првенци што доагаа во допир со Македонците, по јазикот и по некои други особености лесно забележуваа дека овие не се Грци, но го забележуваа и тоа дека како Словени не се ни Срби.

племеници би требало да имаат српско сознание“ (Ив. Снегаров, Нови данни за бугарцијата во Македонија. Македонски преглед, Софија, 1935. I, IV).

Точно е дека Димитар Миладинов по враќањето од Србија дошол во Македонија со „обновени сознанија за својата народност“ и тоа со илузијата дека тој е „Бугарин“. Но не е точно дека тоа бугарско сознание кај него било „дадено од природата“, како што не е точно дека таа метаморфоза е извршена од „Елин“ во „Словен“. Вистина е дека тој, како и многумина Македонци од тоа време, имал пиетет спрема елинската култура, и како Словен бил потиштен пред „величината“ на Грците, но тоа уште не зборува дека тој се чувствувал Елин. Дека тој никогаш не се чувствувал Елин и дека секогаш бил свесен за своето словенство, можеме да видиме и од К. Жинзифов кој вели дека самиот Д. Миладинов раскажувал по запознавањето со делото на Фалмераер, дека во него ги нашол „своите сопствени погледи и мисли што му се вртеле во главата уште од младост“. Книгата на Фалмераер, која не само што ја поби тезата дека современите Грци водат потекло од старите Елини, туку го оживеа словенството кај Д. Миладинов и му ја разви гордоста.

Затоа и подоцнежното ломење на Д. Миладинов по средбата со В. Григорович и со Ст. Верковиќ не беше меѓу „елинството“ и „словенството“, како што се прикажува тоа во нашата македонска историографија, туку меѓу словенско-македонското и словенско-бугарското. Од првиот допир со В. Григорович, кој му ја „открил“ бугарската народност уште во 1844, па преку врските со Ст. Верковиќ, до одењето во Херцеговина и Босна и задржувањето во Србија, кај него се создавало едно мачно и тешко будење на македонски Словен во „Бугарин“. Ова колебање било резултат на целиот оној комплекс на неиздиференцираното, матно и латентно македонство, кое беше во сила не само кај него, туку и кај многу други Македонци, кое подоцна го нападнаа бугарските национални водачи како „куцовлашко чувство“. Инаку „елинско“ кај него било само македонското име, ако тоа воопшто може да се смета како „елинско“, по она што го видовме во претходното излагање, па Д. Ми-

Точно е дека многумина од овие луѓе се нарекуваа Македонци, но и тие го земаа тоа име повеќе како географско, а не како народно, особено затоа што и за нив името Македонец беше синоним на грчко. Бидејќи пак во историјата не наоѓаа место за трето словенско племе, кое, за разлика од Србите и Бугарите, живеело на овој простор под македонско или под друго име, а освен тоа, Охридската архиепископија, под чија јурисдикција се наоѓаа повеќето македонски епархии, се викаше уште и „бугарска“, та и кај нив се роди илузијата дека македонските Словени, кои не се Срби — се Бугари, зашто така се споменуваат често и во старите документи¹⁴⁾. Врз база на ова црковна поделба

ладинов да се прикаже како „Елин“. Ако кај Д. Миладинов и кај неговиот брат Константин македонството не било во сила, тогаш секако не би имале причина да се откажуваат од она што го немаат. Меѓутоа, напуштањето на македонското име, што јасно го наведува К. Миладинов во писмото до Г. С. Раковски, што ги цитирав малку погоре, најдобро ни зборува не само каков „Елин“ бил Д. Миладинов, туку и каков прелом доживеал во Србија, од каде што и се вратил во Македонија со „обновени чувства“, кога знаеме дека Грците преку македонското име ги прикажувале македонските Словени за Грци.

Тој доживеал метаморфоза во „Бугарин“, а не во Србин, не поради тоа, како што вели Снегаров, во него било длабоко вкоренето „бугарското сознание“, па српските првенци не можеле во него да всадат српско национално чувство, туку што самите српски првенци и српската интелигенција со која доаѓал во допир, инсистирала на тоа да го напушти македонското име како божем „грчко“ и да се декларира како „Бугарин“, за да може како таков да ги пропагира овие идеи меѓу своите сонародници. Српските интелектуалци и политичари не биле многу загрижени за македонското име кое тие, како и многумина други, меѓу кои и великиот Добровски, го сметале за географско и „грчко“.

¹⁴⁾ Охридската архиепископија која цар Самуил од епископија ја подигнал на степен на патријаршија, а Василиј II ја детронирал во ранг на архиепископија, егзистирала како автокефална црква не само во рамките на византиското и српското владеење, туку и на османлиското, до нејзиното конечно уништување во 1767 година. Со доаѓањето на Балканот, Османлиите ги уништиле бугарската Трновска и српска Пеќска патријаршија, но не ги засегнале Цариградската патријаршија и Охридската архиепископија. Тие не ги засегале овие две цркви зашто не биле народно обележани, како што бил случајот со Трновската и Пеќската патријаршија, чиј диоце-

Јеротие Рачанин го нарекол Овче Поле во Македонија, што потпаѓало под јурисдикција на Пеќската патријаршија, „српска земја“, Велес, град непосредно до Овче Поле, поради тоа што бил под Охридската архиепископија го нарекол „бугарски град“. Слично на него постапил и В. Бркиќ кој во 1771 година, врз основа на истиот критериум, ги нарекол „Бугари“ словено-македонските жители на град Серез. Врз основа на тие сознанија и Вук Караџиќ ги објавувал македонските

зиј се совпаѓал со етничките граници на Бугарите и Србите. Османлиските султани не можеле да ги остават овие две цркви кога ги уништиле бугарската и српската држава, зашто тие како изразито народни установи морале да го подржуваат не само народниот дух кај Србите и кај Бугарите, туку и да и ги противставуваат овие народи на османлиската управа. Меѓутоа, случајот со Цариградската патријаршија и со Охридската архиепископија е поинаков. Тие не биле изразити народни цркви, туку конгломератни, во чиј диоцезиј влегувале многу народи. Додека диоцезијот на Цариградската патријаршија се протеѓал на териториите на некогашното византиско владеење, вклучувајќи ја со новосоздадената ситуација и Бугарија, дотогаш диоцезијот на Охридската архиепископија, чие седиште било во Охрид, се протеѓал на Македонија, Албанија, Епир, потоа потесниот појас на епархијата што се протеѓала на север меѓу етничката граница на Србите и на Бугарите па се преку Сава и Дунав, опфаќајќи го не само Срем, туку и Влашка и Молдавија. Со други зборови, таа во својот диоцезиј ги опфаќала не само македонските Словени, туку и Албанците, Власите во Македонија, Влашка и во Молдавија, потоа малку Грци, Срби, Бугари околу Видин и некои други народности. Оттаму и архиепископот Гаврил I во 1587 година, покрај звучната титула Прва Јустинијана, се нарекувал уште патријарх на Бугарија, Србија, Македонија, Албанија, Богданија и Унгаровлахија (Ив. Снегаров, Историја на Охридската архиепископија - патријаршија од падането под Турцит до неиното уништение 1394—1767, Софија, 1931, 134). Тоа значи дека Охридската архиепископија во суштина не била изразито национална црква, каков што бил случајот со српската и бугарската, туку универзална црква на наведениот простор, кој имала цел да го обедини паството не по народноет, туку според верскиот принцип.

Сите овие народи што потпаѓале под јурисдикцијата на Охридската архиепископија чувствувале длабока љубов спрема неа и ја сметале за своја, без оглед на тоа што таа имала грчки колорит со официјален грчки јазик. Таа и можела да биде омилена кај целокупното ова паство, зашто не чувствувале аверзија спрема ниеден од овие народи и спрема нивните ја-

народни песни како „бугарски“. Врз основа на тие илузии дури и Гарашанин во своето „Начертание“ ги забележал македонските Словени како „Бугари“. Ако го земеме фактот дека Србија од повеќе причини, во минатиот век беше засолниште на многумина Македонци, па дури и ги помагаше македонските училишта со српски учебници во кои Македонците се прикажувани како „Бугари“, а Македонија како „бугарска земја“¹⁵⁾, тогаш можеме да претпоставиме како српските првенци влијаеја со ваквите свои знаења врз свеста на оние Македонци со кои доагаа во непосреден контакт.

Српските просветни умови и национални водачи, како што гледаме, почна многу порано пред кој и да

зици. Напротив, охридските архиепископи, па дури и оние кои по народност биле Грци, не ги прогонувале другите јазици и биле крајно толерантни во тој поглед. Во многу епархии во Македонија, како што биле мегленската, пелагониската, а да не зборуваме за северните и западните краишта на Македонија и за други места, каде што во богослуженијата се употребувал црковно-словенскиот јазик, како што во Албанија се употребувал албанскиот јазик. Дури и во канцелариите на самата архиепископија, покрај грчкиот, се употребувал и словенскиот, албанскиот и влашкиот јазик, како што се негувала и писменоста на овие јазици, што може убаво да се види не само од печатените црковни книги, туку и од натписите на црквите и на надгробните споменици. Значи, иако оваа архиепископија имала грчки амалгам, таа била универзална црква која имала вистински татковски однос спрема своето православно паство составено од повеќе народности. Како таква таа настојувала кај своите поданици да развие не народно туку христијанско сознание, наспроти мухамеданството. А бидејќи охридските архиепископи не гибале во народноста, тоа и разнородното паство гледало во неа верски и културен центар и гаранција за својата народна самобитност. Пред заедничката опасност од исламизација, разнородни елементи: македонските Словени, Власите, Албанците, Грците, Србите и други православни поданици во лицето на Охридската архиепископија имале вистински заштитник. Нив ги обединувала една основна идеја — верата.

¹⁵⁾ Од овие многубројни учебници кои српската влада ги испраќаше како помош за македонските училишта, каде што македонските Словени се прикажани како „Бугари“, а Македонија како „бугарска“ земја, ќе наведеме само неколку. Во „Политическо земјоописание за употребление србске младеже“ од Димитрие Тирол, издадено во Белград, во 1832 година, на стр. 64 во врска со Македонија пишува: „Жителите на Маке-

е Бугарин да го внесуваат не само бугарското име меѓу македонските Словени, туку тие беа меѓу првите што во новото време им сугерираа на бугарските национални водачи да обрнат внимание на овие „Бугари“ во Македонија и да им „помогнат“ да се осознаат како Бугари. Георги С. Раковски, кој живееше и работеше со непосредна помош на српските политичари и првенци од 50—60-тите години од минатиот век, не остана глув на овие предупредувања. Напротив, овие сугестии на српските првенци најдоа силен одзив во не-

донија повеќето се Грци, Македоновласи и Бугари, кои се занимаваат со земјоделство и трговија“. Слично на тоа пишува и во „Општи земјопис за учеѓу се младеж у гимназијама и полугимназијама књажевства Србије“ од Милан Мијатовиќ, печатен во Белград во 1852 година. „Македонија, пишува во овој учебник, провинција што лежи меѓу Архипелагот, Тесалија, Албанија, Србија и Румелија има 1200 кв. мили површина и до милион жители, најмногу Грци, Македоно-власи (Цинцари) и Бугари“. Дури и Јован Гавриловиќ во „Мали земјопис Србије и Турске“ печатен во Белград во 1863 година, пишувајќи за градовите на Македонија вели дека Македонија опфаќа 930 кв. мили и милион жители, најмногу Бугари (Veritas, цит. дело, 342 — 348).

Какви неточни претстави за својата народност добивале децата на македонските Словени од ваквите српски учебници и од ваквата настава, мислам дека овде е излишно да се зборува. Но факт е дека самата српска политика десетина години подоцна се најде во комична ситуација со овие учебници. Примерот што го наведува Јован Хаџи Васиљевиќ со учителот Коста во кичевското училиште во 1870 година, очигледно ни зборува за тоа. Кога учителот Коста почнал да зборува дека македонските градови се српски, еден од учениците, кој кај себе имал еден од ваквите српски учебници, станал и прашал: „Како тоа, господине, ти не учиш дека тој и тој град во Македонија е српски, а во овој српски земјопис читаме дека тие градови се бугарски“. (Ј. Х. Васиљевиќ Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у 19 веку, Београд, 1928, 161). Во ваква неугодна ситуација се нашол не само учителот Коста, туку и многу други српски учители кои, како и учителот Коста, а по налог од српската влада, почнале да проповедат слични работи. Мислам дека е непотребно да се зборува за незгодната ситуација на српската влада пред европскиот свет, кога по толку мачен труд околу „докажувањето“ дека македонските Словени се „Бугари“ наеднаш, по смртта на кнез Михајло, почна да го тврди обратното, дека македонските Словени не се Бугари туку Срби.

говата распалена фантазија и револуционарен романтизам. Во „Горски патник“, печатен во 1857 година во Нови Сад, а две години подоцна и во „Показалец“, книги кои заедно со „Царственик“ на Христак Павловиќ извршија големо влијание во развивањето на бугарската национална свест кај младото македонско поколение¹⁶), Раковски, врз основа на овие доминирачки сфаќања во Србија, во границите на Бугарија ги внесе не само Македонија и Тракија, туку и голем дел од Србија¹⁷). Што е најинтересно, во овој момент

¹⁶) Влијанието на Раковски врз македонската генерација од 50-60-тите години од минатиот век беше двојно: прво, преку непосредните контакти што ги имаше со македонската интелигенција и со некои македонски првенци, и второ, преку своите книги што беа присутни во Македонија и така влијаеа врз свеста на Македонците. „Кога дојдов во Прилеп, вели Н. Еничерев (а тоа било во 1867 година — Д. Т.), таму наидов на еден кружок, на една дружина од прилепски момчиња што ја претставуваа прилепската интелигенција. Многумина од нив знаеја наум делови од библијата, целиот „Горски патник“ (од Раковски — Д. Т.) и друго“, (Н. Еничерев, Вспоменания и белжки, 104).

За влијанието на националистичките книги на Раковски врз македонската младина не зборува само Еничерев, туку и К. Шапкарев, па и самиот Кирил, патријарх бугарски. Додека Шапкарев вели за Методија Кусев дека овој му должи на „Горски патник“ од Раковски за своето бугарско сознание и ентузијазам, книга која ужива посебна почит и го воодушевуваше македонските интелектуалци (К. А. Шапкарев, Матријали за историјата на възраждане на българцината в Македония, 173 — 174), дотогаш во халкиското училиште во Цариград, каде што покрај бугарската богословска младина се наоѓаше и македонска, како што бил некој Христо од Кукуш, Константин од Његуш и Павле Симонов од костурските села, преку книгите на Раковски добиваше „бугарско сознание“. Парфразирајќи го варненскиот и преспанскиот митрополит Симеон, Кирил, патријарх бугарски, пишува: „Националното чувство постепено проговори во нас. Ние се собиравме во сабота на дедо Глигорија која стана наш клуб. Тука разменувавме мисли по разговорените национални прашања и заедно се просветувавме, ги читавме националните книги на Раковски „Горски патник“, „Реч за Асен I“ и други, како „Царственик“ на Христак Павлович“, (Български патријарх Кирил, Екзарх Антим, Софија, 1956, 85).

¹⁷) „Денешното место на живеење на Бугарите, пишува Г. Раковски во „Показалец“, се протега: од сегашната граница на српското книжество од Радевац каде што Тимок се влива во

српската влада и наука не реагира на ваквите барања на еден Раковски, туку и дури ги поддржуваа ваквите сфаќања.

Можеби оваа работа немаше да дојде до израз, ако политичките интереси на српските кругови не дојдоа во судир со интересите на грчките националисти. Додека последните сонуваа за создавање на „Голема Елада“, чија северна граница би била планината Балкан, српските националисти сонуваа за „Јужно-словенско царство“, на чело со српска династија, што во суштина значеше обновување на Душановото царство, што дојде до израз и во Гарашаниновото „Начертание“¹⁸⁾. Спротивностите што се појавија меѓу грчките и српските претензии на овој простор од Балканот

Дунав, па по целиот брег на Дунав до неговото устие во Црно Море, кај местото наречено Сулин; оттаму по брегот на Црно Море дури до Вепор на романската (тракиската) страна: Дарданелите и по брегот на Бело Море до градот Солун, каде што ги исклучуваме крајбрежните градови во кои живеат помешани Бугари со новоодојдените Римогрци, Турци, Ермени, Евреи и Цигани; внатрешните градови и села повеќето се населени со чисти Бугари. Од Солун до Атоска Гора исто така живеат Бугари. Од Атоска Гора по цела Тесалија до заливот Арта, и оттаму покрај Јонско Море преку Албанија до Нови Пазар, град што се наоѓа во Босна; а оттаму на запад до денешната српска граница која почнува близу Крушевац, до долниот (повеќеречие) тек на Тимок каде што се влива во Дунав“. (Г. С. Раковски, Показалец или ръководство, Одеса, 1859, 27 — 28).

¹⁸⁾ „Српската држава, пишува во „Начертание“, која почна среќно но која мора да се распространи и да зајакне, своја цврста основа и темел има во српското царство од XIII и XIV век и во богатата и славна српска историја. Според оваа историја се знае дека српските цареви почнале да му ја одземаат превласта на грчкото царство и наскоро довеле до неговиот крај, па така се поставиле на местото од пропаднатото источно римско царство и ова го придодале. Цар Душан Силни веќе го прими грбот од грчкото царство. Доаѓањето на Турците ја прекина оваа промена и ја одложи оваа работа за други времиња, но сега, бидејќи турската сила е скршена и уништена, речиси треба да почне да дејствува оној ист дух, одново да ги бара своите права и прекинатата работа одново да ја продолжи ... значи нашата сегашнина нема да биде без сојуз со минатото, туку ова ќе претставува една зависност, составена и устроена целина и затоа српството, неговата народност и неговиот државен живот стои под заштитата на светото историско право. На нашите стремежи не може да им се префрли дека е

ги натераа српските водечки кругови на акција против Грците. За да ги побијат грчките претензии на Македонија, а во духот на Гарашаниното „Начертание“, почнаа да испраќаат свои тајни агенти во Македонија, меѓу кои и Стефан Верковиќ,¹⁹⁾ со цел да го придобијат на своја страна сето она што е поинтелигентно и повлијателно меѓу македонските Словени. Македонското име што го употребуваа македонските Словени покрај

ова нешто ново, неосновано, дека е тоа револуција и преврат, туку секој мора да признае оти е ова политички потребно, дека по просторот и времето е основано и дека својот корен го има во поранешниот државен и народен живот на Србите, кој корен само истерува нови гранки и одново почнува да цути... Во ова кнежевство лежи никулецот на минатото и на идното српско, бугарско, грчко царство“ (Драгослав Страњаковиќ, Југословенски национални и државни програм Србије из 1844 године, Нови Сад, 1931, 190).

¹⁹⁾ За Стефан Верковиќ или „Антикварцијата“, како што го нарекле Македонците од серскиот санџак, поради тоа што собирал старини по Македонија, во македонската историографија не е напишана исцрпна студија, која би фрлила целосна светлина врз оваа личност во македонското национално движење. Она што до денеска е напишано за него, во никој случај не може да го задоволи прашањето за неговиот вистински „придонес“ за делото на посебната македонска нација. Верковиќ во суштина во нашата историографија е прикажан во преувеличена позитивна смисла, слично како што се прикажани и неговите производи во Македонија, кои под негово дејство се декларирале за „Бугари“.

Точно е дека тој како таен агент на српската влада дошол да ги поттикнува македонските Словени на акција против грчките претенденти на Македонија, па дури по налог на српската влада имал задача да ги наговори македонските Словени при решавањето на источното прашање да се декларираат за Словени а не за Грци (Климе Џамбазовски, цит. дело, 68), но точно е и тоа дека словенство го поставувал врз „бугарска основа“, како што вели И. Катарџиев. Тој речиси сите витални сили на Македонија, што требало да застанат на чело на движењето, ги хранел со илузии за величината на бугарскиот народ, создавајќи на тој начин од овие луѓе политички и национални сурогати. Во таа смисла „Стефан Верковиќ, како што правилно забележува и Лазар Мојсов, иако е Србин (Хрват — Д. Т.) по потекло, стана еден од првите пропагатори за бугарскиот карактер на Македонците и на Македонија“. (Л. Мојсов, цит. дело 64).

Ако самиот Верковиќ подоцна ја осудува политиката на Србија дека таа „ништо не мисли подобро во однос на Македонија отколку Грците, како што тоа го зборуваа и самите бугарски водачи, зашто она што го саќаат Грците во однос на

Словенското и племено-родбинските на тогашните српски лидери, им изгледаше дека произлегува од тоа што тие во текот на долгогодишното робување под Османлиите и под грчката духовна хегемонија ја загубил својата „бугарска“ народност, па му е потребна братска помош за да се ослободи од тоа „грчкото“ име и да се поврати кон „бугарското“ сознание. Во такви услови кога и самите српски прваци не само што ги

Тракија и Македонија истото тоа го сакаат и Србите (Климе Дамбазовски, исто 29), тогаш зошто не би ги осудиле и бугарските националистички водачи и самиот Верковиќ кој стоел на страната на бугарските претензии на Македонија, која исто така не била бугарска како што не била ни српска, ни грчка? Точно е, Верковиќ не може, како што вели Ив. Катарџиев, да се идентификува со онаа српска пропаганда од 1868 година, која имаше за цел да го србизира македонскиот народ (Иван Катарџиев, Серската област во 1780 — 1879, Скопје, 1961, 144), зашто тој не работеше за србизација на македонскиот народ. Но како ќе се оправда фактот што тој како српски агент во Македонија работеше на бугаризирањето, на овие маси во чија средина помина рамно две децении, иако тој меѓу првите ја забележал посебноста на македонскиот народ од бугарскиот, што тој самиот го подвлекува не само во писмото до Тома Ковачевиќ од 12.IV.1852 година, испратено од Бугарија, туку тоа го наведува и во збирката „Народне песни македонских бугара“, на стр. XIII, печатена во Белград во 1860 година. Очигледно овде нешто не е в ред, зашто додека, од една страна, се фали работата на Верковиќ што го ширел словенството врз „бугарска основа“, ширењето пак на словенството врз „српска основа“ се прикажува како „грев“, зашто со тоа се работело за „србизација на македонскиот народ“, како во првиот случај да не се работи за бугаризација на македонскиот народ. Така дојде до тоа ширењето на словенството врз „бугарска основа“ да се фали, а ширењето на словенството врз „српска основа“ да се напаѓа, што и во другиот случај е неправилно а во крајна линија и се плаќа данок на бугарската историографија.

Ширењето на словенска просвета на бугарска основа, што имаше за цел не чиста просвета, туку создавање на национална сурогати во средината на македонските Словени, не може да му се припише во заслуга на Верковиќ, како и обратното на оние српски и грчки пропагатори кои сакаа од македонските Словени да создаваат „Срби“ или „Грци“. Овој „недостаток“ на Верковиќ не може да се оправда ни со слабата развиеност на македонските Словени во национална смисла, како што тоа го прави Ив. Катарџиев со зборовите: „До колку во Македонија и постоел отпор против наметнувањето на бугарскиот јазик и

сметаа Македонците за Бугари, туку ги поттикнуваа бугарските водачи да ги прифатат како такви, сосем е разбирливо што бугарските водачи со сите сили се свртеа кон Македонија и Тракија за да ги направат овие покраини „бугарски“. Тоа им беше можно уште повеќе бидејќи запалениот оган од страна на српските прваци против грчките претензии на овие терени, со доаѓањето на династијата Обреновиќ, го наследиле тие. Кнезот Михаило, за разлика од Александар Караѓорѓевиќ и Уставобранителите кои беа тврдо уверени дека со Османската империја е свршено и се расправаа со Грците околу поделба на границите на елинизмот и словенското протегање, започна да ги бунтува револуционерните сили „кои беа успиени од Александар Караѓорѓевиќ“ и тргна истите да ги организира за оружена акција против Османците. И додека кнезот Михаило целиот се предаде на ова револуционо дело собирајќи околу себе севозможни револуционерни сили меѓу кои и бугарски, на чело со Г. С. Раковски, јужната цариградска бугарска група собрана околу цариградската

просветата во тоа време, тој бил уште слаб и колеблив за да може да се наметне, т.е. да изврши влијание врз самиот Верковиќ (Иван Катарџиев, цит. дело, 143). Ако македонскиот народ беше наполно свесен за својата национална припадност, тогаш улогата на Верковиќ ќе беше безначајна, до колку не би работел за натамошна афирмација на македонската нација. Меѓутоа, неговата дејност беше насочена против оваа афирмација.

Сето ова дава поинаква слика за Верковиќ и за улога во Македонија, кој не бил обичен антикварџија, туку таква еминенција на која и припаѓа „заслугата“ за ширењето на бугарштината во средината на највитаалните сили на тогашна Македонија, почнувајќи од Нако Станишев и Димитар Миландинов, па дури до Арсенија Костенцев и многу други Македонци. Тој речиси целата тогашна македонска интелигенција ја држел во свои раце, на која, под фирмата на собирање на старини, и ја всадувал бугарштината. Ако кон сето ова се додаде дека Верковиќ не само што ја известувал српската влада за „Бугари“ во Македонија, за чија сметка и работел на ова подрачје, туку дека и ја ширел илузијата на македонските Словени како за „Бугари“ меѓу европските јавни работници со кои имал неверојатно разгранета преписка, тогаш можеме да претпоставиме каква заблуда ширел овој ентузијазиран Илир за народноста на македонските Словени.

бугарска општина, несметано почна да проникнува во Македонија, обилно користејќи ги веќе сондираниот терен од српската влада за борба против грчките претензии на овие спорни терени. Пред очите на Србите и со нивна обилна помош тие почнаа да вршат притисок врз свеста на Македонците сè до оној момент кога српската политика направи решавачки пресврт во однос на македонските Словени по смртта на Кнез Михајло.

Не помала улога во претворањето на Македонците во „Бугари“ изиграа и руските политички и научни кругови²⁰). Посебна „заслуга“ за ваквата преобразба

²⁰) Наклонетоста на Русите спрема Бугарите не беше од емотивно-психолошка природа, иако руската политика сметаше на оваа компонента кај простиот руски човек. Напротив, наклоноста не беше во словенството, туку имаше подлабоки материјални и политички корења. Русија која имаше излез само преку северните мориња, кои зиме поради смрзнувањето беа неупотребливи, се стремеше да избије на топлите јужни мориња, на Персискиот Залив и на Средоземјето. Меѓутоа, за да се дојде до нив требаше во тој однос на силите, какви што беа во тоа време, да се најде погодна алка на која би се опирала воената акција. Затоа и политиката на Русите од Петар Велики па до последниот Романов, секогаш беше во барањето на некоја „причина“ да се замеша во внатрешните работи на османлиската империја, за да го оправда својот агресивен акт, за постигнувањето на горенаведените цели. Во прво време руската влада настојуваше овие стратешко-економски цели да ги оствари преку Цариградската патријаршија и преку Грците, последни кои заземаа важни положби во црковната хиерархија. Тогаш Русите и не се интересираа за Бугарите, што можеме да видиме не само од акционата парола на руската влада, која гласеше: „Ослободувањето на христијанското население од Турците“, туку и од молбите на самиот Јуриј Венелин кој, озлобен на руските воени и дипломатски кругови кои во 1828/29 не им обрнуваат внимание на Бугарите, извикува: „Ви сега одите по нивната темнина, а не ги гледате, вие не ги разбирате сопствените (бугарски Д. Т.) браќа туку непрекинато сонувате за Грците“ (М. Prelog, цит. дело, 159).

Меѓутоа, кога руската влада по Кримската војна виде дека повеќе не може да игра на картата на православјето, а преку тајните канали знаеше за ставот на Србија спрема Русија, кој беше фиксиран во Гарашаниновото „Начертание“, мудро молчеше и настојуваше да ги искористи Србите во оваа игра, а во суштина сметаше на Бугарите и на Словените од Македонија и Тракија, преку чии територии единствено беше

им припаѓа на руските словенофили, кои преку друштвото „Московскиот доброволен словенски комитет“, основано во 1858 година, „до неразумност“, како што вели рускиот архимандрит Петар, „учествуваа во словенското дело воопшто, а посебно во бугарското“, ²¹⁾ и ревносно всадуваа бугарски дух во свеста на македонската младина. Додека рускиот конзул во Солун уште во почетокот на националната преродба, како што вели А. Шопов, ги наговараше Хаџи Лазаровци и Робевци во Битола да се декларираат како Бугари, зашто на нив, како богати и влијателни луѓе гледаше простото население и ги следеше, па од нив зависи преродбата или совршеното погрчување на бугарскиот елемент во Македонија, ²²⁾ дотогаш руските словено-

можно да се избие на Егејско, а оттаму на Средоземно Море. Затоа и нејзината политика полекџа почна да инклинира од „заштита на православните христијани“ кон Бугарите, што дојде до полн израз во Санстефанска Бугарија.

²¹⁾ С. А. Никитин, Славјански комитет в Росии, Москва, 1960, 121.

²²⁾ Овие зборови на рускиот конзул во Солун, вели Шопов, ги послушаа само Робевци, кои се декларираа како Бугари. Тие со тоа влијаеа и врз простото население кое обично ги следеше своите првенци (А. Шопов, Материјали за бугарското възраждане в Македонија. Периодическо списание. Средец, 1885, XVIII. 447). Меѓутоа, каков „Бугарин“ всушност станал Робев може да ни посведочи примерот што го дава Димитрие Тодоровиќ во писмото испратено до Јован Ристик, кога Робев по рускотурската војна во 1877 — 1878 дошол во Белград. „Бидејќи денеска претпладне ќе го примите Димитрие Робе — Робик, тоа за нужно молам претходно за него да Ви соопштам што следува. Кога тој дојде во Белград околу него се групираа две групи: српска и бугарска, кои сега секоја од нив загубија влијание над него. Бидејќи беше кај господин Митрополитот, кај него по претходна спогодба отиде Банат (началник на „Тајната дејност“ на Министерството за внатрешни работи на Србија — Д. Т), кој кога се врати, рече „дека Робе ндоѓа за праведно Стара Србија сега да им припадне на Србите а дека тој е умерен Бугарин. Денеска тој веќе не сака да е Бугарин, а уште помалку Грк, туку сонува за независна Македонија, зашто вели, му рекол Игнатиев, дека Македонија не може да му припадне на ниеден од трите народи на Балканскиот полуостров. Мене ми се чини дека е ова некој (македонски — Д. Т.) капетан Миша (Анастасиевиќ — Д. Т.), па шпекулира за себе, сметајќи можеби дека ќе може тој да стане некаков кнез во Македонија. Земајќи го од онаа точка на око, зашто преку не-

фили А. Рачински и Е. Јужаков, по налог на горе наведениот комитет, ја собираа интеллигентната младина од Македонија што беше жедна за образование и ја праќа на натамошно школување во Русија, каде што, како што убаво наведува и самиот А. Шопов, покрај просвета „заработуваа и бугарски дух“²³⁾.

Со помош на руските словенофили во руските богословски школи и факултети Натанаил Охридски, Партенија Заграфски, браќата Петковиќ и Антим Ризов, не само што ја „доградуваа“ бугараштината која ја добиваа пред тоа во Света Гора,²⁴⁾ туку и група македонски момчиња: Ксенофонт Жинзифов, Константин Миладинов, Андреја Стојанов, Константин Станишев

кои пријатели го раководаа ваму. Него како Србин веќе го посрбивме, зашто го слави свети Никола, нека направи сè што е можно од своја страна Македонија да не им припадне на Грците или на Бугарите, што ќе се постигне ако народот се изјасни дека е српски, па кога ќе се постигне тоа, тогаш Македонија ќе ѝ се придружи на Србија. Ако Европа, како што се мисли, не го одобри тоа, тогаш таа ќе остане за себе, а пак за српството нема да биде загубена“. (Историски институт на СР Србија — „Збирка Јована Ристића“, кутија 18, инв. бр. 12/581, сив. XII-5).

²³⁾ А. Шопов, цит. статија, 444.

²⁴⁾ На улогата на светогорските манастири Хилендар и Заграф во ширењето на бугарштината меѓу Македонците, во нашата историска наука не и е обрнато речиси никакво внимание. Меѓутоа, двата манастира кон крајот на XVIII и во првата половина на XIX век беа вистински жаришта и расадници на бугарштината во Македонија и Тракија. Работата на светогорските калуѓери, беше толку „плодоносна“, како што вели В. К’нчев, што стотици и стотици монаси и аџии овде добиваа вистински бугарски помазанија, кои, како Аџи Христо од Прилеп, наречен „леготет“ или „притроп пелагониски“, ревностно ги ширеа овие идеи меѓу своите сонародници. Не само што речиси сите посетители на овие манастири одеа со убедување дека сè што е словенско православно во османлиската империја е „бугарско“, туку инфицирани со бугарштина од овие манастири излегоа и многу видни Македонци, меѓу кои Партенија Зографски, Милентија Софиски, Евстатија Пелагониски, Натанаил Охридски, Аџи Виктор, Еромонах Иларион од Галичник и други, кои се тој фонд од „знаења“ за својата народност или одеа на натамошно школување во Русија, каде што уште повеќе ја „зацврстуваа“ бугарштината, или овие придобиеени национални „сознанија“ ги ширеа како „ука“ меѓу своите соплеменници.

и други, кои, како што вели К. Миладинов, требаше да се „вооружат со бугарштина“. Гонејќи ги своите политички интереси на Балканот, руските словенофили со сите сили настојуваа овие луѓе што потемелно да ги побугарат и од нив да создадат борци за пробив на Бугарите на Балканот. Под непосредна нега на руските словенофили, поточно на бугарофилите, како што беа: Аксаков, Бессонов, Рачински и други, почна „научното“ преобразување на овие Македонци во „Бугари“. Оваа „преобразба“ беше толку поуспешна што овие Македонци се најдоа во друштвото на ентузијазираниите бугарски студенти: Љубен Каравелов, Нешо Бончев, Константин Геров, Василие Поповиќ од Браила и други.

Оваа средба на младите македонски генерации со полетните бугарски студенти, а под сестрано влијание на руските словенофили и бугарските национални политичари, каков што беше Г. С. Раковски, имаше пресудно влијание врз овие млади Македонци кои во словенската ислучителност спрема елинизмот го напуштаа македонското име како „грчко“ и парадираа со своето небулозно словенство²⁵). Во руските училишта и во таква општебугарска интелектуалистичка атмосфера што ја создаваа руските словенофили и бугарските националисти, а одделени од својот народ, се создаваше македонската интелигенција со бугарско национално сознание, која имаше задача тоа сознание да го шири меѓу своите сонародници во Македонија. Ним просто им се внушуваше во главата дека во таа Македонија и во стари времиња владееле и господареле дедовците и предедовците на бугарскиот народ што и сега живее таму, и дека, според тоа, како што во минатото ги воделе бугарските владетели против Грците, исто така и сега во борбата против „истите“ Грци треба да ги предводат бугарските водачи од Цариград, а не некој друг. Ваквите и слични теории што владееја на московските фа-

²⁵) Од исказите на К. Миладинов узнавме дека Г. С. Раковски во одескиот интернат, каде што овие момчиња од Македонија, Тракија и Бугарија престојувале по неколку месеци, бил главен воспитувач, па вршел силно влијание врз нивната про-бугарска ориентација, така што многумина од нив дополнително и му се заблагодаруваат.

култети, неизбежно мораа да најдат субјективен одраз во свеста на овие ентузијазирани македонски студенти, кои се подготвуваа за „национална“ работа во Македонија. Со други зборови, тука и во таа општобугарска средина не само што се кршеше нивното македонско словенство, кое како Словени и ги гонеше овие луѓе кон Русија, кон таа „всесијатна северна звезда“, како што вели Д. Миладинов, и се лизгаа кон бугарштината, туку во непосреден контакт со бугарските студенти и со нивните национални водачи, се коваше не сојузништво меѓу Бугарите и Македонците против грчките претензии на Македонија, ами тука се пренесуваа прерогативите на македонскиот народ во рацете на бугарските лидери, како што пред тоа доброволно го правее Натанаил Охридски, Партенија Зографски, браќата Петковиќ и некои други, со одвај малку борба и отпор, при усвојување на „општиот“ или „средниот“ бугарски јазик ²⁶⁾.

Како што се гледа од горното, искушенијата беа големи и тешко кој од овие интелегентни момчиња во

²⁶⁾ За сојузништво меѓу народот е можно да се зборува само во случај кога индивидуалитетот на сојузниците е признаен и почитуван. Меѓутоа, какво е тоа „сојузништво“ кога бугарските национални водачи не само што газеа по индивидуалитетот на македонскиот народ, туку воопшто не го признаваа. Тие дури работеа со сите сили етничките разлики меѓу Македонците и Бугарите што побрзо да се ликвидираат за да можат преку претопувањето на македонскиот народ во бугарски и да ја приклучат Македонија, прво во границите на бугарската егзархија, а потоа и во идната бугарска држава. Но, бидејќи етничките особини, а особено јазикот, не можеа толку брзо да се променат, тоа некои од пробугарските македонски лидери ги молеа бугарските „просветни браќа“ да не бидат толку строги во барањата, туку да отстапат и нешто за волјата на македонските браќа, па да стават во бугарскиот „општ“ јазик и „малку македонска сол“, за да имаат поколенијата на Кирил и Климент помалку мака во изучувањето на тој „општ“ или „среден“ бугарски јазик. Ние од наша страна, вели Шапкарев, со радостно срце сме готови да отстапиме сè што е потребно. (Бл. Конески, цит. дело, 56).

Интересно е да се спомене дека снисходливоста на нашите учебникари од типот на К. Шапкарев, Партенија Зографски и уште некои борци за „општ“ или „среден“ бугарски јазик, кои биле согласни на полно да го примат бугарскиот јазик со

оваа општобугарска напрегната атмосфера, каде што „научно“ се докажуваше дека се тие „Бугари“, можеше да ја согледа вистината. Затоа, и мерејќи ја улогата на овие наши луѓе, ние денеска не смееме и не можеме да бидеме толку строги во оценувањето на нивната национална цврстина. Напротив, ние мораме во прв ред да го согледаме целиот склоп на тогашните односи и дејствувањата на разнородни сили врз нивната погрешна национална ориентација, но истовремено не испуштајќи од вид дека бугарските националисти не само што до крајност шпекулираа со овие заблуди, како што вели и Д. Митрев, форсирајќи ги и денеска нивните означувања,²⁷⁾ тука во нивните заблуди што ги влечеа, за своја несреќа и за несреќа на својот народ, до својата смрт, најдоа „поткрепа“ за мешање во македонските работи, со цел да го задушуват македонското движење, што доведе до кривулење на македонскиот национален развиток.

мала примеса на „македонска сол“, кај нас е прогласена како некаква борба за афирмација на македонскиот јазик, а со тоа и за афирмација на македонската нација, како посебна од бугарската. Точно е дека разликата во јазикот јасно им зборувала и на овие луѓе за посебноста на Македонците, но каква корист имал македонскиот народ од „изумот“ на овие луѓе, кои под притисокот на својата погрешна национална ориентација го туркале македонскиот народ во рацете на Бугарите. Вкрстувањето на културите секако е корисно, па дури и примањето на зборови на еден од друг е нормална работа, но не во смисла и со тенденција едениот јазик да се замени со друг, т. е. македонскиот да биде заменет со бугарскиот. Уништувањето на македонскиот јазик, кој при уште недиференцирана национална свест кај македонските Словени од тоа време беше и најсилно одбранбено оружје за одбрана на македонскиот индивидуалитет, практично значеше и да се уништи самиот македонски народ или поточно македонскиот народ да се претопи во бугарскиот. Победата на бугарскиот јазик над македонскиот, кон што се стремее бугарските националистички лидери, во суштина би значела не само крај на посебниот духовен живот, туку и крај на македонскиот народ како посебен народ.

²⁷⁾ Д. Митрев, По трагите на подвигот на Миладиновци. Зборник 1861 — 1961, Скопје, 1962, XLVIII.

V глава

ВЕЛИКОБУГАРСКИТЕ ПРЕТЕНЗИИ НА МАКЕДОНИЈА И ПРВИТЕ ПОСИЛНИ ОТПОРИ ОД МАКЕДОНЦИТЕ

Кукушките настани, а потоа и оние во Охрид на чело со Д. Миладинов просто ги сепнаа бугарските политички водачи во Цариград од летаргијата. Фикцијата „Велика Бугарија“, која постепено еволуираше од Априлов и Палаузов, а го доби својот конечен облик во романтичарските занеси на Г. С. Раковски, во овие антигрчки движења, како да наоѓаше свое решение. Бидејќи обете движења од веќе познатите причини се афирмираа не под македонско, туку под бугарско име, а освен тоа уште и српската, а особено руската дипломатија уплашена од унијатството просто ги туркаше Бугарите кон Македонија и Тракија, тоа бугарските водачи, а особено тие во Цариград, решија да ја искористат оваа исклучителна околност за своите политички претензии на Македонија.

За да ги искористат овие настани и да одат понатаму, бугарските водачи смислија план и зрело ја определија целта, најнапред духовно да се завладеат Македонија и Тракија, преку вовлекување на обете провинции во рамките на бугарската црква, за да може потоа со сите средства да се работи на нивната национална асимилација, со што на просторот од Црно Море до Охрид, од Дунав до Белото Море би се создал еден народ — бугарски, кој подоцна би влегол во составот на идната бугарска држава. Всушност во црквеното дви-

жење кое требаше да започне против владичините давачки и насилствата, се криеја бугарски политички цели за да се завладее Македонија. Затоа и бугарските национални водачи во Цариград демонстративно го отфрлија ферманот за воспоставување на бугарски архиепископскиот патријарх Јоаким II го донесе Високата порта во 1860 година, со што практично беа задоволени дотогашните барања на Бугарите и побараа овие права да се прошират и на Македонија и Тракија. Во инсистирањето за определување на границата на Бугарската епархија тие во овој момент ги напуштија историските граници на Трновската патријаршија и истакнаа некаков народносен принцип, што изгледаше сосем природно во времето кога во Европа доминираше начелото на народноста.

Секако оваа смелост на бугарските водачи не произлегуваше само од фактот што тие имаа поддршка од руската, па и од српската дипломатија, туку посебна сила добива во декларацијата на оние луѓе, кои во антигрчкото движење во Македонија играа улога на водачи. Нивните бугарски декларации и ексклузивноста против сè што е грчко, па дури и слично на грчко, како што беше македонското име, кое овие интелектуалци го напуштија, ја засилуваше илузијата кај бугарските националисти дека Македонците бргу ќе ги претопат во Бугари, особено затоа што далеку пред овие интелектуалци некои Македонци, како што се Отец Паисиј, Христофор Жеферовиќ, Герман Тодоровиќ, браќата Петковиќ, Натанаил Охридски, Партенија Зографски, се декларираа како „Бугари“, или бугарското име го втиснуваа на кориците на своите книги, каков што е случајот со К. Пејчиновиќ, Ј. Крчовски и Т. Синаитски.

Меѓутоа, на теренот работите стоеја сосем поинаку од она што го присакуваа бугарските национални водачи. Народот, за разлика од оние ретки интелектуалци кои себеси, под дејството на разни агенти, се декларираа за „Бугари“, останаа на она што и беше: Словен, христијанин, раја, каур, па и Македонец. Бугарштината беше отсутна во него. Со оглед на тоа што грчките лидери од веќе започнатиот спор околу Македонија

тврдеа дека на теренот на Македонија и Тракија нема Бугари, туку дека таму живеат Грци „Словенофони“, тоа бугарските лидери се најдоа пред прашањето како да им се докаже на европските сили дека македонскиот народ е дел од бугарскиот, кога самиот народ, освен ретки поединци, не изјавуваа било што за својата „бугарска“ припадност. Бидејќи целата политичка игра околу Македонија во овој момент зависеше од народноста која самиот македонски народ ќе ја декларира пред светот, тоа бугарските првенци, кои веќе ја укалкулираа Македонија во границите на идната бугарска држава, се најдоа во деликатна положба.

Дел од македонското население веќе беше вовлечено во бобрата против грчката духовна хегемонија, но тој не појде против грчките владики поради тоа што се чувствувааше бугарски, туку затоа што бараше во црквите и училиштата да се чита и да се учи на неговиот мајчин јазик. Вистина е дека во петициите упатувани до Патријаршијата од Кукуш и од други места на Македонија се бараше „бугарски“ јазик за црквите и училиштата, но терминот „бугарски“ за широките народни слоеви не беше она „шопско“, кое го отфрлуваа, туку „бугарско, наше македонско“. Па дури и кога татковците и старците во Македонија, како што вели К. Жинзифов, ја читале „Свештена историја“ од отец Партенија, плачеле од радост не затоа што на нејзините корици биле втиснати зборовите „бугарски јазик“, туку затоа што тој „бугарски“ во наведената историја бил главно нивниот македонски јазик, што на лице место се „осведочиле“ што значи терминот — „бугарски јазик“. А кога е во прашање јазикот со кој се служи еден народ, тогаш навистина е тешко да се најде соперник во некој друг фактор кој полесно би ги повел масите на акција отколку што е барањето во нивната земја, во црквите и училиштата, да се употребува мајчиниот јазик.

По смртта на браќата Миладинови никој ништо од македонскиот терен не му изјавуваше на светот за бугарската припадност на македонските Словени. Точно е дека К. Жинзифов со своите статии во Русија ја известуваше руската јавност, а преку неа и Европа за

страдањата на „Бугарите“ во Македонија од страна на Грците, ¹⁾ а Натанаил Охридски ги пречекоруваше праговите на учениот свет во Москва, Прага и Виена, „докажувајќи“ им на Срезневски, Шафарик и Караџиќ дека во Македонија нема Грци и дека сè што е Словен, всушност е „Бугарин“, но нивните „докази“ немаа таков ефект каков што би имал гласот што би излегол од самата македонска средина, од теренот. Бугарското влијание во Македонија не се изразуваше, со исклучок на некои незначителни манифестации, каква што беше онаа во Прилеп во 1865 година на прославата на празникот Св. Кирил и Методи, кој остана локална и безначајна ²⁾.

¹⁾ Словенофилите што ги беа зеле под заштита Бугарите не само да им даваа само видни места на овие написи во нивните списанија и весници, туку врз основа на овие дописи заклучуваа дека половина на Балканот, вклучувајќи ја тука и Македонија е бугарско. Виенскиот и пештанскиот печат ги препечатуваше овие написи од руските весници и списанија и предлагаа без секакво оттегнување Македонија да им се предаде на Бугарите, а не на Грците, при што секаква постапка од страна на бугарските агитатори против Грците се оправдуваше. Ова логично го обрнуваше вниманието на грчките националисти, та уште повеќе се заоструваше ситуацијата на теренот на Македонија.

²⁾ Прославата на овој празник во Прилеп на 10 мај 1865 година, кога настана препирка со грчкиот владика, е дело на учителот Васил Михајлов, кој со својата работа како учител во значителна мера придонесе за ширењето на бугарското влијание кај прилепчани. Иако по потекло Македонец од Маврово тој своето „бугарско“ вдахновение го добил од познатиот бугарски националист Константин Геров, кај кого учел училиште. В. Михајлов дошол за учител во Прилеп во 1861 година, кога како книжар на прилепскиот панаѓур ги продавал бугарските книги на бугарскиот книжар Хр. Г. Данов. Рекламирајќи ја својата „стока“, тој во суштина на панаѓурот ги запознавал прилепчани со бугарската литература, каде што им читал делови на „Царственик“ од Хр. Павловиќ, „Асен I“ и други бугарски шовинистички книги. Бидејќи во тоа време во Прилеп немало книги на словенски јазик или имало мошне малку, тој го привлекол вниманието на некои прилепски првенци. Тие му понудиле дури и да биде учител во нивниот град кое Михајлов без колебање го прифатил и почнал да работи истата година.

Дури расположението на Македонците спрема бугарштината на теренот на Македонија беше од таква природа, што просто ги присилуваше бугарските национални водачи во ова време понизно да ги молат Македонците, и тоа како Македонци, а не како Бугари, да ги отфрлат српските учебници и да ги прифатат бугарските за македонските училишта како „поблиски“ и „поразбирливи“. „Ве молиме браќа Македонци! — пишува некој Т. Ненов. Ни се чини дека вие со презрива горделивост гледат во вашите браќа: Бугари и Тракијци, не одобрувајќи ги нивните учебници, а итате со превосходна брзина кон србизмот. Вие, можеби, ќе кажете дека јазикот ви е сличен со српското наречје; тоа е вистина, но не толку сличен, како што е со бугарскиот. Од тие причини, ако ме обвинете за мојот дрзок совет јас ќе замолкнам како окривен, но ако обмислите со здрав разум, ми се чини дека ќе го одобрите мојот искрен совет, кога ве молам децата да ви учат на чист денешен општобугарски јазик, а не на српски! Зашто бугарскиот јазик ви е постара роднина од српскиот“³⁾. Значи Македонците не само што ништо не изјавуваа за „својата“ бугарштина, туку не сакаа дури во својата средина да примаат бугарски учебници, така што Бугарите беа присилени да им докажуваат дека бугарскиот јазик им е „постара роднина од српскиот“, па поради тоа треба да ги прифатат бугарските учебници за македонските училишта, токму во времето кога целата европска јавност ја информираа дека македонските Словени се Бугари.

Ваквата состојба во Македонија, во моментот кога бугарските водачи пред Европа укажуваа на неа како на „лулка“ на бугарштината, секако не им се допаѓаше ниту им одеше во прилог на тие „докажувања“. За да го потврдат она што го говореа пред Европа, требаше не само да ги отстранат Македонците од српското културно влијание, туку во Македонија да создадат такво антигрчко движење и со таква бугарска политура какво што беше тоа во Кукуш и Охрид. За таа цел тие презедоа определени чекори за создавање на нови упо-

³⁾ Бл. Конески, цит. дело, 15.

ришта во македонската средина. Еден од таквите моќни инструменти е и цариградското „Читалиште“, кое бугарските национални водачи го отворија во 1866 година со главна задача, како што вели Ст. Чилингиров, „да ја всадува бугарштината меѓу Македонците“⁴⁾.

Ова цариградско „Читалиште“ не беше обично место за читање на весници и книги, туку се одликуваше со посебна физиономија и содржина. Покрај тоа што тоа во Цариград беше едно од сврталиштата за сите оние луѓе што се интересираа за црковни и народни прашања, неговата најголема грижа беше, како што вели В. Стојков, да ги организира културните и пропагандните сили во Македонија⁵⁾. Тоа во суштина беше „генералштаб“ во борбата за великобугарско влијание во Македонија,⁶⁾ или во извесна мера „бугарско министерство за народна просвета“ за тогашните услови⁷⁾ зашто се грижеше, преку формиранијата „Македонска дружина“ и друштвото „Просвештение“, не само за отворање на бугарските училишта во Македонија и Тракија, туку и испраќаше учители за свој трошок и ги помагаше и во други потреби.

За да ја исполни својата улога во Македонија, „Читалиштето“ требаше да создаде и свои филијали преку кои, како што вели Ст. Чилингиров, би се всадувала бугарска национална свест кај Македонците⁸⁾. Во суштина, „читалиштата“ што требаше да се отворат во Македонија, под закрила на цариградското „Читалиште“, требаше да бидат некој вид граѓански клубови, во кои преку „просвета“ и „сбуждане“ би се всадувала бугарштина кај Македонците. Националниот бугарски повик, вели Ст. Чилингиров, би бил централна поента во работата на овие „читалишта“, кои покрај бугарско име би оделе наполно свесни на јазик што би бил во состојба да ги врзе сите Словени од Македонија, Тракија и

⁴⁾ Ст. Чилингиров, Български читалиц пред освобождението, София, 1930, 533 и 561.

⁵⁾ В. Стојков, Из живота на Цариградското читалище, Българска сбирка, София, 1915, XXI, 10, 562.

⁶⁾ П. Берковски, Из споменанията ми, Лом, 1894, 91.

⁷⁾ Ст. Чилингиров, цит. дело, 563.

⁸⁾ Исто, 65.

Бугарија во една целина, што само по себе би довело до тоа овие луѓе од наведените територии да се чувствуваат како делови од една единствена национална целина ⁹⁾.

Бидејќи на теренот на Македонија немаше пробугарски сили што би пројавиле иницијатива за создавање на вакви бугарски упоришта во Македонија, тоа бугарските водачи од Цариград најголема надеж полагаа во оние бугарски учители кои почнаа да ги испраќаат на „национална работа“ меѓу Македонците. На иницијатива од бугарскиот учител Н. Еничеров, кој стигна во 1867 година, во Прилеп беше отворена читалница „Надежда“, како филијала на цариградското „Читалиште“ чиј претседател беше тој, Тодор Кусев секретар, Васил Крапчев благајник, и Иљо Здравев библиотекар. Следната година беше отворена читалница и во Крива Паланка, благодареејќи на иницијативата пак на бугарскиот учител Д. Љубенов. Во 1870 година такво „Читалиште“ е отворено во Воден, во 1871 во Велес, во 1872 во Охрид и во 1874 во Скопје. Меѓутоа, отпорот на Македонците спрема бугарското влијание беше таков што од сите овие „читалишта“ само она во Прилеп придоби определени позиции и тоа благодареејќи на Тодор Кусев и на „младите“ околу „читалиштето“.

Се разбира дека работата на буdefето на „бугарштината“, што ја презедоа. Т. Кусев и „младите“ во Прилеп и истакнуваа дека Словените од Македонија со Бугарите од Мизија се еден, бугарски народ, не можеше да се врши толку лесно. И тоа беше природно. Односите меѓу Македонците и Бугарите по силата на етнографско-историските закони мораа да бараат свое природно решение. Значителен дел од просветните Македонци, кои веќе беа упатени во овие национални дискусии, како учителот Јонаки Стрезов, допуштаа дека Македонците можат да бидат сè, но не и Бугари ¹⁰⁾. Во суштина тука во „Читалиштето“ започнуваа сериозни спорови за тоа дали Македонците се Бугари или не. А кога бугарските водачи преку своите агенти во Македо-

⁹⁾ Исто, 65.

¹⁰⁾ Н. Еничеров, Г. Шапкарев за Прилеп и Охрид, 244.

нија почнаа премногу нагло да удираат врз јазикот на македонските Словени и да бараат, под фирма на „општ“ бугарски јазик, да се напушти македонскиот, што и беше една од најсуштествените задачи на „Читалиштето“¹¹⁾, дојде до изненадувачки отпор спрема Бугарите. Луѓето во Македонија, а во прв ред учителите за кои пишува непознатиот автор на статијата „Една вистина“ во весникот „Право“ од 30 ноември 1870, број 40, истапуваа со зборовите: „Одвај се ослободивме од Грците, Шопи ли ќе стануваме сега? Ние сме Македонци, не сме Бугари, зборуваа овие луѓе, и затоа не сакаме книги на „шопски јазик“.

Се разбира дека овој отпор на Македонците спрема бугарскиот пробив не беше работа на овие настани и на ова време, (70-тите години од XIX век) кога македонското прашање се појави дури во печатот. Напротив, тоа веќе имаше подолга историја и беше логично продолжение на овој македонски отпор кој започна против првиот пробив на бугарските учебници и на бугарскиот јазик, на македонските терени десетина години пред овој, кога меѓу самите македонски интелектуалци започна и диференцијација по ова прашање. Оваа диференцијација на македонските интелектуалци, поточно учители, не дојде само по прашањето на јазикот на кој ќе се изведува наставата по македонските училишта кога наполно ќе се истисне грчкиот јазик, туку и од настојувањето на бугарските водачи Македонците да ги отфрлат не само грчките, туку и српските учебници кои беа во употреба во Македонија и да ги прифатат бугарските, зборувајќи дека „бугарското е едно, а српското друго“¹²⁾. Бидејќи дотогаш и српското и бугарското, како и руското, минуваа кај Македонците како словенско, ова настојување на бугарските националисти Македонците да се определат за бугарскиот јазик и бугарското име ги натера одделни Македонци да размислуваат и да се бараат себеси во рамките на општото

¹¹⁾ Ст. Чилингинов, цит. дело, 65.

¹²⁾ Забелешка од редакцијата на дописот од Велес печатен во весникот „Македонија“ од 15 јуни 1868, — Цариград, В. Конески, цит. дело, 16.

словенство. Тогаш избија на површина и две струи меѓу Македонците: првата, врз основа на сфаќањето дека македонскиот и бугарскиот народ се едно, бараше аналогно на тоа да се создаде и еден „општ“ или „среден“ бугарски јазик, а втората, таканаречени „македонисти“, ¹³⁾ бараше да се воведи чист македонски јазик, зборувајќи дека Македонците не се ни Срби, ни Бугари, туку посебен народ Македонци ¹⁴⁾. Кон првата група Македонци припаѓаа таканаречените „учебникари“ и некои интелектуалци како што се: Партенија Зографски, Ксенофонт Жинзифов, Димитар Македонски, Григор Прличев, Ѓорѓи Динков и Кузман Шапкаров (последниов се колебал меѓу бугарштината и македонството). Кон втората припаѓаа „македонистите“, кои како што забележува правилото и професорот Б. Конески, „уште тогаш јасно ги увидуваа завојувачките апетити на младата бугарска буржоазија во однос на Македонија. „Одвај куртуливме од едни, (од Грците — Д. Т.), та сега други ли (Бугарите — Д. Т.) да не газат?“ — беше нивното прашање. Тие ја сфаќаа опасноста од црковната борба на македонскиот народ (која започна со кукушките и охридските настани од 1868/69 година — Д. Т.) да биде искористена за тесните класни интереси на поразвиената бугарска буржоазија. (Така, вели Б. Конески, навистина и стана). Затоа единствениот правилен пат за македонскиот народ го гледаа во самостојниот развико, затоа и беа за создавање (не на бугарски „среден“ или „општ“ јазик, кој беше компромис

¹³⁾ Самиот термин „македонизам“, кој прво го употребуваа бугарските водачи за македонското национално движење не му е адекватен на македонското национално битие. Тој во суштина оди во прилог на великобугарската теза, дека не постои македонски народ, туку дека тој е „бугарски“. Од тој „бугарски“ организам божем се јавува струја на „македонисти“ како фракција или „сепаратистичка“ струја во бугарското движење. Во таа смисла терминот „македонисти“ го употребувале П. Славејков и други тогашни Бугари. Во суштина со ова се прикрива вистинска содржина на македонското национално движење, кое не е никакво струење во „бугарскиот“ национален организам, туку израз на вистинската содржина на македонското национално битие.

¹⁴⁾ П. Р. Славејков, цит. статија.

меѓу бугарските и македонските говори, туку — Д. Т.) на одделен македонски литературен јазик“¹⁵).

Истакнувањето на овие Македонци дека не се Бугари туку Македонци и отфрлувањето на бугарскиот јазик како „шопски“ и неразбирлив за македонските деца, ги изненади бугарските водачи во Цариград. Тоа ги збуни, зашто ова струење, кое првите знаци на живот ги покажуваше веќе неколку години, на што тие не обрнуваа особено внимание, сега изби со поголема сила. Тоа беше од таква природа, што им ги матеше сите мегаломански планови на бугарските националисти, кои веќе ѝ беа фрлиле око на Македонија и сонуваа за нејзиното приклучување кон идната „Велика Бугарија“.

Треба да се забележи дека македонската национална свест, која како македонско-словенска почна да покажува први повидни знаци на живот, не можеше да се појави порано. Движењето за словенско-македонско училиште и словенско богослужение во црквите, кое во своите почетни чекори среќаваше отпор од одделни грчки владики, не можеше да биде фермент на македонската национална свест, особено затоа што името Македонец, до колку го употребуваа одделни Македонци, не предизвикуваше завидливост кај Грците, зашто македонското име како географски белег често го употребуваа и Власите и Грците што живееја на теренот на Македонија. Очигледната етничка спротивност меѓу Грците и Македонците го распалуваше самото словенство кај последните. Поради немањето на своеимени државни традиции од времето на феудализмот, врз кои би се надоврзала посебната национална свест, тие го истакнуваа своето словенство наспроти Грците. За да добие тоа словенство конкретен национален облик, требаше да се судри со некој друг словенски организам, па од тој судир да се искристализира нивната словенска посебност.

Факт е дека пред допирот со Бугарите македонските Словени имаа допири со Србите, но факт е дека од тоа не се искристализира македонската национална свест. Не затоа што српските и македонските национал-

¹⁵) В. Конески, цит. дело, 23-24.

ни организации немаа разлики, туку затоа што српската пропаганда сè до 1868 година не настапуваше во Македонија да ја шири српската национална свест меѓу Македонците, туку последните да ги придобие за српската мисла околу создавањето на „Јужно-словенско царство“, во кое Србија со српската династија на чело би играла улога на Пиемонт. Со други зборови тие не гibaа во македонските особености. Српското општество со своето словенство не им беше туѓо на Македонците. Како Словени, Македонците, природно, се определуваа за Србите, наспроти Грците. Ова имаше за последица засилување на словенството кај Македонците во однос на Грците. Дури, српските првенци, како и руските словенофили, во ова време им сугерираа на некои македонски првенци и повидни луѓе да го напуштат македонското „грчко“ име и да се декларираат како „Бугари“¹⁶⁾. Реакцијата против Бугарите и не можеше да избие на површина, зашто бугарско-македонскиот однос уште беше во сферата на термилошките бркотии. Дури кога дојде до жив допир меѓу бугарскиот и македонскиот национален организам, тогаш од длабочината на македонското битие изби на површина македонството. „Овој стремеж, вели и Ст. Новаковиќ, почна да се буди, особено од противностите меѓу бугарскиот и македонскиот говор, и меѓу бугарскиот и македонскиот карактер, од времето кога бугарската пропаганда (потпомагана од Русите и Србите — Д. Т.) почна со преголема наглост и остринa да удира по македонските својства од името на памбугаризмот“¹⁷⁾.

И точно е. Првите знаци на антибугарското движење во Македонија се јавија во времето кога по македонските училишта почна да навлегува бугарскиот јазик наместо македонскиот, а бугарските книги да ги заменуваат српските. Бугарските национални водачи беа толку нетолерантни и дрски, што не само што не сакаа да ги прифатат српските учебници по македонските училишта, кои уште врвеа како словенски, туку ни учебниците што беа пишувани на „општ“ или „среден“

¹⁶⁾ А. Шопов, цит. дело, 441.

¹⁷⁾ Ст. Новаковиќ, цит. дело, 267.

бугарско-македонски јазик, чии автори беа Македонците П. Зографски, К. Шапкарев, Д. Македонски и Д. Мачуковски. Како што бараа отфрлување на грчкиот јазик и на српските учебници, тие бараа да се отфрли и македонскиот јазик, а наместо него да се воведи бугарскиот, зошто македонскиот, како што се изразуваа тие, „смрди од арнаутизмот и грцизмот“. Всушност Бугарите кои на свој грб беа ја почувствувале грчката исклучивост, почнаа да се однесуваат спрема Македонците со иста исклучивост, каква што ја чинеа Грците спрема нив. Меѓутоа, реакцијата по бугарската пропаганда беше обратна. Наместо да ги прифатат бугарските учебници Македонците демонстративно ги отфрлија, истакнувајќи дека тие не се Бугари, туку Македонци и како такви не сакаат да ги учат своите деца на „шопскиот“ неразбирлив јазик. Попусто беше што Настојателството на бугарското „Читалиште“ од Цариград овие бугарски учебници ги делеше бесплатно по македонските училишта како „помош“, кога Македонците ги земаа оние на македонски јазик, иако за нив плаќаа. Всушност овдека се случи слично на она што стана со Грците, кога последните удрија по нивните словенски особености почнаа да ги поистоветуваат со Грците. Разликата беше само во тоа што наспроти грцизмот, македонските Словени го истакнуваа своето словенство, а наспроти бугарштината, своето македонство.

Со оглед на тоа што ова македонско струење, како што вели П. Славејков, се јави во многу незгоден момент за Бугарите, тие со сите средства почнаа да го задушнуваат и прикриваат, за да не узнае Европа ништо за него, која во тоа време требаше да го реши прашањето на Македонија, во грчка или бугарска корист. За тоа цариградските Бугари кои непретпазливо го открија ова прашање во јавноста, набргу и ги затворија сите страници на своите многубројни весници и списанија за македонските теории што ги изложуваа многумина македонски патриоти, дека „друго е да си Бугарин и бугарски јазик, а друго Македонец и македонски јазик“, а од друга страна, им дава шумен публицитет на спротивните теории. Дури ни самите Бугари не се осмелуваа да пишуваат што и да е за оваа појава, зашто да

се пишува за тоа би значело да се изнесе во јавноста суштината на нештата.

Во почетокот, пишува П. Славејков, бугарските првенци (верувајќи дека македонските Словени се аморфна маса без никаква национална и народна свест), ги земаа зборовите на овие македонски патриоти како шега и ги изложуваа на потсмев, зашто овие Македонци, во образлагањето на својата македонска посебност, се надоврзуваа не само на земјата на која живееја, туку и на историјата на Старомакедонците, а не на Старобугарите, како што тоа го правеше К. Миладинов и други¹⁸). Тоа траеше така неколку години, додека натамошните разговори со овие македонски патриоти, како што вели и П. Славејков, не им покажаа на бугарските водачи дека работата не е во самите зборови, туку и во мислите кои многумина од Македонците сакаат да ги спроведат во дело изјавувајќи отворено дека тие не се Бугари, туку Македонци, потомци на старите Македонци, дека Бугарите се Татари, а тие Словени¹⁹).

Со оглед на тоа што ова прашање за условите во кои се наоѓаа бугарските водачи беше многу деликатно, тие повеќе години не се впуштаа во расправи со овие македонски патриоти кои „сметаат и велат дека не се Бугари, туку Македонци“²⁰). Напротив, тие во почето-

¹⁸) Како К. Миладинов го извлекувал своето потекло од Старобугарете, можеме да видиме од неговите искази во „Ниловата пустина“: „О, Волга, Волга! Какви спомени будиш во мене, како ме тераш да се вдлабувам во минатото!... Волга! Колку народи се среќавале на твоите брегови! Колку голелми настани се одиграле пред тебе! И од сите тие народи што се напојувале од твоите води, само ние го заджавме твоето име“ (Жар. Поленаковиќ, Книга за Миладиновци 1862 — 1962, Скопје, 1962, 195.

¹⁹) П. Р. Славејков, цит. статија.

²⁰) „И вторпат слушавме од патниците за некои учители по Македонија за г-н Шапкарев кој се труди, пишува редакцијата на весникот „Право“ како своја забелешка кон статијата „Една вистина“, да ги убеди нашите македонски браќа, како било друго Бугарин и бугарски јазик, а друго Македонец и македонски јазик. Но не верувавме, едно поради тоа што мислевме дека е тоа грчко лукаво средство за разделување на нашата народност во овие деликатни времиња при обновата на нашата народна хиерархија, а второ зашто лично

кот смета дека оваа појава треба да се премолчи и никако да не се изнесува во јавноста,²¹⁾ а потајно, без голем шум, глуво, внатре во Македонија, да се води непоштедна борба против ова македонско струење, кое ги доведуваше во прашање сите планови на бугарските националисти во Македонија. Но како ваквото струење зеде голем замав ги вознемири бугарските националисти. Со цел да го разбијат македонството тие истакнаа спротивна теорија дека старите Македонци се друг народ и Словените од Македонија немаат никаква врска со нив²²⁾. Целта на ваквата борба беше незабележливо да

го познавав г-н Шапкарев и неговото во книжевен однос благорасположение... Овој допис, испратен со писмо до еден наш пријател на нашиот дописник, го потврдува сето она што сме го слушале, а ние не можевме да направиме друго, туку да му дадеме место во нашиот весник и да го поканиме г-н Шапкарев да ни го објасни тоа поведење што му е препишано“ (Ред. на весникот „Право“ од 30 ноември 1870 година, Цариград).

²¹⁾ Колку бугарските националисти ја прикривале оваа македонска појава и ја држеле во строга тајност, за да не узнае Европа ништо за неа, можеме да видиме не само кај П. Славејков, кој во цитираната статија „Македонското прашање“ пишува: „Не се решивме да зборуваме во печатот, зашто нашата работа изгледаше доста деликатна, а особено за условите во кои се наоѓавме“, туку 27 години по ова Трајчо Китанчев со страв пишува: „Сега кога се појави брошурата на Г. Офејков (1885), самите луѓе кон кои припаѓа и Офејков признаваат дека е можно јавно да се зборува за Македонија и да се изложи во јавноста состојбата на црковно-училишните работи“ (Т. Китанчев, Съчинения, София, 1898, 121).

²²⁾ За да ги поколеба оние македонски патриоти кои во образлагањето истакнуваа дека современите Македонци се потомци на Старомакедонците, П. Славејков во статијата „Македонското прашање“ го изнесува следното: „Ние во историјата сме учеле дека во Македонија живеел еден мал народ, Македонци, но во неа никогаш не сме нашле одговор што биле тие Македонци, ниту од какво племе водат потекло, а малкуте македонски зборови, што се зачувани кај некои грчки писатели, сосем ја откажуваат таквата претпоставка (Славејков не сфаќа дека јазикот на античките Македонци не го знаеле ни класичните Грци — Д. Т.). Освен тоа по покорувањето на Македонците од Римјаните, нема повеќе ни помен за нив. Ние среќаваме по нивните места разни други народи, само не ги гледаме тие Македонци. Што станало со нив, и во кој народ се претопиле ние не знаеме, зашто историјата, за тоа не кажу-

се онеспособи за натамошна акција ова млади струење на македонскиот народ, кое беше и главна пречка за натамошниот пробив на „бугараштината“ меѓу Македонците. Главна сила во овој удар требаше да бидат, покрај бугарските учители што ги испраќаше „Читалиште“ од Цариград на теренот на Македонија, уште и оние ретки Македонци кои, на овој или оној начин, беа загреани со „бугараштината“.

На ваквата тактичка игра ги тераше самата стварност. Бугарската пропаганда во ова време не само што немаше доволно сила да се бори против ова струење во Македонија, туку со своето присуство во македонската средина, како туѓ елемент, често дејствуваше одбивно²³⁾. Бугарските лидери добро знаеја дека нивната про-

ва ништо. Можеме да кажеме дека Македонците го продолжуваат своето постоење и до денеска, а можеме да кажеме дека го загубиле. И едното и другото ќе биде еднакво лажно, зашто не се опира врз вистински податоци. Ние можеме да го усвоиме и она мислење дека божем старите Македонци биле Бугари, односно Словени.

Но, секако потеклото на Македонците (на денешните — Д. Т.) од Старомакедонците е од најсомнителен карактер. Нивното мислење денеска може да се потпре само на местото каде што живеат тие, а тоа е и најважното. Штом старите Македонци живееле на ова место, зошто тогаш и сегашните жители не се од македонска крв? Тие се Македонци, заклучуваат македонистите и се успокојуваат во тоа големо откритие. Ако Македонија била исклучена од историските промени, тогаш таквото резонирање би можело да има некаква вистина. Но ние знаеме дека таа земја била изложена на големи промени во однос на населението. По многу прогонства на нејзиното население доаѓале нови, а најпосле дошле и Бугарите кои ја прошириле власта далеку и саздале царство (овде Славејков мисли на Самуиловото — Д. Т.) во Охрид, во татковината на некој честити македонисти. Тие живееле на тоа место долго време и го претопиле целокупното население. Кој ќе ни каже дека тие не се од бугарска крв, туку од крвта на старите Македонци? Меѓутоа, ни кон тоа не можат да се приклонат македонистите, а да не испаднат смешни и плитки“. (П. Славеиков, цит. статија).

²³⁾ Како било примено присуството на Бугари во македонската средина, можеме да видиме од велешкиот случај, кој го опишува Н. Еничеров: „Кога во Велес дојде П. Славејков и ги повика велешани да се соберат, стана Д. Н. Камфиловиќ, и рече: „Него, никој не го повикал, ниту пак некој од него бара совети; те свои совети нека ги чува за

паганда не би била толку успешна ако не создадеше свои приврзаници меѓу Македонците, ако во тоа не се ангажираа такви македонски сили, кои, по самата пригода на работата, се наоѓаат во постојан контакт со широките маси.

Меѓутоа, за борба против овие македонски патриоти кои отворено изјавуваа и ја ширеа идејата меѓу македонските Словени дека не се Бугари туку Македонци — потомци на старите Македонци, требаше да се создадат такви пробугарски сили во Македонија, кои заедно со бугарските агенти би го стегнале македонското движење сè погрозно и посурово. Со други зборови, да се создаде такво зло по македонскиот народ, што еден дел од неговите витални сили би ги поматило толку, за да поверуваат дека тие се од бугарско потекло и народност и кои заедно со бугарските национални водачи би работеле на уништувањето на својот сопствен народ. Таа задача ја презеде „јужнобугарската“ група од Цариград на чело со д-р Чомаков и писателот Петко Славејков, која разработи и план за дејствување. Користејќи го фактот дека Македонци не се нарекуваа само овие македонски Словени, туку името како свое го истакнуваа и Власите на теренот на Македонија, кои дури и се гордееја со тоа зборувајќи дека тие, а не Грците, се директни потомци на Филип и Александар Македонски²⁴), а освен тоа грчките националисти, врз основа на тоа име, ги истакнуваа овие луѓе за „Грци“, бугарските првенци ја искористија оваа околност, па македонството го прогласија за „куцовлашко чувство“²⁵) и „гркофилство“,²⁶) барајќи да се напушти македонското „грчко“ име и да се прифати бугарското.

своите Шопи, а велешани сами знаат подобро од него како треба да си ги свршуваат работите“. (Н. Еничеров, Вспомена-и бележки, 117).

²⁴) Исто, стр. 392; Д. Поповић, О Цинцарима, 18.

²⁵) Ив. Снегаров, Солун в бугарската духовна култура, Софија, 1937, 129.

²⁶) „Вистина е, вели анонимниот дописник, во Македонија има такви луѓе што мислат и зборуваат дека не се Бугари, туку Македонци, но тоа се или Грци и Грковласи, или пак Бугари гркофили, кои тоа го прават со извесна намера“. (Вестникот „Право“ Цариград, од 1 март 1871 година).

Точно е дека во таа група македонски патриоти, покрај Словени, имаше и некои Куцовласи, на што со полно право укажуваат Ст. Салганџиев и Н. Еничеров. Првиот алудира на оној македонски учител, кого Д. Паунчев го довел во Солун, како замена на бугарскиот учител Бошков,²⁷⁾ а вториот на Димитар Македонски, во времето кога Македонски уште не беше потпаднал под бугарско влијание²⁸⁾. Многумина од Власите, меѓу кои беа и учителот што го споменува Салганџиев, и Д. Македонски, кои не застанаа на грчка страна, во македонските Словени наоѓаа свој природен сојузник.²⁹⁾ Овој сојуз, и покрај етничката различност, беше можен, не само што и едните и другите беа загрозувани од ист противник, туку и славјанизирањето на Власите што започна порано сега се забрза, бидејќи живееја во словенско море што се става во движење. Природно е што Власите им се придружија на македонските Словени и во таа интеграција го прифатија јазикот на мнозинството, особено затоа што Власите, живеејќи во словенска средина, покрај мајчиниот јазик, како што вели Ст. Верковиќ, секогаш го знаеја и македонско-словенскиот јазик. Во таа смисла и солунскиот учител за кого пишува иронично Ст. Салганџиев дека бил „смеса — народност“, зашто по мајка бил Словен, а по татко Куцовлав — Цинцар, на прашањето дали е Бугарин или Цинцар истакнал: „Јас не сум Бугарин, ниту Грк, ниту Цинцар, туку чист Македонец, какви што биле Филип и Александар Македонски и филозофот Аристотел“. „Во зборо-

27) Ст. Салганџиев, Лични дела и спомени по възраждането на солунските и серските Българи, Пловдив, 1906, 34.

28) Н. Еничеров, цит. дело, 372.

29) Во нашата, а посебно во бугарската историографија наполно е испуштен од предвид моментот дека и покрај тоа што еден дел од Цинцарите се приклучија на грчка страна, па беа дури и носители на грчкиот национализам во Македонија, поголем дел останаа настрана. Еден дел од нив, под дејството на романската пропаганда, која ја почна својата работа негде околу 1855 година, кренаа бунт против грчкото духовно турско, додека друг дел се приклучи кон македонските Словени, го напушти своето цинцарство и го прифати поширокото македонско, како заедничко име на сите оние кои во тој интеграционен процес почнаа да се чувствуваат како припадници на македонската нација.

вите на овој учител, пишува проф. Б. Конески, ние токму имаме појава на македонска свест, нешто што сигурно не било ограничено само на тој „смеса — народност“ човек... туку во тоа време изразено и кај многу луѓе, така да се каже, чисти (Словени — Д. Т.) и по мајка и и по татко“³⁰).

Присуството на Куцовласите и на другите етнички групации во македонското национално движење и интеграција беше и природно и нормално, зашто и македонската нација, како и сите други нации, не е расна категорија, за да ги вклучува само елементите од една „чиста“ етничка групација, во конкретниов случај македонските Словени. Напротив, и таа, како и другите нации, е историски настаната заедница, во која по силата на капиталистичкиот развој, влегуваат елементи на повеќе народности, кои се претопуваат во онаа етничка групација која по економиката и културата е посилна, како што во определен момент беа македонските Словени, кои во македонската нација беа оној основен елемент околу кој се сплоти македонската нација. Во суштина, македонската нација, чиј процес на формирање и претопување започнува некаде во ова време, а се завршува конечно во современите услови,³¹ се разви и во себе ги опфати не само словенските маси во Македонија, што претставуваат столб и најсилна етничка групација на нацијата, туку и добар дел Власи, нешто Грци, нешто Ермени, па дури и дел Албанци во западните македонски краишта, како и други елементи, особено оние што живееја по македонските градови и беа опкружени со словенско население. Всушност Словени-

³⁰) Б. Конески, цит. дело, 49.

³¹) Македонизирањето на Власите (Џинцарите) што започна уште во минатиот век, е присутно и денеска во Македонија. Овој процес на интеграција, односно на македонизирање на Власите уште е во тек и се наоѓа во завршна фаза. И кога тие денеска наместо влашки училишта посетуваат македонски, тоа е и нормално. Зашто според природата на нештата тие влегуваат во составот на македонската нација, која е легура на повеќе народности, во која македонските Словени претставуваат основа и столб на нацијата.

те од Македонија при ова прераснување го дадоа својот јазик, и за национално име го зедаа името на земјата на која живееја не само тие, туку и други етнички групации, од кои добар дел влегоа во новата легура која во ова време почна да се нарекува македонска нација. Меѓутоа, токму во времето кога започна овој процес на природно претопување и интегрирање на овие етнички групации каде што најсилната и најмногубројната етничка групација стана основа на новата нација, бугарските водачи, за да го разбијат и оневозможат овој процес, почнаа да работат на разедничувањето на овие сили „докажувајќи“ дека македонските Словени не можат да одат со Власите, туку како Словени треба да ги напуштат нив и „нивното“ македонско име, да не стануваат плен на „куцовлашките чувства“, туку да ја вардат „својата бугарска народност“ и да им се придружат на Бугарите. Затоа и почнаа да ги подбуждуваат оние Македонци кои веќе ја прифатија „бугарштината“, да предизвикуваат караница со Власите, едновремено истакнувајќи дека македонството е цинцарство и дека против него треба да се води борба.

Прв од Македонците кој на сугестија од цариградските Бугари започна караница со Власите во Македонија, беше Тодор Кусев, кој ѝ припаѓаше на таканаречената група „млади“, собрани околу читалиштето „Надежда“. Под влијанието на весникот на Славејков и на бугарските националистички книги „Горски Патник“ од Г. С. Раковски и „Царственик“ од Христаки Павловиќ, Тодор Кусев, како што вели Марко Цепенков, предизвика караница со Власите во Прилеп,³²⁾ барајќи од

³²⁾ „Токму во тоа време кога напредував (мисли на собирањето на народни умотворби — Д. Т.), вели М. Цепенков, кај нас започна црковната работа и училиштето да се одделува од гркоманите (Власите). Караницата меѓу Бугарите (мисли на младите Македонци збрани околу кружокот — Д. Т.) и Власите, по право, ја почна Методија Кусев, подбуждуван од весникот на Славејков кој доаѓаше од Цариград. Во тоа време беа и учителите: Н. Чаиче и др. рошќаци. Први беа: Ицо Прџан, Коне Чешлар, Адамче Зуграф, Виолче и други.

Ха, забораив, требаше прво да кажам за книгите што ги добивме од покојниот Раковски, една мислам се викаше „Царственик“, а другата „Горски патник“. Кога ги добивме тие

нив едноставно да ја напуштат заедничката училишна зграда, во која беше сместено од едната страна, „бугарско“, а од другата, „грчко“ училиште³³). Ексклузивноста на „младите“ во Прилеп, кои беа под влијание то на учителот Н. Еничеров и на цариградските Бугари, кои ја ширеа омразата спрема Власите, дојде до такви размери, што дури ја истакнаа паролата: „Да нема давање ниту земање со прилепскиот Влав“³⁴).

Природно е што во оваа караница, која дојде како поттик еднадвор и неочекувано, зашто Македонците и Власите во Прилеп дотогаш живеела во полна слога, се замешаа многумина од повидните прилепски првенци, кои бараа умереност од „младите“ и беа за компромисни решенија, како што вели Хр. Шалдев³⁵). Меѓутоа, исклучивоста на „младите“, кои постојано ги подбуждуваше „јужнобугарската“ цариградска група, дојде дотаму што тие, покрај Власите ги нападнаа и оние Македонци што станаа против оваа исклучивост. Во тој судир, кој бугарските водачи го крстија како судир на „младите“ и „старите“, се стигна дотаму, што секој оној што не беше на страната на „младите“, а тоа практично значеше на страната на Бугарите, го означил, како што вели Ст. Чилингиров, речиси за непријател на својот народ, за човек што не го сака својот народ³⁶). Така и многубројни прилепски граѓани надвор од „Читалиштето“

книги, мислам дека тоа беше околу 1868 година, цела ноќ седевме да ги читаме со пријателите, кои имаа една мисла за доброто на народот. Раковски не охрабри да не се срамиме што сме Бугари, а не поттикнуваше да се откажуваме од грчките владики... Навистина малку ја прифативме црковната работа и од најсиромашните, големо чудо направивме со истерувањето на грчките владики и со освојувањето на црквите и училиштата“. (М. Цепенков, Автобиографија. Македонски јазик, Скопје, 1958, IX, 1-2, 130-132).

³³) Училишната зграда подигната во дворот на црквата „Св. Благовештение“ во Прилеп беше подигната со заеднички пари на македонските и влашките трговци и еснафлии уште во 1843 година (Хр. Шалдев, Град Прилеп в българското възраждане (1838 — 1878), 31-33).

³⁴) Б. Конески, цит. дело, 10.

³⁵) Хр. Шалдев, цит. дело, 27 — 28.

³⁶) Ст. Чилингиров, цит. дело, 63.

станаа „непријатели“ на народот, само затоа што не сакаа да ги поддржуваат „младите“ во нивната акција против Власите³⁷⁾

Бидејќи најсилни одбивни сили против оваа акција што ја организираа и подбужнуваа цариградските Бугари не само во Прилеп туку и во некои други градови во Македонија, беа оние Македонци што ги одвркаа масите од Бугарите зборувајќи дека тие не се Бугари туку Македонци, пробугарскиот дел од македонската интелигенција и чаршијата, подбужнувана од бугарските националисти го сфати ова како устреманост кон грцизмот, особено затоа што острејот на овие македонски патриоти беше насочен не толку против Грците колку против Бугарите, за чија страна овие првите веќе се беа определиле. Тие не можеа да сфатат како нивните сонародници од Македонија можат сега да удираат против Бугарите, кога против Бугарите удираа Грците. Зар тоа не е акција од исти национални позиции? Зар тоа не е мислата на Грците и Власите? На нив, како на Словени, им беше неразбирливо како можат овие луѓе сега да го прифатат македонското име за национално, кое тие го прогласуваа како „грчко“ и од кое се ослободиле, како што се ослободиле пред нив и Д. Миладинов и групата околу него. Во времето кога се поведе борба против грчката духовна хегемонија, да се прифаќа македонското име, за нив значеше да се прифаќа она што Грците го истакнуваа во прикажувањето на македонското население како „грчко“, особено затоа што овие македонски патриоти своето потекло го врзуваа за старите Македонци на чело со Филип и Александар Македонски, кои и грчките националисти почна да ги прикажуваат како Грци. Како племени борци против Грците и Власите, а како луѓе кои под дејството на учениите Бугари сфаќаа дека современите Македонци на-

³⁷⁾ Каква била ексклузивноста на „младите“ во однос на „старите“ можеме да видиме и од примерот на М. Цепенков, кој се скарал со татка си околу овие прашања. „Со татко ми, кој сметаше дека сум ги омрзнал гркоманите повеќе од Турците, а меѓу нив имаше уште и некои негови пријатели што ме клеветеа кај татко ми, таа вечер се скаравме толку како да ќе делиме круши“. (М. Цепенков, цит. дело, 131).

вистина немаат никаква крвна врска со старите Македонци, овие луѓе не се носеа со идејата својата национална словенска содржина да ја врзат за ова, според нивното тогашно мислење, „грчко“ име, особено затоа што во историјата на Старомакедонците не најдоа природна рамка за словенската национална содржина. Затоа тие убедувањата на своите сонародници кои велеа дека македонските Словени не се Бугари, туку Македонци, ги сфатија не само како заблуда, која во острата борба би им користела само на Грците, против кои тие се бореа, туку во својата антигрчка ексклузивност ги прогласија овие луѓе за „гробари на својот народ“, за „народни издајници“, кои сакаат да ги подвластат Словените под Грците, бидејќи во оваа остра антигрчка борба човекот да се нарече Македонец, од нивна перспектива значи да се биде Грк, а тоа значи и принципиелен противник на словенството.

Меѓутоа, ни ваквиот остар напад не ги поколеба македонските патриоти. Како што е познато, на овој напад тие дадоа решителен отпор кој се движеше не само во знак на непомирливост кон грчкото и бугарското, туку во својата одбрана уште повеќе ги развиваа теориите за својата посебна национално-словенска индивидуалност, поврзувајќи ја со старите Македонци и „препотопските колоси“ Филип и Александар Македонски, како сериозна ослободителна шанса.

VI глава

НАЦИОНАЛНИОТ РОМАНТИЗАМ И РАЃАЊЕТО НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНА СВЕСТ

Кога бугарските лидери се обидоа македонското да го обележуваат како „куцовлаштво“ и „гркофилство“, со цел да го компромитираат, и бараа во тоа национална ексклузивност спрема Грците и Влаасите што ја потпалуваа тие, да се изјаснат што се Грци, Бугари или Власи (Цинцари), одговорот на Македонците, како што видовме од претходното излагање, беше: „Јас не сум Бугарин, ниту Грк ниту Цинцар; јас сум чист Македонец, какви што беа Филип и Александар Македонски и Аристотел Филозоф“. Вака не им одговарал на Бугарите само солунскиот учител што го споменува Стефан Салганџиев, но чие име не го наведува, ами само вели дека е еден од „проповедниците на горните идеи“, ¹⁾ туку во одбрана на својот посебен национален организам од притисокот на младиот бугарски експанзионистички национализам зборувале и многу други македонски патриоти, за што не известува и самиот П. Славејков со овие зборови: „Многу слушавме од Македонците дека тие не се Бугари, туку Македонци, потомци на старите Македонци. Слушавме и други објаснувања. Некои од Македонците се одделуваат од Бугарите и по други белези, потоа дека се тие чисти Словени, а Бугарите се Татари и не знам што“ ²⁾. Со оглед на тоа што Бугарите, резонираа овие Македонци,

¹⁾ Ст. Салганџиев, цит. дело, 34-35.

²⁾ П. Славејков, цит. статија.

се дојдени на Балканот кон крајот на VII век од нашата ера, а покрај тоа не се Словени туку турањотатари, тогаш Македонците како Словени, што „водат потекло“ од Старомакедонците, по самата природа морат да бидат посебен народ од Бугарите, особено затоа што Грците го извлекуваа своето потекло не од непријателите на стара Елада, Филип и Александар Македонски, против кои и Демостен ги напишал своите „Филипики“, туку од Перикле и Темистокле. Се разбира дека овие Македонци, кои своето потекло го извлекуваа од Старомакедонците, а какви што немаше малку,³⁾ никогаш не пропуштаа можност наспроти Грците и Бугарите да го истакнат не само своето словенство, туку и „словенството“ на Филип и Александар Македонски, кои тие ги сметаа за Словени, за што подоцна зборува и Ѓорѓи Пулевски, кој едноставно се надоврзува на овие теории: „Наша баба словенски ги родиле“.

Од каде овие „препотопски колоси“, Филип и Александар Македонски, во главите на македонските Словени дошле како Словени, денеска е тешко да се утврди точно⁴⁾. Секако ова не била нивна измислица, бидејќи не само тие, туку и другите словенски народи

³⁾ Вистина, кои биле овие луѓе што П. Славејков ги нарекувал „македонисти“, а за кои вели дека ги има многу, ние денеска многу малку знаеме, не само поради тоа што бугарската историографија ги прикриваше, а наместо нив како „преродбеници“ сервираше и величаше други луѓе, туку за тоа носи голема одговорност и нашата млада историска наука, која е полна со студии за браќата Миладиновци и за Жинзифов, а не се погрижува да ги открие овие луѓе кои навистина беа носители на македонските идеи.

⁴⁾ Дека македонските Словени многу пред ова време ги сметале Филип и Александар Македонски за свои непосредни владетели, може да ни послужи и податокот на Јуриј Венелин кој во врска со ова вели: „Баронот Тот, кој ги раководел работите на источна страна на Дарданелите, една недела слушал во крчмата како некои работници Македонци, што работеле на истото градилиште, пеат песна за Александар Македонецот“ (Св. Органџиев, Објављивање и проучавање јуначких песама код Јужних Словена и Руса до 1920 године, 122, рукопис — докторска дисертација).

на Балканот мислеле така. Првиот кој старите Македонци ги сметал за Словени бил доминиканецот Винко Прибоевиќ, кој во говорот одржан на соборот на Хвар во 1525 година ги прогласил за словени заедно со Аристотел — и Филип и Александар Македонски⁵⁾. Преку него оваа заблуда како факт ја презел сплитскиот јазичар Матија Алберти (1561—1623), кој велел дека „словенскиот род под великиот Александар Србљанин на целиот свет закони им давал“. Најверојатно од него ова го прифатиле дубровничаните: Доминко Златариќ (1558—1609), Иван Гундулиќ (1598—1638) и Јуниј Палмотиќ (1606—1657) бидејќи Матија, како што пишува З. Чрња, станувајќи против „мешањето на туѓи зборови во нашиот јазик“, им ја доставувал на дубровничките господа својата желба испратена од бога „до крајот на светот да го продолжи неговото господарство и тоа не од други причини, туку за вечна слобода и гордост на целиот Наш Словенски јазик“⁶⁾. Затоа и Иван Гундулиќ во својот „Осман“ како и Јуниј Палмотиќ во својот балетски текст „Глас“ го споменуваат Александар Македонски како „Србљанин“ или „Словен“⁷⁾. Преку нив оваа фама се шири натаму, меѓу другите Словени. Од каде му дошла ваква мисла на В. Прибоевиќ, денеска не е тешко да се утврди, ако се земе предвид дека тој бил под силно влијание на западноевропскиот, а особено на италијанскиот хуманизам и ренесанса кога, обновувајќи ја античката книжевност, е презентираан и романот за Александар Велики, кој во првата половина на XVI век е преведен

⁵⁾ V. Pribojević, O podrijetlu i zgodama Slavena, Zagreb, 1951, 174—175.

⁶⁾ Zvone Črnja, Kulturna historija Hrvatske, Zagreb, 1965, 328.

⁷⁾ Додека И. Гундулиќ во својот „Осман“ во врска со Александар Македонски во певание III пишува:

„Тијем у нѝх се још зачини
што се у пјесан стави одавна
од Александра Србљанина
врз свијих цара-цара славна“,

дотогаш Ј. Палмотиќ во „Глас“ за ова пишува:

“Лесандро је цар велики
придобитник свега света
би му узрок да је толики
крепост ка је веровати“.

(Драгољуб Павловиќ, Александрида, Суботица, 1957, 14).

на српско-хрватски народен јазик. Историски факт е дека не само словенските, туку и несловенските народи и тогаш и подоцна мислеле така. Исаија Мажовски, еден од Македонците, носител на овие идеи, вели дека слушал за „Словенот“ Александар Македонски во Тирана, каде што на барање од Гани беј — Топтани, јанинскиот главен шех читал за тоа и објаснувал од некоја стара латинско-албанска историја⁸⁾.

Дека Старомакедонците како Словени, а со нив и Филип и Александар Македонски, кога македонските Словени во напонот на својата национална преродба ги сметале за свои непосредни владетели, не тврделе само наведените дубровнички поети, туку и руските историчари Бутков, Савелев — Ростиславич и Чертков, потоа архимандритот Леонид и архимандритот Филрот, како и Германецот Куно, кои заедно со Лелевел и Бјелоски, врз основа на Херодотовата и Страбоновата историја,⁹⁾ сметале дека отсекогаш, покрај Елините и Пелазгите, на Балканскиот Полуострв живееле Словените¹⁰⁾. Кон нив можат да се приклучат и многу други, меѓу кои спаѓаат и авторитативниот Јанко Шафарик и рускиот пратеник во Битола, а по-

⁸⁾ Еве што пишувало во таа историја според кажувањето на Мажовски: „Кога се појавил големиот и славен македонско-словенски цар Алекса (Александар — Д. Т.), албанскиот крал Карел испратил двајца свои капетани да му излезат во пресрет. Тие се претставиле пред големиот словенски цар Алекса: „Добро дошол крал Алекса“. Тогаш Гани беј, вели Мажовски, го запрашал шехот: кој народ порано ги населил бреговите на Бело Море, албанскиот или словено-македонскиот народ? На овие зборови на бејот, шехот одговорил: Порано се населиле македонските словенски народи и од нивното доаѓање има полни 2.600 години“, со други зборови, вели И. Мажовски, 200 години пред населувањето на албанскиот народ“ (Исаие Радев Мажовски, Въ споменания Софија, 1922 13-15).

⁹⁾ Основа за „теоријата“ дека словенските народи уште од памтивека го населувале Балканскиот Полуостров дал самиот Херодот, кој во својата „Историја“, том I, покрај другите антички народи на овој простор, ги споменува уште и Хенетите, Венетите, Вендите, старо име на Словените. Според ова многумина, меѓу кои и Стефан Верковиќ, биле убедени дека не само Македонците, туку и старите Тракијци за него биле Словени.

¹⁰⁾ Иван Иванвиќ, цит. дело, 53.

доцна и во Букурешт Хитрово, кој во разговор со И. Мажовски, меѓу другото, ја потврдил горната мисла со зборовите: „Бугарите, Србите и македонските Словени се од едно племе — словенско, кое живееле во Русија, од каде дошле Хрватите, Црногорците, Галицијците, Далматинците, Словено — Чесите и Полјациите¹¹⁾. Само македонските Словени се преселиле на Балканскиот Полуострв во старите времиња, пред Грците, Бугарите и Србите¹²⁾. На исто становиште биле и некои српски историчари и јавни работници кои го преведувале од латински или грчки романот на Александар Македонски,¹³⁾ и тврделе дека „Македонците се најстари Словени на овој Илирски Полуострв“ и дека тие се карактеризираат како самостоен народ кој стои на средината меѓу Србите и Бугарите¹⁴⁾. Меѓу нив има и такви, кои владетелите на Старомакедонците Филип и Александар Македонски, кои во ова време добиваа и печатена форма ги прикажува како „Срби“¹⁵⁾.

¹¹⁾ Интересна е забелешката на К. Јиречек, кој во врска со ова во својата „Историја Срба“, на стр. 105, изд. Београд 1952 година, пишува дека руските, полските и чешките хроничари меѓу 1000 — 1500 години од нашата ера, ја барале пратковината на Словените не во Русија, туку на југ, на Дунав и во балканските земји.

¹²⁾ Ис. Мажовски, цит. дело, 22.

¹³⁾ Во 1844 година во Нови Сад излегол на српски јазик роман за Александар Велики, што го превел од грчки Ѓорѓи Димитриевиќ. Овој роман бил неверојатно брзо распродаен. Седум години подоцна, во 1851 година, Ѓорѓие Пироканец, потвртоно ја издал книгата „Историја Александра Великог цара Македонског“, а подоцна и Стојан Новаковиќ, во студијата за романот на А. Македонски, пишува: „Романот за Александар Велики доживеа судбина како ретко кое дело, и дочека да го преведуваат, препишуваат и прераскажуваат литературните луѓе од целиот писмен свет во Средниот век, освен од крајниот Исток, Кина и Индија“. (Ст. Новаковиќ, Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности. Гласник српског ученог друштва, Београд, 1878, 1).

¹⁴⁾ Ј. Драгашевиќ, Географија средњих школа, Београд, 1871.

¹⁵⁾ Опишувајќи ги областите што ги населувале Србите уште пред нашата ера, меѓу кои и Македонија, М. Веселиновиќ во врска со овој свој занес пишува: „Вака населениот дел од Србите природно и можел да ја доживее онаа славна величина во IV век пред Христа под своите кралеви: Александар

Во времето кога „животот на Александар Велики беше така чудесна појава на Стариот свет, што не можеше, како што вели Јаѓиќ, да се загуби од главите на народот, туку преминуваше од еден на друг, и секогаш се проповедаше за него така, како што народната фантазија го создаваше ликот на неговата прекрасна величина“, ¹⁶⁾ многумина од македонските Словени во напонот на своите национални стремежи се фатија за него, се прогласија за негови потомци. Тоа беше до толку повозможно, бидејќи овие приказни за Александар Македонски, кои во ова време добиваа и печатена форма, навлегуваа во народот и имаа силно влијание врз македонските Словени, ¹⁷⁾ посебно затоа што можеа да се најдат и траги за тоа во земјата што ја населуваа. Живеејќи во земјата на која некогаш живееле старите Македонци, а во времето кога идеите и раскажувањата за старомакедонската слава доживуваа вистинска ренесанса, словенските маси во Македонија, во средината на XIX век кога почнаа да се конституираат во нација, лесно ја прифатија оваа самообмана дека тие, а не Грците и Власите, се потомци на овој славен народ ¹⁸⁾.

Велики и Филип втори уште во постаро време, бидејќи Елините и малоазиските народи со своите долготрајни војни веќе биле изнемоштени и премалени“. (М. Веселиновиќ, Србин и Македонија, Београд, 1888, 12-13).

¹⁶⁾ V. Jagić, *Historija književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1867, 93-94.

¹⁷⁾ Карактеристично е да се наспомне дека многу од тие печатени книги и романи за Александар Македонски, во средината на XIX век биле присутни во Македонија. Дека тоа било така, можеме да видиме од претплатниците на одделни изданија. Меѓу претплатниците на книгата „Историја на великиот Александар Македонец“ од Протопоповиќ Христо, која излегла од печат во 1844 година во Белград, само од Македонија имало 21 претплатник, покрај претплатниците од Ниш, Лесковац и други места на Србија. Слично било и со другите изданија на ова „чудесно дело“ како што го нарекол Јаѓиќ, кои во тие времиња ги имало повеќе.

¹⁸⁾ Македонското име за кое македонските Словени се фатија врз основа на земјата што ја населуваа беше и најпогодно, зашто тоа беше и неутрално. Со тоа име не се нарекуваа ни Бугарите, ни Грците, ни Власите, ни Србите, ни Албанците, кои во ова време во голема мера ги употребуваа своите национални имиња.

Романтичарската вера во автохтноста на Словените на Балканскиот Полуостров, за што зборуваат дури и Херодот и Страбонт, според што практично излегуваше дека македонските Словени на Балканот се постар народ не само од Србите и Бугарите, туку и од Грците, што значи дека имаат и славно минато и величествена историја, им влеваше сила на македонските патриоти, особено затоа што многумина и пред ова време се нарекуваа Македонци¹⁹⁾. Од таа претпоставка не само Исаија Мажовски²⁰⁾ и Ѓорѓи Пулевски извлекува заклучок за поголемата старост на македонските Словени и од Србите, и од Бугарите, и од Грците, што особено дојде до израз во неговата „Славјано-македонска општа историја“, која денеска се чува во народната библиотека во Софија,²¹⁾ туку многу пред нив на вакви позиции стоеја и други Македонци. За ова не известува и Ѓорѓи

¹⁹⁾ Види глава III, втор оддел, од оваа студија.

²⁰⁾ Романтичарската вера во автохтноста на Словените на Балканскиот Полуостров кај некои Македонци имаше смисла на целосна вистина. Во таа смисла и беше верата на Исаија Мажовски, кој, при неговото одење во Русија по повод прославата на празникот на Кирил и Методи, на бродот „Рицар“, пловејќи по реката Днепар на 18 јули 1888 година, одржал говор во врска со македонските Словени, во кој, меѓу другото рекол: „Многупочитувани господа. Македонскиот народ е словенски народ уште пред 2.500 години, кој е доведен во Македонија од цар Каран, кој како и Филип и цар Александар бил чист Словен“. (Ис. Мажовски, цит. дело, 22).

²¹⁾ Карактеристично е да се напомене дека бугарските историчари речиси не напишале ништо за Пулевски, тој предан македонски син, а до колку и кажеле нешто за него, тоа е кажано со омаловажување и со потсмев. Зошто бугарските националисти ги премолчувале неговите дела, најдобар одговор ни дава проф. Блаже Конески, кога вели: „Јасно поради што: дека Пулевски ја изјавува најопределено свеста на македонскиот патриот, дека тој говори за историјата на својот народ, за потребата да се создаде македонски литературен јазик (а не „среден“ или „општ“ — бугарски јазик — Д. Т.). Примерот со Пулевски, додава Конески, и воопшто со македонистите, е можеби најеклатантен за замолчувањето од страна на шовинистичката (бугарска — Д. Т.) наука на фактите што би збурвале во прилог на самостојниот развој на македонскиот народ. Сето тоа е направено за да не можат само новите македонски поколенија да ја узнаат својата вистинска историја...“ (Б. Конески, цит. дело, 87-88).

Пулевски, кој врз основа на овие историски преданија ги повикува Македонците под „воено македонско знаме“ во борба против османската тиранија, бодрејќи ги луѓето со зборовите:

„Дали сте чуле, Македонци, стари људи што
говорот:

„Од Македонци појунаци над нив не било.

„Цар Александар македонски триста лета пред
Христа“

„Со Македонци сви вселену повладал.

Наш крал Филип — Славјанин е, цар Александар
— Славјанин е.

Наши баби славјански ги родиле

Македонци! Сетете се за јунакство македонско,
Та спроти старих вие сега да следувате!“²²⁾

Значи „старите луѓе зборувале за тоа,“ и дека ова предание има длабоки корења во народот. Се разбира, ова верување не постоело само кај „неуките“ луѓе во Македонија, туку оваа теорија некое време пред преобразбата од „Савле во Павле“ ја застапува и Димитар Миладинов, кој подоцна го напушти ова сфаќање. Во препирка со некој Грк во Кукуш, Д. Миладинов истакнува, дека не само дрвените Македонци се Словени, заедно со Филип и Александар Македонски, туку тој ги „преобрази“ во Словени дури и Старогрците Хомер, Демостен и Страбон, и за малку, вели неговиот биограф К. Жинзифов, што не ги пословенчи и современите Грци²³⁾.

Иако ова беше само романтичарски занес, каде што врз основа на земјата што ја населувале македонските Словени, тие се идентификувале со Старомакедонците, сепак оваа илузија беше оправдана. Во времето на националната преродба не само Македонците, туку и другите народи на Европа, врз основа на романтичарската визија на минатото, ја компронира својата национална свест²⁴⁾. Русите своето потекло го бараа во Сарматите

²²⁾ В. Конески, цит. дело, 95, курзивот — Д. Т.

²³⁾ К. Жинзифов, Публицистика, Софија, 1964, 53-54.

²⁴⁾ Ако современите револуции, како што вели Маркс, немаат потреба од историски реминисценции, тоа не значи дека не постоело време во историјата на народите кога тие биле

и Скитите кои некогаш ја населувале Јужна Русија; Бугарите го вадеа своето словенско потекло од Индусите,²⁵⁾ Хрватите од старите Илири и кралицата Теута, Италијанците и Романците од старите Римјани,²⁶⁾ Германците од старите Тевтонци, а Грците од старите Елини. Ако овие историски народи, со богата средновековна државна традиција, нуркале во старите времиња и барале оправдување за своето постоење и ако овој национален романтизам е појава што ја следи секоја нација во настанувањето, зошто тогаш и македонските Словени во овој преломен период не би се надоврзувале на старомакедонската историја, особено кога во Средниот век немале своеимени државни традиции што би ја оградиле нивната народна словенска посебност? Ако Ригас де Фера ги повикувал Грците под знамето на Херкул и Ромеј, зошто Г. Пулевски да не ги повикува Македонците под знамето на Александар Македонски, особено кога „неисториското“ минато не можеше да ѝ даде друга храна на националната идеологија, на која би се надоврзала македонската национална свест. Ако тоа не го дала историјата на македонските Словени, тогаш го дала земјата што ја населувале македонските Словени со векови, особено што историјата на таа земја поврзано со нив беше силно оружје да го одбранат своето национално суштество

потребни. Имало уште како времиња кога тие не само што биле нужни, туку играле и важна улога во животот и развитокот на народите. Притискајќи врз мозоците на луѓето, историските традиции, барем што се однесува до многу народи, биле и почетни точки во обликувањето на нови општествени содржини. Во своето оформување нацијата мора да тргне од некои историски претпоставки, и од нив да црпе не само сила, туку врз нив, со претходна општествено-економска преобразба, да ја создава почетната точка на својот национален подем.

²⁵⁾ Г. С. Раковски, Показалец или ръководство, 27-28.

²⁶⁾ Околу прашањето дали Италијаните или Романците се директни потомци на старите Римјани, меѓу овие два народа е водена вистинска борба во минатиот век на историско и литературно поле. Италијанците, што живееле на земјата која некогаш била центар на Римската империја, не само што се сметале за директни потомци на старите Римјани, туку им го оспорувале правото на Романците, кои, наспроти нив, се сметале за вистински Римјани, наследници на римските колонисти, кои некогаш во Дакија ги населил римскиот цар Трајан.

од натисокот на бугарските, грчките, а подоцна и српските националисти. Како и секој народ што ја сака својата земја на која живее и ја смета за дедовска и света, така и македонскиот народ не можеше да биде индиферентен и да не чувствува љубов за татковината и за нејзината историја. Иако преку неговата сакана земја минаа векови и народи од варварските, преку Римјаните, Византијците, Србите, Бугарите до Турците, славата на Старомакедонците за кое тие се фатија надвиснуваше над сите. Сеништата на Старомакедонците беа присутни на секој чекор и притискаа, како што би рекол Маркс, како кошмар врз мозокот на живите. Урнатините на старомакедонската престолнина Пела, каде што е роден Александар Македонски,²⁷⁾ старомакедонските монети со ликот на овој голем владетел, романите, песните и преданијата во народот,²⁸⁾

²⁷⁾ Колку старомакедонската престолнина Пела, која се наоѓа во урнатини на почвата на Македонија, во близина на Ениџе Вардар, притискала врз свеста на македонските Словени, па дури влијаела од таа историска реминисценција да се вади своето потекло, можеме да видиме од зборовите на Бугаринот Атанас Шопов, кој во врска со ова вели: „Јас среќавав месно население кое им даваше важно значење на грчките споменици, како што беше Пела, родно место на Александар Македонски, врз основа на кои го градеше и своето потекло и своето минато“. (А. Шопов, Из живота и положението на Бугарите в вилаетите, Пловдив, 1893, 184).

²⁸⁾ Карактеристично е да се спомне дека во Зборникот на македонски народни песни, што го подготвија и издадоа браќата Миладиновци под заглавие: „Български народни песни“, освен едно предание за Александар Македонски нема ни една македонска песна што се пеела во Македонија за овој владетел, за што не известува не само Г. Пулевски, кој вели: „Дали сте чуле Македонци, стари људи што говорат...“ за Александар Македонски и Филип, или Ис. Мажовски, кој вели дека во 60-тите години на XIX век слушал песни за овој голем старомакедонски владетел не само кај Иван Карасанов, старец од Лазарополе, туку и кај својот вујко Аџи Секов од Сецилија — Ениџевардарско, туку за тоа не известува и Ст. Верковиќ, кој вели: „Нашите родопски Словени имаат жива традиција дури и за времето на Александар Велики“, (Ст. Верковиќ, Веда Словена, Београд, 1874, VIII). Причината за ова можеби е во натуреното сфаќање за македонското име како за „грчко“, па заедно со македонското „грчко“ име ги отфрлиле и овие „грчки“ владетели, па затоа и песните за нив не ги внесувале во својот Зборник.

сето тоа ја оживуваше фантазијата на македонските Словени во ова време.

И токму тогаш кога требаше да се афирмираат себеси како народ и кога беа зафатени со тоа себеси и работите да ги направат поинакви, да создадат нешто што немало дотогаш, како што би рекол Маркс, во таква револуционарна и родољубива клима и македонските Словени почнаа плашливо да ги повикуваат со своја служба духовите на минатото, позајмувајќи ги од нив имињата, бојните пароли, костимите, за да ја извршат задачата на своето време. Преоблечени во тоа пречесно рува и, со помош на тој позајмен јазик,²⁹⁾ во старомакедонски костими и со старомакедонски фрази, македонските национални сили ја добиваа онаа енергија и насоченост спрема основната цел и тоа не само одбивањето на грцизмот и бугарштината, туку одбрана на својата национална посебност. Од историскиот мрак пред зажарените очи на македонскиот човек почнаа да минуват и да воскреснуват фалангите на Александар Македонски, кои порано ја разнесоа славата на Старомакедонците од Македонија далеку на исток во Азија. „Оваа земја е Македонија, и ако ја погледате природата, наравот, обичаите, карактерот на населението, нивниот живот, нивната физиономија, во нив наполно ќе ги препознаете истите оние мажи што во стари времиња ги составуваа фалангите на Александар Македонски“, не извикува воодушевено и не агитира само анонимниот охридонец,³⁰⁾ туку слично на него зборуваат и други луѓе, тогаш и подоцна. „Денеска, пишува Г. К., кога се повикува на Александар Македонски, секој Македонец вели: „Ние сме го имале цар Александар Велики“, Со тие зборови вели Г. К., тој си го доловува блескавиот период на величината на македонската држава. Александар Велики стои пред лицето на денешниот Македонец како национална гордост. Таа национална гордост денеска има за него ин-

²⁹⁾ К. Маркс, Осамнаести пример Луја Бонапарте. Избрана дела, Београд, 1949, I, 254.

³⁰⁾ Б. Конески, цит. дело, 80.

телектуално значење во однос на постигнувањето на идејата за самостојност (на македонскиот народ — Д. Т.)³¹).

Старата македонска слава, со славните имиња со кои не може да се мери ни еден европски владател има опсесивна моќ над македонските Словени, кои во напонот на своето национално раѓање бараа да се потврдат себеси како посебен народ. Во тој романтичарски занес тие почнаа да ги оживуваат „препотопските колоси“ Филип и Александар Македонски и да парадираат во костимите на Старомакедонците. Но тоа воскреснување на покојниците и нивната идеалистичка обработка не одеше кон тоа да се слават старите победи, туку новата борба да се наголемува во фантазијата, за да не се повлечат од нејзиното решавање во стварноста. Со други зборови, оваа „идеолошка обработка“ им служеше како пример на постојните поколенија за да ја достигнат и тие во овие историски преломи онаа „етничка“ височина, како што го постигнаа тоа нивните идеализирани претходници. Токму над овие илузии и романтичарски занеси дека се тие директни потомци на Старомакедонците, не само што се надорвза македонската национална свест, засилена и направена уште поубава во фантазијата, туку тие се доживуваа преку неа себеси во сегашноста. Филип и Александар Македонски во илузиите на романтичарските занеси на тогашните Македонци не беа личности за кои само песната и преданието имаа симпатии, туку легитимитет на својата националност и на својата идна македонска егзистенција.

Тоа што Филип и Александар Македонски, цар Каран и неговата жена Солунка не биле Словени, а од многу луѓе во Македонија од тоа време биле примени за такви, за словенската национална содржина која во ова критично време од својата афирмација трагаше по свое име, не е суштествено³²). Како секоја

³¹) Г. Тодоровски, Весникот „Македонија“ на Коста Шахов. Разгледи, Скопје, 1965, VII, 10, 1003 — 1004.

³²) Кога ќе се земе предвид дека дури и многу развиените европски народи во вакви услови прескокале цели епохи, за да дојдат, како и Македонците, во вакви критички моменти до

национална романтика, така и македонската настојуваше да фати континуитет со некој поранешен етнос и тоа што пославен. Тие не ги оживуваа старите слави за да ги повратат старите времиња, туку да го оправдат своето национално постоење, бидејќи сегашното македонско постоење бараше потврда во минатото. Во старомакедонската слава на Филип и Александар Македонски, со тоа дополнување, дека и тие, како и солунските браќа Кирил и Методи — се Словени, македонскиот народ во своето национално превирање ѝ го даде името и белегот на својата национална содржина. Претставата за старомакедонската величина и надежта за светла иднина која Македонците ја врзуваа за таа величина, беше фермент на македонската национална свест, без оглед на вистинскиот континуитет меѓу старите и новите Македонци. Иако ова тврдење е некритично, иако македонскиот патриотизам во оваа илузија добива поетски димензии, сепак тоа беше величествено во големата политичко-национална борба, кога требаше не само да се брани македонско-словен-

што пославно минато, тогаш фактички е неосновано на македонските преродбеници да им се припише како „грев“ или како „незнаење“ ваквото сврзување за старомакедонската слава само затоа што тие, за да ја оправдаат моментната вистинска состојба, а не за да се вратат назад во изминатите времиња, ја истакнуваа славата на Филип и Александар Македонски. „Воскрснувањето на покојниците во ваквите револуции, вели Маркс, служеше да се слават новите борби, а не да се парадират со старите, дадената задача да се наголемува во фантазијата, а не да се отстапува од нејзиното решавање во стварноста, повторно да се најде духот на револуцијата, а не да се предизвика нејзиното сениште... Така Лутер се маскирал како апостол Павле, револуцијата од 1789 — 1814 се претставувала наизменично како Римска република и Римско царство... Така Кромвел и англискиот народ го позајмувале од Стариот завет јазикот, страстите и илузиите за својата буржоаска револуција... Камил Демулен, Дантон, Робеспир, Сен Жист, Наполеон, херои, како и партијата и масите на старата француска револуција ги извршиле во римски костими и со римски фрази задачите на своето време... А кога била постигната вистинската цел (како подоцна кај Македонците — Д. Т), исчезнале препотопските колоси, а со нив и воскреснатото римско време (односно старомакедонското — Д. Т.)“ — (Маркс — Енгелс, цит. дело, 224-225).

скиот индивидуалитет од посегања на бугарскиот, грчкиот, а подоцна и српскиот експанзионистички национализам, туку на таа национална безмена содржина се даде национално име. Тука лежи и нејзината историска улога, без оглед на нејзиниот илузионистички карактер и романтичарската идеализација на историското минато, бидејќи со неа македонските Словени не само што ја исполнија онаа празнина што ја создаваа изминатите векови во животот на Македонците, туку го коваа идејното оружје за одбрана од туѓи напади. За да се одделат од Бугарите, што ги нарекува Татари и Шопи, тие своето потекло го извлекуваа од Филипа и Александар Македонски, со кои Бугарите немаа никаква врска, како што од Грците и Власите се одделија со тоа што Филипа и Александра Велики ги нарекоа за Словени какви што беа тие. Македонското географско име, дополнето со старомакедонската историја која во романите за Александар Македонски доживува вистинска ренесанса во средината на XIX век, мина на нив како ознака за нивната народност, а со тоа и на нивната национална припадност, особено што Грците, па и Цинцарите кои живеаја во Македонија, покрај тоа што го употребуваа ова име, најмногу се нарекуваа со своите национални имиња: „Грк“ или „Роман“³³⁾. Името Македонец во ова време во суштина стана не само синоним на словенскиот национален индивидуалитет во Македонија, туку брана против бугарскиот, грчкиот, а подоцна и српскиот напад.

Старата македонска слава што ја воскреснува овие луѓе „од народни низини“, наречени македонисти,³⁴⁾

³³⁾ Факт е дека Филип и Александар Македонски како и Старомакедонците не биле Грци. Ние тоа можеме да го видиме не само од јазичните разлики, бидејќи античките Грци не го разбирале јазикот на старите Македонци, туку и од самиот Демостен кој во своите „Филипики“ јасно и недвосмислено ја изразува оваа разлика со зборовите: „Филип, тој човек не само што не е Грк, туку по ништо не им е слично на Грците, кој барем да е некаков варвар од некоја пристојна земја; туку не е ни тоа, туку е чумаво суштество од Македонија, земја од која не добивме дури ни роб кој би вредел нешто“.

³⁴⁾ Иако П. Славејков при употребата на терминот „македонисти“ во весникот „Македонија“ од 18 јануари 1871 го

многу силно влијаеше врз македонските умови. Свеста дека не се Бугари, ниту Грци ниту Срби, туку Македонци, потомци на старите Македонци, не само што го исполнуваше „простиот“ човек со гордост туку тоа му беше и најсилно средство за самоодбрана од тугите напади. Тоа на македонскиот човек, кој со векови беше потиснуван, му годеше, бидејќи во старомакедонската слава ги најде своите историски рамки и оправдување за своето постоење, а во нејзиното име гледаше гаранција за блескавата иднина и опстанок, токму во времето кога не само Грците, туку и Бугарите со голема сила удрија по нивната самобитност. И кога велиме дека со овие луѓе почнува вистинската преродба на македонскиот народ, тоа не е само фраза туку факт, бидејќи тие првпат ги изложија на модерни основи народните македонски политички идеи, кои не само што дотрајаа до денеска, туку и однесоа победа над сите други идеи.

Учеството на луѓето „од народни низини“ не е никаква македонска специфика. Напротив, и селанецот како ситен производител, и ситнобуржоаскиот занаетчија, и со нив поврзаниот македонски интелектуалец, како што вели Е. Кардељ во однос на Словенците,

дина точно фиксирал на кои луѓе мисли, сепак во нашата историографија, со исклучок на Б. Коневски, во „македонисти“ се вбројуваат луѓе од кругот на Миладиновци, кои навистина не спаѓаат во овој круг што го наведува П. Славејков. Оваа замена всушност дојде поради несфаќањето на смислата не само на зборовите на Славејков, туку и на написот во весникот „Право“ од 30 ноември 1870 година, каде што се напѓаат таканаречените „македонисти“. Бидејќи „македонистите“ беа поборници за чист македонски јазик (В. Конески, Македонската литература во 19 век, Скопје, 1950, 14—15), во нив ги вбројуваа и сите оние што пишуваа макар на „среден“ или на „општ“ бугарски јазик. Меѓутоа, ако внимателно ја протудираме статијата на П. Славејков, како што направи и проф. В. Конески, како и статијата во весникот „Право“, ќе видиме дека ни едниот ни другиот автор не алудираат на Партенија Зографски, на браќата Миладиновци, на К. Жинзифов и уште на некои тогашни писатели од македонско потекло, туку на оние анонимни македонски патриоти кои отворено изјавуваа „дека не се Бугари, туку Македонци, потомци на старите Македонци, дека се тие Словени, а Бугарите Татари и што ли не“. (П. Славејков, цит. статија).

сите беа зафатени со новите општествени процеси што ги предизвика младиот капитализам и на некаков начин сите беа носители на националното будење, иако овој блок не е хомоген ни по социјалните, ни по конкретните стремежи³⁵⁾. Македонскиот народ во одбрана на својата самобитност исфрли од својата утроба луѓе што беа негови толкувачи и говорници, исфрли зажарени глави што беа резистентни не само на грцизмот, туку и на бугарштината и „упорствуваа“, како што вели П. Славејков, во својата македонштина. Во суштина тие зажарени глави беа и политички глави, што го поведоа македонскиот народ по неговиот сопствен пат. Повикот за национална независност и самостојност на Македонците во ова време не можеше да се однесува на огледувањата на бугарското национално чувство, туку на македонското. Точно е дека меѓу овие луѓе немаше „големи“ по писменост, па дури имаше и несмасни по својата форма, како што беа Г. Пулевски или Исаија Мажовски, но наспроти сето тоа тие беа големи по своите патриотски дела, бидејќи во македонската средина тие беа меѓу првите што ја истакнуваа разликата меѓу Македонците и Бугарите, во времето кога грст

Ако се „македонисти“ оние луѓе што ги изразуваа горните зборови во кои бугарските лидери, како што вели П. Славејков, гледаа еден од „знаците на националното оствестување“, а притоа бараа да се изгради самостоен, а не „среден“ или „општ“ бугарски јазик, тогаш секако ова не може да се однесува на Партенија Зографски, на браќата Миладиновци, на К. Жинзифов, на Ѓорѓи Динков, и на другите луѓе од овој круг, кои не само што јавно истакнуваа дека се „Бугари“ туку дури и го напаѓаа „македонското“, како што тоа го правеше К. Жинзифов во предговорот на книгата „Слово о полку Игореве“ за што веќе пишував. Ако кон ова уште се додаде дека овие последниве, за разлика од „македонистите“, работеа не на создавањето посебен литературен македонски јазик, туку на создавањето „општ“ или „среден“ бугарски јазик, тогаш работата се расветлува наполно во однос на тоа кои се овие „македонисти“ на кои алутираат бугарските националистички водачи од 60-тите и 70-тите години од минатиот век. Заменувањето на едни со други создаде не само неправда спрема вистинските македонски патриоти, чии имиња од поимливи причини ги прикриваше бугарската историска наука, туку создаде бркотија во нашата историографија.

³⁵⁾ Е. Kardelj цит. дело, 209.

пробугарска интелигенција го идентификуваше македонскиот народ со бугарскиот³⁶⁾. Во таа смисла и улогата на овие патриоти е голема и значајна, без оглед на илузионистичкиот карактер за директно потекло на македонските Словени од Старомакедонците. Нивната улога е голема бидејќи „неисторискиот“ македонски народ, првпат преку нив почнува да дејствува не само како нација во историјата, туку со нив почнува и систематската борба за опстанок на Македонците на овој дел од Балканот.

Со македонското име што го истакнуваа овие предани патриоти, презрениот и заспан македонски народ беше извлечен од историската темнина и доведен на сцената на историските збивања. Тие просто го „изнесоа“ македонскиот народ на свет. Со нив Македонија, која дотогаш даваше само знаци на живот, како составен дел на отоманската империја, околу која почна да се

³⁶⁾ Верувањето на овие Македонци дека македонските Словени се директни потомци на Старомакедонците, навистина беше лишено од научна основа и како такво илузионистичко. Но, точно е и тоа дека верувањето на некои Македонци како што се: Натаниал Охридски, браќата Петковиќ, К. Жинзифов и некои други од овој круг дека се „Бугари“, исто така беше без научна подлога и како такво илузионистичко. Како што потеклото на современите Македонци како Словени не може да се извлекува од Старомакедонците, исто така е точно дека Македонците не се Бугари. Меѓутоа, овде сепак треба да се направат потребни разграничувања, зашто илузијата на едните и илузијата на другите, по својата вредност за македонскиот народ и за неговата историја не е иста. Илузијата на првите секако е поблиска до стварноста, не поради тоа што таа ни ја „докажува“ физиолошката чистота на македонските Словени како директни потомци на Старомакедонците, туку поради фактот што низ оваа илузија на посебна македонско-словенска содржина ѝ е дадено национално име и смисла како израз на нејзината самобитност. Додека таа ја антиципираше посебноста на македонската нација, што одговараше на вистинската состојба, дотогаш илузијата на другите го претопуваше македонскиот народ во бугарски, а со тоа беа и сериозна пречка за афирмација на македонскиот народ како посебен народ на Балканот. Овие луѓе на таканаречената „народна низина“ имаа надмоќност во однос на таканаречената „образовна“ шепа пробугарски ориентирана интелигенција, по тоа што кај себе ја зачуваа националната македонска смисла.

препираат Грците и Бугарите, а подоцна и Србите, почна да се разбудува како национална самостојна единка, да свети, како што вели К. Мисирков, со природна словенска боја, со „македонски“ одблесок, која набрзо го привлече вниманието на европска јавност. Затоа и покрај својата „неукост“, тоа беше големо поколение, бидејќи со истакнувањето на посебноста на македонскиот народ создаваше појдовна точка на националното движење и со тоа ја повлече народната македонска кола од мртва точка. Со нив во суштина и почнува една од најсветлите етапи на нашата национална историја, и почнува самосознанието на македонскиот народ, и свесната борба за своја националност и ослободување, бидејќи овие преродбеници со истакнувањето дека Македонците не се Бугари, ниту Грци, туку Македонци, влијаеја врз неговото освестување и активирање на политички план.

Македонската национална идеја ревносно ширена од овие македонски патриоти, почна не само да ги потиснува туѓите национални идеи, туку и тесноградоста на локалниот сепаратизам и партикулатизам и отвори широки национални хоризонти. Силите што дремеа со векови под дејството на овие идеи, почнаа сè повеќе да се разбрануваат и да се ставаат во движење. Под дејството на овие идеи, кои со текот на времето добиваа сè повеќе и повеќе конкретен национален облик, македонските сили почнуваа да се концентрираат и низ таа концентрација, и покрај бугарскиот и грчкиот, а подоцна и српскиот притисок, доаѓа до израз самобитноста на македонскиот народ и желбата за национална целина и акција. А кога беше постигната вистинската цел и македонската нација како посебна нација сериозно изби на историската сцена, тогаш не само овие луѓе, туку и нивните романтичарски теории се повлекоа зад својата појдовна точка. Се разбира, македонскиот народ со ова не се повлече и не остана без никаква опора, туку новите услови и другите околности бараа да се создадат нови упоришта и нови гледишта. Тогаш Крсте Мисирков со С. Јакимов — Дедов и со Д. Чуповски ги потисна сите овие теории, а со нив и Г.

Пулевски и Ис. Мажовски. Со нив отиде во неврат и старото македонско време со „препотопските колоси“ Филип и Александар Македонски, под чие име, костими и бојни пароли, во напонот на својот романтичарски занес, парадираа македонските Словени и изгледаа, како што вели Маркс, како оној улав Англичанец во Бедлем, кој верувал дека живее во времето на старите фараони, извршувајќи ги само задачите на своето време и македонската национална афирмација.

VII глава

ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈАТА НА ВНАТРЕШНИТЕ СИЛИ ВО МАКЕДОНИЈА НА НАЦИОНАЛЕН ПЛАН

Иако бугарскиот пробив што започна кон крајот на 50-тите и во почетокот на 60-тите години во минатиот век на теренот на Македонија среќаваше отпор меѓу Македонците, претставниците на цариградската бугарска општина не сакаа да отстапат, ни тогаш кога патријархот Григориј VI во 1867 година, по советите на рускиот амбасадор Игнатиев, ѝ даде црковна автономија или, како што вели самиот, „со свои раце изградив мост за политичка независност на Бугарите“¹⁾. Тие едноставно го отфрлија проектот, како што тоа го сторија во 1860 година, не затоа што тој не го решаваше конечно прашањето на бугарската самостојна црква во нејзините етнички граници, туку затоа што овој проект во суштина им го затвораше патот на Бугарите во Македонија, а преку неа на Бело Море, на кое веќе се нафрлија бугарските лидери. „Без Македонија, Бугарија ќе остане не само осакатена во национален однос, туку и политички неспособна за живот. Бугарите ќе бидат сигурни за својата независност само кога ќе допрат до отвореното море, а тоа може да стане само преку Македонија“, вака зборуваа не само д-р Чомаков и Хр. Топчилишчев, туку тоа и стана акциона програма на целата „Јужнобугарска“ група во Цариград, што подоцна може да се види и кај Атанас Шопов: „Без Македонија една бугарска

¹⁾ А. Јовановиќ Коџа, Постанак егзархије, Турска, Русија и Србија, Скопље, 1936, 120.

држава на Балканскиот Полуостров станува безначајна, без смисла, зашто Солун треба да биде главна врата на таа држава, да биде најсветол прозорец на таа зграда“²⁾.

Зошто Бугарите настојуваа Солун да биде „главна врата и прозорец на бугарската зграда“, најдобро покажува д-р Стојан Чомаков, кој на советувањето на бугарските лидери во Ортокеј во 1873 година, кога „севернобугарската“ група на чело со егзархот инсистираше да се напуштат плановите во поглед на Македонија, бидејќи нема смисла целиот бугарски народ да трпи шизма и да вложува толку напори поради некои „јогуртчи и бозации што сакаат да ѝ се присоединат на Егзархијата“, налутено стана и му се обрна на целиот собир: „Господа, Бугарија има потреба од Бело Море, бидејќи Црно Море е езеро, а народи што немаат (отворени — Д. Т.) мориња, осудени се на пропаст“³⁾. Со други зборови, не се во прашање „јогуртчи и бозации“, како што Македонците беа наречени од Бугарите од „севернобугарската“ група, туку сосема други примамливи и материјално-политички интереси.

Овие декларации на д-р С. Чомаков, Топчилештев и А. Шопов за нас се многу важни, зашто ја откриваат вистинската суштина какви „етнографски права“ бараа Бугарите во Македонија не само тогаш, туку и подоцна што можеме рељефно да го видиме и кај Димитар Благоев — Дедото⁴⁾. Затоа тие демонстративно го отфрлија

²⁾ Офейков (А. Шопов), Македонија во време на хилядугодишнината на св. Методиј, Пловдив, 1885, 2-3.

³⁾ А. Шопов, Из живота и дейноста на д-р Ст. Чомаков, Сб. БАН, София, 1918, II, 36.

⁴⁾ Разобличувајќи ја империјалистичката политика на бугарската буржоаска влада наспрм Македонија и Добруџа која се зачна уште во ова време, а одеше под парола „обединувањето на бугарското племе“, Димитар Благоев пред бугарскиот парламент на 10.XII.1917 година рече дека смислата на таа парола е само да се залажат бугарските маси, а суштинската цел е преку Македонија да се пробие пат и врата на Егејско Море, а преку Добруџа станица на Дунав. Тоа е првата вистина на таа политика велеше Благојев бидејќи ни во Добруџа ни во Македонија нема Бугари. „Ако вие сте убедени дека во Добруџа се Бугари, дека во Моравско, дека во Македонија се Бугари, дека во Серес, Драма и Кавала се Бугари зошто вие

и проектот на патријархот Григориј VI, бидејќи тој, како и ферманот од 1860 година, не го опфати овој важен регион, на кој се нафрлија бугарските водачи. Се разбира дека беше потребна храброст да се одбие предлогот на Григориј VI, кој, покрај епархиите во Бугарија, им даваше на Бугарите и некои епархии на југ од планината Балкан, кои никогаш не влегуваа во составот на бугарската Трновска патријаршија. Меѓутоа, на таква смелост не ги охрабри само попустливоста на патријархот Григориј VI, врз кого Русите, преку својот пратеник во Цариград, вршеа постојан притисок, туку и самата турска политика во тоа време, која во караницата меѓу православните поданици гледаше гаранција за својот натамошен опстанок. Бидејќи Русија беше меѓу огинот на цариградските Бугари и Патријаршијата, таа противречност најдобро ја искористи Портата, која наместо Русија стана арбитер во овој спор⁵⁾.

Бидејќи иницијативата за решавањето на овој спор околу Македонија меѓу цариградските Бугари и Патријаршијата, кој беше сведен како црвен спор околу поделбата на епархиите, мина во рацете на Високата пор-

(бугарски буржоазни политичари — Д. Т.) се плашите од формулата на рускиот цар: „Мир без анаксии, без обештетување и со право на народите да се самоопределат“... Ако сте убедени дека некаде (во овие земји — Д. Т.) има Бугари нека се направи референдум и да видиме што ќе кажат (луѓето од Добруџа, Моравско и Македонија — Д. Т.). Зашто се дерете? Значи несигурни сте, значи има нешто што ве тревожи... (Орде Ивановски, Искажување на Димитар Влагов за народноста на Македонците пред Бугарскиот парламент во 1917 година. Современост, Скопје, јануари 1967, 1, 76-81).

⁵⁾ Руската политика во спорот околу создавањето на бугарската национална црква се најде во внакрсниот огин на Патријаршијата и Бугарите. Ако ја заштитува Патријаршијата, а преку неа и единството на православниот свет, ќе ги одбие Бугарите од себе. Ако ги заштитува Бугарите ќе ги одбие Грците и другите несловенски народи како на Балканот така и на Блискиот исток, кои беа под влијанието на Патријаршијата, а Русија и на овие терени имаше свои посебни интереси. Во таа жива противречност Русија, така да се каже, беше немоќна да биде арбитер на овој спор. Оваа немоќ на Русите ја искористи Портата која Русите делумно ги исклучи од оваа игра и целиот спор го канализира по патиштата кои таа ги сакаше.

та, во рамките на цариградските Бугари се формира и силна туркофилска струја на чело со д-р Чомаков, која дојде до заклучок дека ако им се угоди на Турците може да се добие повеќе отколку што тоа би се постигнало преку Русија, која со сите сили работеше на тоа да ги совлада Бугарите во нивните претерани барања, за да го зачува еденството на балканското православије, врз што се темелеше нејзината надворешна политика. Оваа „дарежливост“ на Турците не произлегуваше од некоја сентименталност или од некое „сродство“ меѓу Турците и Бугарите, како божемни сродници на Татарите и Турците, како што тоа го протуруваше Али — Паша ⁶⁾, туку од чисто политичка сметка. Портата ги поддржуваше цариградските Бугари, а посебно туркофилската струја на чело со Чомаков, бидејќи тие за разлика од Србите и Грците и оние бугарски револуционери кои во Влашка и Србија подготвуваа вооружена интервенција на Балканот, целата своја работа ја насочуваа на црковните прашања околу поделбата на епархиите, а беа уште и поборници за еволуционо решение на бугарското прашање ⁷⁾. Со шпекулации на некаква „поданичка вер-

⁶⁾ Ив. Ивановиќ пишува: „Еве што ми кажуваше еден член на депутацијата, која одеше кај Али-паша, а тоа е Австрија, подоцна митрополит во ослободена Бугарија: Кога излеговме пред Али-паша откако Чомаков го поздравил и му ја изнесе желбата на Бугарија, Али-паша одговори дека молбата ќе ја исполни. Вие знаете, рече пашата, дека ние Турците и вие Бугарите сме од една крв, а не сме Словени ние ни вие. Во сите училишта изучувајте го турскиот јазик, за да можете да станете наши чиновници, и вие во Турција ќе станете она што Унгарците, наши полноверни сродници, станаа во Австрија. Отргнете ги Бугарите од Грците, зашто во Турција се Бугарите, а Србите се во Србија, а во Карадак се Екшиите. Од вашата вредност зависи сите да ги побугарите, а потоа ќе станете она што се Унгарците во Австрија и ќе бидете наши наследници во Европа“. (Ив. Ивановиќ, Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку, Нови Сад, 1902, 46).

⁷⁾ Иако бугарското национално движење имаше два изразити центра, еден во Влашка и Србија, а другиот во Цариград, јас намерно се задржав на цариградскиот, зашто лидерите на овој центар ја беа насочиле својата политика во Македонија, со исклучок Г. С. Раковски, кој ѝ припаѓаше на револуционерната северна група, а се до својата смрт, во 1867 година, одржуваше врски со некои Македонци.

ност“ оваа група одеше до чудовишни истапи. За да би ги истиснале грчките владики од Македонија и место нив се уфрлиле бугарски, главата на овој најекстремен можеен великобугарски праец д-р Ст. Чомаков отиде дотаму што кога симпатиите на целиот свет беа свртени кон востаниците Критјани, удри против нив и низната борба за слобода. Во цариградскиот весник „Куриер д' Ориент“, а потоа и во весникот „Македонија“ од 11. февруари 1867 година напиша непријателска статија против грчките востаници декларирајќи ја бугарската поданичка верност кон султанот, а прикажувајќи ги Грците за најголеми непријатели на царството. Целта на овие темпирани написи беше преку грбот на грчките востаници да се приволи Османлиите да ги изгонат грчките владики од Македонија, а место нив да се вгнездат бугарските. И така, додека на една страна Србија и Грција не само што подготвуваа туку и креваа востание на христијаните во границите на Турција, како што тоа беше на Крит во септември 1866 година, оваа бугарска туркофилска струја, на чело со д-р Чомаков почна да ѝ угодува на Портата истакнувајќи ја својата приврзаност да не се гиба во интегритетот на османската империја, а за сметка на бунтовните Срби и Грци им се препуштаат епархиите во Македонија и Тракија каде што живеат „Бугари“.

Акцијата за изгонувањето од грчкото свештенство од Македонија и Тракија што ја презеде оваа туркофилска бугарска група ѝ годеше на Портата, бидејќи во неа таа не гледаше само акт за елиминирање на руското влијание од кое и најмногу се плашеше, туку и за елиминирање на великокрпската и великогрчката идеја која го застрашување интегритетот на Турција. Точно е дека османлиската влада, и покрај тоа што цариградските Бугари во борбата за епархиите во Македонија ги уверува Турците дека тоа не е комплот на некоја политика, туку обична културно-црковна борба која не гиба во интегритетот на Турција, добро знаеше дека по заокружување на границите на бугарската црква, бугарските првенци нема да се запрат само на тоа, туку ќе постават и политички барања. Но, за портата беше многу поповолно во рамките на османското владетел-

ство да им дадат дури автономија на Бугарите отколку една воена интервенција од страна на Русите, Србите и Грците сосем да ги исфрли Османлиите од Балканот. Оваа туркофилска струја на чело со д-р Чомаков, ѝ се допаѓаше на турската влада, зашто во своите барања не ги заплетуваше странските сили. И до колку го замешуваше рускиот пратеник, таа тоа го правеше само во случај кога тој требаше да врши притисок врз патријархот и таму каде што Портата не го даваше она што го бараа Бугарите⁸⁾.

Давајќи им поголеми привилегии на Бугарите, турската влада практично не губеше ништо. Таа им ги даваше патријаршиските епархии на Бугарите, но пак во рамките на османската империја. Но, давајќи обемна поддршка, таа истовремено ги храбреше Бугарите до таа мера што нивните апетити „надоаѓаат како река по пороен дожд. Речиси опипливо се чувствуваа за сцената, како што вели А. Јовановиќ-Коџа, некои невидливи сили кои во овие настани ведрат и облачат. И тие невидливи сили често испраќаат на бугарска земја поројни дождови. Во борбата меѓу Бугарите и Патријаршијата имаше моменти кога изгледаше дека, најпосле, ќе се постигне спогодба. Тогаш барањата на Бугарите пре-

⁸⁾ Модусот кој бугарските лидери го употребуваа против руската политика за „апсолутно единство на православното христијанство“ меѓу балканските народи беше унијатството, преку кое Австрија по Кримската војна сакаше да создаде свои упоришта на терените на Македонија за излегување на Солун. Тогаш Русите веднаш паѓаа в огин, и вршеа притисок врз Патријаршијата, застрашувајќи го исто така патријархот со пробив на католичанството на неговиот терен. „Улогата на рускиот амбасадор Игнатиев, вели Е. Оман, изгледа многу помала отколку што се веруваше долго... Тој беше коњска мушчка која Бугарите ја тераа да лета по нивна волја. Тие го заплашија, најнапред, со изгледите дека ќе преминат во католичанството; потоа се договорија со Турците да го стават пред свршен факт против целите на руската политика“ (која се состоеше во тоа во никој случај да не се распарчи Цариградската патријаршија, зашто преку неа вршеше влијание врз сите православни заедници) — (Емил Оман, Порекло борбе за Македонију. Јужни преглед, Скопје, 1928, II, 6, 261). Слично на тоа пишува и С. Радев: „Игнатиев настојуваше да не затвори меѓу Дунав и Балканот. Ние умеевме да го изиграме и да ја приготвиме својата иднина“. (С. Радев, цит. дело).

ку ноќ се наголемуваа, а речиси постигнатата спогодба се расипуваше. Се бараше од нив сами да ги постават условите на спогодбата. И кога ќе почувствуваа дека предлозите, што тие ги формулираа, ќе бидат прифатени, ја одлагаа согласноста за утрешниот ден. Утредента своите услови намерно ги прошируваа до таа мера, што Патријаршијата не можеше да ги усвои“⁹⁾. Така и дојде до тоа цариградска бугарска група на чело со д-р Чомаков да го одбие проектот на патријархот Григориј VI, не затоа што тоа тој не го решаваше бугарското црквено прашање, туку затоа што не ги опфаќаше епархиите во Македонија. Истовремено оваа група испрати молба до Портата со барање да се воспостави Охридската архиепископија како центар на идната самостојна бугарска црква, со право да ѝ се приклучат и оние епархии надвор од неа што ќе го посакаат тоа.

Поставувајќи го ова најпопуларно прашање на Македонците, посебно на охриданиите,¹⁰⁾ тие не сакаа само да го испитаат пулсот кај Османлиите до каде ќе одат во своите „давачки“, туку она што за нив беше и поважно, со овој акт да направат таков пресврт на работите на теренот на Македонија, иницијативата за обнова на црквата да ја земат во свои раце, а не таа да остане во рацете на оние македонски родољуби кои токму по прашањето на Охридската архиепископија ги одбиваа македонските маси од Бугарите со зборовите: „Што бараат Македонците да одат заедно со Бугарите и да бараат заедничка црква, кога имаат своја, Охридската

⁹⁾ А. Јовановиќ Коца, цит. дело, 91.

¹⁰⁾ Стремежот на Македонците за обнова на Охридската архиепископија не беше израз на политиката на Бугарите. Напротив, тој води потекло од тенденциите од минатото, кои бугарските лидери сакаа да ги експлоатираат сега. К. Шапкарев вели дека и пред ова време „народот се воодушевувал со обновата на Охридската независна архиепископија, или, како што ја нарекуваа месните жители, Охридска патријаршија; секој се потсетуваше или вообразуваше како изгледала таа во златните времиња кога постоела. Во тоа беа толку уверени, а особено граѓаните на Охрид, што не ги согледуваа големите маки што би настанале околу нејзината обнова“. (К. А. Шапкарев, цит. дело, 166).

архиепископија“¹¹). Со поставувањето на ова прашање и со самонаметнувањето себеси како иницијатори и раководни фактори, тие фактички не се стремеа на македонската црква да ѝ дадат примарност пред Трновската патријаршија, за која всушност се бореа бугарските маси, туку во револуционерното движење на Македонците да ги канализираат патиштата што би ги обележиле тие.

Ова барање на Бугарите ги изненади не само Патријаршијата и рускиот амбасадор, туку и самата Турција. Портата без размислување ја одби оваа неумесна молба, зашто и самата увиде дека барањата на Бугарите премногу се претерани. Меѓутоа, бугарските националисти не се откажаа. За да докажат дека овој акт не е нивна пуста желба за Македонија, туку дека тоа е „желба“ на народот од оваа земја, тие тргнаа во Македонија со цел да ги поведат македонските маси во акција и тоа до толку порешително затоа што во тоа време (1868) како трет партнер во играта околу Македонија се јави и српската влада, која, поради несогласувањето на цариградските Бугари со Србите,¹²) ја напушти мислата за револуционерно создавање на „Јужнословенско царство“ на чело со српската династија и тргна кон Македонија со чиста српска идеја, која во „Мемо-

¹¹) Во идентична форма како што овие македонски патриоти го посветуваа прашањето на Охридската архиепископија, го поставија и Македонците, емигранти во Бугарија, кои се разликуваа од Бугарите. „Ако северните Бугари“, пишува македонскиот дописник во весникот „Марица“, „ја имаат Трновската патријаршија, дали ние Македонците ја немаме Охридската патријаршија, признаена од самите вселенски собири? Ако нивната патријаршија ја благословил и ја признал грчкиот патрик, дали нашата не може трипати да ја благослови и да ја обнови папата, кој е црковен поглавар на толку милиони Западни Словени, наши браќа по крв? Тогаш ќе видиме што ќе кажат на тоа Грците, а што ќе прават нивните (бугарски — Д. Т.) пријатели со кои се договараат“. (Ив. Снегаров, Солун в бугарската духовна култура, Софија, 1937, додатоци XXIV, 256).

¹²) Русија која знаеше за „Начертание“ на Гарашанин, во кое беше фиксирана надворешната политика на Србија за елиминирање на руските претензии на Балканот, по тајни канали работеше да го разбие овој план. Таа ги подбуждуваше

рандумот“ до кнезот Михајло ја изложи Матија Бан во 1868 година, поставувајќи барање пред Портата на правата на српското кнежевство не само на епархиите на Пекската патријаршија, туку и на Охридската архиепископија, како „српска“, па така предупреди дека и таа има свои национални интереси во Македонија¹³⁾.

Иако оваа акција на српската кнежевска влада, со посредство на рускиот пратеник во Цариград, гроф Игнатијев, беше запрена и привремено одложена, таа ги загрижи бугарските водачи во Цариград. Бидејќи бугарските лидери добро знаеја дека конечното решение на македонското прашање зависи главно од народноста што македонскиот народ сам ќе ја декларира, а не од она што зборуваат бугарските, грчките и српските претенденти на Македонија, тие за да го искористат привременото повлекување на Србите, со сета сила се фрлија на работа во Македонија со желба меѓу Македонците да создадат свои упоришта, способни, по диктат од Цариград, да ги поведат македонските маси во акција. Преку овие упоришта подоцна би вршеле притисок врз Портата и Патријаршијата, решавањето на македонското прашање да биде во сообразност со бугарските стремежи. Тие беа присилени на ваква тактика, бидејќи прашањето на Македонија во корист на Бугарите не можеше да се реши поинаку. За да може Македонија да се вклучи во бугарската интересна сфера, требаше, како што планираше д-р Чокамов, прво Ма-

цариградските бугарски водачи да не ја поддржуваат српската идеја за создавање на „јужнословенско царство“ на чело со српската династија, како што се беа согласиле некои бугарски револуционери во Белград и Влашка, туку да се борат за создавање на „Велика Бугарија“, која Русија би ја поддржавала. Занесени со овие примамливи ветувања, бугарските цариградски водачи удрија во Македонија не само по грчките владики и грчките училишта, туку почнаа со денунтирање на српските учители пред турските власти, и ги плашеа Македонците што ги доведуваа тие учители со репресалии на царската влада, која на српската акција не гледаше со добро око (Види ги примерите што ги наведува В. Конески во својата книга Македонските учебници од 19 век, 15-17).

¹³⁾ По смртта на кнез Михајло во Кошутњак, Намесничството, што го прозре барањето на Бугарите, му постави на својот дипломатски претставник во Цариград, Јован Ристик,

кедонија да се вклопи во границите на бугарската црква, а потоа во нејзините рамки „да се препородуваат“ Македонците во „Бугари“. Тоа би било можно само ако од Македонија се крене глас против јурисдикцијата на Патријаршијата и од теренот да се постави барање македонските епархии да се приклучат кон бугарската национална црква како „словенска“.

Но, како да се организираат масите против Цариградската патријаршија кога ни кај самото христијанско паство во Бугарија, а камоли во Македонија, немаше такво расположение. Меѓутоа, искуството од кукушките настани беше драгоцено во овој момент, кое работите навистина би ги поставило во обратна насока. Ударот и овде требаше да почне идиректно за да се заврши со директен удар против Патријаршијата, и тоа така што да се предизвика Патријаршијата сама во очите на македонските Словени да испадне како заштитничка на омразените владики, а со тоа напостоа сама да ги турка Македонците во пазувите на Бугарите. Со други зборови македонските Словени да им се противстават на патријаршиските владики, а потоа кога патријаршијата ќе стане во нивна одбрана, истите сили да се вратат против ваквиот став на Патријаршијата, давајќи му бугарска национална боја. Тоа беше можно зашто

да инсистира кај Високата порта епархиите на Пеќската патријаршија и на Охридската архиепископија да не им се даваат на Бугарите, туку на Србите, зашто се „српски“. Русите, кои не можеа да ги зауздат Бугарите во нивните претерани барања, наеднаш се најдоа во уште поделикатна положба, зашто српските барања предизвикаа реакција не само кај Бугарите и Грците, туку и кај Патријаршијата. „Гроф, Игнатиев, како што вели В. Теплов, вложи не малку труд да ја увери српската влада во несовременоста на таквото истакнување на правата што би предизвикале сомнение кај Портата, а од друга страна би довеле до раскин со Бугарите,“ (А. Јовановиќ Коџа, цит. дело, 127—128). Гроф Игнатиев дејствуваше енергично пред српската влада и подвлекуваше дека е избран незгоден момент за вакви барања и советуваше да се отстапи од истите, бидејќи бугарската кауза е словенска та потоа кога ќе се устрои бугарската егзархија ќе се уредат сметките меѓу двете словенски држави: Бугарија и Србија. На овие совети, вели Трубецкиј, Србите поверуваа и ги повлекоа своите барања (Г. Трубецкиј, Руската политика на исток, Софија, 1910, 24).

патријаршките владики во Македонија обично по потекло беа Грци, така што всушност и самата борба против нивните личности и барањето наместо нив да се устоличат словенски владики, без оглед на тоа дали се Македонци или Бугари, потенцијално носеше во себе и национален белег.

Требаше само да се создадат раководни сили од средината на самите Македонци за да се стават под раководство на цариградските Бугари и да бидат иницијатори на антигрчкото движење на самиот терен, давајќи му на самото движење бугарска политура каква што имаа кукушките настани. Со ова се настојуваше да се добие двоен резултат: прво, кај самите Македонци, кои лесно би се кренале против патријаршиските владики ако на чело на тоа движење стојат нивни луѓе, и второ, со вакво раководство од средината на самите Македонци да се добие впечаток дека тоа не е дело на бугарските политичари и национални водачи, туку дело на самите македонски внатрешни сили кои како „бугарски“ нејќат веќе да бидат под закрила на Цариградската патријаршија, туку сакаат да бидат под закрила на бугарската црква која се создаваше.

Со ваков смислен план бугарските национални водачи ја започнаа својата акција, особено затоа што на своја страна веќе имаа луѓе од средината на самите Македонци, вистина мал број, но вешти во својата работа, како што беа Натанаил Охридски, К. Петковиќ, К. Жинзифов, Д. Македонски и некои други. И додека К. Жинзифов, кој остана во Русија како професор по руските списанија и весници ги развиваше бугарските идеи и зборуваше за македонските Словени како за „Бугари“, дотогаш Н. Охридски и К. Петковиќ во Будим сретнуваа македонски трговци и ги наговараа за акција против грчките владики во Македонија. Д. Македонски пак по директива од цариградските Бугари стана „патувачки агитатор“ во самата престолнина¹⁴⁾. Се раз-

¹⁴⁾ Во групата на вакви мобилни агитатори или „патувачки учители“ што ги испраќаше бугарското благотворително братство „Просвештение“ од Париград, беше искористен и Д. В. Македонски, кој им се приклучи на Бугарите, и како Македонец „дејствуваше многу поуспешно“, како што вели Д.

бира, бугарските национални водачи не можеа да се опрат само врз овие сили. Напротив, П. Славејков и А. Шопов има задача да ги опседнуваат цариградските анови, гостилници и кафеани и да агитираат кај Македонците, кои деловно доаѓаа во престолнината, да се бунтуваат против грчките владики на теренот на Македонија и да организираат движење. Други пак, како што беше д-р Христо Стамболски и други, перманентно ги обиколуваа домовите, работилниците, туланите, работилиштата и други места во Цариград, каде што постојано живееја и работеа околу 20.000 Македонци со цел „кај нив да развијат бугарска народна свест“, ¹⁵⁾ зашто овие луѓе, како што признаваат Х. д-р Стамболски, П. П. Карапетров и Ст. Чилингиров, „немаа никаков поим за бугарската нација“ ¹⁶⁾.

Бугарските агитатори се нафрлија врз нив од две практични причини: прво, за да всадат бугарска национална свест кај овие луѓе и да ги придобијат, заедно со вистинските Бугари населени во Цариград, за да им послужат за кревање шум во престолнината, каде што и се водеше решавачка битка за Македонија; второ за да можат овие „преродени“ луѓе да станат носители на бугарското сознание меѓу своите земјаци на теренот на Македонија, бидејќи секое село имаше во престолнината макар по еден свој жител меѓу овие Македонци. Меѓутоа, тежиштето на работата требаше да биде во Македонија. Затоа и цариградските Бугари испратија своја претходница: Стефан Салганциев, Никола Ёничев, Стефан Захариев, Димитар Љубанов, Стојан Костов и други, кои во својство на учители и агитатори имаа задача да организираат смислено движење на самиот терен на Македонија.

Сега оваа синхронизирана работа, дополнета со бугарскиот печат, кој речиси бесплатно се испраќаше во Македонија, имаше една цел: да создаде меѓу Македон-

Иванов, „меѓу овие цариградски жители, зашто го знаеше наречјето на тие жители, повеќето од кои беа од Македонија“. (Ст. Чилингиров, Български читалища пред освобождението, София, 1930, 572).

¹⁵⁾ Исто, 572-573.

¹⁶⁾ Исто, 565-566.

ците такви приврзаници на великобугарската кауза, кои по директива на цариградските Бугари ќе ги поведат македонските маси во акција против Патријаршијата и со тоа ќе им дадат на знаење на Портата и на светот дека во Македонија живеат „Бугари“ и затоа треба да се води сметка кон која црква треба да ѝ се приклучат македонските епархии.

Прво врз што се нафрлија бугарските агитатори во Македонија беа црковно-училишните општини. Тие се нафрлија врз овие институции, не со цел да ги ликвидираат, туку да го земат раководството во свои раце и да станат господари на македонскиот терен. Нападот врз црковно-училишните општини произлегуваше оттаму што тие не беа безначајни институции, туку темел врз кој се опираше целокупниот живот на Македонија. Во општината речиси беше сосредоточен целокупниот живот на народот. Ако требаше да се крсти дете, некој да се венча или погребе, ако требаше да се запише дете в училиште, ако некој требаше да биде застапен пред месните власти, ако требаше да се изгради црква, училиште, да се отвори библиотека или некој друг јавен објект, ако требаше некој да се помага материјално: затвореници, сиромаси, незгрижени деца, старци, вдовици и друго, ако требаше да се решаваат брачни спорови и наследни права, луѓето требаше да се обратат до општината, зашто таа водеше сметка за сето тоа, имаше надзор над сето тоа, бидејќи целокупниот јавен живот беше концентриран во нејзини раце.

Општината со вакви функции всушност беше еден вид држава во држава, која како и секоја држава ја издржуваа народните давачки, со таа разлика што редовната држава тие давачки ги собирше под името данок, а овде тие давачки беа доброволни прилози и аманети. Оние што даваа најмногу, имаа и најмногу права. А бидејќи заможните слоеви се оданочуваа сами себеси, природно е што тие ги заземаа раководните места во овие народни институции. Одлуките на општината претставуваа закон. Неизвршувањето на некоја одлука повлекуваше санкција од турската власт, до колку општината беше регистрирана како заедница што ѝ припаѓа на една од признатите цркви. До колку некоја општина

не потпаѓаше под јурисдикција на некоја црква (бидејќи турските власти толерираа и такви општини), санкциите се сведуваа на бојкот спрема виновникот. На свештеникот не му беше допуштено да ја посетува неговата куќа и да врши верски обреди; граѓаните не смееја да се дружат со него, да зборуваат, да се сродуваат или да имаат земање и давање, да купуваат и да продаваат. Таквите „виновници“ не се пуштени во црква, а пак нивните деца во општинските училишта. Дурри, беше забранет и закоп на мртвци од куќата на „виновникот“ на заедничките гробишта, а ако тоа беше потребно, врз него се фрлаше и анатема од црквата. А побожниот човек да биде без сето ова значеше вистинско проклетство, а уште ако нема кој да го брани пред месните власти, кои секојдневно вршеа насилија, значеше да биде издвоен од животот, да личи на жив мртовец.

Сé би било на свое место ако општината, како еден вид државна власт, не можеше да се злоупотреби од луѓето кои беа на нејзино чело. „Макар и целото гратче да мисли поинаку, залудно би било ако општината, како што забележува Ст. Новаковиќ, е толку дрска да држи добро“¹⁷⁾. Примерот со прилепската општина, која кон крајот на шеесеттите години ја зазедоа бугарските приврзаници, најдобро зборува за тоа. Ништо не користеше што во Прилеп во осумдесеттите години од минатиот век постоеше силна антибугарска струја која броеше околу 1.200 куќи, а чиј водач беше поп Спасе Игуманов, кога општината, во рацете на бугарските приврзаници, мислеше поинаку¹⁸⁾. Поради нејзините интриги беше прогонет и самиот поп Спасе Игуманов од Прилеп во Битола и Скопје, зашто како изразит македонски патриот не сакаше да им се покорува на одлуките на „бугарската“ општина. Бидејќи ваквата општина во условите на туѓо владеење беше репрезент на христијан-

¹⁷⁾ Ст. Новаковиќ, Писмо до министер претседателот и министер за надворешни работи Јован Ристик од 25 јули 1887 године, пов. бр. 177, Дипломатски архив на ДСНР, Политичко одделение, ф. I 747/1887.

¹⁸⁾ Конзулот Води до Новаковиќ, Дипломатски архив на ДСНР, ПП, 18 март 1890.

ското општество, бугарските водачи се нафрлија врз овие „државички“, кои до колку беа во нивни раце, им овозможуваа натамошна пенетрација во Македонија. Бидејќи сите општини во тоа време во Македонија беа под јурисдикција на Цариградската патријаршија, затоа и главна задача на бугарските пропагатори требаше да биде одземање на овие општини од рацете на приврзаниците на Патријаршијата и поставување на свои луѓе. Таму пак, каде што не можеше да се стори тоа, требаше да се создадат нови „бугарски“ општини и со нив, како Васил Левски кој цела Бугарија ја покри со мрежа на тајни револуционерни комитети, да се прекрие Македонија која би била под непосредно раководство на Бугарите од цариградската бугарска општина, која играше улога на привремена бугарска влада.

Прва македонска општина која бугарските приврзаници успеаја да ја преземат, беше прилепската. Ова всушност беше дело на бугарскиот учител Н. Еничеров, кој успеа релативно брзо да ги организира „младите“ во Прилеп. Уште со своето доаѓање овој „главен учител и најписмен човек во градот“ сфати дека всадувањето на бугарска национална свест нема да оди толку лесно меѓу „старците“ и „учителите“, ¹⁹⁾ па главното внимание им го посвети на „младите“ еснафлии збрани во кружокот што беше организиран уште порано од Ј. Константинов — Џинот. Кај овие млади еснафлии Н. Еничеров најде материјал за својот потфат и набрзо ги воодушеви со своите идеи, посебно Тодор Кусев, кој имаше влијание врз прилепските еснафлии. Тодор Кусев беше толку многу под влијанието на Н. Еничеров, што овој му подготвуваше дури реферати, па Кусев истите ги читаше и толкуваше на собирите ²⁰⁾. Вака „вооружени“, тие го пречекаа и денот на изборите за ново општинско настоятелство. Со помош на прилепските еснафлии, кои

¹⁹⁾ „Не знам зошто, но месните македонски учители“, се прашува Бугаринот Еничеров, „не гледаа со добро око на тие прилепски собири (што ги организираше со „младите“ самиот Еничеров каде што овие Македонци се „преобраќаа“ во „Бугари“ — Д. Т.) и ниеден од нив не само што не зеде учество во нив, туку не им допуштаа ни на учениците да присуствуваат“. (Н. Еничеров, Вспоменания и белешки, 45).

²⁰⁾ Исто, 142.

„младите“ од кружокот збрани околу читалиштето „Надежда“ успеаја да ги стават во акција, во раководството на општината се избраа такви елементи кои на идните работи ќе им дадат бугарска насока. Тоа се случи во почетокот на мај 1867 година. Слично на тоа направија и бугарските агитатори со уште некои општини во Македонија, како што беше Кривопаланечката, каде што дејствуваше Бугаринот Д. Љубенов, Охридската каде што дејствуваа Г. Прличев и Ј Сапунџиев, Скопската каде што дејствуваше Стојан Костов, и некои други општини.

Откако општинските управи во Прилеп и во наведените градови во Македонија еднаш минаа во рацете на бугарските приврзаници, можеше слободно да се оди натаму. Бидејќи овие општини сè уште беа под јурisdикција на Цариградската патријаршија, и со тоа официјално носеа назив: „православна општина“, без определен народен белег, цариградските Бугари што ја раководеа оваа акција решија да ги поведат овие општински тела против Патријаршијата. Лозунг на борбата беше „словенството против елинството“.

Сигнал за почеток на работа беше даден од Цариград. Во наведените општини се постави барање од црквите, каде што покрај словенско се изведуваше богослужение и на грчки, да се исфрли грчкиот јазик. Грчките владики подбуждувани од грчките конзули во Македонија му се противставија на ова барање и во духот на панелинистичките идеи и натаму тврдеа дека Македонија е „грчка земја“ и дека грчкиот јазик мора да остане на сила. Покрај тоа, тие почнаа да ги прогонуваат бугарските приврзаници што го подбуждуваа народот против владиките²¹). Ставот на грчките вла-

²¹) Токму во времето на оваа акција, кога бугарските приврзаници, како што вели Г. Прличев, во училиштата и по куќите, врз основа на бугарските истории, ја ширеа бугарштината и смртта на браќата Миладиновци ја прикажуваа како дело на грчкиот владика Милети, паѓа и апсењето на Г. Прличев, кој притоа свечено изјавил: „Милети, кој ги уби моите учители, сака да ме убие и мене“. Ова секако дејствуваше силно врз масите во Охрид и имаше за последица на страната на бугарските приврзаници против Милети да станат и оние кои дотогаш не беа вовлечени во оваа акција.

дики ги разбесни оние македонски маси, врз кои влија-еја бугарските агитатори. Бидејќи Патријаршијата ѝ се противстави на оваа акција, бугарските лидери, кои од Цариград го раководеа овој потфат и сметаа на противакција, ги свртеа општинските тела против Патријаршијата. На 20 јуни 1867 година прилепските „млаади“, во присуство на народот го исфрлија грчкото богослужение од црквата, а од општинската управа ги отстранија сите приврзаници на Цариградската патријаршија, па така на 25 февруари 1868 година неполно се ослободија од грчките владики и од Патријаршијата и наполно ги истуркаа Власите од црквите и училиштата ²²⁾.

Под паролата — словенска служба во црквите, и тоа „бесплатна“, што ја исфрлија бугарските агитатори, и блиското ослободување од страна на Русија, ²³⁾ многумина Македонци во тоа време, како што забележува Темко Попов, борејќи се против грчките владики „се фрлаа како слепци во преградките на Бугарите, не обрнувајќи внимание на разликата“ што постоеше меѓу овие два посебни словенски народи. За нив во тоа време беше доволно да се оттргнат од грцизмот, а што ќе стане натаму, тие не навлегуваа во тоа прашање ²⁴⁾. И оние малкумина свесни Македонци,

²²⁾ Хр. Шалдев, цит. статија, 32.

²³⁾ Откажувањето да се плаќа владинина не беше само прв сигнал на незадоволството што буеше и систематски се развиваше на штета на грчките владики во Крива Паланка, како што вели М. Македонски (Михајло Ив. Македонски, Спомени, Софија, 1925, стр. 32), туку тоа беше и причина за незадоволството на македонските маси во одделни градови. Дека е тоа навистина така, можеме да видиме не само кај Т. Китанчев, кој вели дека Македонците по приклучување кон Егзархијата се разочарале во бугарските владики, зашто во однос на духовните давачки не вишле никакво подобрување, ниту добиле олеснување по долгогодишната борба со гркоманите (Т. Китанчев, Съчинения,; Софија 1898, 134), туку и кај Атанас Шопов, кој најотворено вели: „Бугарите во Македонија и Одринско се откажаа од грчките владики и ја признаа Егзархијата само под еден услов — да не ѝ плаќаат ништо. Тоа е горчлив, но вистински факт“. (Офейков, цит. дело).

²⁴⁾ Д-р Климе Цамбазовски, „Нова Македонија“ од 1, 2 и 3 јануари 1960.

кои ја сфатија смислата на оваа борба и го предупредуваа народот од овие градови на бугарската опасност, како што беа Јанаки Стрезов во Охрид, браќата Чакареви во Струга, „старците“ во Прилеп, Димитар Паунчев од Солун, синовите на Аџи Трајко, Никче и Кочко во Скопје и уште некои други, не успеаја сосем во таа акција, бидејќи бугарската агентура во Македонија успеа да го ограничи нивното дејствување. Дел од граѓанството, на кое во тој момент му беше доволно само да се оттргне од грцизмот и да се ослободи од давачките и насилствата на владиките, не ни сфати дека борбата против грчките владики што ја режираа бугарските емисери од Цариград, беше меч со две сечива што практично го покажаа и подоцнежните настани, и ја потврдија исправното гледање на оние македонски патриоти кои го одвраќаа народот од таквото „сојузништво“ со Бугарите, бидејќи „едно ропство се заменува со друго“. Меѓутоа, повикувањето на масите да се откажат од заедничката акција со Бугарите против грчките владики, кога таа веќе беше поведена, изгледаше неприродно, што обилно го користеа бугарските агитатори нарекувајќи ги овие луѓе за „гркомани“ и „предавници на народот“. Така бугарските агитатори во оваа конфузија и политичка незрелост на македонските маси делумно успеаја не само да ги изолираат овие македонски патриоти и да ја земат иницијативата во свои раце, туку и да го свртат удирот против оние македонски сили што ѝ се спротивставија на оваа перфидна великобугарска политика.

Иако целта на бугарските првенци беше да вовлечат што повеќе луѓе во борбата против грчките владики, тие сепак поради дејството на овие патриоти не го постигнаа тоа. Движењето беше ограничено и со интензитетот и просторно. Борба беше водена во Охрид, Прилеп, Скопје, а до некаде и во Крива Паланка. Во другите места, како што вели Т. Китанчев, или одсивот беше слаб или воопшто го немаше. А дури во Охрид, каде се смета дека борбата против грчкиот владика Милитеј била најсилна, многу охридани, како вели Е. Спространов не зеле учество во неа. Тоа доаѓа оттаму што движењето не произлезе длабоко од народот, туку

беше увезено во Македонија. Таму каде што бугарските агенти успеаја да создадат свои приврзаници во средината меѓу самите Македонци, имаше успех. А каде што не успеаја, каков што беше случајот со Солун, каде што Стефан Салганциев претрпе вистиниски пораз, успехот изостана. Дека движењето навистина беше дело на Цариградските Бугари, покажува тоа што движењето започна на сигнал од Цариград. Но тој знак „противвладичините“ во Охрид на чело со Григор Прличев, кој тукушто беше дојден од Цариград,²⁵⁾ Д. Узунов и Ј. Сапунџиев, одново започнаа борба против грчкиот владика Милети. Слично на нив историја не само Стојан Костов во Скопје и партијата што ја поведе учителот Д. Љубенов во Крива Паланка, туку и прилепските „млади“, што ги водеа Н. Еничеров и Тодор Кусев.

Всушност, во Прилеп не започна деректна борба против патријаршиските владика, како што беше водена во Охрид, Велес и Скопје. Напротив, поттикнат од весникот на Славејков што доаѓаше од Цариград, Тодор Кусев, како што вели М. Цепенков, започна кавга со Власите во градот, која автоматски доведе до вовлекување во овој судир не само на грчките владика, туку и на Цариградската патријаршија од која и Власите и владиките бараа своја заштита. Бидејќи Тодор Кусев со Ацо Прџан, Конче Чешлар, Адамче Зуграф, и уште некои од кружокот „Надежда“, подбунувани од бугарскиот учител Н. Еничеров и цариградските Бугари, бараа Власите моментно да ги напуштат училишната зграда и црквата, изградени со заеднички средства, Власите природно побараа заштита од месните власти со мотивација дека половина од училиштето

²⁵⁾ Г. Прличев кој замина во Цариград да стапи во врска со цариградските Бугари, едновременно користејќи ја и можноста да го учи бугарскиот јазик, во што бесплатно го подучуваше Иван Најденов, уредник на бугарскиот шовинистички весник „Право“, според упатствата на бугарските водачи се врати на „работа“ во Македонија. Веднаш по доаѓањето во Охрид, тој застапа на чело на движењето против грчкиот владика Милети, истакнувајќи дека, како „Бугари“, не сакаат да имаат грчки архиереи, туку сакаат да потпаднаат под јурисдикција на бугарските архиереи во Цариград.

и црквата е нивна и дека тие имаат право на неа. „Младите“ како оружје во рацете на цариградските Бугари, изјавија пред месните власти дека црковната и училишната зграда им припаѓаа ним, бидејќи ако се одделат неколку влашки семејства, остатокот од христијаните во градот го сочинуваат „Бугари“. Месните власти изјавија дека се некомпетентни за решавањето на ова прашање, и според тоа го префрлија во Битола, каде што тргнаа делегации на обете скарани страни. По тримесечна бесплодна расправа спорот се пренесе во Цариград, па и таму тргна делегација од Прилеп. Бидејќи прашањето беше од вероисповеден карактер, Високата порта целиот предмет ѝ го упати на Патријаршијата која, како што вели Хр. Шалдев, го реши спорот на овој начин — половината од црквата и училиштето и натаму да им припаѓа на Власите, а половината на „Бугарите“²⁶⁾. Прилепските „млади“, побуцнувани сè повеќе од цариградските Бугари, кои се радуваа на ваквите настани на теренот на Македонија, поведоа вистинска хајка против месните Власи, истакнувајќи ја паролата „никој да нема земање и давање со Прилепскиот Власт“²⁷⁾.

Се разбира ваквата исклучивост на прилепските „млади“ сретна противакција не само кај патријаршиските владики и кај патријархот, туку и кај самите Македонци во Прилеп. Како татковци на „младите“ и на нив блиските луѓе, „старците“ бараа од „младите“ умерност и разумност, зашто Македонците како што предупредуваше Јанаки Стрезов, не живеат со Бугарите, што се наоѓаат на онаа страна од планината Балкан, туку со Власите и Грците, тргнувајќи со Солун и Драч,²⁸⁾ „младите“ во Прилеп и „противладичините“ во Охрид, Скопје, Велес и некои други места, подбунати од цариградските Бугари, удираа и по нив. Додека едните ги напаѓаа со зборовите дека се „незналици“ зашто се нарекуваа Македонци, а не Бугари, па дури и своето потекло го изведуваат од Старомакедонците, дотогаш на другите фрлаа проклетство и им упатуваа

²⁶⁾ Хр. Шалдев, цит. статија, 31-32.

²⁷⁾ В. Конески, цит. дело, 10.

²⁸⁾ Е. Спространов, цит. статија, 655.

разни навреди, дека божем поради посебни интереси застанале на страна на грчките владики.

Иако овие македонски патриоти немаа ништо грчко во себе, ниту беа во служба на грцизмот, како што забележува Б. Конески,²⁹⁾ бугарските агитатори како Н. Еничеров, Д. Љубенов, Ст. Салганчиев, Ст. Захариев, и некои Македонци како: Тодор Кусев со „младите“ во Прилеп, Григор Прличев и Ј. Сапунчиев со „противладичините“ во Охрид, Стојан Костов во Скопје и уште некои други, кренаа глас тврдејќи дека овие луѓе се „гркомани“, бидејќи се кренале во заштита на Власите и на Патријаршијата³⁰⁾. Така наеднаш, во лицето на бугарската пропаганда, станаа „гркомани“, а со тоа и „непријатели на народот“, не само Јанаки Стрезов со „владичините“ во Охрид, синовите на Аџи Трајко, Никче и Кочко во Скопје, познатата „тројка“ на чело со Д. Паунчев во Солун, туку и прилепските „старци“, татковците на „младите“. Всушност, ниту прилепските „старци“, ниту „владичаните“ во Охрид,³¹⁾ ниту со лунските „чорбаџии“ на чело со Д. Паунчев, ниту скопјаните на чело со Никче и Кочко, синовите на Аџи

²⁹⁾ Б. Конески, цит. дело, 81.

³⁰⁾ Ст. Новаковиќ, Егзархијска агитација у Скопљу 1869 година и даље. Аутобиографске записнике по па Јована Трајковиќа Бурка, Гласник скопског наученог друштва, Скопје, 1927, II, 1-2 239.

³¹⁾ Поларизацијата внатре во охридското граѓанство не настана во она време. Напротив, поделбата на охридани на „владичина“ и „противвладичина“ партија настана уште во 1843 година, кога еден дел од граѓанството, како што беа Манчевци, Зарчевци, поп Стефанија, Стефанија Владиков и некои други, се определија за „владичините“, а Робевци, П. Танчеви и Паунчеви за „противвладичините“. Тоа дојде, како што вели Шапкарев, по смртта на охридскиот владика Калиник околу 1842 година, па на негово место дојде некој караманлиски Грк, развратник, кабадаија, неспособен и расипан човек. Едни беа за него, а други против него (се разбира, не затоа што бил Грк, туку затоа што ги имал наведените својства — Д. Т.). Така дојде до караница и до создавање на наведените партии, на кои, природно, подоцна се надоврза борбата на едните против другите кон крајот на 60-тите години на минатиот век, кога некои од „противвладичината“ партија се изродија во бугарски приврзаници. (К. П. Шапкарев, цит. дело, 88).

Трајко кои, како што вели австрискиот конзул Липих, почнаа да се чувствуваат како посебен македонски отсечок од дунавските Бугари, а да не зборуваме за Велес, од каде што се ширеше идејата на македонството,³²⁾ беа „гркомани“³³⁾ ниту Тодор Кусев, Григор Прличев, Ѓорѓи Димков и други, кои јавно истапуваа дека се „Бугари“, се бореа за чисто македонско дело³⁴⁾. Некаде се бараше умереност на „младите“ спрема Власите и Патријаршијата, дури пак ги одвраќаа масите од борба против патријаршиските владики, а имаше и случаи да се прогонуваат бугарските учители и да се отфрлуваат бугарските учебници како несврз-

³²⁾ П. Ников, Австриските консули за Българите в Македония, Македонски преглед, Софија, 1925, I, 5-6 114.

³³⁾ Импутирањето на гркоманството на овие луѓе беше бугарска тактика од постар датум. Секој Македонец кој, како што вели и П. Гавриловиќ, е „противник на бугаризмот“, иако не знае ниеден грчки збор, е наречен „гркоман“, (Lj. Doklestid, цит. дело 153). Бугарските водачи на овие Македонци им ставаа гркоманска наметка, зашто беше позгодно во антигрчко расположение да ги нападнаат овие македонски сили. Бидејќи овие луѓе подобро од сите увидоа дека реалната опасност на Македонците доаѓа не од Патријаршијата (која, и покрај тоа што често ги заштитуваше Грците, беше многу потолерантна и се покажуваше како вселенска црква), туку од Егзархијата која беше национална и во својата национална исклучивост настојуваше што повеќе да го прошири бугарското чувство и сознание меѓу своите верници, тоа бугарските водачи и удрива по нив и ги прогласија за „гркомани“ за да ги изолираат од македонските маси.

Колку бугарските водачи претеруваа со ваквата шпекулација можеме да видиме дури на примерот на Андреја Петровиќ кој иако самиот се декларирал за „Бугарин“ беше прогласен за „проклет фанаријот и гркоманин“ од Васил Друев само затоа што се осмелил да ја жигоса алчността и грубата сила на владиката Аксентиј од Самоков по народноста Бугарин и јавно изнесе дека е поарно „да имаме владици Грци, него ли овакви Б'лгари в'лци“, иако навистина Аксентиј бил полош од секаков владика Грк и од него пропиштал народот во неговите епархии.

³⁴⁾ Во македонската историска наука работата на „младите“ е оценета така како тие да биле носители на македонските стремежи, со самото тоа што се бореле против Власите, македонските „старци“ и грчките владики. Точно е тоа дека тие се бореа и против едните и против другите. Но, во таа борба тие не го изразуваа посебниот македонски национален

ливи со македонството³⁵). Но, овие луѓе не го правеа тоа затоа што божем беа „занесени со грцизмот“, туку затоа што тоа беше акција за одбрана насочена против бугарскиот пробив меѓу Македонците. Па дури ни Стефанија Владиков, кого бугарската историографија и бугарските приврзаници го покажаа како едно од најцрните гаволи на бугарштината, не ја бранеше, како ни самиот Милети, употребата на македонскиот јазик во училиштата³⁶. Напротив, и Владиков и еден од оние Македонци, кој, како што вели К. Шапкарев, гласаше во Охридската општина уште во 1858 година, во училиштето покрај грчкиот да се воведат и македонски јазик. Исклучок претставува само познатиот Димица, кој јавно се декларирал за Грк.

интерес, туку бугарскиот, декларирајќи се и себе и македонскиот народ за „бугарски“. И нешто повеќе. Целта што си ја поставија „младите“ пред себе беше да работат на всадувањето на бугарското национално сознание меѓу своите сонародници. Додека Григор К. Гаконов во своите предавања во прилепското „Читалиште“ истакнуваше дека македонските Словени се „Бугари“, и како такви треба да се гордеат, зашто меѓу сите тие биле први носители на бугарските идеи, алудирајќи на Отец Паисиј, дотогаш Тодор Кусев, како што вели Н. Еничерев, водеше долги дискусии со Јанаки Стрезов, за „бугарскиот“ карактер на Македонците. „Г. Стрезиди или Стрезов, пишува Еничерев, многу пати доаѓаше во Прилеп и водеше препирки со тогашните бугарски учители и со интеллигентните млади луѓе околу потеклото на Македонците. Тој допушташе дека Македонците можат да бидат сè, но не Бугари. Тоде Кусев, сегашниот старозагорски владика, знае колку и какви главоболнија претрпел трудејќи се да го убеди дека тој е чист Бугарин.“ (Н. Еничерев, Г. Шапкарев за Прилеп и Охрид, 244).

³⁵) Еден истинит Македонец, Една истина, статија објавена во цариградскиот весник „Право“ од 30 ноември 1870, бр. 40.

³⁶) Заради вистината треба да се подвлече дека против Милети не се водеше борба затоа што тој го гонеше словенскиот јазик во училиштата — кога знаеме, како што вели Е. Спространов, дека самиот Милети носеше од Белград српски буквари и му ги предаваше на Налчинов, кој беше учител во училиштето во Кошишта — Охрид, туку целото тоа движење го канализираа бугарските лидери за свои цели, иако самиот Милети како владика, како и сите владики во тоа време, ја злоупотребуваше својата положба, на што се жалеа и охридани во своите петиции што ги пишуваа Гр. Прличев и Ј. Сапунџиев. Со колкава перфидност се водеше оваа борба во корист на Бугарите, со цел Патријаршијата да се узбуди поради

Меѓутоа, тогашните бугарски водачи кои со оваа акција во Македонија бараа остварување на своите бугарски цели, не сакаа да ги прикажат овие македонски патриоти во вистинска светлина. Бидејќи во моментот овие сили, а не грчките владики и Власи, беа и најопасни за великобугарските претензии на теренот на Македонија, поради што, пишува и Ст. Салганциев,³⁷⁾ бугарските водачи презедоа хајка против овие луѓе со цел да го разбијат секое самостојно движење во Македонија и да ги изолираат од македонските маси. Додека Стојан Костов ги напаѓаше синовите на Аџи Трајко, Никче и Кочко, а Ст. Салганциев фамозната „тројка“ и солунските чорбаџии што го прифатија „тајното уништување на цел еден народ“, дотогаш Тодор Кусев со „младите“ во Прилеп и Григор Прличев со „протвладичините“ во Охрид не само што ги исфрлуваа како „стуткани партали владиките од црквите“, како што се изразува А. Јовановиќ Коџа, туку фрлаа анатеми врз овие „гркомани“, со цел преку бојкот на граѓаните да ги натераат да застанат во нивните редови што ги командуваат цариградските Бугари³⁸⁾.

непастирската работа на Милети, покажува настанот што го опишува самиот Е. Спространов: „Татко ми и сега со восхитување раскажува за тој случај (кога отишле кај патријархот во Париград и се жалеле на Милети — Д. Т.). Тој бил облечен како сточар во арнаутска облека и го претставувал арнаутското население. Никој не го разбрал, освен корчанскиот синодален митрополит. На прашањето зошто не го сакаат Милети, тој одговорил на арнаутски дека Милети не е достоин да биде владика, зашто е рушветчија, женскар, клеветник, и затоа што спрема верниците не се однесува како спрема луѓе, туку како спрема стока. Кога излегов налутен од Патријаршијата, раскажува татко ми, имавме страв да не не врзат и да не затворат поради ваквата постапка.“ (Е. Спространов, цит. статија, 467).

³⁷⁾ „Може ли да се поверува нешто слично? Колку би било убаво, вели Салганциев, ако на тоа прашање одговорот би бил негативен! Но, од каде доаѓаше злото? О, колку е жално да се каже тоа: Но, треба да се каже: Тоа доаѓаше од „наши“ луѓе, во кои се имаше полна доверба и не мислејќи дека тие би ја изневериле народната (бугарска — Д. Т.) кауза.“ (Ст. Салганциев, цит. дело, 33).

³⁸⁾ Според исказите на Е. Спространов, тоа се случило во Охрид на 27 јули 1871 година, кога Гр. Прличев го пови-

Секако, не може да се каже дека им било лесно на овие луѓе кои на најгруб начин се исфрлувани од општините, а тоа значи и од општеството, или без причина се нарекувани „гркомани“, што беше и компромитувачко во општата антигрчка атмосфера³⁹⁾. Но, и покрај овие драстични мерки во ова неспокојно време, овие луѓе не подлегнаа, туку на ударите одговараа со удари. Реакцијата на бугарскиот пробив во македонскиот организам беше таква, што присили еден анонимен дописни код Солун, веројатно Ст. Салганциев, да признае дека борбата започната меѓу — македонските првенци околу македонството и бугарството е „многу поголема и далеку понепомирлива отколку што е препирката со грчката страна“⁴⁰⁾.

Во судирот што изби во ова време, иако не со испишани програми и цврста организација, се издиференцираа две изразити политички струи меѓу борецките македонски сили: бугарска и македонска. Таа

кале „противвладичините“ или, како што тие се нарекле самите — „народна партија“ на ден св. Климент во истоимената црква да одржи говор пред афора (фрлање на проклетство) и да ја објасни на народот причините на таа крајна мерка што ја презеде охридската „бугарска“ општина. „Прличев одржа говор, а потоа поп Георгија Б'ндев од црковната врата го прочита проклетството, кое горе-долу го содржеше следново: „Со оглед на тоа што ние Бугарите од Охрид ја признаваме бугарската православна црква за водечка, сепак неколкумина наши собраќа, при сето тоа што беа трипати повикани да се присоединат кон нас, настојуваа по секоја цена да му се противстават на напредокот, а себе уште си дозволуваа клевети и предавања, па се најде за целесообразно и со општа согласност и клеветата пред лицето на св. Климент, секој да се откаже од нив, да не влегува во никакви родбински врски со нив преку давање и земање на девојки и жени. Кој нема да издржи во сето ова, нека биде проклет од бога и презрен од народот. Да биде бесчестен за секогаш!“ (Е. Спространов, цит. статија, 668).

³⁹⁾ Положбата на македонските патриоти, кои беа анатемисани навистина беше не само деликатна, туку и тешка. „Луѓето бегаа од нив како да се заразни, дуќанчиите не им продаваа ништо, фурниците не им печеа леб, не ги примаа по куките, по патичтата ги исмејуваша, никој не смееше, по оваа афора, да се ородува со нив и друго“. (Е. Спространов, цит. дело, 669).

⁴⁰⁾ Весник „Македонија“, Цариград, бр. 36, 6. октомври 1870.

поларизација достигна такви размери што на крајот го присили П. Славејков, по толку големо молчење за оваа македонска појава, јасно и недвосмислено да истапи со зборовите: „Најпосле, македонското прашање излезе во јавност и се појави во печатот. Велиме најпосле, затоа што ова прашање не е нова работа. Ние за него слушаме веќе десетина години од некои во Македонија. Во почетокот зборовите на тие млади патриоти ние ги земавме за шега и потсмев кои вријат во огинот на нашите не толку сериозни расправи. Така маслевме ние пред едно две години, кога новите разговори со некои Македонци ни покажаа дека работата не е во голите зборови, туку во мислите, кои многумина од нив сакаат да ги спроведат в дело. И ни беше жално и тешко да ги слушаме зборовите дека тие не се Бугари, туку Македонци, потомци на стари Македонци, Дека Бугарите се Татари, а тие Словени. Но, не се решивме за тоа да зборуваме во почетокот, зашто работата ни изгледаше доста деликатна, а особено за условите за кои се наоѓавме. Денеска тоа прашање излезе на пазарот, благодареејќи на непромисленоста на еден од нашите собраќа,⁴¹⁾ и ние сме присилени, сакале или не, да истапуваме“⁴²⁾.

Бугарите мораа да истапат во јавноста со „македонското прашање“, зашто антибугарската македонска струја беше силна на теренот на Македонија, забележлива не само за Бугарите и Македонците, туку и за други, како што беше австрискиот конзул во Солун, Липих, кој го известил австрискиот министер за надворешни работи за оваа појава, или самиот Митхад паша, солунски валија, кој отворено зборувал во ова време дека Македонците не се Бугари, туку посебен словенски народ на Балканот⁴³⁾. Реакцијата против бу-

⁴¹⁾ Овде П. Славејков алудира на авторот на статијата „Една вистина“ кој прв меѓу Бугарите го изнесе ова прашање во печатот, во весникот „Право“ од 30 ноември 1870 година, каде што го напаѓа Шапкарева за учебниците и вели дека други во Македонија, охрабрани со ова, „се осмелуваат да кажат — ние сме Македонци, не сме Бугари“.

⁴²⁾ П. Р. Славејков, цит. статија.

⁴³⁾ П. П. Карапетров, Сбирка од статии, Средец, 1898, 91, заб. 68.

гарштината беше таква, што го присили Бугаринот Ст. Салганциев во еден момент, во однос на ситуацијата во Солун, да извикне: „Нема бугарштина таму, нема праведност, ни во срцата, ни во мислите, ни во домовите ни по улиците“,⁴⁴⁾ зашто таму се појави некаква „тајна гибел за цел еден народ“, која солунските чорбации ја одобрија и сакаа да ја растураат по други места во Македонија“⁴⁵⁾.

И точно, солунската општина, како цариградската за Бугарите, почна да игра улога на централна македонска општина, која наспроти бугарската пенетрација сакаше да го обедини целото македонско движење и да го раководи. Бидејќи многу македонски општини, кои не беа во рацете на бугарските приврзаници, почнаа да ѝ се обраќаа за совет на солунската општина, тоа цариградските Бугари нејзе ѝ посветија најголемо внимание. Затоа тие и се нафрлија врз прочуената „тројка“ — Димитар Паунчев, претседател на општината, Петар Шумков, потпретседател и Насте Стојанов, благајник, за да ја обезглават и да ја приграбат управата во свои раце. Меѓутоа, секој обид за нафрлување врз општината беше благовремено откриван, а бугарските агенти оневозможувани во своите намери. Учителите што ги испраќаше цариградското бугарско „Читалиште“ еден по друг беа прогонувани од општинарите и враќани во Цариград. „Тројката“ во општината, на која Ст. Салганциев во времето на премолчувањето на македонската појава, не ги споменува имињата, туку вели: г-дин Едиќој, г-н Незнамкој г-н Познајкој, еднодушни и неразделени со деловителот на солунската општина, кои проповедат дека нивните деца не сакаат да учат на бугарски, туку на македонски јазик, и велат дека не се Бугари, туку Македонци,⁴⁶⁾ го истераа бугарскиот учител Божков, со кого, како што вели Ст. Салганциев, „во Солун започна бугарското дело“⁴⁷⁾.

⁴⁴⁾ Весник „Век“, Цариград, бр. 48, 4 декември 1874, стр. 3-4.

⁴⁵⁾ Весник „Турција“ Цариград, бр. 17, 1870.

⁴⁶⁾ Весник „Век“, бр. 41 од 19 октомври 1874, 3.

⁴⁷⁾ Ст. Салганциев, цит. дело, 33.

Тие ги протерале и г-ца Станислава Караиванова,⁴⁸⁾ потоа А. Војнов, учител што го упатил бугарскиот комитет за сиромашни училишта од Цариград. Бил истеран и Македонецот В. Мачуковски, кој не сакал да преподава од македонските учебници на Шапкарев, туку ги препорачувал бугарските учебници како „поинтересни за учениците“⁴⁹⁾.

„Тајната гибел за цел еден народ“, за што известува анонимниот дописник од Солун, не беше, како што сака да прикаже Ст. Салганциев, само работа на „тројката“ во општината, туку кругот на македонските патриоти и на нивните приврзаници беше много поширок и тој навлегуваше длабоко во македонските маси. Штом таа „гибел“ ја прифатија и одобрија солунските чорбаџии, како што наведува истиот дописник, тогаш секако ова двожење не може да се сведе само на тројца луѓе, особено затоа што, како што вели и самиот Ст. Салганциев, „во ова време завеа оној ветар на порано замислениот план од некои учители од западна Македонија, според кој македонската младина треба да се ограничи во учењето и развојот исклучиво на македонското наречје, и во тој правец веќе беа започнале да издаваат и издадоа неколку учебници на тоа наречје“⁵⁰⁾.

⁴⁸⁾ „Таа г-ца (се мисли на Станислава Караиванова — Д. Т.) беше испратена за учителка од Цариград во Солун од комисијата на бедните училишта. Дојде во Солун и побара некого од општинарите. Прашуваше трипати, но никој од општинарите не се јавуваше, ниту таа можеше да ги најде нив, зашто не знаеше кои се. Минаа 5-6 дена и не ги виде ни општинарите, ни училиштето. Најпосле отиде во една книжарница и потоа дојде господин Шумков, кој ја праща дали дошла да остане во Солун, или ќе отпатува некаде. Госпоѓицата веднаш сфати каква му е намерата, но сепак му одговори дека е испратена за учителка во Солун. Но десет дена, колку што остана во анот, Шумков лично и соопшти: „Ние не можеме да издржуваме учителка зашто општината е сиромашна. Покрај тоа ние им кажавме на цариградските Бугари дека учители и учителки сами ќе избираме, а не тие. Ако не сакате да се вратите и сакате да учителствувате во Солун, можете ако отворите училиште во одделна куќа на свој трошок“. Учителката, завршува дописникот, остана како да ја удри гром“. (Весник „Век“ бр. 48, од 4 декември 1874, 3-4).

⁴⁹⁾ Ст. Салганциев, цит. дело, 43-44.

⁵⁰⁾ Исто, 33-34.

Колку навистина имало вакви патриоти во Македонија и кои биле тие луѓе, освен наведените, денеска не се знае точно. Бугарската пропаганда во тоа време, па и подоцна, стори сè, како што забележува и проф. Б. Конески, денеска за овие луѓе да се знае малку, а и оние што знаеле за нив, тоа е претставено во погрешна светлина. „Ние Македонците не сме Бугари, па не сакаме да учиме од книги на бугарски јазик“, не зборуваа само ресенските и велешките првенци во општината што ги прифаќаа и ги плаќаа македонските учебници, а ги одбива бесплатните бугарски учебници,⁵¹⁾ туку против бугарските претензии беа и луѓето околу Никче и Кочко во Скопје, солунската „тројка“ и салунските чорбаџии, Јанаки Стрезов со „владичините“ во Охрид, „старците“ во Прилеп, браќата Чакареви во Струга, па дури и онаа многубројна македонска колонија во Цариград врз која се беа нафрлиле бугарските агитатори од секој вид, кои поради зборовите „така-вака“ ги нарекоа „такавци“. Тие, како што забележува П. П. Карапетров почнаа сами да се нарекуваат Македонци⁵²⁾. Ако кон овие се додадат уште К. Шапкарев, кој во ова време „проповедаше крстоносен поход против книгите пишувани на словено-бугарски јазик“, потоа Иван Шумков, кој на учителскиот собор во Прилеп во август 1871 година изрично бараше од македонските училишта до се исфрлат бугарските учебници и да се воведат македонски,⁵³⁾ Горѓи Пулевски, кој во писмена форма во својот „Речник“ ги изнесе

⁵¹⁾ Исто, 34-43.

⁵²⁾ П. П. Карапетров, Неколку думи за бугарската црква, в Цариград, Сп. „Мисъл“, София, 1892, I, XI и XII.

⁵³⁾ Во статијата „Беседа“ цариградскиот весник „Новине“, бр. 36 и 37 од 1893/94, во врска со овој собир и со истапот на Ив. Шумков пишува: „На соборот на учителите во Прилеп (во 1871 година), на кој претседаваше Т. Кусев, а беа присутни: Горѓи Динков, К. Шапкарев, ероѓаконот Агатеј, Иван Шумков, П. Мусович, К. Босилков, П. Орлов и др. (кој според порано утврдениот план на „Читалиштето“ требаше да го разгледа прашањето на програмата и учебниците за училиштата во Македонија, види: Еничеров, Вспоменания и бележки, 28-45), беше поставено прашањето на крушевскиот учител Шумков, кој зборувал дека е подобро да се употребуваат учебници по училиштата напишани на месното (маке-

македонските гледишта,⁵⁴⁾ тогаш се гледа дека кругот на македонските патриоти во ова време не беше мал и безначаен, како што тоа го прикажува бугарската историографија. Точно е дека во почетокот ова струење мораше да биде сведено на тесен круг луѓе, но со време тоа се ширеше, зашто само тоа од сите тогашни струења ја одразуваше суштината на македонското национално битие, па полесно од сите прилегна на „душата“ на Македонците.

Меѓутоа, и покрај сè македонското струење во ова време не можеше да добие повиден израз во европската јавност. Тоа не можеше да избие на површината на збивањата, зашто се наоѓаше под внакрсниот огин на двете моќни организирани пропаганди: грчката и бугарската, кои располагаа со печат, пари, со дипломатија и меѓународни врски, така што беа во состојба не само систематски да го потиснуваат ова струење во Македонија, туку и со својот шум да го задушат неговиот глас и да го направат нечујно за надворешниот свет. Во ваква ситуација на сестрани удари, македонското струење доби уште еден противник што во дотогашната историја немаше пример. Високата порта, која се плашеше од заедничка акција на балканските христијани, издаде ферман на 28 февруари 1870 година со која ја создаде Бугарската егзархија, со цел уште повеќе да ги закрви не само Бугарите и Грците околу Македонија, туку и Србите, кои приготвуваа вооружена акција со балканските Словени против отоманската тиранија.

Тој раздор е придизвикан со чл. 10 на самиот ферман, со кој македонските епархии, освен велешката, која без да се прашаат велешани беше приклучена кон Егзархијата, станаа спорни меѓу Патријаршијата и Ег-

донско) наречје, но прашањето се разгледа сестрано и предлогот се отфрли едногласно, а се реши дека предавањата и учебниците во училиштата треба да бидат на бугарски литературен јазик, а не на месното наречје“. Во суштина овде однесе победа пробугарската струја на чело со Г. Динков, П. Мусович и Бугарите ерџаколот Агатеј и Н. Еничеров, кој во ова време беше уште учител во Прилеп.

⁵⁴⁾ Ђ. Пулевски, Речник од три јазика, Београд, 1875, II, 48 — 49.

зархијата⁵⁵). Бидејќи спорот меѓу овие две страни требаше да се реши со истилјам (еден вид плебисцит), се разви жестока борба меѓу бугарската и грчката пропаганда на теренот на Македонија. Со тоа во суштина заврши едно поглавје на македонската историја и започна друго, во кое бугарските експанзионистички национални сили во лицето на Егзархијата добива такво моќно оружје за бугаризирање на македонскиот народ какво во историјата нема такмец.

⁵⁵) Карактеристично е да се спомене дека ферманот од 1870. со кој е установена Бугарската егзархија во својата диецеза не ги опфаќаше само епархиите на старата Трновска бугарска патријаршија. Напротив, во нејзината област покрај епархиите од оваа патријаршија влегоа и некои епархии на Пеќската и цариградската патријаршија, па дури и една, велешката, епархија што ѝ припаѓаше на Охридската архиепископија. Најпосле во ферманот имаше и една таква одредба, според која и другите правосилни епархии, што беа во границите на отоманската империја на Балканот, можеа да бараат присоединување кон Егзархијата, ако тоа го сакаат две третини од нивното паство. Поради прегледноста на епархиите што влегоа во составот на Бугарската егзархија, го донесуваме чл. 10 од ферманот во целина. „Во составот на Бугарската егзархија влегуваат епархиите: рушчанската, силистерската, шуменската, трновската, софиската, врачанската, тулчанско-видинската, нишката, шеркејската (пиротска), Кустендилската, самоковската, велешката, филополската (пловдивска), сливенскиот округ и казанополската, исклучувајќи околу дваесетина села на брегот на Црно Море, меѓу Варна и Кустенца, населени со небуғари, со исклучок исто така и градовите: Варна, Анхијало, Месемврија, Станимака со селата Куклен, Воден, Арнауткој, Панаѓија, Ново Село, Лесково, Ахман, Бачково, Белештица и манастирите: Бачковскиот, св. Анаркирија, св. Параскева, св. Горѓи, св. Панаија (Марија), во внатрешноста на Пловдив влегува егзархарот, но оние жители на оваа епархија што не сакаат да потпаднат под егзархарот ќе бидат слободни.

Освен наброените и по име споменатите места, ако жителите на други места што исповедаат православна вера би сакале еднодушно, но најмалку две третини од домовите да му се потчинат на Бугарскиот егзархат и ако, по проверувањето се утврди дека е тоа спроведено, нивната молба мора да се прифати. Па, бидејќи таква изјава мораат да дадат сите домови, или во краен случај две третини, тоа оние што ќе се обидат да посеат раздор меѓу жителите ќе бидат одговорни пред законот“. (А. Јовановиќ-Коџа, цит. дело, 132 — 133)

VIII глава

СОСТОЈБАТА ВО МАКЕДОНИЈА ПО СОЗДАВАЊЕТО НА БУГАРСКАТА ЕГЗАРХИЈА

Ферманот кој го издаде султанот за создавање на Бугарската егзархија, со која македонските епархии, со исклучок на велешката, не беа опфатени, не само што ги збунува оние антипатријаршиски сили во Македонија кои под фирма дека се „Бугари“ се бореа Охрид да биде центар на бугарската црква, чија идеја дојде до израз дури во прилепската „Кормчија“ од 1869 година,¹⁾ туку ги фрли во вистинска неизвесност што ќе стане со нив по ова. Од страв дека ќе останат и таму под јурисдикција на Цариградската патријаршија и под удар на патријаршките владски против кои се бореа жестоко, „противладичините“ во Охрид, кои во текот на 1869 година се конституираа во посебна општина, веднаш го испратија Миле Манчев како свој постојан делегат во Цариград со цел да остане таму на општински трошоци и да врши притисок врз тогашните фактори, македонските епархии да се приклучат кон

¹⁾ На 25 март 1869 година на соборот во Прилеп беше избрана нова општинска управа, во која „младите“ го зедеа раководството и го изменија називот „Прилепска општина“ во „Прилепска бугарска општина“. На насловната страна на „Кормчија“ е забележано следното: „Во 1869 г. на 25. III. Прилепскиот округ го отфрли грчкото иго и ја побара народната наша архиепископија, одземена од страна на проклетите фанариоти пред еден век, на 20 јуни 1767 година“. (Хр. Шалдев, Град Прилеп в бугарското възраждане (1838 — 1878), София, 1916, 33).

ново создадената Егзархија. Слично направија и претставниците на прилепска општина, сè до оној ден кога на тајниот повик од д-р Чомаков и некои други македонски општини, каде што беа загнездени пробугарски сили, упатија свои делегати на бугарскиот Народен собор, во јануари 1871 година, кои од „името на македонските Бугари“ требаше да бараат приклучување на македонските епархии кон бугарската црква.

Меѓутоа, кога во Цариград почнаа да стигнуваат делегатите од Прилеп, Воден, Скопје, Охрид и Кукуш, настана бркотија не само во Патријаршијата и во руското пратеништво, кое застрашуваше дека ќе им откаже секакава натамошна поддршка на Бугарите до колку се осмелат и ги пуштат делегатите од Македонија на Соборот, туку и меѓу самите бугарски првенци, поделени во две групи: „северна“, на чело со владиката Иларион Макариополски и „јужна“, на чело со д-р Чомаков, епископот Панарет и книжевникот П. Р. Славејков.

„Северната“ група му се воспротиви на предлогот на д-р Чомаков, кој инсистираше делегатите од Македонија да се пуштат на Соборот, истакнувајќи дека со тоа би се накрнил ферманот, особено затоа што овие делегати од Македонија ширеа гласови дека Охрид треба да биде седиште на Бугарската егзархија, што секако би предизвикало и гнев кај самата Патријаршија (која беше готова да фрли шизма), кај Високата порта и самите Руси, па практично и целото бугарско црковно прашање би се довело во незгодна положба²⁾. Околу

²⁾ Бидејќи делегатите од Македонија го поставуваа прашањето Охрид да биде седиште на Бугарската егзархија, во нашата историска наука е создадена теорија дека божем македонските делегати го поставувале прашањето на авгокефалноста на Охридската архиепископија, како посебна од бугарската црква. Пред се, зошто делегатите од Македонија би го поставувале прашањето за посебна македонска црква пред бугарскиот собор, кога решението на посебната македонска црква не беше во рацете на Бугарите, туку во рацете на Патријаршијата и Портата. Ако македонските епархии беа во составот на Бугарската егзархија, и македонските делегати, во таков случај, да бара одделување, тогаш работата би била в ред. Меѓутоа, македонските епархии беа во рацете на Патријаршијата, и ако нешто требаше да се бара од некој, требаше да се бара од Патријаршијата. Точно е дека тие кренаа

ова прашање, дали да се пуштат делегатите од Македонија на Соборот или не, настана вистинска борба меѓу „северната“ и „јужната“ бугарска група. Посебно беше драматичен 12 февруари 1871 година, кога поради ова прашање, според наводите на С. Радев, дојде до „најважниот психолошки момент во бугарското национално движење, зашто од обртот што требаше да настане во овој момент зависеше натамошната бугарска политика спрема Македонија. Дали тие ќе ја жртвуваат Македонија поради шизмата и послушноста спрема Русија или ќе се оди кон тоа да се зачува Македонија од мајката — татковина, која би требало да премине преку ударот на Патријаршијата и гневот на огромната отоманска империја“³⁾.

Инсистирањето на групата околу д-р Чомаков по секоја цена да се пуштат македонските делегати, кои тој, без прашање и согласност на „северна“ група, ги покани тајно, сретна силна опозиција од „северната“ група. И кога препирката достигна врв, настапи Тодор Кусев, оваа „жива врска на Прилеп со другиот бугарски свет“,⁴⁾ со следниве зборови: „Со какво право не сакаме да не примите овде? Не сме ли и ние толку Бугари колку и вие? Ние сакаме и за нас да важи тој ферман и барем и ние да влеземе внатре во таа црква. Кој може да му се противстави на тоа?“⁵⁾. На овие зборови со кои Т. Кусев, според кажувањето на П. Кюркчие, „стана знаме на бугарскиот дух и влезе во историјата на бугарскиот народ“,⁶⁾ стана Г. Крстовиќ, влијателен Бугарин кај Високата порта, и рече: „Како да не ги пуштиме кога тие се дојдени. Да ги истераме ли? Не. Тие се Бугари и затоа треба да ги примиме. Со самото тоа што дошле докажуваат дека треба да се примат. Ако некој утре каже дека тие не се Бугари, ние ќе кажеме:

врева околу Охридската архиепископија, но не како посебна македонска црква, туку со нејзината обнова Охрид да биде седиште на Бугарската егзархија кој така би се претворил во бугарска централа.

³⁾ С. Радев, Македонија и бугарското възраждане в XIX век, София, 1928, 453.

⁴⁾ П. Кюркчиев, Методий Кусевич, София, 1934, 24.

⁵⁾ С. Радев, цит. дело, 464-465.

⁶⁾ П. Кюркчиев, цит. дело, стр. 27.

нивното присуство овде е жив доказ дека тие се Бугари. Јас сам ќе зборувам со Али-паша ако е неопходно тоа. Затоа треба да ги примиме, да седат со нас“. Дури по овие зборови на Г. Крстовиќ, вели С. Радев, Соборот решил да ги пушти⁷⁾).

Овој проблем во однос спрема македонските делегати беше значаен од два аспекта. Прво, со овој акт „јужнобугарската“ група доби одврзани раце за натамошна акција во Македонија; второ, тоа ги окуражи бугарските приврзаници од Македонија и јасно им стави на знаење дека не е сè загубено, туку дека борбата за приклучување на македонските епархии кон бугарската црква почнува дури сега. Вистина е дека малку подоцна поради Македонија Бугарите „спечалија“ шизма, која се донесе на Соборот на Патријаршијата на 16 септември 1872 година, но бранот на бугарската пропаганда не слабуваше. За да го искористи истилјамот предвиден во чл. 10 од ферманот, со кој би се оствариле великобугарските стремежи ако најмалку две третини од македонското население би гласало за Егзархијата, „јужнобугарската“ група во рамките на цариградското „Читалиште“ формира македонска дружина во 1872 година, со задача исклучиво да се занимава со Македонија, т. е. да работи за разбудување на бугарско национално сознание сред Македонците⁸⁾. Додека едните почнаа да работат меѓу Македонците во Цариград убедувајќи ги дека се тие „Бугари“⁹⁾, другите, како што беа Тодор Кусев, Натанаил Охридски и др. тргнаа во Македонија да агитират меѓу своите сонародници при гласањето да се определуваат за Егзархијата и да не се плашат од шизмата. Борбата главно беше насочена кон тоа да се придобие сето она што беше највитално и највлијателно. Затоа и бугарските

⁷⁾ С. Радев, цит. дело, стр. 468-469.

⁸⁾ Н. Начов, Цариград како културен центар на Бугарите до 1877 година. Сб. БАН, София, 1925, XIX, 60, и Е. Буџашки, Димитар Благоев и победата на марксизма в бугарското социјалистичко движење 1885—1903, София, 55.

⁹⁾ „Ние, вели Д. Благоев од градина до градина да ја разјасниме (бугарската — Д. Т.) национална идеја — сред Македонците“ (Димитар Благоев, Кратки бележки из моя живот, София, 1954, 10).

водачи од Цариград му ветуваа на скопскиот владика Паисиј дека него „ќе го изберат за егзарх само ако ја преобрти скопската епархија, за да кажат луѓето, како што вели поп Бурко, дека се Бугари и дека ја признаваат Егзархијата“¹⁰⁾ а Св. Синад и Ст. Чомаков го поттикнуваа архимандритот Павел Бежигропски „да биде упорен во борбата, ветувајќи му дека ќе биде кандидат митрополитски за воденската епархија, штом Високата порта ќе го разреши прашањето од чл. 10 од ферманот“¹¹⁾. Со разни ветувања егзархиските агитатори успеаја преку општинските тела и поединци две третини од македонските жители на скопската и ох-

¹⁰⁾ „Кога излезе ферманот пишува поп Бурко, бугарските лидери му ветуваа на владиката Паисиј Скопски дека ќе го изберат за егзарх само да ја приклучи Скопската епархија кон Егзархијата, да кажат дека се Бугари и да ја признаат Егзархијата. Паисиј по ова ветување почна да ги обиколува градовите на својата епархија: Тетово, Куманово, Кратово, Крива Паланка, Гостивар и да го наговора населението и народот да гласа за Егзархијата. Притоа Паисиј бараше да се исфрли неговото име од богослужението, а наместо него да се споменува „бугарско свештено начелство“... Кога беше поставен егзархот, Паисиј се разочара што не е тој. И кога пишуваа друга молба (што ја напиша познатиот бугарски агитатор Стојан Костов — Д. Т.), тој не сакаше да ја потпише. По наговор од Стојан Костов народот удри по него со зборовите: Ние во скопската епархија не сакаме Грк за владика... Ставен во ваква ситуација, Паисиј (кој не беше Грк, туку Македонец од Кукуш — Д. Т.), реши преку поп Јован Костовски да го повика свештенството да го убедува да остане со Патријаршијата. Меѓутоа, секретарот Стоше, (Стојан Костов — Д. Т.) враќанец, се крена и им се обрна на свештениците со следниве зборови: „Ќе ве повика прота поп Јован да ве преобрази во Грци, но немојте ниеден да се согласите со тоа, ниту да го признаете Паисија за владика, зашто ако некој го признае за владика и ако појде кај него, ќе му се земе еноријата и ќе му се даде на друг, а тој нека пасе говеда“, Стоше учителот го учеше народот да го протера Паисија од митрополијата и да побара бугарски владика од Егзархијата. Сите оние Македонци што не се приклучија кон Егзархијата се наречени гркомани, иако не беа Грци“, (Ст. Новаковиќ, Егзархијске агитације у Скопљу 1869 године и даље, Аутобиографски записи попа Јована Трајковића Бурка. Гласник скопског научног друштва, Скопље, 1927, 1-2, 231-236.

¹¹⁾ А. П. Стоилов, Архимандрит Хаджи Павел Божигропски. Общ подем, София, 1917, I, XX, 7.

ридската епархија да привлечат кон божезната „словенска“, всушност бугарска црква, кои во октомври 1873 година се изјаснија за Егзархијата, „Најшироките народни слоеви кои не разбираа зашто доаѓа до ова делење на патријаршисти и егзархисти, оеа со своите муштерии и сродници по градовите... Во скопската епархија селаните се определуваа и спрема своите истакнати земјаци (селани) во градот. Бидејќи во Куманово на страната на егзархистите беше Михајло Бајловец и Спасе Јачински, двете села, Бојловци и Јачинци, се определија за Егзархијата“¹²). Турските пак власти, гледајќи како се разделува еден народ, се радуваа, бидејќи борбата меѓу егзархистите и патријаршистите ја смета како многу побезопасна за опстанокот на нивното владателство, отколку вооружаната акција што ја подготвуваа Белград и Атина. Преку примамливите ветувања на егзархиските агитатори за „народен“ јазик и „бесплатна“ црква и училишта, дел од македонскиот народ не само што во нуфус — тефтерите беше запишан како „Бугар-милет“, туку беше направена и првата етапа во вклучувањето на делови од Македонија во орбитата на бугарските интереси, прво во границите на бугарската црква, за да може подоцна, според планот на д-р Чомаков, да бидат вклучени и во политичките граници на бугарската држава, што и беше главната цел на „јужнобугарската“ група.

Ова определување на еден дел од македонските општини во скопската и охридската епархија за Егзархијата, бугарските лидери го искористија умешно, па почнаа веднаш да му објаснуваат на светот дека овој истилјам најдобро покажува дека населението од Македонија со ова „определување“ се декларира себеси како „бугарско“¹³). Всушност, работата беше од сосем

¹² Јован Хаџи Васиљевиќ, Патријаршистите и егзархистите у Скопској Епархији, Београд, 1938, 23-24.

¹³ Примерот што го наведува Јован Хаџи Васиљевиќ за случајот како се гласало во Куманово, а кој е сличен на оној што го наведува и М. Степановиќ во книгата „Срби и Бугари у прошлости и садашњости“, Београд, 1913, 46-37, јасно илустрира како платениците на Егзархијата, ала Драган — ефенди и Ф. Заим, го спроведуваа тој „плебисцит“. „Фетих Заим,

друга природа. Точно е дека преку своите општински претставници македонските селани и граѓани, исплашени од муслиманските членови на меџлисот, кои повеќето беа поткупувани, од бугарските агитатори во Македонија, ја напуштија Патријаршијата и се приклучија кон Егзархијата, но не затоа што се чувствува Бугари, па затоа пристапуваа кон „својата“ бугарска црква, туку затоа што Егзархијата во привлекувањето на македонското национално население играше на три примамливи карти: словенско богослужение, бесплатна црква и училиште, и уште, блиска слобода што ја ветува Русија. Меѓутоа, запишувајќи се во нуфус-тефтерите со името „Бугар-милет“, тие со тоа не ја декларираа народноста, туку припадноста кон словенската црква. Како што бројот на муслиманите не му одговараше на бројот на Турците, а бројот на патријаршиските приврзаници на бројот на Грците, така и бројот на егзархистите не му одговараше на бројот на Бугарите. Бидејќи македонскиот човек не се чувствуваше Грк кога беше кон Патријаршијата, иако во нуфус-тефтерите фигурираше како „Рим-милет“, така ни сега не се чувствуваше Бугарин определувајќи се за Егзархијата. Слично на оние Власи кои во ова време исто така се приклучија кон Егзархијата, под услов да им се дозволи богослужение на нивниот јазик, се приклучи и тој. Дека ова определување на македонските Словени за Егзархијата не означуваче гласање за бугарската народност, не забележува само Германецот Гроте, туку и многумина други, меѓу кои и Х. Вендел, кој тврди дека македонските Словени гласале

платеник на Егзархијата во Куманово, вели Хаџи Васиљевиќ, пред целиот меџлис на селаните, кои требаше да го дадат својот глас, им го поставуваше прашањето: „Грк ли си ти, бре? — „Не сум Грк, господару“. „Пишете Бугар-милет“, така Фетах Заим ги дополнуваше писарите. По зафрлените села властите не го ни прашуваа народот, и Турците, на кои им беше мило што се разединува народот, правеа шеги на сметка на гласањето и ги распрашуваа селаните со мајтапење: „Паламара ли ќе пишуваме или ексера?“, зашто селаните не можеа да ги изговорат зборовите патријаршија или егзархија“. (Јован Хаџи Васиљевиќ. Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку, Београд, 1928, 360.

за словенска служба во црквите и за мајчин јазик во училиштата, а не за бугарска народност. А кога е во прашање јазикот на еден народ, тогаш навистина нема посилен конкурент од него за да се поведе еден народ во акција.

Гласањето за Егзархијата при Патријаршијата не беше гласање за народноста. Копјата не се кршеа околу тоа Македонците да покажат, наспроти Грците, дека се „Бугари“, туку околу црквената припадност, без која во тоа време не можеше да се живее. На побожниот македонски селанец и граѓанин, исклучувајќи поединци, му беше сеедно кон која црква ќе припадне, само евангелието во црквата да му се чита на неговиот словенски јазик, кој тој го разбира, особено затоа што бугарските агитатори, за разлика од грчките владики, му ветуваа уште и „бесплатна црква“. Бидејќи грчките владики посебно се залагаа да исфрлат секакво словенско богослужение, тоа оваа ексклузивност на грчките владики доведуваше до револт и македонските маси ги фрлаше во мрежите на бугарските националисти, кои во овој момент се јавија како божемни апостоли и „заштитници“ на словенството. Народот мораше да избира меѓу Егзархијата и Патријаршијата, зашто трета црква Турците не признаваа. „Нашата вера е „грчка“, но бидејќи сме Словени, попот мора да чита на словенски. Затоа и ја напуштаме Патријаршијата и ѝ пристапуваме на Егзархијата“, зборуваше народот.

Овој стремеж на македонските маси да се определат за онаа црква што ќе им гарантира богослужение на јазикот што го разбираат, секако не е негација на нивната народност. Напротив, тоа беше афирмација на народноста, без оглед на тоа што во тие услови им се овозможуваше не преку нивна црква, туку бугарска која македонскиот просечен човек ја сфати не како бабалак на Бугарите, туку како општа, словенска, за сите Словени во рамките на отоманското царство, како што дотогаш им зборуваа и самите бугарски агитатори. При непостоењето на македонска црква или на интелектуален центар, тој мораше да ѝ се приклучи на некоја црква, зашто да се биде надвор од црквата, во

тоа време значеше да се биде надвор од општеството ¹⁴). А бидејќи свеста на македонскиот просечен човек не беше нараснала до тој степен да прави јасна разлика меѓу верата и народноста, што до ова време во рамките на османското царство и не се правеше, тоа, логично, и пристапи на онаа црква што му гарантираше богослужение на јазик што тој го разбира. Егзархијата да беше кинеска, а не бугарска, но да допушташе словенска служба, сите Македонци, како што правилно забележува М. Цемовиќ, би се запишале како „Кинез-милет“, како што истите тие Македонци се запишуваа како „паписти“, само затоа што унијатите им ветуваа словенска служба во црквата и нивни архиереи ¹⁵). Овој последен момент, дека македонските Словени за љубов на словенскиот јазик ја напуштаа Патријаршијата и им пристапуваа на унијатите, најдобро покажува какво бугарско чувство одгледуваа тие. Нетрпеливоста спрема грчкото богослужение ги тераше овие луѓе во пазувите на Егзархијата, која тие ја сфатија како „словенска“, а не затоа што се чувствуваа Бугари. Во таа смисла и македонскиот селанец и граѓанин „флотираше“, но не национално, туку верски, преминувајќи од црква што не му дозволуваше чита-

¹⁴) Селанецот и граѓанинот во отоманското царство каде шот верата, а не народноста, играше првостепена улога, влегуваше во општеството преку црквата кон која и припаѓаше. Ако не припаѓаше кон една од постојните цркви што ги признаваа турските власти, тој беше надвор од групите, а преку групите и надвор од општеството во целина. Не само што немаше кој да го застапува во меџлисот, ниту кој да ги решава разните спорови парници, туку ни неговите деца не можеа да ги посетуваат училиштата што беа под управа на признаените цркви. Покрај тоа, таквиот човек не само што беше одделен од црквата, па дури и анатемисан, туку често беше прогласуван и за „бунтовник“, што предизвикуваше репресалии кај турските власти. Дури и гробиштата беа одделени: грчкото и бугарското, и до колку не ѝ припаѓа на Патријаршијата или на Егзархијата, остануваа без гробови, мртвците мораа да ги закопуваат на посебни места. Сето тоа го притискаше побожниот македонски селанец и граѓанин да се приклучи кон една од овие две цркви ако не сакаше да оди во унијати.

¹⁵) М. Цемовиќ, Македонски проблеми и Македонци, Београд, 1913, 41.

ње на евангелието на јазик што го разбира, во црква што му го дозволува тоа.

Еден од документите што може да послужи во расветлувањето на ова прашање, дека македонските Словени при истилјамот не гласале за бугарска народност, туку за општа „словенска црква“, претставува дописот од 1870 година, во кој се изразува јасно бојазноста на Македонците, бугарските архиереи да не ја злоупотребат Егзархијата во свои, бугарски интереси. „Ферманот што излезе од рацете на Н. В. С. А., пишува македонскиот дописник, беше голем успех за Бугарите што се сместени во своите епархии; но таа висока милост не е исклучиво само за Бугарите, туку е ветена и за Македонците во чл. 10, кој вели ако сите или две третини од жителите изразат желба за тоа, ќе добијат обединување со бугарската црква (значи не со бугарскиот народ, туку со црквата — Д. Т.). Но, пред да се обединиме (во црквата — Д. Т.) мислиме и наша е должност (на Македонците — Д. Т.) да прашаме и да ни кажат (бугарските пастири — Д. Т.), како ќе пастируваат, според заповедите на евангелието или како што до денеска пастируваа над нас грчките владики, тирански и деспотски? Бидејќи како што ни мириса уште сега, изгледа дека ќе се приклонат кон тој пуст деспотизам. Па затоа не е срамно да ни кажат (бугарски пастири — Д. Т.) како ќе биде, да не ги полниме главите со суета — па на крај да имаме само главоболие со македонските прашања“¹⁶). Како што се гледа од овој допис, Македонците гласале за Егзархијата како за заедничка „словенска црква“, а не за бугарска народност.

Меѓутоа, и покрај тоа што едни се приклучија кан Егзархијата, а други останаа во пазувите на Патријаршијата, Македонците како целина беа неделив организам. Несогласиците и омразите меѓу македонските прваци не навлегуваа длабоко во масите, и тоа не само подоцна, туку ни во времето на нараснатото движење против грчките владики кон крајот на 60-тите години,

¹⁶)Весник „Македонија“ Цариград, бр. 60, статијата „Еден глас за цела Македонија“.

иако бугарските приврзаници сакаа да го скараат народот. Се разбира, и овде како и во други случаи, имаше колебања што произлегуваа од замршеноста на проблематиката. Луѓето често стоеја збунети и во недоумение меѓу струењата, не ги сфатија наполно разликите и разделувањата настанати меѓу македонските интелектуалци, свештениците и разни агенти. Дури, имаше многу луѓе, каков што беше случајот во Охрид, за што не известува и Е. Спространов, кои воопшто не земаа учество во тие борби¹⁷⁾. Имаше и такви, кои во почетокот беа приврзаници на македонството, а подоцна, кога видоа дека бугарската пропаганда освојува, преминуваа на нејзина страна. Искушенијата во ваквите моменти беа големи, но и заблудите се согледувани брзо. Затоа ни проклетствата фрлени на „гркоманите“ и „старците“ во Охрид, Прилеп и Скопје не можеа да имаат долг век,¹⁸⁾ зашто не беа израз на македонскиот народ, туку на пробугарските ориентираны поединци, кои како претставници на „бугарските“ општини го приготвуваа ова, за да го парализираат отпорот на македонските сили кои ѝ се противставуваа на бугарската пенетрација.

Дури, ни самиот збор „Бугар-милет“ не ги возбудуваше многу македонските маси што се приклучија кон Егзархијата. Нарекувајќи се „Бугар-милет“ простиот свет мислеше дека со тоа се приклучува кон Словените. Тоа што, пак, бугарските лидери ги прикажуваа Македонците пред светот како „Бугари“, само затоа што гласаа за Егзархијата, беше далеку од очите и уште на овие Македонци, кои, барем во еден импозантен број, ја чувствуваа својата националност повеќе низ јазикот, отколку низ некаква кристализирана национална свест. Затоа и тој можеше да го прифати црковното име „Бугар-милет“, зашто под тоа име тој не подразбираше народна припадност, туку црквена,

¹⁷⁾ Е. Спространов, цит. статија, 636.

¹⁸⁾ Фрленото проклетство на охридските гркомани, вели Е. Спространов, немаше долг век, зашто некои охридани, и покрај ова „проклетство“, ги зедаа ќерките на овие „гркомани“ и на тој начин им дадоа можност на „гркоманите“ повторно да дојдат до израз. (Е. Спространов, цит. статија, 668-669).

како што со право забележува дури и австрискиот конзул во Солун, Кнапич: „Припадништвото на македонското население кон Патријаршијата или Егзархијата не ја означува неговата национална припадност, како што тоа сакаат да го утврдат „аргументаторите“ на бугарската национална пропаганда кога се повикуваат на бугарштина на Македонците поради нивното масовно пристапување кон Бугарската егзархија. Тоа означува „грчка партија“ или „бугарска партија“, а никако народност“¹⁹). Дека под „бугарско“ се подразбира само припадност кон Егзархијата, а под „грчко“ припадноста кон Патријаршијата, а не и кон грчката или бугарската народност, можеме да видиме и кај Г. Вајганд, кој на прашањето од водичот Албанец за населението на село Мојно, Гевгелско, кој сè живее во него, одговорил: „Таму живеат Грци, Бугари и паписти“. Всушност вели Вајганд, под зборот Грци тој ги подразбирал македонските Словени, кои ја признаваат Патријаршијата, под зборот Бугари оние што ја признаваат Егзархијата, а под зборот паписти оние што им припаѓаа на унијатите на римокатоличката вера²⁰).

¹⁹) Дека тоа означување имаше верски, а не народностен карактер тоа го признава и бугарскиот писател под „Z“, кој ги критикуваше Грците што ги сметале за свои оние Македонци кои во нуфус-тефтерите биле запишани како „урум — милет“ што не означува никако народност, туку верска припадност. „Според грчката статистика, вели тој, Грците се покаче на 60.671 душа; зашто и како? Тука веќе може чесно да се одговори. Тоа броење стануваше пред моите очи. Троица — четворица катипи ќе отидат право во куќата на селскиот кмет, ќе го викнат попот, — и напред, пиши! „Што е Петко? — „Урум ефенди“, „Што е Трајко?“ — „Урум“ итн. Поголемиот дел од овие што ја признаа грчката патријаршија беа запишани за Грци“ („Z“, Два сандака од источна Македонија. Периодическо списание, год. VIII, кн. XXXVII и XXXVIII Средец 1891, 38). Ако авторот под „Z“ се лути и ги критикува Грците што македонските Словени ги запишале како „Грци“ само заради тоа што во тефтерите биле запишани од турските власти како „Урум — милет“, зошто тогаш определувањето за Егзархијата да се земе за определување кон бугарска народност, а не црква што всушност беше така, особено што и за време на истилјамот постапките на турските власти беа исти.

²⁰) Густав Вајганд, Аргмуни, Варна, 1899, 229.

А бидејќи многумина патописци не го согледуваа ова специфично означување по цркви, зашто на Запад народот не се одделуваше по вера, туку по народност, тоа и „утврдија“ дека Словените што се приклучиле кон Егзархијата, а Турците ги запишале во нуфустефтерите како „Бугар-милет“ — се „Бугари“ и така ги запишуваа во своите патописни белешки. Од тоа произлегува и погрешниот заклучок дека нечија припадност на определена црква значи и национална припадност.

И покрај тоа што повеќето од домаќинствата на скопската и охридската епархија преку истилјамот се приклучија кон Егзархијата, „севернобугарската“ група на чело со егзархот Антим I не се воодушевуваа, како што тоа го правеше „јужнобугарската“ група на чело со д-р Чомаков. Притисокот на Патријаршијата, која по фрлањето на шимзата бараше верниците на Егзархијата да не се викаат православни, туку шизматици, а свештенството, да биде обележено на тој начин што ќе ја промени облеката и ќе се разликува од православно, толку ги збуни егзархот Антим I и другите архиереи, што отворено почнаа да зборуваат дека нема смисла целиот бугарски народ да се нарекува шизматик „поради некои јогуртчи и бозации, чие присоединување кон Егзархијата не заслужува толкав труд“²¹⁾. Затоа и оваа „северна“ група, и покрај настојувањата на д-р Чомаков и Панарет, реши по секоја цена да се откаже од македонските епархии, да се помири со Патријаршијата и да ја симне шизмата, особено затоа што Русите во тој правец вршеа особен притисок.

Овие преговори, кои започнаа меѓу Егзархијата и Патријаршијата кон крајот на 1873 година, предизвикаа вистински револт кај д-р Чомаков и Македонската дружина, која се наоѓаше под негово непосредно раководство. Зарем сега, кога е свршено со истилјамот во скопската и охридската епархија, а Македонската дружина со сите сили работеше на теренот на солунската, ерската и воденската епархија за нов истилјам, каде

²¹⁾ Български патријарх Кирил, цит. дело, 549.

што веќе се насираа првите резултати,²²⁾ истите епархии да останат во рацете на Патријаршијата поради некоја шизма и застрашување од Русите? Бидејќи ни предупредувањата на д-р Чомаков, дека „Бугарија има потреба од Бело Море, зашто Црно Море е езеро, а народите што немаат море се осудени на пропаст“, што ја изнесе на состанокот во Ортакеј — немаа успех, тој заедно со своите истомисленици и со помош на Натанаил Охридски, кој беше во неизвесност поради овие преговори, дали или нема да го добие еднаш ветиониот берат за заземање на положбата владика во Охрид, што сè зависеше од исходот на овие преговори, реши да дејствува на своевиден начин, за да ги присили на отстапување Антим I и Русите. Доскакувањето беше во унијатството кое бугарските лидери од „јужната“ група на Чомаков и Драган Цанков секогаш го употребуваа како политички маневар и вршеа сестран притисок врз Патријаршијата, која се плашеше од пробивот на католиците и протестантите на овие терени, и врз Русите кои, како што вели бугарскиот патријарх Кирил, во унијатството видоа „едно натамошно подготвување на политичките услови за пробивање на Австрија на југ“, кон Солун, така што таа навлегуваше во руските интересни сфери²³⁾.

Под непосредно поттикнување на д-р Чомаков, Панарет и Натанаил Охридски, бугарските агенти на теренот, како што беше поп Петар Димитров и други, подбучнаа дел од народот од солунската, серската и воденската епархија против овие комбинации на егзархот и го поставија прашањето за пристапување кон

²²⁾ За овие успеси на Македонската дружина на теренот на солунската епархија сликовито зборува Ив. Снегаров: „Работите во солунската општина оеаа лошо за бугарската пропаганда сè додека на чело на општината не дојде од Егзархијата назначениот поп Петар Димитров во ноември 1872 година. Со тоа Егзархијата успеа да ги отфрли „непожелните“ (тројката — Д. Т.), а да постави свој човек. Иако тој сретна пречки, сепак бугарштината имаше успеси повеќе отколку што имаше порано или подоцна, зашто дејството на поп Петар имаше успех и надвор од Солун“. (Ив. Снегаров, цит. дело, 86).

²³⁾ Вългарски патријарх Кирил, цит. дело, 551.

унијатството, кое во овие краишта беше доста живо²⁴). Епископот Нил, кого Егзархијата непосредно пред ова го испрати во Солун, и поп Петар Димитров, го кренаа барјакот на унијатството во овие краишта. Солунската општина, која беше во рацете на поп Петар, во согласност со претставниците на уште пет други градски општини: Дојран, Воден, Кукуш, Струмича и Малешево, во кои унијатството имаше корени уште од порано, преку писмата од епископот Нил, ѝ изјави на Егзархијата дека нема да признае никаков аранжман со Патријаршијата што се однесува на неа²⁵). Истото тоа го изјави и гумендиската општина која во писмото до Егзархијата, меѓу другото пишува: „Ако мислите дека

24) Унијатското движење што изби во некои градови на солунскиот вилает кон крајот на 1873 и во почетокот на 1874 година, во нашата историографија е прикажано како чисто македонско движење, насочено против Бугарската егзархија. Точно е дека македонските маси, што ги потпалуваа бугарските агитатори на „јужнобугарската“ група на чело со Ст. Чомаков, застрашуваа дека ќе го примат унијатството, но тоа застрашување не беше резултат на тоа што претставниците на овие епархии не сакаа да бидат под Бугарската егзархија, туку затоа што беа незадоволни од политиката на „севернобугарската“ група на чело со егзархот Антим I, која поради притисокот на Русите и шизмата, сакаше да се откаже од македонските епархии во солунскиот вилает во моментот кога „јужнобугарската“ група веќе работеше со полно темпо во приготвувањето на македонските маси дека повторно ќе слушаат грчко богослужение што го исфрлија, го искористија приврзаниците на „јужнобугарската“ група, на чело со Чомаков, која го стави во движење својот апарат во Македонија за унијатството, што беше најчувствително место не само за Русите туку и за Патријаршијата. Всушност, ова движење, што го поттикнуваа приврзаниците на „јужнобугарската“ група со цел да ги распалат спротивностите меѓу Русите, кои вршеа притисок врз егзархот Антим I, и Бугарите, очигледно беше пресметување меѓу внатрешните бугарски национални сили по прашањето на Македонија, поточно на „севернобугарската“ русофилска група, која под притисокот на Русите беше за тоа епархиите на солунскиот вилает да ѝ се препуштат на Патријаршијата, и „јужнобугарската“ туркофилска група, која беше против тоа, без оглед на тоа што од ова движење се изродија работи што не ѝ беа пријатни на самата „јужнобугарска“ група.

²⁵) Ив. Снегаров, цит. дело, 119.

нашата и другите македонски епархии, се населени со јогуртчи и бозации, чие присоединување кон Егзархијата не заслужува труд... според она како што се изразија некои од егзархиските советници, а најмногу дека нивното право е во ваши раце... измани стете. Ние не сме спечален имот, па да го продавате и подарувате, туку народ што ги бара своите права. Но, мислите и на тоа до колку ја обесправите Македонија или барем дел од неа, ќе бидете осудени не само од страна на обесправеното население, туку и од беспристрасниот суд на историјата“²⁶).

Унијатското движење во краиштата на Македонија, кое го палеа и гаснеа бугарските лидери од „Јужнобугарската“ група, ги исплаши не само Русите, Патријаршијата и Егзархијата, туку и самиот д-р Чомаков, зашто работите почнаа да се извлекуваат од рацете, особено затоа што во ова движење се замешаа и самиот Мидхад-паша, солунски валија, кој ги храбреше Македонците да ги остават Бугарите, зашто се тие Македонци и наместо заедничка црква со Бугарите да го постават прашањето за самостојна Охридска архиепископија како посебна македонска црква, ветувајќи им дека тој лично ќе ја помогне оваа акција²⁷). Ваквиот став на валијата спрема македонското струење, кое Митхад-паша, како и австрискиот пратеник Липих, го забележал јасно,²⁸) беше вистинско изненадување за бугарските лидери од „Јужнобугарската“ група, зашто првпат по толкаво прикривање една официјална турска личност

²⁶) Български патријарх Кирил, цит. дело, 549.

²⁷) П. П. Карапетров, цит. дело, 91, зоб. 68.

²⁸) Со оглед на тоа што македонското струење во ова време почна да ги дава првите повидни знаци во борбата против бугарштината, тоа и австрискиот конзул во Солун Липих во врска со ова пишува во извештајот до својот министер за надворешни работи: „Би требало да се има предвид фактот дека скопските Бугари почнаа да се чувствуваат како еден македонски исечок од целата нација, посебен од дунавските Бугари. Ваквата тенденција особено силно е застапена во интелегентниот Велес и оттаму живо се распространува насекаде по Македонија. Дали ова ќе има и во иднина практични резултати, во секој случај не може да се предвидат сега“, кога дејствуваат пропагандите и кога покажуваа први знаци на живот, (П. Ников, цит. статија, 114).

застанува на страната на македонскиот правец, кој од сите струи беше најопасен за Бугарите. Кога „јужно-бугарската“ група, која и го запали огинот на унијатството во Македонија, виде како се одвиваат работите на теренот, веднаш преку своите врски со турските високи службеници презеде мерки да се отстрани Мидхад паша од положбата солунски валија. И додека „јужнобугарската“ група на чело со д-р Чомаков беше зафатена со оваа работа, настојувајќи што порано на владиките Дорортеј и Натанаил да им се издаде берат од Портата да отпатуваат за Скопје и Охрид, егзархот Антим, притиснуван од Русите, тајно го испрати П. Славејков во Солун како авторитетен човек да ги примири и вразуми духовите, кои ги подбуждуваа „владиките и мирјаните“, односно припадниците на „јужнобугарската“ група од Цариград, со цел преку унијатството, како што вели М. Арнаудов, да се врши притисок врз руската дипломатија да го измени својот однос спрема Патријаршијата во корист на Бугарите²⁹⁾.

Бидејќи во Солун П. Славејков немаше голема мака да ги „вразуми“ водачите на унијатското движење на чело со попот Петар Димитров, ветувајќи им дека Егзархијата ќе го направи сето она што го бараат, тој појде за Велес за да посредува во овој македонски град во препирките кои живо се водеа меѓу велешките општинари околу отпуштањето и поставувањето на учители. Меѓутоа, во Велес каде што македонското струење беше многу силно и, како што вели Липих, од него се ширеше на цела Македонија, Славејков доживеа вистинско разочарување. На собирот што го свика беше нападнат од Д. Карамфиловиќ со зборовите, дека него никој не го поканил, ниту некој од него бара совет, па своето знаење може да го задржи за своите Шопи, а велешани сами знаат подобро од него како да ги свршуваат своите работи. Притоа Карамфиловиќ, како што вели Еничерев, му се потсмевал на Славејков повторувајќи ги неговите често употребувани зборови: таканацанката, онаканацанката, зборови кои Славејков ги употребувал често во говорот. Дедо Славејков навреден и

²⁹⁾ М. Арнаудов, Егзарх Йосиф, Софија, 1940, 176.

огорчен поради ваквата постапка, го напуштил собирот и се вратил во Цариград³⁰).

Овие македонски струења, што се одвиваа независно од унијатството, секако ќе имаа поголеми резултати да не беше набргу сменет Мидхад-паша, а на негово место да не дојдеше човек наклонет кон Бугарите. Чомаков и неговата група, кога успеаја да добијат и берати за владиките Доротеј и Натанаил, го угаснаа унијатството преку истите оние луѓе што го запалија. Меѓутоа, на теренот тие се судрија не само со македонското струење и со разни католички и протестантски пропагатори, туку и со првите пионери на великосрпската националистичка пропаганда, која непосредно пред ова почна да дејствува на теренот на Македонија.

Појавата на великосрпската националистичка пропаганда ги вознемири цариградските Бугари, кои Македонија веќе почнаа да ја сметаат за свој „бабалак“. Кога настојниците на Македонската дружина во Цариград узнаа дека кон крајот на 1873 година Милош Милоевик ги обиколувал селата на Нишка, Врањанска и Штипска околија и притоа делел српски книги и ги пропагирал српските идеи, заедно со настојниците на Благотворителното братство „Просвештение“, составија и протестно писмо до српскиот министер за надворешни работи. Ова писмо ја присили Портата во 1874 година да ја забрани работата на дружината, зашто дружината истапуваше како некоја привремена влада и расправаше за земја што не е нивна, туку неа ја владееја Турците³¹).

Интересно е да се забележи во каква тешка ситуација се најде српската национална пропаганда, која сè доскоро тврдеше дека на овие терени живеат „Бугари“, а сега наеднаш почна да тврди дека живеат „Срби“. Не само во очите на Европа и на балканските земји, туку и кај своите луѓе испадна смешна и ги доживеа првите

³⁰) Н. Еничев, Вспоменания и бележки, 177.

³¹) Бугарските лидери ни пред ова решение на Високата порта не се откажаа од своите планови. Наместо забранетата Македонска дружина, тие веднаш во рамките на истото „Читалиште“ во Цариград основаа „Настојателство за бедните училища“, кое во ништо не се разликуваше од дружината. Така Бугарите ја продолжија истата работа само под друго име.

удари. Претставниците на Македонската дружина го објавија протестното писмо до српскиот министер за надворешни работи во цариградскиот весник „Право“ и кренаа голем шум околу оваа акција на српската влада³²⁾ која предизвика општ револт во јавноста. Европскиот свет, па дури и самата српска јавност, која порано преку тогашната српска пропаганда беше информирана дека на теренот на јужно од Алексинац, до грчката етничка граница, живеат „Бугари“, почнаа со протести на адреса на српската влада. Не само што весникот „Пастер Лојд“, и други весници го проследија со коментари протестното писмо од цариградските Бугари и ја нападна акцијата на српската влада, туку тоа го направија дури и српскиот весник „Новине“, потоа „Глас Црногораца“, орган на црногорската влада, „Застава“ на Милетик и другиот тогашен печат, кој ги зеде во заштита „бугарските права“ во Македонија и Стара Србија. Посебно остар беше нападот на хрватскиот весник „Обзор“ од Загреб, кој ја прекоруваше српската влада за ваквата нејзина работа и истакнуваше дека во наведените окрузи живеат исклучиво „Бугари“, а дека Србија нема право на овие покраини³³⁾.

32) Колку жолчка истурија тогашните бугарски водачи врз српската влада, покажуваат зборовите на Драган Ценков: „Со тој ултиматум (мисли на протестното писмо — Д. Т.), бугарското читалиште раскинува со „браќата“, но нека сфатат тие копеци (мисли на Србите — Д. Т.) дека нема да ги оставиме на мир. Што се однесува пак до Хусеин-паша, со кого ве плаши Михајловски, треба да знаете дека со покровителството што го имате не ќе можат ништо да ви сторат“ (Н. Начов, цит. статија, 64).

33) Карактеристично е да се забележи дека многумина тогашни хрватски прваци, од Јагик до Враз, Штросмаер, Матаковиќ и Рачки, стоеја на гледиште дека Македонците навистина се „Бугари“. Додека Штросмаер за браќата Миладиновци секогаш зборува како за „Бугари“, дотогаш Ф. Рачки го „осветлуваше бугарскиот карактер на македонскиот народ со јунаштвото и величината на цар Самуил“. Оваа хрватска интелектуална елита не дејствуваше само на европски план, туку со ваквите свои сфаќања вршеше притисок и врз просечните македонски умови, кои во допирите со нив беа зачудени од „знаењето“ и културата на овие луѓе по македонските прашања.

Иако српската национална пропаганда при своите први посмели чекори сретна општи реагирања, дури и нејзиниот агент на теренот на Македонија, Стефан Верковиќ, реагираше спротивно на акцијата на својата влада, што е логично ако се има предвид дотогашниот став на српската влада спрема Македонија, таа сепак не отстапи³⁴). Меѓутоа самиот факт дека една словенска земја изјавуваше оти македонските Словени не се Бугари, и во замена „докажуваше“ дека се Срби, предизвика живи дискусии и полемика во научниот и дипломатскиот свет. Дури, ова позитивно дејствуваше и врз распаѓањето на македонската национална свест, зашто Македонците од овие хегемонистички стремежи на Србите и Бугарите уште победливо сфатија дека тие како Словени претставуваат нешто трето и посебно, дека се разликуваат и од Бугарите и од Србите.

Меѓутоа, дури кога оваа пропаганда почна да дејствува и да предизвикува вистински реагирања, на Балканот настапија такви настани што го оневозможува дејството на српската, бугарската и грчката пропаганда. Дојде босанско-херцеговското востание, а по-

³⁴) Кога Милош С. Милоевиќ се врати од Москва, каде што во допир со македонските и бугарските студенти установи дека Македонците и Бугарите претставуваат два одделни народа, меѓу српските првенци почна да пропагира дека овие луѓе, кои тие дотогаш ги сметаа за „Бугари“, не се Бугари, туку „Срби“ и дека треба да се работи во правец на нивното „осознавање“. По извесно колебање српската влада направи решавачки чекор во тој правец. На иницијатива од белградскиот митрополит Михајло и личната сугестија на кнез Михајло Обреновиќ, во Белград во 1868 година беше формиран одбор за училиштата и учителите во Стара Србија и Македонија, кој имаше за цел преку отворањето на српски училишта и поставување на српски учители да ја шири српската национална свест меѓу Македонците.

Напорите на српската пропаганда во Македонија не беа залудни. Веќе во училишната 1870 — 71 година од вкупно 29 училишта, колку што овој одбор успеа да формира на теренот на Македонија и Стара Србија, дваесетина беа во Македонија, а непосредно пред српско-турската војна во 1876 година имаше веќе сто. Српско-турската војна, а потоа руско-турската во 1877 година, ја прекинаа оваа акција на Просветниот одбор, која по заклученото примирје во 1878 година, се појави повторно.

тоа војната меѓу Србија и Турција, која во следната 1877 година, се преобрази во војна меѓу Русија и Турција, па повеќе не се решаваа прашања од црковен карактер, туку прашања од политичката географија и по ставувањето на граници со помош на оружје и диктат. Руската влада, која со силата на оружјето го диктираше мирот во Сан Стефан на 3 март 1878 година, своите стремежи да излезе на Белото Море ги реши на тој начин, што по победата над турската војска создаде „Велика Бугарија“, во која покрај територијата на Бугарија, Тракија и некои делови на Стара Србија со Ниш и Куршумлија, сè до Јабланица, влезе речиси цела Македонија со исклучок на Солун. Русија со силата на оружјето и диктираше мир на поразена Турција, и создаде Бугарија каква што им одговараше на нејзините империјалистички интереси, што подоцна го изјави и спиритус ректорот на ова „дело“, гроф Игнатијев „дека тој лично ја создавал Велика Бугарија заради руските интереси на Исток“, а не затоа што Македонците биле „Бугари“³⁵). Иако европските сили од слични причини не ѝ се протиставија на ваквата експанзија на Русите на овој невралгичен простор, сите овие области од името на еден лажен национализам ќе остане во границите на царството во кое Бугарите би имале прв збор.

Западните сили, во прв ред Австрија, која уште порано заклучи тајна спогодба со Русија за поделба на интересни сфери на овој простор, одбија да го признаат ова „руско чудо“, кое беше во спротивност со нивните интереси на Исток. Тие и ја повикаа Русија на Берлинскиот конгрес, бидејќи точно знаеја поради небугарскиот карактер на Македонците не ќе може ни Русија да интервенира во одбрана на Санстефанска Бугарија, откаде како што признава и А. Шопов „немаше еден силен

³⁵) На свечената седница на Петроградското словенско друштво во 1903 година, на која во рефератот беше истакната добротворната работа на г-га Бахмекева, жена на рускиот пратеник во Софија, за постраданите во Македонија, гроф Игнатијев го изјави следното: „Ви се обрнувам на Вас (на рускиот пратеник Бахмекев — Д. Т.) дека јас ја создавав Велика Бугарија заради руските интереси на Исток“ (М. Цемовић, цит. дело, 33).

глас да ја убеди Европа дека таму живеат Бугари“³⁶). Тоа и големите сили не само што го распарчија ова недоносче, која постоеше само на хартија од 3 март 1878 до 13 јули 1878 година, туку извршија и делумна поделба на турската заоставштина на Балканот. Австрија, која од големите западни европски сили беше најмногу заинтересирана за пробивот на исток, каде што се стремеше и Пруска на чело со Бизмарк, доби право да ги окупира Босна, Херцеговина и дел од новопазарскиот санџак, приближувајќи се така до вардарската долина за натамошен пробив кон Солун. Србија за учество во војната доби, покрај независност, уште и четири округа: нишкиот, лесковачкиот, прокупскиот и врањанскиот, додека Грција за неучествување во војната без зрно барут ги доби Епир и Тесалија. Санстефанска Бугарија беше распарчена на три дела: вазално кнежевство на Бугарија, на северната страна од планината Балкан, со некои градови на јужната страна, како што беа Софија, Кустендил и Радомир; потоа Источна Румелија, како автономна област во рамките на отоманското царство на чело со христијански губернатор што го поставува Портата; и Македонија, која остана обична, турска провин-

³⁶) Дека прашањето на народносниот карактер на Македонците беше и една од основните причини што европските сили ја распарчија Санстефанска Бугарија можеме да видиме не само во напред цитираните зборови на А. Шопов (Офeyков, Македонија во време на хилядугодишнината на св. Методиј, 71-73), туку и кај К. Мисирков кој што вели: „При решавањето на македонското прашање во Берлин меѓу другото е интересен и следниот однос: 1) тој (Берлинскиот конгрес — Д. Т.) му даде голема важност на прашањето за народноста на Македонците при решавањето на македонското прашање; прашањето за народноста на македонците беше главен мотив, при кое што решенијата на конгресот имаа вид не на производ, туку на сочуввање на правдината; 2) прашањето за народноста на македонците наеднаш, неочекувано се обрна во прашање од првостепена и сеопшта, не само научна, туку и политичка важност; 3) грчките и српските протести против господствувањето на бугарските интереси во Македонија имаа особено значење, затоа што броејќи ги тие (Македонците — Д. Т.) за Грци или Срби, што дотогаш од европејците се броеа за Бугари, го поставија на дневен ред важното прашање за народноста на македонскиот елемент во Македонија“ („Вардар“, Одеса, 1905, I, 1, 8).

ција, за која беше предвидено само толку султанот да земе обврска за што пократко време да воведи управни реформи.

Со ваквите решенија Берлинскиот конгрес направи вистински преврат во политиката не само на новосоздаденото бугарско кнежевство, за кое Санстефанска Бугарија ќе остане политички идеал на сите нејзини влади, туку и во новата ориентација на независното кнежевство Србија, кое, со окупација на Босна и Херцеговина и со излегувањето на Австрија преку новопазарскиот санџак на границите на Македонија, беше ставено пред нови проблеми. Пробивот на Австрија на исток не само што и го затвораше патот на Србија, преку Црна Гора и Албанија на Јадранско Море, туку уништуваше секоја шанса да се шири на запад во Босна и Херцеговина, кон која тогаш беше свртена речиси целокупната српска политика. Нејзините политички и економски интереси ги тераа српските политички кругови на други можни решенија. Бидејќи Австрија како брана стоеше на запад, а новото бугарско кнежевство на исток, погледите на српската влада се свртија исклучиво на југ, во правец на Македонија, каде што беше единствениот можен излез на отвореното море преку Солун. Србија не може без море, зборуваше И. Павловиќ трасирајќи ја српската политика спрема Македонија, за да избие преку неа на Солун. Таа политика ја акцептираа и други српски лидери, меѓу кои и српскиот министер Миловановиќ, кој тоа го формулира со една реченица: „Ако Србија не избие на Егејско Море, таа ќе биде присилена да се предаде во рацете на австриската династија“³⁷⁾. Овој интерес, а не етничкиот, ја натера српската влада со сите сили да тргне на Македонија, каде што веќе беснееше бугарската и грчката националистичка пропаганда.

³⁷⁾ Л. Нидерле, Македонскиот въпрос, Софија, 1902, 14-18.

IX глава

МАКЕДОНИЈА ПО БЕРЛИНСКИОТ КОНГРЕС И АФИРМАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИЈА

Промените настанати по Берлинскиот конгрес со воспоставувањето на новите политички граници кои беа епилог на долгогодишната борба меѓу Русија и Австрија за Балканот, имаа значајно влијание и врз Македонија и тоа не само врз политичкиот туку и врз економскиот живот на Македонија. До руско-турската војна и Берлинскиот конгрес, Македонија претставуваше помалку или повеќе централна турска област на Балканскиот Полуостров. По окупацијата на Босна и Херцеговина, со која Македонија имаше особено развиени трговски односи, потоа по доделувањето на Епир и Тесалија на Грција, создавањето на Источна Румелија како автономска област, која само неколку години подоцна преку еден преврат беше вклучена во границите на новосоздаденото бугарско кнежевство и на крајот, по поместувањето на српските државни граници на југ кон Македонија — Македонија стана периферна област на османската империја со тесен пазар. Сето тоа предизвика економски тешкотии и потреси во животот и развитокот на Македонија, кои и онака започнаа со пробивот на европските индустриски стоки на македонскиот пазар во почетокот на 70-тите години од XIX век.

И додека соседните балкански народи со проширени територии, со царинска заштита и со политиката на своите влади почнаа да доживуваат вистинска ренесанса на националната економија, Македонија, која пред ова беше меѓу првите на економски план, поради

условите и лошата царинска политика на турската влада, преживуваше нагло назадување и криза. Каква криза доживуваше Македонија на економски план, покажува примерот на градот Прилеп со неговата околина кој некогаш цутел, а што сликовито го прикажува Н. Еничеров, очевидец на овие настани: „Наместо некогашниот богат и весел Прилеп, таму е сè премрено, сите се замислени, мрачни и гледаат в земја. Сè тргнало во распаѓање и пропаст. Особено селаните се доведени до питачки стап. Причината на тоа е недостигот на работен добиток, а ако нешто и останало од него, и тоа наскоро ќе подлегне на отуѓување поради плаќањето на тешките царски даноци, а другото ќе го земат неканетите гости: полските чувари, разбојниците, ајдуците и спахиите. Животот стана мачен и тежок, трговијата престана, земјоделството опаѓа, зашто некои од селаните, поради големите злоупотреби, се убиени, а оние што останаа ги напуштија селата и својата земја и побрзаа да се преселат во градовите или да избегаат преку граница. Така некогаш толку богатото и толку населено прилепско поле стана пусто, лишено од производствени сили. Нема панаѓури. Европската индустрија ја опусте трговијата. Од никаде повеќе не се внесуваат пари. Порано се водеше добра трговија со тутунот и житото, сега почнаа да увезуваат брашно од Солун, а монополот го попречи производството на тутун. И така Прилеп од ден на ден пропаѓа. Неговите жители ќе се разотидат на сите четири страни на светот, а во него ќе останат само селските слуги и момците на туѓинските бегови да работат голи и боси за корка леб“¹⁾).

Ваквата состојба не беше карактеристична само за Прилеп и неговата околина. Напротив, иста судбина преживуваа и другите градови и краишта во Македонија. Многу потешко им беше на оние Македонци што живеа во западните краишта на Македонија. Тие, покрај ваквиот економски намет, ги поднесуваа не само несносните насилнија на турските власти, туку и зулумите на различните банди, кои пљачкуваа и создаваа вистинска анархија на овие терени. Дури ни во источ-

¹⁾ Н. Еничеров, цит. дело, 186-187.

ните и северните делови на Македонија не беше подобро. И таму чаршијата преживуваше тешка економска криза, а селото тотално пропаѓаше.

Сето ова не можеше а да не се одрази врз национално-политичкиот план на Македонија. Поради притисокот на турската власт, кој особено беше силен поради револуционерните движења настанати со војните и честите востанија, од една страна, и поради економскиот упадок, од друга, многумина Македонци ги напуштаа своите села и заминуваа во соседните балкански земји. Градовите ги напуштаа главно интелектуалците, кои како учители дотогаш ги плаќаше Егзархијата. Но, сега, така да се каже останаа без работа. Економски ослабено македонското граѓанство не беше во состојба да ги покрие наголемените расходи на црковно-училишните општини,²⁾ па голем дел од македонската интелигенција, која немаше пристап во турската администрација, беше присилена да емигрира во Бугарија, каде што веднаш доби работа. Меѓутоа, економски зависни од бугарската држава, многумина од оваа македонска интелигенција, за разлика од македонските емигранти од слободните професии, кои не живеела на државни јасли, набргу национално флотираа. Одвоени од своите сонародници и подложени на притисокот од бугарската држава, тие толку се отуѓија што набргу загубија секаква македонска национална смисла³⁾. Дури и човекот каков што

²⁾ „Во Велес настанаа тешки времиња. Од претходната трговија остана само сенка, а од интелигенцијата — ни сенка. Прво училиштата ја почувствуваа кризата. Осиромашената општина немаше од каде да ги плаќа учителите. Црквата не можеше повеќе да собира пари. Општината се обрати до некои манастири, но и тие беа сосем пропаднати. Требаше да им се наметне училишен данок на граѓаните, а тие беа сосем сиромашни. Еден — два обиди се покажаа сосем бескорисни. Лицата што стоеја на чело на работите се мачеа и не знаеја што да прават со своите училишта. Некој предлагаше да се затворат класовите (на гимназијата — Д. Т.) и да останат само одделенија (основните — Д. Т.), но многумина станаа против тоа да се затворат класовите, но затоа платите на учителите се намалени на минимум“ (К., Сегашното и недавно минало на град Велес. Периодическо списание, Средец, 1891, VI. XI, 605).

³⁾ „По војната општествените работи во Велес претрпеа тешка криза. Од една страна големата сиромаштија на на-

беше Кузман Шапкаров, во свое време еден од поборниците на македонските идеи, дојде дотаму што, за разлика од својот вујко Јанаки Стрезов и Иван Шумков, кои исто така емигрираа во Бугарија,⁴⁾ го нападна македонството и стана во одбрана на „бугарштината“ на македонските Словени, кога дури и бесарабскиот Бугарин П. Драганов јасно и недвосмислено рече дека македонските Словени, над кои се врши нечуена денационализација, не се ни Грци, ни Срби, ни Бугари, туку посебен словенски народ — Македонци⁵⁾. Со оглед на тоа што со оваа емиграција на македонското население заминаа и добар дел македонски патриоти, кои дотогаш го развиваа знамето на македонството и ги одбиваа налетите на странските пропаганди, македонскиот народ фактички остана без свои вистински водачи и трибуни. Во земјата останаа, така да се каже, живи гробови: пропаднати занаетчи и селани кои народноста ја чувствуваа повеќе по јазикот. Врз ваквото македонско население, кое остана без водачи и свои политички идеоло-

родот, од друга селењето на интелегенцијата го доведеа градот до упадок. Во тоа време еден голем број велешани од најдобрите слоеви на градот се иселија во Бугарија. Како први доселеници во Софија најдоа добра работа, што повлече зад себе нови доселеници и за две години Велес опусте. Јас не се осмелувам да ги осудам тие граѓани, кои толку лесно ги напуштија татковите огништа само да подишат на слобода, но тешка е загубата за земјата; ослободена Бугарија ја запусте Македонија, зашто од неа ги извлече највиталните сили, а простиот народ од Македонија, оголен, осиромашен, останан сам да се бори со толку непријатности. Треба со жалење да изнесам уште еден факт, а тоа дека 9/10 од иселените Македонци многу лесно ја забораваја својата татковина и не се свртеа повеќе кон неа...“ (К., цит. статија, 604 — 605).

⁴⁾ Опишувајќи ги настаните што се одиграа во Охрид меѓу 1868 — 1871 година, каде што го напаѓаше Јанаки Стрезов поради „родоотстапништво“ од бугарштината, Е. Спространов вели дека истиот тој Стрезов како бугарски пензионер во Софија во 1896 година останал на своите стари „гркомански“ (т. е. македонски — Д. Т.) убедувања (Е. Спространов, цит. статија, 655).

⁵⁾ К. Шапкарев кој од лични интереси го отфрли македонството и парадираше како „Бугарин“, на сугестија од Марин Дринов го нападна П. Драганова, кој како некогаш и самиот К. Шапкарев го истакнуваше постоењето на македонската нација како посебна од Бугарите, Србите и Грците. „За да ја

зи се нафрлија бугарската, грчката и српската пропаганда за да „создаде“ од нив Бугари, Грци или Срби, па дури и „унијати“, за што се бореше австриската влада преку католичката пропаганда во Македонија.

Сите три национални пропаганди диригувани од Софија, Атина и Белград, не земајќи ги предвид австриската и руската, кои се помалку значајни, наскоро се најдоа во остар судир на теренот на Македонија. Бугарија чувствуваше дека најмногу е „погодена“ со Берлинскиот договор, па со сите средства се стремеше да ја исправи оваа „неправда“ и да ја оствари Санстефанска Бугарија, во која Македонија би била само една провинција. Грците, по старото, остануваа во уверување дека сè до планината Балкан е грчко, така што Грција е „оштетена“ затоа што Македонија и Тракија останале надвор од нејзините граници⁶⁾. Србија, која неколку години пред ова започна дискретно и срамежливо да настапува во Македонија, многу сериозно покажа дека има свои „национални“ интереси во Македонија. Меѓутоа, ѝ покрај тоа нејзината пропаганда сè до 1885 година, кога поразот кај Сливница, како што изјави крал Милан, „и ги отвори очите на Србија“, може да се каже постојано назадуваше. Фактички, главна битка и натаму се водеше меѓу Бугарите и Грците, кои се нафрлија врз училиштата во Македонија. Тие сакаа да ги претворат во упоришта на својата национална пропаганда. Полна-

зачувам невината словенска научна публика од секоја заблуда по етнографските прашања на Македонија, пишува Шапкарев, нека ми биде дозволено како македонски домородец, од град Охрид, да побijaм некои неточности во статијата на П. Драганов. Не е точно дека во Македонија постојат три словенски дијалекта: бугарски, српски и сопствен македонски, со многубројни карактеристики на подрачјата и говорите. Словенскиот јазик во Македонија не е никаков друг, освен словено-бугарски. Во Македонија постојат само два јазика: турски, како владеачки, и тоа по градовите, и бугарски, како јазик на мнозинство. Во Македонија мнозинството го сочинуваат Бугари, а малцинството го сочинуваат: мухамеданци, Арнаути, Куцовласи, Срби, Евреи, и Грци“. („Известия славянского благотворителного общества“. С. Петербург, 1887, 11-12).

⁶⁾ М. Арнаудов, Константин Стоилов и Българската егзархия в 1892. Годишник на историческо-филолошкото оддел. на Софискиот универзитет, София, 1941, 15-16.

та негрижа на турските власти за просветниот живот на христијанското население, посебно поради околноста што македонското граѓанство поради слабата економска состојба не можеше да ги покрива сè поголемите расходи на школството, им овозможи на грчката, бугарската и српската, па дури и на католичката пропаганда, кои располагаа со дипломатски врски и пари, да се зафатат со работа во обновувањето и отворањето на нови училишта, преку кои спроведуваа денационализаторска политика. Така Македонија набргу беше прекината со густа мрежа на разновидни училишта: основни, полугимназии, и гимназии, што ги отвораа бугарски, грчки, српски и католички емисари, со цел преку нив да го издигат македонскиот подмладок, кој во погоден момент би можел да ѝ послужи на оваа или онаа туѓа пропаганда, зашто на примерот на Берлинскиот конгрес сфатија дека во решавањето на македонското прашање мораат да го имаат на своја страна и начелото на народноста⁷⁾. „Човек може да му се восхитува на бројот на училиштата во битолскиот вилает, пишува Н. Скрјабин но целата таа маса на училишта, за жалост, е устроена само за една цел, исклучиво политичка, и е лишена од воспитното значење, што би требало да биде основа на секое народ-

⁷⁾ Колку и големите сили да ги следеа своите империјалистички интереси на Берлинскиот конгрес, сепак тие не можеа да го пренебрегнат етничкиот момент при определувањето на државните граници на балканските држави. Точно е дека западните сили во тој момент не ги земаа Македонците како посебен народ, иако имаше елементи за такво третирање, но точно е и тоа дека тие големи сили го констатираа фактот кој не можеа да го дementираат ни Русите, дека Македонските Словени, кои евидентно не се Грци, не се ни Бугари, па како такви не можат да бидат вклучени во составот на националното бугарско кнежевство. „Берлинскиот конгрес не ѝ даде автономија на Македонија, не ја присоедини кон Бугарија или кон Источна Румелија, од едноставна причина, пишува А. Шопов, зашто Англија цврсто стоеше на тоа дека огромното мнозинство во Македонија е далеку од тоа дека е бугарско. Ако националното сознание беше разбудено во Македонија исто онака како што беше разбудено во Бугарија и Тракија, ако еден силен глас ја убедеше Европа и покажеше дека таму живеат Бугари, ве уверувам, завршува А. Шопов, никој не би можел да ја уништи Санстефанска Бугарија,“ (Офејков, цит. дело, 74-75).

но образование“⁸⁾). Така и образованието придобивано во вакви „просветни“ установи, кои беа просветни само по името, но не и по својата работа, имаше сосем друга смисла од онаа што би требало фактички да ја има. Во училиштата е фабрикуван патриотизам, но не македонски, туку бугарски, грчки или српски, кој во самиот македонски народ создаваше нови Гвелфи и Гибелини.

Во целиот овој сплет на пропаганди и акции, бугарската имаше предност не само во однос на српската, која практично сè до 1886 година не дејствуваше, иако го предвести своето присуство, туку и во однос на грчката, која фактички беше во отстапување⁹⁾). Таа предност идеше не само од фактот што таа и натаму играше на картата на словенството против омразниот елинизам, туку што нејзината поранешна пропагандна работа, а особено од создавањето на Егзархијата како центар на бугарската пропаганда, имаше свои упоришта на теренот на Македонија. Меѓутоа, и покрај тоа бугарската пропаганда не навлегуваше толку лесно на терените каде што веќе владееше грчката пропаганда. Грците не отстапуваа доброволно, па имаше потешки судири и борење. Се разбира, во тие судири не се бореше народот, туку, како што вели Скрјабин, завист и злоба владеела во повисоките сфери, кои ја диригуваа целата борба. Во народот не постоеше антагонизам меѓу приврзаниците на Патријаршијата и Егзархијата. Разликата во црквената потчинетост, а оттаму и во училиштата, произлегуваа од повисоките кругови и од други причини, и тоа е главно резултат на туѓото влијание. Се тепаа, пролеваа своја крв и се денунцираа меѓусебно, но не народот, туку учителите, поповите и агитаторите, платениците на бугарската и грчката пропаганда, чии цен-

⁸⁾ Н. Скрјабин, Политически и икономически сведения о Битольском вилаету, Битола, 1885, 30.

⁹⁾ Бројката од 283 основни училишта, 22 полугимназии и 1 полна гимназија, со 358 учители, наставници и професори, колку што бугарската пропаганда успеа да инсталира на теренот на Македонија во училишната 1885/86 година, спрема едно единствено српско училиште во Тетово, кое од неколку десетини успеа да го зачува српската пропаганда на теренот на Македонија, колку што имаше пред 1876 година, најдобро ни зборува за нејзиното учество во овој „натпревар“.

трали беа во Софија и Атина. Никаде немаше случаи да се крене село на село, град на град, иако целата пропаганда се стремеше насила да наметне таков вид борба. Македонскиот селанец, приврзаник на Егзархијата, вели Скрјабин, се однесуваше еднакво дружелубиво спрема соплененикот и селанецот од друга народност (Влав и Грк), приврзаник на Патријаршијата. Меѓу нив постоеше слога и немаше никаква борба¹⁰⁾.

Бугарската кнежевска влада во првите години од своето постоење не ѝ обрнуваше толкаво внимание на Македонија колку на автономна Источна Румелија, каде што подготвуваше преврат. Но сепак, нејзината пропаганда, за разлика од српската, не спласнуваше, дури ни во времето кога бугарскиот егзарх Јосиф I (1880 до 1882) го напушти Цариград и беше во Софија. Со равност многу поголема од вистинските Бугари, неа ја заживеа и разви Македонецот Тодор (Методија) Кусев кој во отсуство на бугарскиот егзарх, како негов заменик во Цариград, на европската јавност и ги прикажуваше Македонците како „Бугари“, со цел да се приклучат кон Бугарија¹¹⁾ па во Македонија поради тоа создаваше цела мрежа бугарски училишта. Свесен дека без Македонија ќе биде безначаен меѓу Бугарите, пора-

¹⁰⁾ Н. Скрјабин, цит. дело, 25-26.

¹¹⁾ Со оглед на тоа што новата бугарска кнежевска влада главното внимание ѝ го посвети на Источна Румелија, каде што подготвуваше терен за претстојниот преврат, а Македонија и ја препушти на својата судбина, тоа го исплаши не само Тодор Кусев, кој во отсуство на бугарскиот егзарх од Цариград ја вршеше должноста на негов заменик, туку и многумина Македонци кои емигрираа во Бугарија и таму заземаа важни места во државниот апарат. „За да ги исполнат своите егоистички планови за убава служба, тие беа готови, како што вели К. Мисирков, да се покажат поголеми Бугари од самите Бугари, да играат улога на бугарски шовинисти (зашто бугарскиот шовинизам тогаш беше во мода, — Д. Т.) и со помош на тоа да го експлоатираат и бугарскиот кнез и интересите на Македонија, како и бугарскиот народ и европското јавно мислење, со еден збор, да лажат и десно и лево, под маска дека исполнуваат некаква патриотска должност, во суштина да добијат служба, власт и популарност,“ (К. Мисирков, цит. дело, 68).

И додека македонските емигранти во Бугарија со своите македонски дружини и комитети креваа голем прав, дотогаш

ди што заземаше толку висока положба заедно со Натанаил Охридски и некои други Македонци, за кои, како што вели К. Мисирков, интересите на Македонија беа само средство за да се добијат високи положби, во Бугарија и за да се одржат на нив¹²⁾ тој работеше со сите сили што посилено да ја инфилтрира „бугарштината“ во Македонија. Со секој брод што одеше од Цариград во Солун овој Македонец упатуваше по една група од 15—20 учители и учителки, покрај оние бугарски учители што заминуваа по сувоземен пат за Македонија. Само во училишната 1881/1882 година Тодор Кусев успеа да отвори 50 нови училишта во Македонија, и тоа во: Дојран, Кукуш, Ѓуменца, Гевгелија, Неготино, Битола, Лерин, Екшису, Загоричани, Данбени, Галичник, Дебар, Скопје, Кочани, Воден, Охрид, Велес, Прилеп и други места. Сите тие училишта што ги отвори Тодор Кусев, како и солунската гимназија, која по негов налог ја отвори Кузман Шапкаров, имаа една единствена цел — од средината на Македонците да се „воспитаат млади сили на интелектуалци, како што вели А. Шопов (Офејков), кои нема да се плашат да ја исповедаат својата бугарска народност и да бидат готови да умрат за

Т. Кусев во Цариград, покрај наведената „просветна“ акција во Македонија, работеше на мобилизацијата на јавното европско мислење за „бугарска“ Македонија. Тој не го поткупуваше само новинарот Флавијан за сметка на бугарската кауза во Македонија да пишува статии во цариградскиот весник „La Turquie“, кој на француски го издаваше министерскиот совет на Турција, туку го потплатуваше и новинарот Алип истите статии што ги пишуваше Флавијан да ги преведува и препечатува во турскиот весник „Бисерет“, со цел да врши притисок врз турските влијателни кругови, за да го олеснат пробивот на бугарската пропаганда во Македонија. Неговата акција одеше дотаму, што дури преку конкурс успеа да прибави соодветна статија за „La Turquie“ против Патријаршијата и нејзините органи во Македонија (зашто таа во отсуство на српската пропаганда беше една од сериозните пречки за пробив на бугарштината на теренот на Македонија), а потоа купи неколку илјади броеви од истиот весник и бесплатно го испраќаше до редакциите на многу европски весници, универзитети, академии на науките, виши школи и поугледни луѓе за да создава на тој начин европско мислење за „правата“ на Бугарите на Македонија.

¹²⁾ К. Мисирков, цит. дело, стр. 68.

таа народност“. Со еден збор, треба да се создаде „чисто бугарско поколение со крепко национално чувство, со силен бугарски патриотизам, поколение што нема да се плаши од посилен непријател, што ќе ги раководи масите“ во борбата за присоединување на Македонија кон Бугарија¹³⁾.

Оваа многу жива акција за навлегување на бугарштината на македонската почва, која до фантастични размери ја разви Тодор Кусев, ја наследи и натаму ја прошируваше бугарскиот егзарх, кој од Софија дојде во Цариград. По патиштата веќе трасирани од страна на Т. Кусев и планот на бугарската кнежевска влада, кој во 1882 година го изложи К. Стоилов во својот „Доклад“¹⁴⁾, Бугарската егзархија ја започна „големата“ работа за конечно освојување на Македонија. Бидејќи главниот товар на работата на национална „обработка“ на младите македонски поколенија требаше да го понесат училиштата, тоа и Егзархијата, како експонент на великобугарската политика, посебно внимание ѝ посвети на црковно-училишната општина под чија надлежност беа училиштата и учителите. Меѓутоа, оваа работа не беше толку лесна. Таму каде што членовите на општините и на училишните настојателства беа национално полабилни, беше полесно да се совладуваат или поткопуваат. Таму каде што одделни членови остануваа упорно на своите македонски позиции, каков што беше случајот со прочуената „тројка“ во Солун, бугарските емисари на сила ги отстрануваа од управите и на нивни места поставуваа свои луѓе¹⁵⁾.

¹³⁾ Офейков, цит. дело, 71 и 75.

¹⁴⁾ М. Арнаудов, цит. статија, 12-16.

¹⁵⁾ Отпорот спрема бугарштината што го даваше „тројката“ на чело со Паунчев, „ги натера раководителите на училишните работи во Македонија да ја окончат оваа аномалија, која премногу, како што вели Ст. Салганциев, го запираше бугарскиот успех во Солун. Училишното одделение на св. Егзархија ја зеде гимназијата од нивни раце и му ја довери на еден комитет, составен од солунското учителско тело (кое го плаќаше Егзархијата — Д. Т.) и од некои солунски граѓани. Но и тој опит излезе некористен, зашто и сега двајца членови на споменатата тројка, кои влегоа во комитетот, успеаја да влијаат врз последниот... На крајот се влезе во правилен

Посебно внимание Егзархијата им посвети на учителите, зашто од нивниот извор зависеше, како што вели К. Стоилов во својот „Доклад“, успехот на целокупната бугарска работа меѓу Македонците, кај кои требаше да се развие бугарско чувство за да знае и големо и мало дека е бугарска крв¹⁶). Поради овој важен елемент, Егзархијата се стремеше учителите во македонските училишта предимно да бидат родени Бугари, посебно во оние училишта и гимназии како што беа солунската, во која требаше да се воспитува првото младо поколение македонски учители задено со бугарски национализам, како што беше фиксирано во програмата на бугарската влада во 1890 година¹⁷). Додека бугарските учители ревнсно ја исполнуваа својата „национална“ мисија и од млади Македонци создаваа „Бугари“, дотогаш некој македонски учители, што се затекоа на теренот на Македонија, беа присилени како платеници на Егзархијата да ги исполнуваат заповедите на своите работодавци, кои училиштата и црквено-училишните општини ги зеда во свои раце. Оние што останала упорни во своите македонски убедувања бргу останала без работа и беа изложени на прогонување, како што беа прогонувани и оние упорни Македонци во Бугарија¹⁸). Така и дојде до национална флукуација ме-

тек, кога тие луѓе совршено се отстранети од Комитетот и управата на гимназијата мина во рацете на директорот, кој и беше одговорен пред Егзархијата“, (С. Салганджиев, Лични дела и спомени, 48).

¹⁶) М. Арнаудов, цит. дело, 16.

¹⁷) Во седмиот параграф на оваа „Програма“ стои: „За учители во Македонија да се поставуваат само родени Бугари. А за учители по турски јазик да се назначуваат само влијателни луѓе кај владините власти. На учениците што ќе завршат гимназија во Македонија, ако не сакаат да добијат више образование, да им се даваат должности во Бугарија. Ако некој од нив прифати учителски позив, по практиката од четири години што треба да ја помине во Бугарија, да се назначи за учител во неговото место“. Со други зборови, додека наполно не се „побугари“ (С. Димевски, Просветната политика на Егзархијата и училишните бунтови во Македонија, Скопје, 1960, 12).

¹⁸) Карактеристичен е случајот на Г. Пулевски, кој без средства за живот, се обидел да добие државна служба во Софија. Кога Пулевски во 1882 година замолил да биде при-

фу овие Македонци, што имаше далекосежни негативни последици на македонски национален план.

Бугарската национална пропаганда посебно внимание ѝ посветуваше на гимназијата во Солун, која, како што вели Ст. Новаковиќ, не само претставуваше врховно бугарско училиште во Македонија, откаде се лиферуваа учители за сите други училишта во Македонија, туку таа беше мајка на сите училишта во Македонија, расадница на бугарската интелигенција, што го вели анонимниот бугарски автор под „Z“ на книгата „Два санџака од источна Македонија“. Во неа како и во Серската прогимназија, која беше „бугарска расадница“ за Источна Македонија, се школуваа деца од сите краишта на Македонија, во кои бугарските професори работеа на нивната национална преориентација. За да создаде од нив и приврзаници на великобугарската теза, Егзархијата инсистираше во наставата многу поголемо внимание да му се посвети на изучувањето на бугарската историја и јазик околу што се изучуваат тие во Бугарија. Зашто „Македонија не е ни Франција, ни Германија па да се копира која и да е програма на европските училишта и да се примени во Сер или Солун, вели бугарскиот автор на „Два санџака од источна Македонија“, туку треба да носи печат на времето и на земјата за која е создадена. Во бугарските училишта (во Македонија — Д. Т.) недостига дух што би ги согорел сите, тој дух (бугарскиот — Д. Т.) треба да се одоми и да царува насекаде и над сите... Затоа и треба да им се обрне посебно внимание на историјата, географијата и бугарскиот јазик“¹⁹). Посебна вештина, вели

мен во државна служба, од него било побарано да се откаже од македонските идеи и да ги прифати бугарските, и да ја отфрли од себе народната облека од својот мијачки крај, па дури тогаш ќе добие служба. Одговорот на овој голем македонски син бил: „Ако вие сакате да ја отфрлам од себе народната облека, со која сум одраснал и сум работел толку време за својот македонски народ и да се откажам од своите идеи, тогаш не ви сакам ни служба, ни плата“, рекол и ја напуштил канцеларијата, (К. Шапкарев, весникот „Марица“, V, бр. 377, 1882).

¹⁹) „Z“, Два санџака од источна Македонија. Периодическо списание, Софија, 1891, VIII, XXXVII и XXXVIII, 85-86.

В. Кариќ, бугарските наставници во оваа гимназија покажуваа во побугарувањето на македонскиот јазик. Наставникот ќе го испишел на училишната табла текстот на македонски дијалект, потоа ќе ги повикал учениците и ќе ги прашал дали според бугарската граматика е напишан правилно. Тие секогаш ќе одговореле дека има многу грешки и потоа наставникот ќе ги повикал да ги поправат, т. е. да ги побугарат. Така ги поправале и домашните задачи. Резултат на овој метод беше одличен, сите деца, заклучува Караќиќ, добро зборуваа бугарски, на голема тага на господин Драганов, професор, кој не можеше да го трпи сето ова па идната година го остави училиштето и замина во Русија оттаму да работи за македонската идеја²⁰). Ако кон ова се додаде дека бугарската пропаганда не се сведуваше само на работата во училиштата, туку се протегаше и на други подрачја, особено на црквите,²¹) тогаш може да се заклучи каква сè активност развиваше бугарската влада преку Егзархијата за да го измени националниот организам на Македонците и од нив да создаде „Бугари“.

²⁰) Црнојевиќ, В. (псевдоним на В. Кариќ), Цариград, Света Гора, Солун — путничке цртице с белешкама о народној пропаганди на истоку, Београд, 1889, 182.

²¹) Што сè направила бугарската пропаганда, покрај училиштата, во ширењето на бугарските идеи, можеме да видиме од извештајот на Панта Манојловиќ до српското министерство испратен на 18 март 1886 година, во кој, меѓу другото, пишува: „Освен (училишта и) парични средства Бугарите имаат за својата пропаганда во Македонија и специјални луѓе со специјални задачи. Меѓу овие на прво место се учителите надвор од училиштата, па потоа одделни трговци. Во секоја погодна околност овие пропагандисти му ја објаснуваат на народот преголемата и патриотска љубов спрема своите браќа Македонци. Им ветуваат слобода која единствено може да им дојде од Бугарија, без срам ги клеветат Србија и Грција, зборувајќи дека се тоа земји презадолжени, дека земаат голем данок, дека судовите им се неправедни (полоши од турските) и многу друго, што може да привлече и да создаде симпатија кај простиот свет, од една, а антипатија, од друга страна. Исто така, од не помала важност за пропагирањето на бугаризмот е и весникот „Зорница“, кој излегува еднаш неделно во Цариград. Содржината на весникот е различна. Тој, покрај другото, редовно донесува дописи и статии за националниот пра-

Меѓутоа, ни поплавата на бугарски училишта во Македонија, ни освојувањето на многу македонски општини, ни другите настани на бугарската пропаганда пред и по создавањето на Егзархијата, не можеа од Македонците да создадат „Бугари“, ако се земе предвид македонскиот народ во целина. Имаше отпор дури и од оние „просветни“ кадри што ги плакаше Егзархијата и трошеше пари не заради вистинската просвета, туку од чисто политички цели, барајќи како надомест за тоа безусловна послушност. Премногу наглиот притисок врз македонските особености, кои безобѕирно ги газеа бугарските емисари, потоа потиснувањето на македонските елементи од сите поважни раководни места во просветата и црквата, имаа спротивен ефект. Денационализаторските методи што ги спроведе Егзархијата на сите полиња од дејноста, предизвикаа определена реакција од Македонците, па не само што широките народни слоеви беа раздвижени, туку како што вели Ст. Новаковиќ, и кај некои платени професори во бугарските училишта во Македонија почна да се буди онаква завидливост каква што е забележана меѓу Ма-

шање во Македонија, како и некои политички статии кои одат во корист на Бугарите. Овој весник доста е распространет во Македонија. Луѓето го примаат со задоволство, иако ни 1/3 од писмените не го разбираат добро. Оние пак што го разбираат не пропуштаат и на други да не им ја толкуваат неговата содржина, особено политичката и националната.

Покрај овој весник Бугарите протуркуваат и уште некои книшки кои имаат за цел да го шират бугаризмот и да ги омаловажуваат Грција и Србија, особено последнава. За да фати бугаризмот што посилен корен во народот, земени се и црквите како средства за агитација, секоја црква што се вика „бугарска“ има најубава икона на свети Кирил и Методи, која стои на такво место во црквата што на сите им паѓа в очи. При празнувањето на овие светци се подготвува сјајна свеченост и притоа се носат литии по градот, се свети водица по училиштата и се држат бугарски беседи, во кои освен вистината везден нешто се прикажува и за тоа како Св. Кирил и Методи ги просветиле Бугарите, како тие вечно се стремеле Македонија да не се оддели од Бугарија, зашто се тоа едни браќа, еден народ, една крв и друго“ (И. Катарџиев, Еден документ за школската пропаганда во Македонија. Гласник на Институтот за национална историја, Скопје, 1957, I, 1, 306).

лорусите против рускиот униформитет. Посилните движења, заклучува Новаковиќ, ќе ги изведат во уште поголема светлина сите струи, кои со тоа ќе дадат први знаци за живот²²⁾. И точно, сепаратизмот што го спроведуваше Егзархијата, за кој пишува Бошнаков, и сè посилниот притисок од Егзархијата,²³⁾ не можеа а да не се одразат на национален план. Спрема ваквиот однос на Егзархијата неусетно се појави незадоволство не само кај многу егзархиски службеници: учители, наставници, професори Македонци, туку и кај широките македонски слоеви. Почна да се движи столбот на нацијата, кој во тешките услови на османската тиранија егзистираше нечујно, предизвикан од силниот притисок на бугарското самоволие, кое неконтролирано владееше во училиштата и општините. Тој на целото македонско движење, за разлика од разни интелектуалчиња и трговчиња, кои се покажаа колебливи и лесно поткупливи, му удри нов печат и му даде нов квалитет.

22) Стојан Новаковиќ, цит. дело, 267.

23) „Што значи на крајот едно такво еднострано поведење на Егзархијата, како што вели Бошнаков со потпис „Еден Македонец“, да ги снабдува училиштата во Македонија со разни учители, кои немаат ни поим за карактерот на Бугарите (читај Македонците — Д. Т.) во Турција, а кои имаат плата 100, некои 200 и повеќе лири годишно, а притоа повеќето од нив се само со три или четири одделенија образование, а самите месни (македонски — Д. Т.) учители, со исклучок на неколкумина, кои или се незаменливи, или можеле на некој начин да добијат благонаклоност — без оглед на тоа дали свршиле и полна гимназија, „Роберт колеџ“, виши школи во Софија, или некоја друга слична школска установа, на кои им се намалува годишната плата на половина и на четвртина, или ги преместуваат од едно место во друго полошо, кога ќе посакаат тие, без никаква вина, освен по желба на нивните пратеници или директори, или ги унижуваат на еден или друг начин. Можно ли е еден учител со четири класа гимназија да учителствува не за 30-40 лири годишно, туку само за 10 или 5 лири, од кои им се задржуваат по неколку бели меџудии за весникот „Новини“? Дали сето тоа не може да се смета за еден вид сепаратистичка појава од страна на самата Егзархија? Како тогаш ние самите го осудуваме сепаратизмот, кога самата Егзархија се однесува спрема Бугарите (Македонците — Д. Т.) во Турција како еден вид маштеа? Што значи тоа во самата Егзархија да нема ниедно лице (со ис-

Незадоволството на македонските маси спрема притисокот на Егзархијата, кој доаѓаше сè повеќе до израз, не можеше да му избегне на будното око на српската влада, која во 1886 година успеа да инсталира свои конзулати во Скопје и Солун, а непосредно потоа и во Битола. Поразот што го претрпе Србија од Бугарите на Славница во 1885 година, ја разбуди од сон. Ако Бугарија, засилена со Источна Румелија, покажува таква сила да може на Србија, која имаше неколку децении државнички живот, да ѝ приредува порази, што ќе стане ако Бугарија успее да ја вклучи и Македонија во составот на својата држава? Стравот од ова и притисокот на Австрија од запад, ја присилија српската влада своите главни сили да ги фрли во Македонија, за да може во најлош случај барем да ги оневозможи Бугарите во освојувањето на Македонија.

Меѓутоа, кога Србија се реши на ваков енергичен чекор и тргна со својата пропаганда во Македонија, таа сретна не само бугарски агитатори и емисари, кои водеа вистинска војна против грчките, туку и католичка пропаганда²⁴⁾ дури и романска²⁵⁾. Но во целиот

клучок на двајца, еден од кои е коректор на весникот, а другиот нешто како писар — службеник) Бугарин (Македонец — Д. Т.) од Македонија? . . . Што значат оние владики или егзархиски намесници во Македонија, повеќето од кои не го знаат дури на службениот јазик на државата, но кои наспроти тоа совршено малку водат сметка за интересите на своето паство, за мухацирењето на неговото честољубие и подигањето на народниот дух во него? Дозволено ли е, на пример, еден духовен пастир да ги нарекува своите духовни деца публично „африкански дивјаци“ или „мухацири“ и да гледа на нив со презир?“ (Еден Македонец, За отечество и народност! — Три статии посветени на Българска Македонија, Софија, 1894, 19 — 20).

²⁴⁾ Во врска со описот на збивањата во Македонија и со работата на разни пропаганди, бугарскиот министер за надворешни работи во својот „Доклад“ испратен до бугарскиот кнез Батамберг за католичката пропаганда, како инструмент на австриската влада на овој простор, пишува: „Австрија, туркана од Германија на патот се повеќе и повеќе да се словенизира и со тоа да служи како нов центар на привлечност за словенската народност, ја одбра Македонија (која е денеска Архимедов пункт на бугарскиот народ) за предмет на своите акции и стремежи. Таа ја спроведува таа цел преку својата

овој сплет на странски пропаганди во Македонија, во која најсериозно сега се уфрлуваше и српската, таа согледа уште една силна струја која се разликуваше од другите. Тоа беше стремезот на Македонците, како што вели Ст. Новаковиќ, да останат свои и да го бараат својот пат, стремез кој почна да се буди порано, кога бугарската пропаганда со сета бруталност и острина почна да удира по македонските својства од името на панбугаризмот, задушвајќи секоја македонска национална појава. Точно е дека македонскиот јазик му беше сроден на бугарскиот. Но како посебен јазик тој не можеше едноставно да се претвори во бугарски, иако тоа го сакаа бугарските водачи. Затоа и ударот против оваа посебност предизвика револт кај масите, во што српската пропаганда виде можен сојузник против бугарската пенетрација. „Видејќи бугарската идеја фати длабок корен во Македонија, јас сметам, му пишува Стојан Новаковиќ на српскиот министер за просвета и вера, дека е речиси невозможно сосем да се поколеба, изнесувајќи ја наспроти неа само српската

железничко-пружна политика, чија цел е Солун, преку католичката пропаганда, која е под заштита на австриската влада“ (М. Арнаудов, цит. статија, 15).

²⁵⁾ Покрај бугарската, грчката, српската и католичката пропаганда, кои дејствуваа во Македонија, работеше и романската, која во моментот кога српската пропаганда реши да настапува енергично, веќе постигна значителни резултати. „И третата национална пропаганда, која се појави во Македонија, уште не е српска, туку неверојатно е да се каже — романска! Иако во Македонија нема ни 200.000 Куцовласи, иако се тоа грст луѓе, кои дотогаш зборуваа на расипан романски јазик, а читаа и пишуваа само на грчки, а се раздалечени од кралство Романија со цел комплекс од народи со своите национални држави, сепак романската пропаганда може денеска да покаже во Македонија многу поголеми резултати и во национална и во политичка смисла отколку ние“ (Владан Борџевиќ, Србија и Турска, Београд, 1928, стр. 57). Оваа пропаганда што ја раководеше, делегиран од Букурешт, вредниот и енергичен романски патриот Апостол Маргарит, имаше една цел, Романија туркана од Германија, да може да тргува со Бугарите, така што би им ја препуштила Македонија на Бугарија, под услов таа да го добие четириаголникот Солистра — Русчук — Шумен — Варна (Е. Анжелар, Македонско питање, садашње стање — решење, Београд, 1906, 31).

идеја. Таа идеја, се плашам, не би била во состојба, како чиста и гола спротивност, да ја потисне бугарската идеја, и поради тоа на српската идеја ѝ е потребен некаков сојузник кој остро би бил против бугаризмот, а кој во себе би имал елементи кои можат да го повлечат народот и народното чувство, отцепувајќи го од бугаризмот. Тој сојузник јас го гледам во македонизмот, но во извесни мудри граници обележани со негувањето на македонскиот дијалект и на македонската особеност²⁶). И на оваа идеја започна соработката меѓу српската влада и оние свесни Македонци кои во борбата против бугарштината во ова време и самите бараа сојузник и поддршка од некоја држава.

Прва ваква соработка меѓу српската влада и дел од претставниците на македонското национално движење е остварена во 1886 година, кога Тајната македонска дружина од Софија, на чело со Наум Евров, Коста Групчев, Василија Карајовев и Темко Попов, ѝ се обрати на српската влада со молба да ја помогне нејзината работа за премавнување на бугарската идеја во Македонија, поставувајќи како услов да се почитува македонскиот индивидуалитет и локалните особености на Македонците²⁷). Се разбира дека српската пропаганда, која бараше сојузник за акција против бугарското влијание, веднаш ја прифати нивната молба, со намера привремено да ги искористи патриотските чувства на овие Македонци за да го потисне преку нив бугарското влијание од Македонија, особено затоа што и српската влада, и Ст. Новаковиќ, веруваше дека „опасност во тие операции за српската идеја нема, зашто македонизмот како таков нема со што да се одржи,

²⁶) Ст. Новаковиќ, Писмо упатено до Владан Ђорђевиќ под II. бр. 221 од 4 декември 1888 година, се чува во архивот на САН, заведено под СС, бр. 25.

²⁷) Дека претставниците на „Тајната македонска дружина“ ја прифатиле соработката со српската влада само врз таа основа, а не српска, можеме да видиме и од точките што ги прифати српската влада на преговорите меѓу претставниците на Дружината и претставниците на српската влада. Во преговорите за заедничка акција против бугарштината во Македонија кон крајот на август 1886 година во Белград, српската влада се согласи во следново:

нема елементи за развиток, и тој по природниот тек на нештата би му помогнал на србизмот во оној час, штом би се одделил од бугаризмот. . . ²⁸⁾

Ваквата сметка на српската влада имаше две сечила. Со помагањето и фаворизирањето на македонската посебност српските агенти успеаја да ја потиснат бугарштината од Македонија, но наеднаш, со будењето на македонското движење, се најдоа збунети, бидејќи оваа акција на српската влада — како порано акцијата на солунскиот грчки силогос во 1878 година, кој им сугерираше на другите силогоси во Македонија да им зборуваат на македонските Словени дека тие не се ни Бугари, ни Грци, ни Срби, туку посебен народ — Македонци, ²⁹⁾ имаше спротивно дејство во однос на сметката на српската влада дека македонското движење нема иднина. Истакнувањето дека Македонците не се ни Срби, ни Бугари, ни Грци и настојувањата изразени во приговорите меѓу претставниците на Тајната македонска дружина од Софија и српската влада во август 1886 година во Белград да се обнови Охридската архиепископија како посебна македонска црква под закрила на Цариградската патријаршија; да се печатат

1. Да се издејствува од Високата порта дозвола во Цариград да се издава весник на македонски јазик.

2. Да се работи на обновата на Охридската архиепископија како македонска црква, под заштита на Цариградската патријаршија, под чија јурисдикција би потпаднале македонските епархии.

3. Во културно-просветниот живот на македонскиот народ да се употребува македонскиот јазик, но бидејќи тој уште не е обработен литературно, да се исфрлат бугарските изрази, а да се воведат српски.

4. За учители во македонските училишта да се поставуваат Македонци, кои наставата ќе ја изведуваат на македонски јазик под контрола на членовите на редакцијата „Македонски лист“ во Цариград.

5. Во Цариград да се печатат учебници и помали книшки за македонскиот народ, во соработка со српскиот пратеник во Цариград (Климе Џамбазовски, Неуспешен обид за издавање на „Македонски лист“ во Цариград во 1887 година, Современост, Скопје, 1964, 10, 1062).

²⁸⁾ Ст. Новаковиќ, цит. писмо.

²⁹⁾ Ив. Снегаров, Солун в българската духовна култура, Софија, 1937, 174-175.

учебници на македонски јазик и да се растураат по Македонија³⁰⁾ да почне да се издава весник на македонски јазик во Цариград, како и по македонските училишта за учители да се поставуваат Македонци, кои во наставата би го употребувале македонскиот јазик, а би биле под контрола на Тајната македонска дружина — сето тоа имаше за последица Македонија наполно да се „помакедончи“, како што се изразува Темпо Попов во писмото до Деспот Баџовиќ³¹⁾.

Работата на Тајната македонска дружина во соработка со српската дипломатија, која имаше за цел „Македонија да ја помакедончи“, а не од Македонците да

³⁰⁾ Иако издавањето на книги на македонски јазик за Србите беше од мала корист, така да се каже никаква, како што вели српскиот конзул во Солун Христиќ (Извештај до С. Груиќ П. П. бр. 23 од 16 март 1890, Архив на ДСНР, Београд), сепак српската пропаганда беше присилена на тоа, до колку сакаше да ги ослаби бугарските позиции во Македонија, а за себе да создаде пат за пробив. Со оглед на тоа што Бугарите не можат да дојдат, како вели Ст. Новаковиќ, во спротивен однос со ништо толку изразито како со македонизмот, српската пропаганда сакаше да го искористи ова струење за свои цели. И точно, како што вели Славе Стојановиќ, учител од Кичево, српската пропаганда успеваше да ги одбие Македонците од Бугарите само во оние училишта, каде што бугарската настава се заменува со македонска.

Користејќи се со искуството на бугарската пропаганда, која постигна многу на теренот на Македонија, не со бугарски учебници кои народот ги одбиваше, туку затоа што под притисокот на македонските маси сама понекогаш помагаше да се печатат книги, како што забележува Д. Баџовиќ, на јазик и наречје (бугарско-македонска смеса) кои сепак беа многу поразбирливи отколку вистински бугарските или српските книги, ставајќи уште на насловните страници „Книжица за бугаро-македонските училишта“ или „За македонските училишта“, тоа и српската пропаганда, што ја раководеше новиот српски пратеник во Цариград Ст. Новаковиќ, почна да издава слични учебници. Така во 1888 година во Цариград излезе од печат на србизиран македонски јазик „Буквар за народне школе“, а во 1889 година „Читанка за народне школе, II разред“. Една година подоцна излезе од печат на мешан српско-македонски јазик и календарот „Годуб“. Какво беше интересирањето на Македонците за овие учебници, можеме да видиме по тоа што доживеаја нови изданија.

³¹⁾ К. Цамбазовски, Нова Македонија, Скопје, 1960, 1, 2 и 3 јануари.

создаде Срби, како што тоа го правеше српското патриотско друштво „Св. Сава“, предизвика вистински револт кај бугарските лидери, зашто со будењето на Македонците, кои, како што вели К. Мисирков, беа „разбудени на половина“³²⁾, сега се занимаваше една држава која располагаше со своја дипломатија, со пари и вооружени сили. И кога Коста Грунчев и Н. Евров истакнуваа, првиот, дека „Словените во Македонија се Срби и Бугари толку колку се Руси — Чесите и Полјациите“, а вториот, дека „Македонците претставуваат посебен историски народ“, што особено дојде до израз во молбата до великиот везир за издавањето на „Македонски лист“ во Цариград³³⁾, а особено во писмото до

³²⁾ К. Мисирков, цит. дело, 58.

³³⁾ „Ваше Величество!, пишува во молбата. Христијаните — раја во Отоманската држава во Вашето подрачје, а имено во провинцијата Македонија, пред 20-30 години или од она време кога уште не се појави никаков фанатизам меѓу Христијаните — рајата во Славното Отоманско Царство — живеевме и носевме општо име Христијани-раја, живеевме под егидата на славните Отомански Султани најмирен живот, но откако се појави Бугарското црковно прашање, се фрли семе на раздор меѓу Христијаните-рајата, што и создаде големи несреќи на нашата татковина, а по интригите на туѓи агитатори, имавме лоша среќа, да примаме бугарска народност, која за нас Македонците е сосем туѓа.

По отцепувањето на Бугарската провинција, ние Христијаните-раја во Македонија се најдовме во сосем лоша состојба, бидејќи Бугарите, окружени од минатите револуции, прогласувајќи не за Бугари, со тоа создаваат основа на своите претензии над Македонија, нити престануваат да шират искушенија и меѓу оној простодушен народ да сеат дух на анархија и интриги.

Ваше Височество!

Мирното и разумно население на нашата татковина е напоено со дух на вистински патриотизам и преданост на Царскиот Отомански Престол, многу добро ги знае и ги чувствува мачните последици на револуционерните и анархистичките интриги, па тоа и нетрпеливо сака да престане сето тоа. Ние понизно потпишаните, наполно знаејќи ја и разбирајќи ја таа опасност што ја загрозува нашата татковина, ги ставаме нашите мали сили и нашето скромно знаење на располагање пред Славниот Престол на Неговото Императорско Величество, и изјавуваме готовност да работиме за искоренувањето на опасноста што застрашува од туѓинските напади.

рускиот амбасадор Нехлидов³⁴), Бугаринот Атанас Шопов подоцна ги нападна овие луѓе како божјем српски агенти: „Ова мислење не е сопственост на К. Групчев (и на Н. Евров — Д. Т.), туку е тоа брзо составен план на српската пропаганда во Македонија заради успешно дејствување. Требаше, пишува Шопов, да им се каже на Македонците нешто што ќе ги потресе, што нема да ги доведе до гнасење, затоа дајте да им кажеме дека се тие посебен народ, потомци на Александар Македон-

За да можеме да ја постигнеме таа света цел, неопходно е потребно да работиме на општото познавање на наведеното народно (македонско — Д. Т.) сознание, а тоа може да се постигне само на таков начин ако овде, во престолниот град на Царството, би почнал да се издава лист на чист македонски дијалект со назив „Македонски лист“ според следнава програма:

а) Споменатиот „Македонски лист“ би се занимавал со историско-филолошка работа, со помал преглед на политиката, во кругот на интересите на Отоманската држава.

б) ...

в) Би го изнел општото сознание дека нашата татковина (Македонија — Д. Т.) нема ништо општо со Бугарите, ниту пак со други државички, и затоа би проповедал избегнување и строго укажување на нивните интриги.

г) Би проповедал потреба од заедничка работа со Турците, не гледајќи на верата и народноста во интерес на општата Татковина“ (Климе Џамбазовски, Неуспешен обид за издавање на „Македонски лист“ во Цариград во 1887 година. Современост, Скопје, 1964, 1064).

³⁴) Во истото време кога е поднесена молбата до Високата порта да се издаде одобрение за издавање на весникот „Македонски лист“, Н. Евров и К. Групчев му пишаа и на рускиот пратеник Нехлидов да се заземе кај Високата порта за издавањето на одобрение:

„... Познато му е на Вашето превозходство, дека Илирскиот Полуостров уште од старо време бил спорно јаболко меѓу трите дела на светот, а извор на многу интриги и расправи кои предизвикаа ужасни крвопроливања и ненадејни преврати, за доказ на тоа служи бившата бура и превратите од 19 век за ослободување на Романија, Грција и Србија, и неправилните ужаси за ослободување на Бугарија, но иако именуваниите државички добија самоуправа и независност, сепак се незадоволни, не мируваат и интригираат, а по нивните интриги нашата татковина Македонија, која поради важната положба, особено од трговска и стратегиска гледна точка, ги електризираа срцата на речените државички, и затоа непрекинато се бунтуваат и претендираат на нашата татковина, како

ски, со славно минато и голема историја. Таквото убедување го прегрна и К. Груичев (и Н. Евров — Д. Т.), и тоа тој сакаше да го протурка меѓу Македонците“³⁵).

И Србите во ова време, како порано грчките солунски силогоси, почнаа во јавноста да ја истакнуваат посебноста на македонската нација. Но, како што видовме порано, во овој „потфат“, ни Грците, ни Србите не беа први. Десет години пред солунскиот силогос и седумнаесет години пред Стојан Новаковиќ, тоа го констатираа самите Бугари кога по десетгодишното премолчување мора да истапат јавно. Така уште во 1870 година за оваа појава пишуваше бугарскиот весник „Право“, за да го изнесе ова прашање опширно во јавноста Петко Славејков преку една опширна статија во јануари 1871 година. Ова исто движење, врз кое своевременно се беше нафрлила бугарската пропаганда, сега доби сила да го привлече вниманието не само на турските власти на те-

законити наследници и не пропуштаат никакви средства само да го тераат сиромашното македонско население да се бунтува, за да си создадат и да ја постигнат својата цел, т.е. да ја разделат нашата татковина и да ја проголтаат — а во случај на нивното неспогодување, односно поделба, готови се да го жртвуваат својот живот, а да не си отстапат ништо една на друга, врз основа на своите вообразени претензии.

Ваше Превосходство!

... Да се парализираат тие илузии на споменатите државички, а тоа е во состојба да го стори само македонското население, кое треба да му соопшти на светот дека тоа е посебен народ, со посебна историја, нарави и обичаи, и дека нема ништо општо со околните државички — значи, според тоа никој нема право да претендира на Македонија, и таа им останува на Македонците. Но за да може да се постигне тоа, треба да се осветли македонското население, а да се појде што поскоро по тој пат, од голема потреба би било да се издава тука во Престолнината еден „Македонски лист...“.

26 јули 1887 год.

Цариград

Остануваме понизни

Наум Евро и Коста Груиче

(Климе Цамбазовски, цит. статија, 1064).

³⁵) А. Шопов, Из новата историја на Българите в Турция, Пловдив, 1895, стр. 78.

ренот³⁶⁾, туку и на другите кругови надвор од Балканот³⁷⁾.

Оваа Тајна македонска дружина во Софија, слично на Словено-македонската книжевна дружина на чело со Г. Пулевски, која бугарската влада бргу ја рас-

³⁶⁾ Посебноста на македонските Словени од Србите, Грците и Бугарите не ја забележал само Мидхад-паша во 1874 година, туку тоа го забележале и Захни-паша, солунски валија во 1891 година, и скопскиот валија. (Писмо во Архивот на ДСНР, Београд, III одделение бр. 187 од 11 ноември 1891, писмото од Ст. Новаковиќ до Љотик. П. бр. 317 од 26 ноември 1891, писмото од Кораќ до д-р Горѓевиќ).

³⁷⁾ Прв кој во ова време авторитативно ја бранеше македонската национална посебност пред светот и преку своите написи во руските весници ја известуваше европската славистичка наука, а преку неа и европската јавност, дека мислењето оти во Македонија живеат Бугари е голема заблуда, беше споменатиот славист Петар Драганов, бесарабиски Бугарин, кој, како што забележува и Л. Мојсов, е посебно чесен исклучок во однос на оние бугарски наставници, учители и научни работници што доаѓаа во Македонија со специјална „национална мисија“ (Л. Мојсов, цит. дело, 99). Вчудовиден од начинот и методот на бугарската „просветна“ политика, преку која во солунската гимназија од Македончињата се фабрикуваат „Бугари“, му се противстави на тоа напуштајќи го местото наставник во истата гимназија за да отпатува во Русија и оттаму да ја изнесува во светот вистината за Македонците. Преку своите написи и статии: „Општи етнографски цртички за македонските провинции“, кои излегуваа во продолженија во текот на 1887 — 1888 во списанието „Известија на Петроградското словенско друштво“, а потоа во книгата „Македонско-славјански Сборник“, која излезе подоцна во 1894 година, тој предизвика не само интересирање за македонската посебност во славистичките кругови, туку и во европските, така што некои статии се преведувани и печатени во списанијата на несловенските народи.

Видејќи П. Драганов со своите написи и со личниот став предизвика интересирање во европските кругови за македонската стварност, особено затоа што ова го пишуваше вистински Бугарин. За да ги елиминираат овие известувања кои П. Драганов и ги даде на славистичката наука, а преку неа и на европскиот свет, Бугарите решија да дејствуваат преку определени Македонци, за да биде „одговорот“ што поавторитетен. Бугаринот Марин Дринов, кој го нападна П. Драганова, го наговорил како што наведува Ив. Шишманов, Кузмана Шапкарев тој како Македонец да ги „побие“ овие наводи на П. Драганов. Меѓутоа, ни оваа статија на К. Шапкарев, која е печатена во „Известија“, каде што беа објавени статиите

пушти, или онаа во град Русе — Бугарија,³⁸⁾ набргу со поддршка на српската влада, разви голема активност. Но секој од овие партнери влегуваше во сојуз со своја посебна цел и интереси. Српската влада сакаше да ги искористи овие луѓе за потиснување на бугарското влијание од Македонија, занесувајќи се со илузијата дека македонското не ќе може да се одржи подоцна, па наместо македонското полека ќе навлегува српството и ќе го освојува теренот. Меѓутоа, планот на македонската група беше друг: да се искористи помошта на српската влада и Македонија да се зачува за Македонците. Врз тоа и таква основа започна соработката утврдена на приговорите во Белград, во 1886 година, меѓу Дружината и српските официјални претставници³⁹⁾.

Како прв чекор на оваа заедничка акција, како што беше договорено, требаше да се издејствува од Високата порта дозвола за издавање на „Македонски лист“ на македонски јазик, што би излегувал во Цариград, а негови уредници би биле Наум Евров и К. Груп-

на П. Драганов, како ни статиите што ги пишуваа Марин Дринов, Д. Матов и Ефрем Каранов, не можеа да ја побидат вистината за Македонците. Според податоците на П. Драганов, во Русија во 1890 година Коморов и Зарјенко издаде карта на Балканот како прилог на православниот календар за таа година, во која Македонија првпат е означена со посебна боја. Овој момент многу позитивно дејствуваше врз запознавањето на пошироката јавност со суштината на македонската стварност, особено затоа што оваа вистина ја ширеа луѓе што не беа Македонци.

³⁸⁾ Поларизацијата меѓу македонското и бугарското, која започна уште кон крајот на 50-тите и во почетокот на 60-тите години на минатиот век на теренот на Македонија, не престана ни кај македонската емиграција во Бугарија. Додека, од една страна, се создаваа разни пробугарски ориентирани комитети и дружини под македонско име, од друга страна се создаваа тајни или јавни дружини, кои, наспроти првите, ја изразуваа македонската линија. Во рамките на ваквите дружини спаѓаат не само Тајното македонско друштво на чело со Евров, Групчев, Попов, Карајовов или она на чело со Г. Пулевски, туку Дружеството во град Русе, кое на македонската линија покажа видна активност. Меѓутоа, за жалост, ниедно од овие изразито македонски друштва до денеска не е прочуено, за да ни осветли низа прашања од овој мрачен период на нашата национална историја.

³⁹⁾ Климе Цамбазовски, цит. статија, 1064.

чев. Иако излегувањето на овој весник не го дозволи портата, која будно дебнееше на Македонија за да не се случи она што се случи со Босна и Херцеговина, а подоцна и со Источна Румелија, програмите на обете договорени страни покажуваат колку злонамерно пи-щувал Бугаринот Атанас Шопов, кој ги обвинува овие двајца Македонци дека се „слепо орудие на српската пропаганда“⁴⁰). Додека Стојан Новаковиќ му ја изложуваше на великиот везир неопходноста од издавањето на овој весник, инсистирајќи Македонците да се ослободат од притисокот на бугарската пропаганда, без истакнување на некоја друга народност, дотогаш К. Групчев и Н. Евров, кои не знаеја за таквиот став на Ст. Новаковиќ и на српската влада инсистираа на тоа весникот да стане македонско гласило, кое би истакнувало дека „Македонците се посебен народ, со посебна историја, нарави и обичаи, дека немаат ништо општо со околните држави (бугарска, српска и грчка — Д. Т.), па затоа и никој нема право да претендира на Македонија, и таа треба да им остане на Македонците“⁴¹). Преку историско-филолошки статии, кои би ја претставувале и основата на овој весник, тие сакаат, со помош на српски пари и на српската дипломатија, верувајќи искрено во ветувањата на српската влада, да ја отстранат не само бугарската, туку и секоја туѓа пропаганда што би дејствувала на теренот на Македонија. Ова всушност беше и нова крв, уфрлувана во веќе роденото македонско движење, кое непосредно потоа стана не само двигателна сила во ученичките бунтови во солунската гимназија, каде што се наоѓаше Темпо Попов како економ, туку и сила која скопскиот митрополит Теодосија го натера демонстративно, и тоа како егзархиски митрополит, да стане против великобугарскиот притисок.

Додека во Цариград К. Групчев и Н. Евров му поднесуваа молба на великиот везир за издавање на македонски весник, а Темпо Попов работеше на организирањето на бунт во солунската бугарска гимназија, во многу места во Македонија настанаа противбугарски дви-

⁴⁰) Офеиков, цит. дело, 71-75.

⁴¹) Климе Џамбазовски, цит. статија.

жења. Особено тоа беше силно во Прилеп, во градот кој бугарските водичи поради настаните од 1867—1869 го сметаа за свој „бастион“. Ова противбугарско движење во Прилеп, на чие чело се наоѓаше поп Спасе Игуманов, за разлика од другите, каде што поединци или групички истапуваа против пробивот на великобугарскиот притисок, ја имаше таа специфичност што беше масовно. „Во Прилеп, пишува српскиот конзул Боди, постои силна незадоволничка струја, која брои околу 1200 куќи, а чиј главен водич е поп Спасе Игуманов. Тука луѓето се отцепија од Егзархијата. Бидејќи ни Грчката патријаршија не дозволуваше словенско пеење во црквите, сакаа да образуваат автокефална црква. Во барањето на заштита, тие се опираа врз унијатите како европски гарант пред турските власти. Еден параклис на таква црква отвори во Прилеп таа незадоволничка партија, но турската власт го затвори и ги симна кандилата, на доставка од бугарска страна, како божем таа партија да е бунтовничка“⁴²).

Ова движење во Прилеп почна во 1887 година, кога поп Спасе, наспроти егзархиската прилепска општина, која работеше на денационализацијата на Македонците, во согласност со своите еноријаши со доброволни прилози сакаше да подигне посебна црква во Варош-маало во Прилеп. Егзархиската црковно-училишна општина во Прилеп, која беше во пробугарски раце, чудовидена од овој акт, побара тие пари да ѝ се предадат на неа за да ја поправи училишната зграда во која беше местено бугарското училиште, а не да се гради нова црква, која би имала негативни последици врз бугарската политика во овој град и околината. Поп Спасе со другите свесни Македонци од Прилеп го одби ова барање на бугарофилски настроените општинари, писмено известувајќи го егзархот во Цариград дека како Македонец ја откажува послужноста и станува самостоен. Егзархот знаеше добро што значи ова бунтовништво, и врз основа на доставката од пробугарски ориентирани општинари успеа да го отетрани поп Спасе од Прилеп, об-

⁴² Извештај од српскиот конзул во Битола Боди испратен до С. Груиќ под ПО бр. 75 од 8 март 1890. Архив на ДСНР, Београд.

винувајќи го дека божем проневерил црковни пари. Со оглед на тоа што врз основа на оваа денунтијација турските власти го фрлија во битолскиот затвор, поп Спасе кој немаше друг излез, им се обрати за помош на лазаристите во Солун, молејќи ги да ургираат кај властите да го пуштат од затвор. А кога со нивната помош беше пуштен, тој уште пожестoko го развеа знамето на македонството и поведе борба против бугарштината внатре во Прилеп, во кој Тодор Кусев некогаш со „младите“ и со читалиштето „Надежда“ виореше со „бугарштината“.

Оваа масовна реакција на Македонците во Прилеп против великобугарскиот притисок, не мина незабележано од будното око на српската дипломатија, која сакаше од ова незадоволство да извлече корист за себе. Затоа националистичкото пропагандно друштво „Св. Сава“ ги испрати во Прилеп како српски агенти д-р Светислав Правица и Шпиро Копривица да го искористат овој вриеж против бугарската денационализаторска политика. По воспоставувањето на врска со поп Спасе, зад кого стоеше прилепското население, Светислав Правица и Шпиро Копривица, кои потрајно имаа намера во Прилеп да отворат српско училиште, му понудија помош на поп Спасе. Дојде до конкретен договор Шпиро Копривица заедно со поп Спасе да отпатува во Цариград; со посредство на српскиот пратеник Стојан Новаковиќ попот да стапи во врска со патријархот, кој на барање од прилепчани би требало да дозволи во Прилеп да се формира посебна независна македонска православна општина под закрила на Патријаршијата. Меѓутоа, кога во Цариград, по долго одлагање дојде до средба меѓу поп Спасе и патријархот, изби нов спор. Патријархот го прифати предлогот на поп Спасе во Прилеп да се образува посебна општина, што би ги привлекла Македонците кон Патријаршијата, но настана недоразбирање околу називот на општината. Бидејќи патријархот му сугерираше на поп Спасе во молбата што треба да ја поднесе да го исфрли македонското име, а општината да го носи називот Православна прилепска општина, наеднаш, пишува Ст. Новаковиќ, попот се фати за таа забелешка на патријархот. Тој бараше

докази дека молбата ќе му се одобри како што инсистира тој, а не како што се бара зашто се плашеше, вели Ст. Новаковиќ, Прилеп да не се погрчи, затоа што некои Грци зборуваа дека тоа не е Македонија туку Елада. Бидејќи патријархот воопшто не сакаше да го прифати барањето на поп Спасе, кој го изразуваше мислењето на своите парохијани новата прилепска општина да го носи македонското име, тоа и приговорите се завршија неуспешно. Од целиот труд што го вложи Шпиро Копривица во ова посредништво, чија работа, како што вели тој, се заврши неповолно, поради тоа што поп Спасе не сакаше конечно да го признае патријархот поради македонскиот назив, како што предлагаше, сепак е „доста тоа што попот со неговите парохијани остана при убедувањето дека се тие Македонци, а не Бугари, како што се викаа до нашето доаѓање, поради припадноста кон егзархијата“⁴³).

По неуспешните преговори со Патријаршијата поп Спасе, кој знаеше добро дека македонската прилепска општина не може да егзистира како самостојна ако не биде во составот на некоја признаена црква во царството, реши да стапи во преговори со папскиот нунција во Цариград. Во преговорите поп Спасе бараше римокатоличката црква да го признае не само македонското име околу кое имаше толкав спор со патријархот, туку и автокефалниот статус на македонското православно општество во Прилеп. Меѓутоа, и овде настанаа тешкотии. Папскиот делегат се согласи да ја признае македонската општина под македонско име, но не и статусот на автокефалност. Тој бараше општината да се приклучи кон веќе постојната унијатска епископија во Македонија, на чело со епископот Лазар Младенов. Попот забележа дека е тоа невозможно, зашто унијатскиот епископат во Македонија носи бугарско, а не македонско име. При вклучувањето кон оваа епископија, според зборовите на поп Спасе е можно само ако унијатската епископија го прифати македонското име, кое треба да се прослави, „зашто ние, вели попот, бегаме точ-

⁴³) Климе Цамбазовски, Предисторија на македонскиот Буквар издаден во Цариград, ракопис чуван во Институтот за национална историја во Скопје, сиг. Сл. IV. 246.

но од бугарското име“. Бидејќи папскиот нунциј не го прифати предлогот на поп Спасе заради една општина да го промени досегашното име и курсот на католичката прозелитска агитација на теренот на Македонија, тоа и овие разговори завршија безуспешно⁴⁴⁾.

Оваа силна македонска личност, која црпеше сила од народот, ни по овој неуспех не загуби надеж. Независен од Егзархијата и Патријаршијата, поп Спасе, кој, како што пишува конзулот Боди, „имаше големо влијание кај народот, а особено во околните села на Прилеп“⁴⁵⁾, упорно продолжи со работа во ширењето на македонската идеја. Неговата работа во ова време беше всредсредена на отворањето на македонски училишта, во кој, според исказите на конзулот Боди, ги користеше оние учебници на македонски јазик кои српската влада во тоа време ги печатеше во Цариград,⁴⁶⁾ Македонството кај него и неговите еноријаши од 1200 куќи во Прилеп беше толку силно, што најпосле и српската пропаганда, која мислеше да искористи нешто за себе, крена раце од него, зашто виде дека е тој против Србите исто толку колку и против Бугарите и Грците, па на крај го прогласи за „обично македонско кршало“⁴⁷⁾.

И додека поп Спасе, прогонуван од Егзархијата и Патријаршијата отвораше, како што пишува српскиот конзул во Битола Боди, македонски училишта на прилепскиот терен и ги користеше постојните учебници на македонски јазик, настаните што се случува во солунската гимназија во почетокот на 1888 година, ја фрлија бугарската пропаганда во нови неволи. Премногу наглиот притисок врз локалната македонска особеност и лошата политика на бугарските професори и директори, што ја спроведуваа тие, посебно во интернатот на гимназијата, му дадоа можност на Темко Попов, еден од членовите на Тајната македонска дружина во

⁴⁴⁾ С. Димевски, Митрополитот скопски Теодосија — живот и дејност (1846 — 1926), 1965, 196.

⁴⁵⁾ Извештај од Боди до С. Груиќ под ПО бр. 265 од 2 октомври, Архив на ДСНР Белград.

⁴⁶⁾ Исто.

⁴⁷⁾ Климе Џамбазовски, цит. статија.

Софија, во овој бугарски бестион на теренот на Македонија да започне работа за македонското дело. Тешко е денеска да се знае што сè направил овој член на Тајната македонска дружина за буђењето на македонската национална свест, но факт е дека наскоро по неговото доаѓање во солунската гимназија настана противбугарски струења, кои ја раздвижија не само Егзархијата, туку и Македонците во Солун.

Иако бугарската официјална политика овој бунт во повисоките класови на гимназијата го прикажа како наивен и го сведе на „младешка незрелост“ на учениците, тој сепак имаше подлабоки корени. Бегството на учениците од гимназијата и нивното заминување на натамошно школување во Белград,⁴⁸⁾ како и отпуштањето на тројца македонски учители, кој беа носители на овој настан, на чие чело се наоѓаше економот на интернатот Темпо Попов, создаде такво македонско струење кое привлече неколкумина бесарабиски Бугари, меѓу кои се наоѓаше и П. Драганов, кои како професори во истата гимназија станаа против суровата денационализаторска политика на Бугарската егзархија спрема Македонците⁴⁹⁾.

Овој бунт на учениците во солунската гимназија, во кој беа замешани и некои професори од македонско потекло, не беше насочен само против строгиот режим на директорот Кандиларев. Напротив, тоа беше израз на лошата денационализаторска политика, која Егзархијата преку своите емисари ја спроведуваеше на терените на Македонија, а која најсилно беше изразена

⁴⁸⁾ Овие млади луѓе што беа гладни за наука, а кои во недостиг на македонски училишта беа запишани во бугарски, бегаа во Белград за да го избегнат најнечесното национално „преобразување“ што го вршеа бугарските учители над нив. Меѓутоа, заминувајќи во Белград тие не го сретнаа она на што сметаа. Наместо бугарската, ги пречека српската пропаганда. Разочарани, многумина од нив пребегаа во Софија повторно да ја наведнат главата пред Бугарите. Мнозина од овие луѓе останаа во Србија, а некои дури тргнаа и за Македонија. Искушението навистина беше големо. Повеќемина од нив подлегнаа, а само најсилните успеаја да истраат докрај.

⁴⁹⁾ П. Динев, Македонија в преписката на проф. К. Дринов. Македонски преглед, Софија, 1942, XIII, 2, 77.

токму во оваа гимназија. Денационализаторската работа на бугарските пропагатори предизвика гнасење не само кај П. Драганов, кој во 1887 година како професор од бугарско потекло ја напушти солунската гимназија и отпатува во Русија, оттаму да се бори за македонското дело, туку и кај учениците кои бараа наставата да се изведува на македонски, а не на бугарски јазик⁵⁰).

Уште бугарската агентура се пресметнуваше со овие „бунтовници“ во Солун, и ги денунцираше поп Спасе и неговите приврзаници кај турските власти како „бунтовници“ и со нив ги полнеше турските затвори, кога во скопската епархија избувна уште посилено македонско антибугарско движење. На чело на ова движење не беше никој друг туку егзархискиот митрополит Теодосија Гологанов, Македонец, кој како егзархиски владика дојде на својата нова должност. Ова движење, настанато во 1890 година, не е ништо друго туку една од алките во веригата на македонските национални движења што следеа едно по друго, а кои го побуди Темпо Попов во писмото до Деспот Бацовиќ да напише дека „националниот дух во Македонија стигнал до таков степен што ни самиот Исус Христос кога би се симнал од небо, не би можел да го увери Македонецот дека е Бугарин или Србин, освен оние Македонци во кои бугарската пропаганда се вкоренила во слепите времиња, кога грцизмот — сосем туѓа нација, започна да фаќа корени во Македонија во моментот кога Македонците видоа знаци на словенство, па појдоа како слепци во преградките на Бугарите, не гледајќи ги разликите, зашто за нив беше доволно да се откинат од грцизмот. Но што станува сега по дваесет години бугарски маки, убедувања и парични жртви? Изгледа, Деспоте, она, пишува

⁵⁰) „Пред неколку дена, пишува српскиот конзул од Солун П. Карастојановиќ до Стојан Новаковиќ, овде се јави Панта Кондовиќ, родум од Прилеп, бивш ученик на Солунската бугарска гимназија во VII клас, барајќи да го испратиме во Србија, таму да го продолжи школувањето. Рече дека сега во јануари заедно со уште 18 другари ученици во VII клас е исклучен од тамошната гимназија, затоа што, според неговите зборови — не можат да учат на бугарски јазик и сакаат да работат и да им се предава на нивниот домашен дијалект“ (П. Стојанов, Петар поп Арсов, Скопје, 1963, 35).

Т. Попов, што е природно, а за Бугарите несфатливо и неочекувано. Сега секој Македонец признава дека не е Бугарин и гласно ја исповеда својата (македонска — Д. Т.) националност, иако уште се користи со бугарски средства, немајќи, се разбира, свој⁵¹⁾.

Теодосија Гологанов, кого бугарската Егзархија го сметаше за наполно свој човек, претставува еден од оние многубројни македонски патриоти кои, без оглед на својата положба, — работеа за делото на својот народ. Огинот што гореше во неговите гради беше од таква силина, што ни подоцнежното прогонство во Бугарија не можеше да го изгасне. Како роден Македонец, тој дојде како егзархиски митрополит во Скопје во 1890 година, истовремено кога Егзархијата го испрати за Охрид митрополитот Григориј, за кого владата на Стамболов успеа да добие берат од Високата порта. Меѓутоа, иако испратен од Егзархијата да ја шири бугарштината меѓу своите епархијани, Теодосиј Гологанов на општо изненадување на Егзархијата и на бугарската влада, го развеа знамето на македонството во својата епархија. Се разбира дека Теодосија веднаш штом дојде во Скопје за митрополит не удри против егзархиското господарство, иако и пред тоа имаше определена концепција за одделувањето на македонските епархии од составот на Егзархијата и за воспоставување на охридска ерхиепископија како самостојна македонска црква, што може да се види од средбите и разговорите кои како егзархиски намесник ги водеше во 1887 година во Цариград со Коста Групчев и поп Спасе Игуманов⁵²⁾. Тој не удри веднаш врз егзархиското господарство, зашто на теренот на Македонија немаше само бугарска туку и

⁵¹⁾ Климе Џамбазовски, статија објавена во „Нова Македонија“ од 1, 2, и 3 јануари 1960, Скопје.

⁵²⁾ Не само што митрополитот Теодосија имал во Цариград разговор со поп Спасе Игуманов за македонското прашање, туку и со Коста Групчев во 1887 година. Последниот настојувал да се борат заедно не само за поведување на македонските маси против Егзархијата, бидејќи Македонците не се Бугари, туку и за обнова на Охридската архиепископија, на чие чело, за архиепископ на македонската црква во Охрид, би дошол тој, — Теодосија. (С. Димевски, цит. дело, 63-64).

други пропаганди: грчка и српска. За да однесе победа на македонски план и да ги ликвидира сите тие пропаганди, требаше да се искористи една пропаганда против друга. Бидејќи на теренот на скопската епархија завари остар судир меѓу патријаршистите и егзархистите, Теодосија започна пресметка со послабите партнери — патријаршистите, зад кои стоеја грчките и српските агенти. Ударот беше таков што без големи тешкотии успеа да ги разбие патријаршистите не само во Скопје туку и во Куманово, Тетово и некои други градови на скопската епархија, чии приврзаници ги напуштија патријаршиските владики и го признаа Теодосија за свој владика.

Меѓутоа, по овој успех Теодосија реши да започне со најопасниот и најтежок непријател — со Егзархијата, која на терените на Македонија и на скопската епархија беше фатил длабоки корења. Со оглед на тоа што поради лошото господарство на Егзархијата изби незадоволство меѓу народот, што беше изразено дури и во одделувањето и непризнавањето на егзархиската управа, Теодосија својот напад го започна со чистењето на егзархиските приврзаници не само концентрирани во канцелариите на митрополијата, туку и во црковно — училишните општини на теренот, а преку нив и во црковно-просветните институции. Новиот демократски изборен систем, кој го воведо тој, делегатите за избор на општинските тела да не се делегираат, туку да се избираат на општи избори на граѓаните, му овозможи да се ослободи од оние членови на општините што ги форсираше и поставуваше самата егзархиска управа. Свесен дека еден ваков чекор ќе предизвика негодување кај Егзархијата, која со свои пари ги финансираше учителите, свештениците и другите службеници на теренот на скопската епархија. Теодосија реши да се ослободи од супсидот на Егзархијата, а со тоа да се осамостои во финансиска смисла, преку што Егзархијата вршеше притисок. Преку месните самоупридонеси и владичини, што ги воведо тој, успеа да состави свој самостоен буџет, што го направи независен од Егзархијата од финансиска страна. Иако овие придонеси не беа популарни кај народот, кој веќе научил за про-

светата, црквата и за други издатоци да не дава ништо, бидејќи сето тоа го кредитира Егзархијата, Теодосија свесно го презеде овој чекор, зашто само таквото решение на финансиските прашања ќе му овозможи да дејствува наполно самостојно. Независен во финансиска смисла Теодосија се нафрли врз бугарските приврзеници. Тој од епархијата ги прогонуваше не само вистинските Бугари, кои беа дојдени за директори на гимназијата, инспектори на училиштата и наставници каков што беше случајот со А. Наследников, Г. Кандиларов и други, туку и Македонците, бугарски приврзаници, како Карајовов. Вистинските Бугари едноставно ги прогонуваше од својата епархија во Бугарија.

Известена за работата на митрополитот Теодосија, Егзархијата веднаш реши да го смени. За таа цел таа го повика на разговор во Цариград. Меѓутоа, Теодосија знаеше точно каква ѝ е намерата на Егзархијата, и не само што ни по третата покана не замина во Цариград, туку ги прекина сите врски со неа, прогласувајќи се за независен. Со оглед на тоа што беше свесен дека во постојните услови на османската империја не беше дозволена самостојна работа на митрополитите, без да бидат врзани за некоја признаена црква, тој го поставува прашањето за обнова на охридската архиепископија како македонска, во канонски однос со Патријаршијата. „Кир Теодоси (скопски), пишува некој Јарунин во едно писмо од Солун од 21 ноември 1891 година до О. Игнатиј Рилски, побара и се занесуваше да создаде, ни повеќе ни помалку, туку нова, самостојна црква кај нас (во Македонија — Д. Т.), проповедувајќи дека егзархот треба да појде во Софија и да не се меша тука. За таа цел тој се побратими со Србите (наводнувајќи ја својата епархија со српски учители) и со Грците, но не и со Бугарите . . . Преземени се добри мерки (против него — Д. Т.)“⁵³.

Патријаршијата не се сложи со ваквиот предлог, како што не се сложи ни со поп Спасе, зашто поради грчкото инсистирање сметаше дека на Македонија има-

⁵³) Б. Ристовски, Прилог кон македонската литературна историја. Современост, Скопје, 1964, 4, 391-392.

ат право Грците. Но Теодосија не се обесхрабри поради ова, туку барајќи излез стапи во преговори со Август Бонети, римокатолички нунциј во Цариград. Во преговорите што ги водеше Теодосија со Бонети, на 3 декември 1891 година, дојдоа до израз погледите на Теодосија во врска со македонското дело. Прво што бараше Теодосија беше папата да ја признае охридската архиепископија како македонска самостојна црква, додавајќи дека би требало и старите унијатски епархии, кукушко — полјанската и струмичката, да се одделат од јурисдикцијата на цариградскиот архиепископ Нил Изворов и да ѝ се приклучат на охридската архиепископија, зашто и тие влегуваа во границите на Македонија. Второ, Теодосија бараше тој да биде назначен за прв архиепископ на охридската архиепископија, со право да поставува црковно-училишни настојателства, свештеници и учители, а папата само формално да ги признае тие поставувања. Бонети се согласи со овие предлози, и веднаш за овие разговори го извести Рим.

Во очекување на одговор од папата, Теодосија ја продолжи активната зацврстувајќи ги своите позиции не само во скопската епархија, туку и во велешката, посебно во Прилеп, каде што незадоволството против Егзархијата беше големо и каде што дејствуваше поп Спасе заедно со своите најблиски приврзаници, Константин Шапчев и Илија Спирков. Од извештајот на австрискиот конзул во Скопје Шмукер узнаваме дека Теодосија и поп Спасе во таа средба не само што го утврдиле заедничкото гледиште за натамошна работа во обновата на охридската архиепископија, туку поп Спасе зел задача да се поврзе со другите незадоволници на Егзархијата од охридската и пелагонската епархија, и сите заедно да го постават прашањето на архиепископијата како посебна македонска црква⁵⁴⁾.

Македонската национална свест, која дојде до израз кај Теодосија не само при обиколката на својата епархија во октомври 1891 година, кога отворено зборуваше во Штип, Кратово, Куманово и во други градови во својата епархија за постоењето на посебен ма-

⁵⁴⁾ С. Димевски, цит. дело, 144-145.

кедонски народ, се разви уште посилно кога се врати од Прилеп во Скопје. Веднаш нареди да се уништат сите дотогашни бугарски егзархиски формулари како што се: кршталните, венчалните и свидетелствата во врска со црковно-училишните работи, а наместо нив да се отпечатат нови на кои наместо „Бугарска егзархија“ би стоело „Македонско православно општество“, слично на печатот на прилепската општина. Дури и неговиот личен печат носеше назив: „Митрополит македонски — Теодосија“. Меѓутоа, неговата акција беше прекината. На барање од Егзархијата, Стамболов успеа да ги наговори турските власти да го уапсат овој „бунтовник“, кој, според седмата точка од кривичниот акт на Егзархијата „настојувал да го оддели населението на Македонија од Бугарите и да создаде некоја народност што не постои во историјата на Македонија“, и стражарно да го спроведат во Цариград, откаде бугарската влада преку своите канали го префрли во Бугарија и го затвори во манастир, спречувајќи ја така неговата натамошна работа на големото дело.

Иако бугарската влада и Егзархијата мислеа дека „брзо и без шум“ се ослободиле од еден опасен противник на бугарщината во Македонија, антибугарското движење изби уште посилно. Семето што го сееше скопскиот митрополит Теодосија и многубројните познати и непознати македонски патриоти пред него, сега се „изроди во илјада глави и даде сосем друго, за кое, како што предупредува Егзархијата, полемичарите во (бугарски — Д. Т.) весниците и не мислеа“⁵⁵). Не само што револтот против сменувањето на митрополитот Теодосија беше силен во Македонија, туку тој стана работа на сите Македонци и надвор од Македонија. Покрај протестите што беа упатени на сметка на бугарската влада и Егзархијата од теренот на Македонија и македонската емиграција во Бугарија, посебно место зазема полемиката во весниците, која од дискусија околу сменувањето на митрополитот Теодосија се сврте отворено во расправање за етничкото потекло на македонските Словени. Егзархијата и бугарската влада и

⁵⁵) М. Грашов, Нови кобни пџтиша и преломи. Македонија, Софија, 1903, IX, 27-28.

немаше толку да се исплашат ако оваа полемика, како што тие дотогаш ја трасираа, остануваше во границите на грчко-бугарска и српска расправа. Меѓутоа, сега беше нешто друго од што бугарските националисти секогаш се плашеа и најмногу трепереа, а тоа беше дека бугарските претенденти на Македонија требаше да полемизираат директно со Македонците, против што тие веќе три полни децении се бореа само „глуво и без шум“. Затоа бугарските агитатори и гласноговорниците најостро ги нападнаа не само К. Групчев, кој пишуваше дека „Словените во Македонија се Срби и Бугари толку колку што се Руси — Чесите и Полјаците“, туку и Д. Секелариев, учител од Ресен, и Д. Баев, учител од Охрид, кои првиот под псевдонимот „Македон“, а вториот „Пелагон“, ја обновуваа Егзархијата и нејзините органи на теренот на Македонија дека сакаат бугаризација на македонското население, не водејќи сметка дека Македонците се посебен словенски народ кој ни по јазикот, ни по обичаите, ни по наравите нема ништо општо со Бугарите ⁵⁶).

Меѓутоа, истовремено додека Егзархијата ја гаснеше оваа полемика и го нарекуваше Групчев „српско орудие“, а Секеларијева „шекерџија“ кој расправа за некаква словено-македонска народност, која се појавува само во воображението на „луѓето од негова категорија“, дотогаш протести и незадоволство против Егзархијата и сменувањето на митрополитот Теодосија ја прекрија цела Македонија. Тоа го правела не само граѓаните на Скопје и жителите на родниот крај на митрополитот Теодосија Трлис — Неврокопско, туку и граѓаните на другите македонски градови. Особено антибугарско беше расположението во западните краишта на Македонија, каде што граѓаните на Охрид, Струга, Ресен Тетово, Битола, Прилеп, Велес и некои други места масовно ја напуштаат Егзархијата, барајќи со молба од патријархот да бидат повторно примени во пазувите на таканаречената „Велика црква“ и да се зачуваат од бугарската пропаганда која работеше на бугаризирањето на македонскиот народ. И додека поп Никола од Врбја-

⁵⁶) С. Димевски, цит. дело, 171.

ни одеше по прилепските села и, исто како и Спасе Игуманов, истакнуваше меѓу селаните дека тие не се Бугари, ни Срби, ни Грци, туку посебен словенски народ — Македонци, кои како такви имаат право на своја посебна црква, дотогаш велешани, како и претставниците на другите македонски градови, напуштајќи ја заедно со своите приврзаници Егзархијата, му пишуваа на патријархот: „Ние верните поданици на Неговото Величанство цар султан Абдул Хамид долго време бевме заблудено стадо, па како такви и мамени од бугарската пропаганда, се одделивме од светата православна црква и им се придруживме на шизматиците Бугари. Ние Словените од искона сакаме да останеме како такви. Со цел да не побугари Егзархијата ни зеде еден наш заштитник, скопскиот митрополит Теодосија. За да се зачуваме од бугарската пропаганда, сакаме да го повратиме единството со светата Велика црква. Сакаме да се одделиме од Бугарите и натаму да бидеме третирани како самостојна словенска општина, да имаме наши училишта, во кои сами ќе го плаќаме издржувањето на учителите. Ве молиме, свети Патријарху, да бидете толкувач пред Отоманската порта да ни укаже помош како на Словени — ортодоксни. Бараме дозволи за училиштата, во кои нашите деца ќе учат на свој јазик и ќе се воспитуваат во духот на православната вера и црква“⁵⁷⁾.

Какво училиште и каков јазик барале овие Македонци може да се види уште и од извештајот на Ив. Павловиќ до Ст. Новаковиќ: „Сега три општини се обрнаа каде што треба: воденската, еницевардарската и ѓевѓелиската, па и тие (како и другите — Д. Т.) не бараа српско, туку „словенско училиште“. Таа „грешка“, како што признава Ив. Павловиќ, српски агент кој помагал молбата да се пренесе до Патријаршијата, десет дена подоцна ја поправил самиот тој, се разбира, без знаење на потписниците, па така поправената молба ја испратил во Цариград⁵⁸⁾. Во сите овие епархии, а такви

⁵⁷⁾ Исто, 166-167.

⁵⁸⁾ Државен архив на ДСНР, Београд, според исписите на д-р С. Димевски и Р. Терзиевски, Фонд ПП одделение бр. 211 од 6 декември 1895, извештај од Ив. Павловиќ до Ст. Новаковиќ.

имаше многу (велешката, струмичката, демирхисарската, дојранската, феѓелиската, еницевардарската, кукушката, прилепската, битолската, скопската и други), сите свештеници отфрлени од Егзархијата, како што вели конзулот Боди, се согласуваат да бидат ракоположени од патријархот под услов да служат во црквите на словенски јазик⁵⁹). Бидејќи грчките владики тоа не го одобруваа, тие како отфрлени од Егзархијата и Патријаршијата работеа самостојно и без ракоположение.

Меѓутоа, да се работи на ваков начин за нешто трето во времето кога Турците будно демнеја на Македонија беше крајно опасно. За да го спречат она што им се случи во Херцеговина, вели Ст. Новаковиќ, Турците беа готови на секое безумие,⁶⁰) по оваа поволна околност многу ја користеа бугарските и грчките агенти за денунцирање. Македонците што несакаа да одат ни со Егзархијата ни со Патријаршијата станаа право проклетство, зашто не само што врз нив се нафрлија разни пропаганди, туку и самите месни османски власти, што се плашеа од секое движење. Тие не само што со таков став го задушнуваа македонското национално струење, туку со тие свои акции несвесно ја поддржуваа бугарската, грчката и српската пропаганда. Конзервативизмот на Османлиите, кој беше резултат на нивното теократско владетелство обилно го користеа сите три пропаганди. Со оглед на тоа што верата, а не народноста на оваа држава играше главна улога, ни Македонците не можеа да бидат едноставно признаени за посебен народ, зашто немаа своја посебна македонска црква. Македонците безуспешно бараа да бидат признаени како Македонци, кога турската власт ги отвораше нуфузтефтерите, каде што поданиците на царството беа запишани не по народноста туку по врската припадност, и врз основа на нив ги одбиваа Македонците, зашто во царството нема „Македон-милет“, па не можат како так-

⁵⁹) Димитрие Боди, писмо до Ѓорѓевиќ ПП бр. 335 од 19 октомври 1891 година, Архив на ДСНР, Београд.

⁶⁰) Ст. Новаковиќ: извештај до Владан Ѓорѓевиќ под ПП бр. 104 од 26 мај 1888. Архив на ДСНР, Београд, Фонд ПП одделение: Цариградско пратеништво, Кореспонденција на Ст. Новаковиќ од 1888 година.

ви ни да се пријават. Бидејќи немаа своја народна црква со македонското име, османската власт ги упатуваше на Егзархијата и Патријаршијата, кои беа признаени цркви со зборовите: „Ако си Словен, еве ти ја Бугарската егзархијата, ако си Грк, ете ти ја Грчката патријаршија. Трета црква нема, па според тоа ни трета народност од овие две нема“. Во суштина османската власт во овој случај не само што се сведе на некој вид пандур во заштитувањето на бугарските и грчките интереси, туку, што е најзначајно, преку ваквата политика беше најголема кочница за афирмацијата на македонската нација, зашто наместо да ги признае Македонците како посебен народ, таа ги упатуваше на Бугарите и Грците. Тоа произлегуваше од простиот факт што ни Егзархијата, ни Патријаршијата во ова време, во кои мораа да бидат запишани Македонците, не беа само религиозни институции, туку институции на националните пропаганди, кои меѓу Македонците ја ширеа бугарската или грчката национална свест. Со други зборови, ни Вселенската патријаршија беше вселенска ни Бугарската егзархија беше словенска. Напротив, тие беа пропагандни институции на бугарските и грчките интереси, а никако на интересите на патството во Македонија.

Иако поради самостојното истапување Македонците беа прогонувани дури и од турските власти, македонската национална свест во тоа време нарасна до тој степен, што одбиваше сè од себе, па и Србите, кои оваа движење сакаа да го искористат за свои интереси. Како одговараа Македонците на оваа пенетрација на Србите, можеме да видиме од следниов пример: „На еден собир во Кратово, пишува Г. Стоиљковиќ, владичкиот векил соопшти дека е назначен нов бугарски учител. Народот викаше „Не сакаме егзархиски учител, не сакаме бугарски книги кои децата не ги разбираат, а не се на наш јазик. Сакаме книги на наш јазик. . .“. Ги бараа букварите за народни училишта на велешко-штипското наречје (печатени во Цариград). На поканата да се приклучат кон српската партија, Ѓорѓи Топчев му одговори на учителот: „Седно, што Бугари, што Срби. Досега се возевме во бугарска кола, па сега

да се качиме во некаква српска?“. А жена му вели: „Море и тија Срби; има ли фајде од тија Срби? Налет Ви Срби и Бугари“. Дури и брат му, кој бил во Србија 15 години, Мито Тошев, е против Србите и Бугарите“⁶¹).

И додека жителите на скопската епархија ги одбиваа бугарските и српските учители и учебници и бараа свои, еден импозантен број домаќинства во Охрид ја напуштија Егзархијата и бараа да се вратат во пазувите на Патријаршијата, под услов да им се дозволи словенска служба во црквите⁶²). „Бевме толку години под Турците, а не под Татарите“, зборуваа и овие и други луѓе во Македонија, истапувајќи и против Егзархијата и против сето она што е бугарско. Затоа и многу еснафи во Битола, а особено многубројни берберски занаетчи, како што пишува српскиот конзул Боди, одбија да присуствуваат на прославата на 25-годишнината на Егзархијата, што ја организираа бугарските приврзаници во битолска општина⁶³). Ова масовно напуштање на Егзархијата и барање заштита на својот етнос повторно во Патријаршијата, беше најубав доказ колку македонските Словени кога пристапија кон Егзархијата се чувствуваа „Бугари“. За разлика од правите Бугари што се држеа стрикно за Егзархијата македонските Словени кои сè повеќе и повеќе се декларираа како Македонци, многу лесно ја напуштија, како што многу лесно и ѝ пријдоа кога таа им ветуваше словенска служба во црквите и мајчин јазик во училиштата. Под оваа примамлива понуда, а во времето кога грчките владики сè тоа му го оспоруваа тие „флотираа“ од Патријаршијата кон Егзархијата, но не затоа што тие беа Бугари, туку одаа таму каде можеа да го изразат својот етнос. А кога бугарските екстремисти удрија по нивните народни особености: јазик и име, тогаш не

⁶¹) Извештај од Г. Стоилковиќ до министерот за надворешни работи, Архив на ДСНР, Београд, III одделение бр. 1869 од јануари 1890 година.

⁶²) Извештај од Боди В. до д-р Горгевиќ, Архив на ДСНР, Београд, III одделение, бр. 335 од 18 октомври 1891.

⁶³) Извештај од Боди до Богоевиќ, Архив на ДСНР, Београд, III одделение, бр. 51 од 1 март 1895.

е ни малку чудно што истите овие луѓе сега бегaa не само од Егзархијата и се враќаа кон Патријаршијата под услов грчките владики да не закачат во нивната словенска особеност, туку и децата нивни ги напуштија бугарските егзархиски училишта. Во Скопје во 1896 година, пишува конзулот М. Ристиќ, 10 ученици Македонци го напуштиле училиштето бидејќи бараа од учителот наставата во училиштето да се изведува на македонски, а не на бугарски јазик. Во разговорот со граѓаните овие ученици изјавуваа: „Учителот не обвинува дека шириме српска пропаганда и не зеде на сослушување. Рековме дека не сме Срби, но тој не можеше да ни докаже дека сме Бугари“. Завчера, забележува М. Ристиќ, 46 души му изјавиле на учителот дека не се од бугарска народност, а потоа се разотишле низ градот“⁶⁴). Во Солун пак настана вистински расцеп меѓу македонските и бугарските учители и наставници „Исплашената Егзархија испрати специјален пратеник од Цариград со овдешните водачи заеднички да најде најуспешно решение да им се застане на пат на несогласиците и на натамошното ширење на ресцепот на вилаетот. Надуеноста, своеволноста на мисионерите родум од Бугарија, нивните добри плати и грижливото исклучување на македонските елементи од сите поважни и наградни места го создадоа следново: овдешните бугарофили (овде Ив. Павловиќ мисли на учителите и професорите од македонското потекло — Д. Т.), сега себе се нарекуваат „Македонци“, а другите (бугарски — Д. Т.) „Татари“⁶⁵).

Изливи на македонската национална свест не среќаваме само кај Македонците во Македонија, туку и кај македонската емиграција во Бугарија, што може да се види од разни дописи во весниците „Македонија“, потоа во „Малешевски балкан“, „Автономија“, „Глас македонски“ и друго. И додека авторот на писмото објавено на чист македонски јазик во „Малешевски балкан“ пишува дека „меѓу нас нема Бугари, ни Срби, ни

⁶⁴) М. Ристиќ до Ст. Новаковиќ Архив на ДСНР, Београд, III одделение, бр. 269 од 24 мај 1896.

⁶⁵) Иван Поповиќ до Ст. Новаковиќ, Архив на ДСНР, Београд, III одделение, бр. 82 од 1896.

Грци туку само Македонци“, нагласувајќи „дека тоа треба да се знае“, ⁶⁶⁾ дотогаш во статијата печатена во Шаховата „Македонија“ бр. 36 од 19 август 1889 година, под наслов „Мислење за решавање на македонското прашање“, од која се оградува и самата редакција, авторот пишува: „И македонската емиграција, макар времено, треба да ја напушти својата досегашна политика; таа треба да се постави во борбата на чисто македонски терен и потоа може успешно да се движи напред во своите настојувања. Ние не можеме да бараме свое спасување, корисно, ни како Грци, ни како Срби, ни како Бугари, туку како Македонци, на што веруваме сите ќе погледаат со добро око“ ⁶⁷⁾.

Ваквите и слични истапувања на Македонците, кои во ова време доаѓаа до многу силен израз, ја загрижија не само бугарската влада, туку и српската која доскоро ги помагаше ваквите движења со цел Македонците да ги оддели од Бугарската егзархија. Стравот беше оправдан зашто во спорот околу народноста на македонските Словени се јавија и луѓе чии истапувања предизвикаа живо реагирање во светската јавност. Изливите на македонската национална свест не го инспирираа само Русот Комаров, кој во 1890 година во издадената етнографска карта ги обележува македонските Словени со посебна боја од Србите, Бугарите и Грците туку и Австријанецот Карл Хрон, кој на лице место, како инспектор на тутунските монополи по Стара Србија и Македонија, а наспроти препирката меѓу Сп. Голчевик од една, и А. Шопов и М. Дринов, од друга страна, ја утврдил вистината за македонските Словени, што ја изнесува во својата студија „Народноста на македонските Словени“, издадена во Виена во 1890 година. „Според моите сопствени студии, пишува К. Хрон, во врска со српско-бугарскиот спор, дојдов до убедување дека Македонците како по својата историја, така и по својот јазик се посебна народност (националност), значи не се ни Срби, уште помалку Бугари, туку се потомци на оние словенски доселеници

⁶⁶⁾ Г. Тодоровски, „Македонија“ на Коста Шахов, Разгледи, Скопје, 1965, VII, 10, 1023.

⁶⁷⁾ Исто, 1006.

што го населиле Балканскиот Полуостров веќе долго пред српската и бугарската инвазија, а кои подоцна не се измешале со која и да е од овие две нации. . . Дека Македонците воопшто не можат да се сметат за Срби, сосем точно е докажано со одделувањето, на што тие му се противставија со подоцнежното разгорување на српското национално чувство. Дека Македонците не се ни Бугари, можеме да заклучиме и по зачуваните племенски имиња (кои Драганов ги набројува 18)⁶⁸). Картата на Комаров, студијата на К. Хрон, како и пред нив студиите на П. Драганов за самобитноста на Македонците, што предизвикаа жива дискусија во европската јавност, од една страна, а од друга, масовните истапувања на Македонците против бугарската, српската и грчката пенетрација во Македонија, истакнувајќи дека тие не се ни Срби, ни Бугари, ни Грци, туку посебен словенски народ — Македонци, ја доведоа српската влада до сознанието дека македонското движење не е без иднина, како што во свое време претпоставуваше Стојан Новаковиќ. Напротив, движењето што избиваше како врток од длабочината на македонскиот национален организам, покажа извонредна виталност, што ја изненади српската влада. Дури сега српските лидери сфатија дека ни парите растурани за подигање и издржување на училиштата и црквите, како ни поткупувањето на одделни повидни луѓе или на цели општински управи, што го правеа и бугарската и грчката влада, не можеа од Македонците да создадат Срби, Бугари и Грци⁶⁹). Притисокот на споменатите пропаганди врз просечниот македонски човек создаваше не

⁶⁸) К. Хрон, Народноста на македонските Словени. Разглед, Скопје, 1865, VIII, 3 и 4, 274 и 390.

⁶⁹) Точно е дека многу Македонци, особено оние повлијателните по општините, обемно ја користеа оваа „дарежливост“ на странските пропаганди и бараа за работата да им се плати добро, како што вели српскиот конзул во Битола Ванџиљевиќ, исто како што за своите услуги бараа и Турците. Но ни Бугарите, ни Грците, ни Србите не успеаја од нив да создадат Бугари, Грци или Срби, туку по примените пари, „се чувствуваа толку Срби“, вели српскиот конзул во Солун Влада Љотик, „колку што се денеска Бугари или Грци“ (Извештај од В. Љотик, до министерот Вл. Горџевиќ, архивот на ДСНР,

само омраза спрема нив, туку дејствуваше позитивно врз натамошното засилување на македонската национална посебност.

Врз ова самоосознавање посебно дејствуваше судирот меѓу Бугарите и Србите, кои, како словенски народи, настојуваа македонските Словени да ги „преобразат“ во Бугари, односно во Срби. Овој „натпривар“ меѓу Бугарите и Србите околу Македонија и Македонците во суштина беше некој вид катализатор во натамошното засилување на македонската национална свест. Под притисокот на овие пропаганди, македонската национална свест која, како што вели К. Мисирков, до ова време беше така да се каже разбудена на половина, нарасна до такви размери, што овие национа-

Београд, III, бр. 48 од 2 март 1891). Многу претставници на општините, па и поединци, ги користеа овие судири и настојувања на наведените пропаганди, зашто знаеја добро дека, како што вели српскиот конзул во Битола, Боди, таму каде што се води борба на пропагандите, тука има и лична корист, но што најмногу ги научи бугарската и грчката пропаганда (Извештај од Боди до мин. Груик. Архивот на ДСНР, Београд, под III бр. 4 од 2 јануари 1891 год.). Со оглед на тоа што кај овие Македонци немаше бугарски, српски или грчки патриотизам, никој не сакаше, како што вели Боди во споменатиот извештај, да работи бадијава. Нивните барања често ги преминуваа и можностите на самите пропаганди, па беше полесно да се работи со Турците отколку со Македонците. „Знаејќи дека помагаме многу на училиштата, вели српскиот конзул Васиљевиќ во извештајот до Ст. Новаковиќ, сега кога треба да се потпишат молбите за отворање на училишта, бараат исплата на досегашните плати и на некои сметки, со еден збор бараат тапија од кнежевството Србија. Крушевската, таканаречена наша општина, јасно и чисто ни кажа дека нема да поднесе молба за училиште, ниту ќе дозволи други да потпишат, додека не им се исплати она што, според нивните сметки, треба да го примат, на име плата и направени трошоци“ (Извештај од Васиљевиќ до Ст. Новаковиќ, чуван во архивот на ДСНР, Београд, под III бр. 358 — Битола, 29 февруари 1895). За да извлечат што поголеми користи од разните пропаганди и, како што вели Ст. Новаковиќ, за да добијат пари бадијава од кој и да е, тие често се покажуваа како сиромашни и го прикриваа својот капитал, како што тоа го правеше прковно-училишната општина во Струга, а имаше капитал од 230.000 франкови во скадарската штедилница (Ст. Новаковиќ, извештај до министерот В. Горгевиќ, чуван во архивот на ДСНР, Београд, Пратеништво во Цариград — копурбух за 1888, под II. бр. 104, од 26 мај 1888).

листички пропаганди, како што забележува убаво Ст. Новаковиќ, на крај, по толкав труд и фрлање пари, доживееја да видат како Македонците не сакаат да одат ни со Бугарите, ни со Србите, а да не зборуваме за Грците, кога ни најталите не сакаа да одат со нив⁷⁰⁾. А бидејќи во ова време на хоризонтот беше уште и младото македонско школувано поколение, кое уште во ученичките клупи, како што вели К. Мисирков, почна да се вдлабочува во прашањето на својата народност, и бугарската и српската влада видоа јасно до каде дошле работите со Македонците. Плашејќи се овие сили, кои уште се наоѓаа во Белград и Софија, да не застапат на чело на оние стихижни и неповрзани антибугарски и антисрпски движења на македонскиот терен и на нив да не им дадат организирана смисла, обете влади, независно едната од другата, решија секоја на свој начин да се пресметне со овие групи кои претставуваа латентна опасност по бугарските и српските националистички интереси во Македонија. И додека Стамболов едноставно ја растера македонската книжевна дружина во Софија во 1892 година, збрана околу списанието „Лоза“, околу која се беше кренала голема врева во Бугарија,⁷¹⁾ српската влада почна со уфрлувањето на Срби, Црногорци, Босанци и Херцеговци во самото македонско литературно другарство во Београд во 1893/94

⁷⁰⁾ Стојан Новаковиќ, Балканско питање и маѓе историско-политичке белешке о Балканском Полуострву, 458.

⁷¹⁾ Штом излезе првиот број на списанието „Лоза“ во јануари или во почетокот на февруари 1891 година, се подигна вистинска хајка против македонската национална идеологија која претставниците на младата македонска дружина сакаа да ја изнесат во јавноста. Органот на владата на Стамболов „Свобода“ во една непотпишана статија го изнесе, всушност, она што не може да се согледа ни во самиот прв број на списанието „Лоза“. „Напрегањата на целокупната интелигенција, на целиот бугарски народ, пишува во споменатата статија, засега се свртени кон глувата, бесшумна борба за бугарско национално единство; се трошат и пари, и сили, и народна енергија во таа борба со Србите и Грците; не се штеди ништо за да победи идејата за тоа дека Бугаринот од Македонија, Тракија и Мизија е син на една иста мајка Бугарија, дека тој има исти обичаи, нарав, јазик, политички стремежи и идеали, и при сето тоа во самата предвечерина на таа засега морална борба во бугарската престолнина, во срцето на Бугарија излегоа

година и со тоа ја парализира неговата работа на национално поле.

Бидејќи македонската национална свест се повеќе и повеќе ги освојуваше словенските маси на теренот на Македонија и се јавуваше како противтежа на грчката, српската, а особено на бугарската идеја, тоа бугарската влада беше присилена да ја измени тактиката во однос на Македонците, особено затоа што овие движења го привлекуваа вниманието не само на турските власти на теренот, туку и на Русија, која беше готова да ги помогне напорите на Македонците на спроти Бугарите, Србите и Грците да образуваат своја посебна словенска држава на теренот на Македонија⁷²). За да го оневозможи ова, а имајќи ги против себе не само Русија и Турција, туку и малите балкански држави,

луѓе што се напрегаат да ги расипат плодовите на толкугодишните настојувања, да докажат дека македонските Бугари се посебна нација, со посебен јазик, со посебни историски задачи!... Минатата година, кога во Петербург излезе картата на г. Комаров, во која македонските Бугари беа прикажани како македонски Словени, целиот бугарски свет се вознемири од тоа насилно над историската и етнографската правда; сите ние повикавме дека Русите, со желба да им угодат на Србите, ја извртиле вистината. Што треба да помислиме ние сега за „младата македонска дружина“, кога тоа го изјавува истото тоа од бугарската престолнина“ (Б. Ристовски, Националната ориентација на младата македонска книжевна дружина и на научно-литературното списание „Лоза“. Просветно дело, Скопје, 1965, XXI, 224-225).

⁷²) Ова расположение на руската влада Македонија и Македонците да останат сами, во своја посебна словенска државичка, не им беше познато само на водечките членови на Македонското научно-литературно другарство „Св. Климент“ во Петроград, на чело со Стефан Јакимов-Дедов, К. Мисирков, Д. Мишајков, Д. Чуповски и други, кои имаа подолги разговори со државници и културни работници во Русија, туку тоа им беше познато и на многумина дипломатски претставници, па и на српскиот пратеник во Атина П. Маринковиќ, кој во извештајот до српскиот министер во врска со ова пишува: „Јас уште во Русија стекнав уверување дека таа нема повеќе да ги помага освојувачките стремези на Бугарија, но од некое време се појасно ми станува дека Русија најмногу ќе се стреми од Македонија да се образува посебна словенска државичка. Како неопходен доказ, речиси официјален документ, дека со тоа мислење се носат руските официјални кругови, може да се земе уводната статија во еден од последните броеви на

бугарската влада, како дотогаш Србија, реши привидно да ја напушти чистата бугарска идеја и, во својата интерпретација да ја прифати македонската. Тоа не се реши на овој пресврт само поради противењето на големите сили и на балканските државички за анексирање на Македонија, туку за да го искористи самото македонско струење, нараснато до тој степен што не можеше повеќе да се настапува против него со бугарски пароли, а притоа кај просечниот македонски човек да не се предизвика гнасење и антибугарска реакција, која во овие критични денови на македонската афирмација доаѓаше до силен израз. Во барањето на нови патишта и нови политички формули, бугарскиот двор и влада решија не само да се откажат од намерата Македонија да ја прогласат за „Западна Бугарија“⁷³⁾, туку привидно да го прифатат македонското име кое дотогаш го истакнуваа како „грчко“ и да го искористат како парола во борбата за слобода против отоманската империја, за „автономна Македонија“, која веќе ја истакна Македонската револуционерна организација, на чело со оние македонски интелектуалци кои беа воспитувани во бугарски дух, но кои поради долгогодиш-

„Ногб“, за чии врски со руското Министерство за надворешни работи се знае во детали. Во таа статија се нападнати и Србите, и Бугарите, и Грците, поради нивните претензии на Македонија, и се вели отворено: Македонија има право на независен живот, на самостојна положба и се зборува за можностите па дури и за потребата да се оствари таква состојба (Извештај од П. Маринковиќ до српскиот министер за надворешни работи. Архив на ДСНР, Београд, под III одделение бр. 168 од 1896. Српско пратеништво во Атина од 19 септември 1896. Пов. бр. 76). Слично на ова го вели и Бугаринот Атанас Шопов во поверителното писмо до министерот за надворешни работи на Бугарија К. Стоилов од 28.VIII.1897 година, меѓу кое стои и следниот текст: „Денеска бугарската интелигенција знае, дека руската политика не е во интерес на правото бугарско дело во Македонија, бидејќи тоа го слуша од самите руски конзули, па и затоа секидневно гледа факти, кои не оставаат никакво сомнение, дека тоа е така... пред се. Тоа со ништо неоправдано мислење на руските конзули во Македонија се состои, дека македонските Бугари не се Бугари“, туку посебен народ Македонци (Македонски преглед, год. IV, кн. 4, Софија, 1923, 102).

⁷³⁾ А. Иширков, Македонија — има и граници, цит. статија 10.

ната борба и дејствување на разни пропаганди дојде до убедувањето дека слободен и независен живот на македонскиот народ е можен само во своја национална држава. Во суштина, Бугарите сакаа ова борба на Македонците за своето сопствено ослободување да ја свртат против сите антибугарски сили, туѓи, па дури и македонски, кои и се противставуваа на бугарската претензија на Македонија. Со други зборови, требаше да се создаде такво политичко движење во сама Македонија што би личело на она кон што се стремее македонските маси, а во суштина тоа движење да го искористат за свои цели.

Меѓутоа, самиот факт дека бугарскиот двор и влада појдоа во Македонија маскирани со македонски фрази и дека ги прикриваа своите аспираторски стремежи со македонски превоз, па дури некои од нејзините „македонствувачки орудија“, како полковникот Јанков, настапија со старомакедонски пароли, кои порано ги исмејуваша,⁷⁴⁾ јасно зборува дека македонската нација беше значаен фактор за кој мораше да се води сметка. Дури и ако се сакаше да се добие нешто против неа, мораше да се работи под нејзино име и со нејзини пароли. Бугарските националисти кои не сакаа да се откажат од Македонија беа просто присилени на тоа, зашто македонската национална свест родена четириесетина години пред овие настани не исчезнаа. Напротив, и покрај паѓањата и отпорите, таа се пробиваше напред, ги освојуваше масите и во судбоносните денови

⁷⁴⁾ Во прогласот со кој полковникот Јанков ги повикуваше Македонците во акција против Турците стои следново: „Македонци“!

Сетете се на светскиот победител, на светската слава на Македонија — на Великиот Александар Македонски, сетете се на храбриот цар Самуил, македонски великан, на прекрасниот Крали Марко, со светска слава, во нив течеше македонска крв; тие од небеските висини бдеат и го благословуваат започнатото наше свето дело. Да се покажеме достоинни нивни потомци; да ги зачуваме нивните светски славни имиња; да го зачудиме светот со нашата храброст, вештина и самопожртвување; да го отфрлиме од себе срамниот јарем што не задушува пет века...“ итн.

(Додаток на весн. „Реформа“, София, 20 септември 1902 година).

на македонската историја најде и свои теоретичари во лицата на овие национално свесни елементи чија аргументација, како што вели Д. Григорјев, не беше лишена и од политичка мудрост⁷⁵). Вистина, македонската национална идеја во овие судбоносни денови на својата историја, не најде свое остварување во една слободна словенска македонска држава, за која вистински се бореа македонските маси. Но тој неуспех не се должи на недостиг на националната свест кај широките народни слоеви која беше достигнала до таа степен што голем број на објективни набљудувачи, тогаш и подоцна ги присили да заклучат дека по сите полиња на Македонија се среќава една народност на селани, со словенски дијалект и источно-православна вероисповед, кои и покрај тоа што се оспорувани од трите соседни држави, на прашање што се, девет од десетпати, ќе ви одговорот дека се Македонци⁷⁶). Неуспехот всушност лежи на друга страна, а во прв ред во разединетоста на македонските интелектуални сили кои во политичкиот вакум го зедаа раководството на револуцијата во свои раце, а беа под влијание на некои од наведените соседни држави и пропаганди. Таа разединетост на највиталните тогашни македонски сили и негативно се одрази врз целокупниот план на македонското национално движење кон крајот на XIX и во почетокот на XX век, против кое разединување усрдно се бореше не само авторот на книгата „За македонските работи“ К. Мисирков, туку пред него исто така се бореше и Стефан Јакимов — Дедов, кој во уводната статија во весникот „Балкански гласник“, предупредуваше: „Еден голем патриот рекол: „Еден народ чија интелигенција е без идеал, тој е гнил, тој нема иднина, ако нема иднина — тој е мртов“⁷⁷). И Мисирков и Дедов, како и Темко Попов преди нив, добро сфатија дека ако највиталните сили на еден народ станат жртва на антагонизмот на многуте пропа-

⁷⁵) Д. Григорјев, Претендентите на Македонија, Варна, 1890, 22.

⁷⁶) Edmond Bouchié de Belle, La Macédoine et les Macédoniens. Македонски преглед, I, 3, Софија 1925, 145-146.

⁷⁷) Вес. „Балкански гласник“, Београд, 1902, I, 1.

ганди, кога сето она што е посвесно се задушјува заради туѓи интереси, каков што беше случајот со македонската интелигенција во ова време, туку нема напредок.

Меѓутоа, реалноста беше таква што токму ваквата разединета интелигенција, која во слични прилики обично доаѓа на втор план се најде на чело на движењето против османското господство. Македонската чаршија не беше способна да го земе тоа водство на востанието во свои раце, а селанството иако беше главна ударна сила на револуцијата, поради политичката и културна заостанатост не беше во состојба не само битно да влијае врз политиката на врвојте, туку не можеше во тој сплет на собитија и разнородни раководни сили да ја разликува фразата од делото. Во ваквата ситуација и не ѝ беше многу тешко на бугарската влада и двор да се смешат во македонските работи, особено што во самата Бугарија имаше Македонци кои како државни службеници можеа добро да послужат во насочувањето на македонското движење на теренот во правецот кој таа сакаше да го тресира. Привидно прифаќајќи ја револуционерната парола „Македонија за Македонците“, а всушност целејќи Македонија за Бугарија, бугарската влада и двор преку своите македонствувачки орудија во Врховниот комитет не само што успеа да ликвидира голем број македонски патриоти во самата револуционерна организација кои отворено и крајно решително се спротиставија на ваквото мешање од надвор, туку и постепено да го зема и раководството на организацијата на терен во свои раце што беше една од најтрагичните моменти во целото тоа македонско национално движење. Илинденскиот пораз дојде, во ова време како логична последица на сето тоа. Меѓутоа, за разбирањето на целиот сплет на овие настани, во времето кога еден дел од народот и дел од интелигенцијата појде во борба против османската тиранија, иако под еднаква парола, но често секој со посебни интереси, нужна е и посебна анализа, зашто овој проблем по својата комплексност го надминува досегот на оваа студија и претставува поглавие за себе.